
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

4/2010

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© VHÚ Bratislava 2010

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

ŠTÚDIE

STAROSTLIVOSŤ O VOJNOVÉ CINTORÍNY Z PRVEJ SVETOVEJ VOJNY V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU

RADOSLAV TURIK

TURIK, R.: The maintenance of military cemeteries from the WWI in the inter-war period in Czechoslovakia. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 3–23, Bratislava.

The author shortly focuses on the problem of beginning, development and the character of the war conflicts in our country during the WWI. Subsequently, within his study he clarifies the need to establish military cemeteries (the establishment of R-U units; Kriegsgräber-commands, and their tasks etc).

He deals properly with the problem of the maintenance of military cemeteries (graves) during the wars (1918 – 1939). He pinpoints an exclusive and decisive role of the Czechoslovak state, its state authorities, as well as other bodies in the whole complex managing the mentioned maintenance. There are some hints towards the gaps and lacks of the management by some concrete institutions. He finds the reasons of actual misunderstandings stemming from the misrepresentation of or the failure to perform some authorities' competence as well as the lack of means allocated by the state.

Military History. Slovakia. Inter-war period. Military cemeteries from the WWI.

Problematika vojenských operácií, ktoré prebiehali na našom území počas 1. svetovej vojny, a cintorínov, ktoré vznikli ako priamy dôsledok týchto bojov, bola dlho bielym miestom slovenskej historiografie. Až v posledných rokoch sa tejto problematike začal venovať aspoň obmedzený priestor. Dôsledkom je, že väčšina bežných ľudí netuší, že vojnové cintoríny z tohto obdobia na našom území existujú, a aj v prípade, ak tuší, mnohokrát nevie, prečo tieto cintoríny na našom území vznikli. Je smutné, že ani obyvateľstvo regiónov, v ktorých sa tieto cintoríny nachádzajú, neovláda základné historické fakty, ktoré predurčili vznik týchto cintorínov.

Územie nášho štátu má nesporne veľmi bohaté vojenské dejiny. Odohrali sa tu dôležité vojenské operácie, ktoré mali výrazné dôsledky pre vtedajšiu monarchiu. Toto tvrdenie platí aj o období 1. svetovej vojny, ktorá sa ničivo prehnala časťou nášho územia. V rokoch 1914 – 1915 sa severovýchodné oblasti dnešného Slovenska stali súčasťou východného frontu, ktorý sa ťahal od Baltského mora cez hrebene Karpát, až k hraniciam v tom čase ešte neu-

trálneho Rumunsku. V spomínanom období mala táto časť nášho územia veľký strategický význam a stala sa dejiskom intenzívnych bojov.

Vojnové udalosti, ktoré sa odohrali u nás, treba chápať v kontexte vojenských operácií na celom východnom fronte, ba aj celkovej vojensko-politickej situácie v rokoch 1914 – 1915. Po sarajevskom atentáte 28. júna 1914 nastalo krátke obdobie horúčkovitých diplomatických aktivít, ale aj neskrývaných príprav na vojenský konflikt. Každá z veľmocí zainteresovaných vo vojensko-politických blokoch mala svoje vlastné plány pripravené pre budúci konflikt. V generálnych štáboch prevládala optimizmus a celkove sa predpokladal krátky vojenský konflikt. Nikto netušil, že z iskry na Balkáne vzbĺkne ničivý štvorročný konflikt, ktorý navždy zmení obraz Európy, ale aj celého sveta.

Krutá vojnová realita zlikvidovala starostlivo vypracované plány stratégov a následný vývoj bol zďaleka iný. Z pohľadu vojnových udalostí na našom území bol dôležitý najmä krach Schlieffenovho plánu na západnom fronte a udalosti, ktoré nasledovali po prvej nemeckej porážke na západnom fronte. Jedným zo základných bodov stratégie veľmocí Nemecka a Rakúsko-Uhorska bola defenzíva na východnom fronte proti Rusku, zatiaľ čo mohutná nemecká armáda vyradila z vojny Francúzsko. Plán predpokladal, že rakúsko-uhorská armáda spolu s malou časťou nemeckej armády vo východnom Prusku musí asi sedem týždňov vydržať čeliť ruskej presile.¹ Po nemeckom víťazstve vo Francúzsku by sa nemecká armáda presunula na východ a zasadila rozhodný úder Rusku.

Prebíhal týždeň za týždňom a víťazstvo na západe neprichádzalo. Nemecké velenie muselo prehodnotiť svoju stratégiu. Nemci síce naďalej verili v rozhodnutie na západnom fronte, ale neustále museli riešiť aj kritický vývoj na východnom fronte. Jedným z dôsledkov vývoja bola aj skutočnosť, že ruskej presile musela vzdorovať rakúsko-uhorská armáda oveľa dlhšie ako sa pôvodne predpokladalo.

Prvýkrát sa front dostal na naše územie v novembri 1914.² V tomto období ruská armáda na celom východnom fronte tlačila pred sebou nemecké a rakúsko-uhorské jednotky.³ Nemeckým jednotkám generála jazdecktva Mackensena sa podarilo pri Lodži zastaviť ruský postup.⁴ To isté sa vďaka ohromnému úsiliu podarilo rakúsko-uhorským jednotkám pri Krakove.⁵ Tento úspech umožnilo iba výrazné oslabenie rakúsko-uhorských vojsk v Karpatoch.⁶ Napriek zastaveniu ruskej ofenzívy na väčšine smeroch sa dostali rakúsko-uhorské vojská do kritickej situácie. Ruská 8. armáda generála A. A. Brusilova zaútočila na riedko obsadené rakúsko-uhorské postavenie v Karpatoch a prenikla koncom novembra na územie dnešného Slovenska.⁷ V Karpatoch sa rozpútali ťažké boje, ktoré trvali ešte v priebehu

-
- 1 DANGL, V. Vojnové plány Rakúsko-Uhorska a ich modifikácie v lete 1914. In *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2, s. 12.
 - 2 SLEPCOV, I. Z histórie karpatskej ofenzívy ruských vojsk v rokoch 1914-1915. In *Vojenská história*, roč. 4, 2000, č. 2, s. 5.
 - 3 Najmä ruská 8. armáda mala prioritnú úlohu obsadiť karpatské prechody a pevne sa v nich zakotviť, čím sa mala zabezpečiť činnosť 3. armády a tiež 11. armády, ktorá obliehala pevnosť Przemysl. Zabezpečenie karpatských priesmykov sa malo dosiahnuť aktívnou činnosťou celej 8. armády s podporou dvoch predsunutých divízií, na pravom krídle 10. jazdeckou divíziou a na ľavom krídle 2. zmiešanou kozáckou divíziou.
 - 4 Protiútok v smere na Lodž sa začal 12. novembra 1914. Takmer dva týždne trvajúce ťažké boje vošli do histórie ako bitka pri Lodži.
 - 5 SLEPCOV, ref. 2, s. 5.
 - 6 Obrana karpatských priesmykov ostala na pleciah 3. rakúsko-uhorskej armády pod velením gen. Svetozára Boroeviča von Bojnu.
 - 7 DROBŇÁK, M. – KORBA, M. – TURIK, R. *Cintoríny prvej svetovej vojny v Karpatoch*. Humenné : Redos, 2007. s. 14.

celého decembra. V tomto období hrozila Rakúsko-Uhorsku vojenská katastrofa. V prípade, že by ruská armáda prelomila front v Karpatoch, mala uvoľnenú cestu do Uhorskej nížiny. Za cenu ťažkých strát sa podarilo nakoniec ruskú ofenzívu zastaviť.⁸

V priebehu januára a februára začali na tomto úseku frontu útočiť rakúsko-uhorské a nemecké jednotky s cieľom oslobodiť obliehanú pevnosť Przemysl. O niekoľko dní začali ruské jednotky svoju vlastnú ofenzívu.⁹ Útoky stroskotali a ešte viacej vyčerpali rakúsko-uhorské vojenské zdroje. V marci pevnosť Przemysl padla a ruské velenie sa rozhodlo obnoviť tlak na Rakúsko-Uhorsko s cieľom vyradiť ho z vojny.¹⁰ Po druhýkrát sa naše územie stalo dejiskom urputných bojov. Ruská armáda od 20. marca 1915 intenzívne útočila pozdĺž celého frontu v Karpatoch.¹¹ Rakúsko-uhorská obrana praskala pod ruským náporom a jedna kritická situácia sa striedala za druhou. Do tejto oblasti dokonca prišli nemecké jednotky v sile troch divízií tzv. Beskydského zboru, aby pomohli svojmu spojencovi.¹² Ruské ofenzívne snahy nakoniec vyšli navniivoč a rakúsko-uhorská obrana sa udržala až do začiatku mája 1915. Vtedy sa začal úspešný nemecký prielom pri Gorliciach a ruská armáda bola nútená z Karpát ustúpiť. Odvtedy sa frontové línie vzdialili od územia Slovenska.

VZNIK VOJNOVÝCH CINTORÍNOV

Situáciu s pozostatkami vojakov na území, ktoré bolo postihnuté bojmi, musela riešiť rakúsko-uhorská armáda. Bolo rozhodnuté, že budú zriadené špeciálne armádne jednotky, ktoré s pomocou vojnových zajatcov budú komplexne riešiť problematiku dôstojného pochovania pozostatkov vojakov rakúsko-uhorskej, nemeckej a ruskej armády. Tieto jednotky sa nazývali Kriegsgräber-komandá.¹³ Úlohou jednotiek bolo vyčistiť územie, na ktorom prebiehali boje. V prvom rade zbierali vojenský materiál, ktorý zostal na bojisku, a následne sa zaoberali pozostatkami vojakov. Bolo potrebné zozbierať nepochované telá vojakov, exhumovať jednotlivé hroby roztrúsené po krajine, vybrať vhodné miesta na centrálnu pohrebiská a vybudovať ich.

-
- 8 Najväčší úspech dosiahla ruská armáda pri prekvapivom prielome 48. pešej divízie generála Lavra Georgijeviča Kornilova, ktorá 23. novembra 1914 obsadila Humenné. Tento prielom bol nevyužitý vďaka nejednoznačným rozkazom a nezhodám medzi veliacimi ruskými generálmi. Rakúsko-uhorské jednotky krízu prekonali a do 11. decembra boli ruské jednotky vytlačené za dnešné hranice Slovenskej republiky.
 - 9 V druhej polovici januára 1915 nastala zaujímavá situácia. Na dvoch susedných úsekoch frontu sa rozbehla bojová činnosť. Na východnom krídle zaútočili rakúsko-uhorské vojska, kým na západnom zaútočili vojská ruské. Na východnom krídle gen. Brusilov rýchlo reagoval preskupením a hlavne posilnením najdôležitejšieho úseku obrany, Medzilaborce – Przemysl, kde bol presunutý celý ruský VII. zbor. Ruské vojská na západnom krídle zaútočili o dva dni neskôr, 25. januára 1915. Na oboch stranách prebiehali urputné boje v ťažkých horských podmienkach sťažené snehom, mrazom a tiež nedostatkom zimnej výstroje. Na ruskej strane spôsoboval veľké problémy nedostatok munície.
 - 10 Posádka pevnostného komplexu Przemysl sa nakoniec 22. marca 1915 vzdala. Do zajatia padlo 120-tisíc rakúsko-uhorských vojakov.
 - 11 Útočná aktivita ruských vojsk sa začala už 19. marca 1915 a postupne od 20. marca 1915 prebiehala na celom úseku karpatského frontu. Ruské jednotky sa snažili preraziť najmä v smere cez Zborov do Bardejova, cez údolie Ondavy v smere na Vranov nad Topľou, cez údolie rieky Laborec na Humenné a cez Ruské sedlo na Sninu. Najslabšími úsekmi z hľadiska rakúsko-uhorskej obrany boli najmä miesta styku 4. armády gen. E. J. Ferdinanda a 3. armády gen. S. Boroeviča von Bojnu, v priestore neďaleko od mestečka Zborov, a tiež styk 3. armády s 2. armádou gen. Eduarda Böhma-Ermolliho v údolí Laborca.
 - 12 SLEPCOV, I. Bitka v údolí Laborca svedectvo o 1. svetovej vojne v našom regióne. In *Ozveny Karpát*, roč. 3, 1993, č. 40, s. 3.
 - 13 LOPATA, M. Cintoríny z obdobia prvej svetovej vojny v západnej Haliči – história a súčasnosť. In *Prvá svetová vojna – pozabudnuté cintoríny*. Zost. M. Mikita, Svidník : RRA Svidník, 2006, s. 58.

Tieto poľné vojenské jednotky stáli na začiatku centrálne organizovanej evidencie padlých. Čakala ich zložitá úloha. Bolo treba exhumovať tisíce tiel, zabezpečiť ich identifikáciu a dôstojné pochovanie. Je zaujímavé, že ku všetkým mŕtvym sa pristupovalo bez ohľadu na národnosť, štátnu príslušnosť či náboženstvo.¹⁴ Po identifikovaní boli pozostatky vojakov prevážané na novovybudované cintoríny. Tu boli pochovávaní v osobitných hrobových poliach podľa príslušnosti k armáde. Jediným diskriminačným prvkom, ktorý možno postrehnúť, je umiestnenie hrobov. Padlí rakúsko-uhorskí a nemeckí vojaci boli umiestnení bližšie k centrálnemu monumentu, teda na čestné miesto.¹⁵

V pohrebných komandách boli sústredení zruční remeselníci, najmä tesári, stolári, murári či kamenári. Remeselníci pracovali pod vedením talentovaných architektov v uniformách. Architekti vytvárali jedinečné projekty cintorínov a vojnových pamätníkov, z ktorých mnohé mali obrovskú umeleckú a kultúrnu hodnotu. V Haliči pracovali takí talentovaní architekti, ako Dušan Jurkovič¹⁶, Heinrich Scholz, Ján Sczepakowski a ďalší.¹⁷

Špinavú prácu, ktorá súvisela so zbieraním rozkladajúcich sa tiel, robili vojnoví zajatci. Takáto pracovná povinnosť bola veľmi neprijemná. Telesné pozostatky vojakov sa nachádzali v pokročilom štádiu rozkladu. S pozostatkami sa manipulovalo pomocou bežných pracovných nástrojov, ako sú lopaty, hrable, motyky a fúriky. Netreba dodávať, že sa pracovalo s primitívnymi ochrannými prostriedkami, čo nevyhnutne viedlo k ochoreniu mnohých príslušníkov exhumačných skupín. Tieto ochorenia sa nezriedka končili smrťou.¹⁸

Pod vedením skúsených odborníkov sa v Haliči naozaj riešila otázka pochovávania vojakov systematicky a zodpovedne. V duchu danej doby boli vojnové cintoríny umiestňované na dominantných miestach a mali pôsobiť nielen pietne, ale aj heroicky. Išlo predsa o miesta posledného odpočinku vojakov, ktorí hrdinsky padli za panovníka a monarchiu. Riešili sa otázky podoby centrálnych pamätníkov, typ oplotenia, vstupné brány, úprava hrobových polí a pod. V každom vyčlenenom rajóne bol vybraný určitý cintorín, ktorý slúžil ako vzorový. Na realizáciu výstavby takýchto cintorínov prebiehali výberové konkurzy, v ktorých súťažili nadaní umelci a architekti.

Dôsledne boli premyslené prístupové cesty k cintorínom a zemné práce na úpravu okoliťého terénu. Existovali presné zoznamy a počty stavebného materiálu potrebného na vybudovanie cintorínov. Víťazné návrhy museli spĺňať základnú požiadavku, a to, aby bol cintorín vhodne zakomponovaný do okolitého prostredia.

Na výstavbu cintorínov bolo zmobilizované obrovské množstvo stavebného materiálu. Treba si uvedomiť, že vo vojnových časoch, keď vládne nedostatok všetkého, to nebolo jednoduché. Do konca roku 1918 bol v západnej Haliči postavený mohutný komplex asi 400 vojnových cintorínov, na ktorých je v 22 590 hroboch pochovaných asi 70 000 vojakov.¹⁹ Medzi inými bolo postavených a zhotovených množstvo kaplniek, pomníkov, pomníkových krížov a krížov na jednotlivé hroby.

Vyššie 40 000 vojakov bolo exhumovaných. Exhumáciám predchádzala dôkladná a systematická identifikácia cintorínov, evidencia padlých, geodetické práce, tvorba architektonic-

14 Tamže, s. 64.

15 FRODYMA, R. Budovanie vojenských cintorínov v juhovýchodnom Poľsku v rokoch 1915-18. In *Prvá svetová vojna –Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné: Redos, 2007, s. 62.

16 Dušan Jurkovič bol v čase vojny príslušníkom vojenského veliteľstva v Krakove, ktoré malo za úlohu stavať cintoríny pre vojakov padlých v Haliči. Navrhol a vytvoril v tejto oblasti niekoľko desiatok cintorínov.

17 FRODYMA, ref.15, s. 63.

18 Tamže, s. 62.

19 LOPATA, ref. 13, s. 58.

kých projektov a štúdií.²⁰ Každý cintorín má okrem názvu pridelené aj číslo, čo zľahčuje vyhľadávanie pochovaných obetí.

Iná situácia vládla na našej strane Karpát, ktorá na rozdiel od Haliče administratívne spadala pod Uhorsko. Aj tu pracovali pohrebné komandá, ale zďaleka nie tak precízne a systematicky ako v Haliči. Konkrétne tu pracovali Kriegsgräber-komandá č. 1, 3, 5.²¹ Na bojisku sa uskutočnilo zozbieranie pozostatkov, pri ktorom pomáhalo aj civilné obyvateľstvo. Väčšina vojnových cintorínov, ktoré tu vznikli, bola zriadená provizórnym spôsobom. Jednotlivé, spoločné či masové hroby boli opatrené primitívnymi drevenými krížmi, zväčša z brezového dreva. Cintoríny boli jednoducho ohradené ostnatým drôtom alebo drevenou ohradou. Obvykle bol okolo cintorína vysadený živý plot z kríkov hlohu a častá bola výsadba smrekov na ploche cintorína. Podľa týchto identifikačných znakov je možné niektoré zanedbané cintoríny odhaliť aj dnes. Zriaďovanie centrálnych pohrebísk neprebehlo systémovým spôsobom alebo sa to aspoň nepodarilo technicky doriešiť. Pamätníky vojnovým obetiam boli úplne zriedkavé.

Na niektorých lokalitách je možné zdokumentovať systematickú prácu pohrebného komanda. Zachoval sa precízny náčrt exhumácií z okolia obce Ňagov. Tento dokument nesie výrazné znaky odborného vyhotovenia. Starostlivo sú zachytené jednotlivé miesta pôvodných hrobov, z ktorých boli telá exhumované a prenesené na nový cintorín. Na nákrese je zachytená pomerne veľká oblasť katastra a zhruba 30 rôznych miest v okolí obce, na ktorých sa nachádzali pôvodné hroby.²² Podobný, aj keď primitívnejší náčrt, sa nachádza aj v archívnej zložke k cintorínu Krásny Brod III.²³

Mnohé z lokalít na našom území mali navrhnuté zaujímavé architektonické riešenie. Skvelým príkladom je cintorín v obci Mlynárovce (okr. Svidník)²⁴ alebo v obci Parihuzovce (okr. Snina).²⁵ V okrese Medzilaborce je viacero cintorínov s hrobmi rozmiestnenými podľa vypracovaného plánu. V Sukove je celý cintorín vybudovaný v tvare kríža, v Ňagove a Palote cintoríny pripomínajú románske okno. Bohužiaľ, máloktorý cintorín prešiel od štádia provizórneho riešenia k finálnej etape. Na vine bol zrejme aj akútny nedostatok stavebných surovín v regióne. Masová výstavba cintorínov a pamätníkov, na rozdiel od Haliče, sa u nás nerealizovala. Neexistuje presné vysvetlenie, prečo starostlivosť o vojenské cintoríny vyzerala tak diametrálne odlišne. Na rakúskej strane hranice v Haliči existuje dôsledne vybudovaný monumentálny komplex vojnových cintorínov, s ktorým výrazne kontrastujú provizórne upravené vojnové pohrebiská na uhorskej strane hranice.

STAROSTLIVOSŤ O VOJNOVÉ CINTORÍNY V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Po 1. svetovej vojne prevzal zodpovednosť za všetky vojnové cintoríny a hroby československý štát. Starostlivosť o vojnové pohrebiská a udržiavanie vojnových hrobov je súčasťou právneho poriadku demokratických a vyspelých spoločností. K takýmto hodnotám sa hlá-

20 DULLA, Matúš. *Vojenské cintoríny v západnej Haliči*. Bratislava : Vysoká škola výtvarných umení, 2002. s. 8.

21 BURAL, M – SLEPCOV, I. *Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny v na východnom Slovensku*. In *Prvá svetová vojna – pozabudnuté cintoríny*. Zost. M. Mikita. Svidník : RRA Svidník, 2006, s. 71.

22 Vojenský historický archív (VHA) v Bratislave, fond (f.) Vojenské hroby a cintoríny (VHC), škatuľa (šk.) 43, obec Ňagov.

23 VHA, f. VHC, šk. 42, obec Krásny Brod.

24 Tamže, šk. 58, obec Mlynárovce.

25 Tamže, šk. 56, obec Parihuzovce.

sil aj nový československý štát. Nový štát sa zaviazal k dodržiavaniu medzinárodných zmlúv a právnych noriem, ktoré sa viazali k problematike starostlivosti o vojnové hroby.

Pre Československú republiku, ktorá bola nástupníckym štátom bývalej monarchie, platili niektoré ustanovenia zmluvy zo Saint-Germain z 10. septembra 1919. V článku 171 tejto zmluvy sa zmluvné strany zaviazali k starostlivosti o hroby vojakov pochovaných na ich území.²⁶ Do dôstojnej podoby mali byť upravené aj hroby osôb zajatých počas vojny. Zmluvné strany sa zaviazali aj k vzájomnej pomoci, ktorá by viedla k identifikácii padlých obetí a odovzdávaniu všetkých informácií o neidentifikovaných obetiach.²⁷

Medzinárodné záväzky bolo potrebné čo najskôr realizovať v praxi. Od mája 1919 boli všetkým zainteresovaným úradom posielané informačné dotazníky. Dotazníky mali umožniť vznik základného prehľadu o počtoch vojnových cintorínov, hrobov, obetí a ich národnosti. Na tejto akcii sa zúčastnili obecné úrady, posádkové veliteľstvá, žandárske stanice, inštitúcie, ktoré viedli matriky, majitelia pozemkov, na ktorých sa nachádzali cintoríny, a pod.²⁸ Získané informácie slúžili na zostavenie evidencie vojnových hrobov na československom území, ale začal sa zostavovať aj zoznam čs. vojnových hrobov v cudzine.

Boli zriadené špeciálne vojenské inštitúcie, ktoré mali problematiku vojnových cintorínov riešiť. Agenda vojnových hrobov a pohrebísk sa začala vytvárať v priebehu roka 1919. Zodpovedné orgány vyvinuli iniciatívu, na základe ktorej sa zostavovali prvé štatistiky vojnových obetí na území Československej republiky. Spolupracovali na tom vojenské orgány, posádkové veliteľstvá, samosprávne orgány, ale aj ďalšie inštitúcie. Vznikali prvé zoznamy, ktoré pomohli v hrubých rysoch načrtnúť obrovský rozsah agendy vojnových hrobov.

Na severovýchodnom Slovensku bola situácia obzvlášť zložitá. Túto oblasť, ako jedinú časť Československa, zasiahli rozsiahle frontové boje. Je logické, že najväčšia koncentrácia vojnových hrobov a cintorínov sa nachádzala práve v tejto oblasti. V spomínanej oblasti sa nachádzalo viac ako 230 cintorínov a desiatky rozptýlených vojnových hrobov. Situácia si žiadala vypracovať celkovú koncepciu, ktorá by úspešne vyriešila túto problematiku. Úspešným riešením by sa Československo zaradilo medzi vyspelé, demokratické a kultúrne štáty, ktoré problematike vojnových obetí prikladajú patričnú pozornosť.

Na Ministerstve obrany bol vytvorený Ústredný inšpektorát vojnových hrobov, ktorý sa stal centrálnou organizáciou s príslušnými kompetenciami.²⁹ Mal zastrešovať všetky aktivity súvisiace s vojnovými cintorínmi. Tento úrad zabezpečoval rokovania so zahraničnými inštitúciami podobného zamerania, zabezpečoval exhumácie a prevozy pozostatkov, zmluvných hrobárov, posudzoval návrhy pomníkov, mohýl a zriaďovanie nových cintorínov. Zodpovedal aj za československé vojnové hroby v zahraničí.

V jednotlivých častiach štátu podliehali inšpektorátu zemské inšpekcie vojnových hrobov. Celkove boli zriadené inšpekcie pre územie Čiech, Moravy, Sliezska, Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Riešili rozsah stavebných úprav na cintorínoch, dopĺňanie evidencie, kontrolovali efektivitu vynaložených finančných prostriedkov a pod. Dôraz bol kladený na kontrolnú činnosť.

Finančné prostriedky, ktoré vynakladalo Ministerstvo národnej obrany na údržbu vojnových hrobov museli pokrývať niekoľko najdôležitejších činností. Priame výdavky smerova-

26 BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových hrobách z 1. svetovej vojny vo fondoch vojenského historického archívu. In *Prvá svetová vojna – Boje v Karpatoch*. Zost. V. Fedič, Humenné : Redos, 2007, s. 30.

27 Tieto náležitosti rozoberá článok 172 spomínanej zmluvy.

28 BYSTRICKÝ, ref. 26, s. 30.

29 Tamže.

li na údržbu vojnových hrobov, cintorínov a pomníkov. Do tejto položky sa rátali aj výdavky na technické úpravy plotov alebo prístupových ciest k cintorínom. Pod mimoriadne výdavky spadali náklady na exhumácie vojnových obetí, zriadenie nových hrobov, vytváranie centrálnych pohrebísk a pod.

Do roku 1924 zodpovedala za vojnové hroby na severovýchodnom Slovensku Zemská inšpekcia vojnových hrobov so sídlom v Košiciach a jej expozitúra v Bratislave. Jej prvým šéfom bol hlavný poľný kurát Josef Kepka.³⁰ Po nej starostlivosť o vojnové hroby prevzal Referát vojnových hrobov spadajúci pod Zemské vojenské veliteľstvo v Bratislave.³¹ Nová inštitúcia prevzala celú agendu a pokračovala v činnosti počas celého medzivojnového obdobia.

Pod taktovkou Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov mali postupne svojou činnosťou zemské inšpekcie vojnových hrobov a ich expozitúry zhromaždiť údaje potrebné na vznik komplexnej evidencie vojakov padlých na území ČSR, ale aj občanov ČSR padlých v zahraničí. Celková evidencia sa mala skladať z dvoch zoznamov. Prvý sumár údajov označovaný ako zoznam A mal zahŕňať všetkých cudzincov padlých a zomrelých na území ČSR, ale tiež osoby nejakým spôsobom späté s územím počas vojnového stavu padlé či zomreté mimo územia ČSR. Zoznam A sa členil na tri časti:³²

a/ A-1 zoznam – sumár informácií o cudzincoch pochovaných v obvode jednotlivých zemských inšpekcií vojnových hrobov a ich expozitúr.

b/ A-2 zoznam – v tomto zozname mala každá inšpekcia vojnových hrobov mať zhromaždené dokumenty o cudzincoch pochovaných na území ČSR, ale v obvode inej zemskej inšpekcie.³³

c/ A-3 zoznam – evidenčný materiál o cudzincoch, ktorí zomreli mimo územia ČSR.³⁴

Zoznam B sa zaoberal padlými a zomrelými československými občanmi. Skladal sa takisto z troch častí:

a/ B-1 zoznam – sumár informácií o občanoch ČSR pochovaných v obvode jednotlivých zemských inšpekcií vojnových hrobov a ich expozitúr.

b/ B-2 zoznam – v tomto zozname mala každá Inšpekcia vojnových hrobov mať zhromaždené dokumenty o československých občanoch pochovaných na území ČSR, ale v obvode inej zemskej inšpekcie.

c/ A-3 zoznam – evidenčný materiál o československých občanoch, ktorí zomreli mimo územia ČSR.

Úrady a inštitúcie podriadené jednotlivým zemským inšpekciám vojnových hrobov mali vypátrať a zhromaždiť všetok dokumentačný materiál o padlých vojakoch. Záznamy o padlých vojakoch sa nachádzali napr. vo farských kronikách. Zostavovanie takýchto zoznamov sa ukázalo ako beh na dlhé trate.

Špecializované štátne orgány, ako bola Zemská inšpekcia vojnových hrobov či jej následník Referát vojnových hrobov koordinovali činnosť všetkých orgánov, ktoré mali nejakým spôsobom prispieť k údržbe vojnových cintorínov. Už na jar 1920 vydal Ústredný inšpek-

30 Vojenský historický archív (VHA) v Bratislave, fond (f) Zemské vojenské veliteľstvo (ZVV), škatuľa (šk.) 148, Vojnové hroby.

31 BYSTRICKÝ, ref. 26, s. 32.

32 VHA, f. ZVV, šk. 157, Vojnové hroby, Usporiadanie evidencie vojnových hrobov z roku 1923.

33 V tomto zozname mali byť dokumenty o osobách padlých v ČSR na území iných zemských inšpekcií vojnových hrobov, ktoré sa z akýchkoľvek dôvodov nachádzali na území obvodu danej zemskej inšpekcie.

34 Do tohto sumáru patrili najmä dokumenty o vojnových zajatcoch, ktorí boli evidovaní v zajateckých táboroch na našom území, ale zahynuli napr. počas pracovného nasadenia na území susedných štátov.

torát vojnových hrobov príkaz, na základe ktorého mali dať všetky posádkové veliteľstvá do poriadku vojnové hroby a cintoríny v ich obvode.³⁵ Rozsah jednotlivých obvodov pre vojenské posádky malo určiť Zemské vojenské veliteľstvo. Využiť malo svojich remeselníkov, a vzniknuté náklady mal preplatiť Ústredný inšpektorát.

Z tohto nariadenia boli vyňaté cintoríny, ktoré boli pozostatkom karpatského frontu. Bolo ich také množstvo, že by ich úpravu vojenskej posádky v okresoch severovýchodného Slovenska nemohli zvládnuť. Tieto cintoríny mali upravovať zvláštne pracovné oddiely. Žiadne takéto oddiely neskôr nevznikli a úprava cintorínov sa presunula na plecia žandárskych staníc.

V máji 1920 prišla na posádkové veliteľstvá ďalšia súrna požiadavka, aby sa posádky zúčastnili aspoň provizórneho zaznačenia roztrúsených vojnových hrobov v ich obvode. Tieto záznamy mali poslúžiť pri neskorších generálnych úpravách karpatského bojiska. Hroby neznámych vojakov, ktorým by hrozil zánik z dôvodu zaplavenia miesta hrobu, zaorania hrobu či vyhrabanie lesnou zverou, mali byť exhumované a prenesené do spoločného hrobu na najbližší vojnový cintorín.³⁶ Pozostatky známych vojakov mali byť tiež exhumované, ale pochovávať sa mali do jednotlivých hrobov so zachovaním pôvodného označenia. Tieto dočasné opatrenia mali slúžiť aj ako prevencia proti zneucteniu vojnových hrobov.³⁷ Ministerstvo obrany schválilo vyplácanie pracovných prídavkov k žoldu mužstva, ktoré pracovalo na úprave vojnových hrobov.

Malé vojenské posádky na severovýchodnom Slovensku nezvládali riešiť čoraz viac úloh súvisiacich s údržbou vojnových hrobov. Posádky sa starali o cintoríny v mestách, kde boli umiestnené, prípadne v blízkom okolí. Starostlivosť o desiatky cintorínov, roztrúsených v chudobnom hornatom regióne, boli pre posádkové veliteľstvá, ktoré mali plniť úplne iné úlohy, vážnym bremenom. Túto úlohu museli prevziať iné inštitúcie.

Praktická činnosť v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny prinášala aj množstvo trení medzi jednotlivými inštitúciami. Dochádzalo k sporom o kompetencie a ku konfliktom, ktoré sa v konečnom dôsledku ukázali ako kontraproduktívne. Aby k takýmto treniciam nedochádzalo, vypracoval Všeobecný vojenský odbor na Ministerstve národnej obrany výnos, ktorým upravoval kompetencie jednotlivým orgánom, ktoré sa spolupodieľali na riešení problému vojnových cintorínov. Výnos z 12. novembra 1921 riešil otázku kompetencií nasledovne:³⁸

Do kompetencií Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov patrili:

- a/ všetky rokovania so zahraničnými úradmi,
- b/ povoľovanie exhumácií a prevozov pozostatkov na vlastné alebo štátne náklady,
- c/ hospodárenie s rozpočtom a fondmi určenými na riešenie otázky vojnových cintorínov,
- d/ obsadzovanie miest hrobárov a ich vyplácanie,
- e/ určovanie zriaďovacieho a udržiavacieho paušálu,
- f/ úradné vyhlasovanie za mŕtveho,³⁹

35 VHA, f. ZVV, šk. 60, Vojnové hroby, Úprava vojnových hrobov a cintorínov z roku 1920.

36 Tamže, Uchovanie roztrúsených hrobov na karpatskom bojisku.

37 V nariadení sa spomína, že sústredenie hrobov má zamedziť takým neprístojnostiam, ako je nelegálne otváranie hrobov, okrádanie pozostatkov, dokonca menovite je spomínané kradnutie obuvi padlým vojakom. Všetky takéto prípady mali byť vyšetrené a prísrne potrestané.

38 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Príspevok do rozkazu ZVV pre Slovensko.

39 Ide len o vojenské osoby, ktoré padli počas vojnového konfliktu.

- g/ rozhodovanie o návrhoch na postavenie nových pomníkov, mohýl a zriaďovanie, nových vojnových cintorínov,
- h/ výmena úmrtných dokladov so zahraničnými úradmi,
- i/ pridelovanie náhrobných evidenčných tabuliek,
- j/ povoľovanie služobných ciest personálu po predložení cestovného plánu,
- k/ rozhodovanie o realizácii opráv cintorínov, ktoré si vyžadovali väčšiu sumu peňazí.

Ďalšou stranou kompetenčného sporu boli zemské vojenské veliteľstvá. Špeciálny výnos MNO im prisúdil tieto kompetencie:⁴⁰

- a/ preskúmanie požiadaviek správy jednotlivých cintorínov,
- b/ overenie potreby zriaďovania pracovných miest hrobárov na jednotlivých cintorínoch,
- c/ zdôvodnenie podania návrhov na výstavbu nových pomníkov, mohýl či zriadenia nových cintorínov,
- d/ kontrola úmrtných listov, evidenčných listov a náčrtov jednotlivých cintorínov,
- e/ rozhodovanie o menších opravách cintorínov nevyžadujúcich veľké sumy s následným zdôvodnením opravy v pravidelnom hlásení,
- f/ kontrola evidenčných náhrobných tabuliek, ich výmen a oprava poškodených kusov
- g/ kontrola podriadených inštitúcií, ktoré zodpovedali za správu vojnových cintorínov.⁴¹

V závere výnosu sú zhrnuté povinnosti správcu vojnového cintorína. Správca bol povinný postarať sa o dobrý stav cintorína, zabezpečiť jeho ochranu, dozor nad zmluvným hrobárom a pod. Správca podával návrhy na úpravy cintorína, hospodáril s fondmi na údržbu cintorína.⁴² Po tomto vymedzení právomocí boli kompetenčné spory utlmené, aj keď k určitým konfliktom dochádzalo aj naďalej.

V roku 1924 bola Zemská inšpekcia vojnových hrobov so sídlom v Košiciach zrušená a nahradená Referátom vojnových hrobov, zriadenom pri Zemskom vojenskom veliteľstve. Od tohto obdobia sa zhoršujú podmienky pre starostlivosť o vojnové hroby. Referát vojnových hrobov bola inštitúciou, ktorá neustále zápasila s nedostatkom pracovných síl. Medzi dokumentmi z roku 1924 je veľké množstvo žiadostí nadriadeným inštitúciám o pridelenie ďalších pracovníkov. Tieto žiadosti boli neúspešné, čo viedlo úradujúceho referenta k napísaniu siahodlnej žiadosti s podrobným zoznamom úloh, ktoré má zabezpečiť.⁴³ Vo svojej žiadosti zemskému vojenskému veliteľovi hovorí úradujúci referent o ochromení svojho úradu následkom odvolania viacerých pracovníkov.

Dohromady Referát spravoval viac ako 120 000 vojnových hrobov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Len zabezpečenie výplat paušálnych poplatkov pre jednotlivé správy cintorínov a ich vyúčtovanie si vyžadovalo dve kancelárske sily.⁴⁴ Ďalších dvoch pracovníkov naplno zamestnávalo vypracovanie úmrtných listov pre cudzincov padlých na našom území. To znamenalo len v najbližšom období starostlivo prepísať 25 000 evidenčných listov.

40 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Kompetencie Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov a podriadených zložiek.

41 Kontrolná činnosť sa týkala iba okruhu pôsobnosti o vojnové cintoríny v zmysle platných predpisov.

42 Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi mali správcovia vojnových cintorínov podávať medziiným aj návrhy na účelnú koncentráciu roztrúsených vojnových hrobov.

43 VHA, f. ZVV, šk. 156, Vojnové hroby, Pridelenie kancelárskych síl.

44 Tento počet určite nebol prehnaný, pretože si treba uvedomiť, že Referát vojnových hrobov viedol korešpondenciu s viac ako 550 správcami cintorínov a množstvom ďalších štátnych, komunálnych a cirkevných inštitúcií.

Okrem toho Ministerstvo národnej obrany poverilo Referát vojnových hrobov ďalšími úlohami. Jeho pracovníci mali dať do poriadku evidenciu, ktorú Československu odovzdalo Maďarsko. Išlo asi o 400 kg dokumentov. Jednou z hlavných úloh bolo zostaviť jednotný register vojnových hrobov. Aj tieto práce si vyžadovali minimálne dvoch pracovníkov. V závere žiadosti úradujúci referent konštatoval, že ak nedostane nové pracovné sily, neručí za to, že dané pracovné úlohy splní.⁴⁵ Aj tieto problémy poukazujú na to, že mnohokrát boli inštitúcie starajúce sa o vojnové hroby len na obtiaž a na okraji záujmu, napriek tomu, že mali splniť úlohy súvisiace s medzinárodnými záväzkami československého štátu.

ŽANDÁRSKY ZBOR A STAROSTLIVOSŤ O VOJNOVÉ CINTORÍNY

Československo malo v zmysle medzinárodných dokumentov povinnosť postarať sa o vojnové cintoríny. Vzhľadom na ich vysoký počet a umiestnenie, to bola technicky, ale aj finančne náročná úloha. Na prvom mieste bolo treba zriadiť presnú evidenciu cintorínov a hrobov, aby bolo jasné, o aký počet cintorínov ide. Išlo o úlohu, ktorú nemohli v krátkom čase zvládnuť vojenské inštitúcie bez náležitej pomoci.

Praktickým riešením bola medzirezortná pomoc, ktorá sa ponúkala zo strany orgánov podriadených Ministerstvu vnútra. Zemské četnícke veliteľstvo v Bratislave dostalo pokyny, aby jemu podriadené orgány boli nápomocné pri riešení tejto náročnej úlohy.⁴⁶ Samozrejme, základná činnosť spočívala na bedrách jednotlivých žandárskych staníc. Evidenciu cintorínov a jednotlivých hrobov teda zostavovali miestne žandárske stanice. Vo svojich okrskoch mali systematicky zaznamenať všetky vojnové hroby, či už sa nachádzajú v obciach alebo horách. Súčasťou dokumentácie mali byť prehľadné náčrty a ďalšie dôležité informácie. Žandárske stanice pristúpili k tejto úlohe rôzne.

Je zrejme, že si žandári slúžiaci v pohraničných okresoch nemohli vyberať a museli plniť príkazy. Nová úloha, ktorú mali čo najrýchlejšie spracovať, ich asi nenaplnila nadšením. Popri mnohých činnostiach, ktoré zabezpečovali v pomerne zaostalej a nerozvinutej oblasti severovýchodného Slovenska, znamenali aktivity súvisiace s vojnovými cintorínmi ďalšiu záťaž, ktorú museli zvládnuť. Vzťah jednotlivých žandárov k agende vojnových cintorínov je možné vyčítať z administratívnych spisov, ktoré o jednotlivých cintorínoch vyprodukovali.

Väčšina dokumentácie týkajúca sa vojnových cintorínov z 1. svetovej vojny, ktorá sa dnes nachádza v archívnych fondoch na Slovensku, pochádza práve z jednotlivých žandárskych staníc. Tieto orgány spracúvali agendu vojnových hrobov bezprostredne na mieste a posielali pravidelné hlásenia nadriadeným orgánom.

V prvom rade bolo úlohou žandárov zmapovať situáciu v ich okrsku. Zistiť počty hrobov, všetky dochované informácie o obetiach, zhodnotiť momentálny stav vojnových cintorínov. Z výsledkov a zistených informácií boli zostavené administratívne zložky o jednotlivých cintorínoch. V týchto zložkách sa evidovali všetky zmeny, ktoré sa odohrali v súvislosti so starostlivosťou o cintoríny v ďalších rokoch.

Typická zložka pozostávala z niekoľkých základných dokumentov. Prvým z nich bol katastrálny list. Obsahoval základné údaje o cintoríne. Boli tu uvedené okres a obec, v katastri ktorej sa cintorín nachádzal, majiteľ pozemku a rozloha cintorína. Ďalej tu bol uvedený údaj o počte pochovaných obetí a počte a druhu hrobov na danom cintoríne. Medzi základné

45 VHA, f. ZVV, šk. 156, Vojnové hroby, Pridelenie kancelárskych síl.

46 BYSTRICKÝ, ref. 26, s. 31.

údaje o cintoríne patrilo aj jeho označenie. Najmä na miestach, kde sa nachádzalo viacero cintorínov s pochovanými vojakmi, si žiadali zemské inšpekcie presne určiť názov cintorína. Vojnové cintoríny mohli byť označené názvami: vojenský (mierový), vojnový, zajatecký či posádkový. Civilné cintoríny mohli byť označené názvami: obecný, mestský, rímskokatolícky, gréckokatolícky, židovský.⁴⁷

Okrem katastrálneho listu mala každá zložka obsahovať náčrt vojnového cintorína s príslušnou legendou a vysvetlivkami. Už pri náčrtoch je vidieť rôzny prístup žandárov k tejto problematike. Niektoré náčrty sú spracované veľmi precízne, každý hrob je presne vyznačený a očíslovaný. Nechýbajú údaje o počtoch pochovaných obetí. Rozmery hrobov a cintorína sú v precíznych náčrtoch samozrejmosťou. Pri uskutočnení nejakých zmien na ploche cintorína, napr. dodatočné pochovávanie, sa mali vypracovať nové náčrty, ktoré by zmenenú situáciu zachytili.⁴⁸

Ústredné inštitúcie často kritizovali nedostatočnú veľkosť zhotovených náčrtov, do ktorých sa potom nedali zakresliť všetky dôležité údaje. Nespokojnosť s náčrtmi vyvrcholila vydaním inštrukcií o tvorbe náčrtov. Náčrty mali byť veľké, prehľadné a presné. Museli byť na nich zakreslené všetky hroby takým spôsobom, aby v pláne bolo vidieť číselné označenie hrobov. Rôznymi farbami mali byť odlíšené hroby obetí podľa národnosti. Náčrt mal byť vyhotovený dvakrát. Jedna kópia pre vlastnú potrebu, druhá pre potreby ministerstva. Zároveň mala byť zhotovená matrica, teda náčrt sa mal prekresliť na priesvitný papier. Tieto matrice sa stali súčasťou archívnych zložiek jednotlivých cintorínov.⁴⁹ Podľa tohto postupu sa mali vyhotoviť náčrty všetkých cintorínov, na ktorých bol pochovaný aspoň jeden cudzí štátny príslušník. Samozrejme, čísla hrobov v náčrte sa museli zhodovať s číslami na evidenčných listoch a exhumačných protokoloch.

Žiaľ, existuje veľa náčrtov cintorínov, v ktorých nie sú dodržané žiadne zásady tvorby náčrtov, chýbajú základné údaje a sú v nich zjavné chyby. V niektorých náčrtoch sú dokonca zlé určené svetové strany, čo svedčí o zjavnej nedbalosti pri ich vyhotovení. Zložky o vojnových cintorínoch okrem náčrtu a katastrálneho listu zväčša tvoria evidenčné listy a exhumačné protokoly. Evidenčné listy by mali byť vyhotovené ku každému hrobu, prípadne ku každej známej obeti na vojnovom cintoríne. Bohužiaľ, ani toto nebolo pravidlom. Niekedy je jeden evidenčný list vyhotovený k celej skupine hrobov. Na takom evidenčnom liste dochádza ku skreslovaniu a neprehľadnosti údajov. Exhumačné protokoly boli vyhotovované v prípadoch, keď dochádzalo k povojnovým exhumáciám.

Exhumačný protokol obsahoval zápis exhumačnej komisie. Komisia zaznamenala polohu starého hrobu, nového hrobu a opísala nález a charakteristiku pozostatkov. Náčrty, ale aj celé zložky niektorých cintorínov, boli teda vypracované precízne, iné sú neúplne, nepresné, ba niekedy plné fatálnych chýb. Časť týchto zložiek sa, samozrejme, nezachovala. Niektoré zložky obsahujú aj pôvodné rakúsko-uhorské materiály. Tie sa vyskytujú len v minimálnom množstve.

Nedostatky v písomných materiáloch potvrdzujú nízku prioritu, ktorú starostlivosti o cintoríny prikladali inštitúcie zodpovedné za ich údržbu. Nedostatkov bolo také množstvo, že Ústredný inšpektorát vojnových hrobov musel situáciu riešiť. V júli 1921 bol všetkým duchovným správam, vojenským posádkam, žandárskym staniciam a ďalším zúčastneným

47 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Zhotovenie náčrtov vojnových cintorínov.

48 Tamže.

49 Tamže.

stranám doručený výnos Ministerstva národnej obrany.⁵⁰ V tomto dokumente je skonštatovaná zúfalá úroveň vypracovania dokumentov o vojnových cintorínoch. Práce na úmrtných listoch, zoznamoch, náčrtoch boli vykonané nedbalo a s chybami. Často boli odovzdávané nezrozumiteľné náčrty a zoznamy, čísla hrobov sa nezhodovali s číslami evidenčných listov a pod. Generál Diviš apeloval na všetkých zúčastnených, aby odstránili nedostatky a zlepšili prístup k spracovávanej problematike.⁵¹

V septembri 1921 musel Ústredný inšpektorát znovu ostro skritizovať prácu podriadených orgánov. Najväčšie problémy vyvolávali nepresné hlásenia o počtoch obetí, najmä príslušníkov iných štátov. Neustálym kolobehom vracania dokumentov po skontrolovaní jednotlivým správcom cintorínov sa neúmerne zväčšovala agenda vojnových hrobov. Hlavným problémom, ktorý spôsobovala nekvalitná práca, bolo, že Ústredný inšpektorát a jemu podriadené zemské inšpekcie vojnových hrobov nemohli dokončiť výmenu úmrtných dokladov s inými štátmi. Nemohlo dôjsť ani k dobudovaniu vojnových cintorínov a k vyhotoveniu presnej evidencie o vojnových obetiach na území Československa.⁵² Bohužiaľ, k zjavnému zlepšeniu zrejme nedošlo, pretože mnohé archívne zložky o vojnových cintorínoch sú naozaj zmätočné.

KONCEPCIA STAROSTLIVOSTI O VOJNOVÉ HROBY

Medzinárodné záväzky sa týkali iba hrobov obetí padlých vo vojne. Objavovali sa prípady, keď pozostalí žiadali o starostlivosť o hroby bývalých vojakov na štátne náklady. Preto Ministerstvo národnej obrany prísne vymedzilo zmysel termínu vojnový hrob.

Za vojnový hrob bol považovaný hrob, ktorý vznikol v čase 1. svetovej vojny, resp. od vyhlásenia vojny do 31. decembra 1919, keď bol v Československu ukončený vojnový stav. Výnimku tvoria hroby vojakov, ktoré vznikli v tomto období, ale smrť vojaka nemala žiadnu súvislosť s vojnovým stavom. Vojnové hroby a cintoríny chránili príslušné medzinárodné ustanovenia.⁵³

Ostatné hroby, ktoré nespádali do tejto kategórie, boli považované iba za vojenské hroby, tzn. hroby vojakov, ktoré vznikli v čase mieru z akýchkoľvek príčin. Pri týchto hroboch zanikala štátu udržiavacia povinnosť po desiatich rokoch. Takéto hroby mohli byť po uplynutí lehoty zrušené.⁵⁴

Veľká pozornosť sa venovala vymedzeniu pojmu zriadený hrob a udržiavaný hrob. Predpisovo zriadený hrob musel mať nasledujúce znaky:

- a/ Taká poloha a umiestnenie hrobu, pri ktorej bolo vylúčené zničenie alebo poškodenie hrobu.
- b/ Hrob musí byť zaradený do okruhu pôsobnosti niektorej inštitúcie, ktorá zaňho nesie zodpovednosť.
- c/ Hrob musí byť opatrený náhrobkom z hliny, kameňa alebo akejkoľvek inej trvanlivej hmoty.⁵⁵

50 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Nedostatky v práci správcov vojnových cintorínov.

51 Generál Diviš bol vedúcim všeobecného vojenského odboru na MNO a zodpovedal za plnenie spomínaného výnosu.

52 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Nedostatky v práci správcov vojnových cintorínov.

53 Ide o ustanovenie Saint-Germainskej mierovej zmluvy, bod VI., odst. 2, čl. 171-172.

54 VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Vymedzenie pojmu vojnový a vojenský hrob.

55 Tamže, šk. 149, Vojnové hroby, Vymedzenie pojmu riadne zriadený a udržiavaný hrob.

Predpisovo udržiavaný hrob musel mať všetky znaky zriadeného hrobu a ešte musel spĺňať tieto podmienky:

- d/ Náhrobok musí byť zabezpečený proti rozpadnutiu obkladom z kameňa alebo nejakého iného trvanlivého materiálu.
 - e/ Tabuľka s informáciami o obeti musí byť čitateľná a zhotovená z trvanlivého materiálu.
 - f/ Náboženský symbol označujúci hrob má byť zhotovený z trvanlivého materiálu.⁵⁶
- V každom pravidelnom hlásení jednotlivých žandárskych staníc o stave vojnových cintorínov sa museli výslovne uvádzať počty riadne zriadených a udržiavaných hrobov. Jednotlivým správcom vojnových cintorínov bol zaslaný aj nákres, ako by mal vyzerať správny vojnový hrob.⁵⁷

Hroby sa obvykle rozdeľovali do troch základných kategórií. Boli to samostatné hroby, v ktorých bola pochovaná jedna obeť, spoločné hroby s dvoma až piatimi pochovanými obeťami a masové hroby, v ktorých bolo pochovaných viac ako päť obetí. Na katastrálnom liste boli tiež uvedené orgány, ktoré sa mali o cintorín starať. Zodpovednou inštitúciou boli vojenské inštitúcie, ale praktickou realizáciou a dozorom boli poverené miestne žandárske stanice.

Súčasne s prevzatím základnej starostlivosti o vojnové cintoríny žandárskymi stanicami sa postupne dopracovávala stratégia starostlivosti o vojnové cintoríny. Na základe mnohých otázok z nižších inšancií museli centrálné orgány vypracovávať rámcové pokyny, ktoré vymedzovali postupy pri údržbe vojnových cintorínov. Postupne sa vypracovali základné zásady, podľa ktorých sa malo postupovať.

Po zriadení evidencie sa začala realizovať starostlivosť o vojnové hroby v praxi. Československo bolo novým štátom, ktorý musel riešiť mnohé problémy nového štátu, ale aj niektoré záväzky svojho predchodcu, rakúsko-uhorskej monarchie. Rozpočet štátu musel rátať s mnohými dôležitejšími výdavkami. Mohlo sa disponovať iba určitou sumou peňazí vyčlenenou na tento účel. Ministerstvo obrany dostalo na riešenie problematiky vojnových hrobov obmedzené prostriedky. Preto bolo potrebné využiť ich účelne.

Základným cieľom bolo splniť záväzky štátu vo vzťahu k vojnovým hrobom bez nejakých extrémnych výdavkov. Bolo potrebné postarať sa o cintoríny a pritom ušetriť čo najviac finančných prostriedkov. Centrálné vojenské orgány vypracovali celý rad dôležitých dokumentov, ktoré sa zaoberali základnými zásadami pri starostlivosti o cintoríny. Ústredný inšpektorát vojnových hrobov zostavil presné pravidlá a pokyny, podľa ktorých sa malo postupovať.⁵⁸

Finančné prostriedky sa dali ušetriť niekoľkými spôsobmi. Vychádzalo sa z filozofie, že československý štát môže splniť svoje medzinárodné záväzky v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny bez vynaloženia zbytočne vysokých finančných nákladov. Predovšetkým boli prevedené exhumácie pozostatkov z jednotlivých hrobov roztratených v katastroch obcí. Za priebeh exhumácie zodpovedali miestne žandárske stanice. Exhumované pozostatky boli opätovne pochované na najbližšom vojnovom cintoríne.

Výrazne sa dalo ušetriť na hrobch neznámych vojakov. Na vojnových cintorínoch v Karpatoch sa takýchto hrobov nachádzalo veľmi veľa. Najvýraznejší počet neznámych vojakov pochádza z ruskej armády. Zriaďiť a udržiavať veľký cintorín s neznámymi vojakmi nemalo

56 Tamže.

57 Tamže, šk. 152, Vojnové hroby, Nákres vojnového hrobu.

58 VHA, f. ZVV, šk. 60, Vojnové hroby, Definitívna úprava vojnových bojov na karpatských bojiskách.

zmysel, pretože nebolo možné očakávať príspevok na udržiavanie hrobov z Ruska. Nemalé prostriedky sa ušetrili, ak sa zmenšila plocha cintorína.

Cintoríny, na ktorých sa nachádzali iba neznáme obete, mali byť zrušené v pôvodnom stave a upravené nasledujúcim spôsobom. Pozostatky neznámych obetí mali byť exhumované a vložené do hromadného hrobu. Do tohto hrobu sa mali umiestniť aj exhumované pozostatky neznámych vojakov z hrobov roztrúsených v okolí. Spoločný hrob sa viditeľne upravil navŕšením zeminou. Na ploche hrobu sa mali vysadiť vždy zelené rastliny, typické pre daný región. Okolo cintorína sa mal vysadiť živý plot.

Pokiaľ živý plot nedorástol, mal byť cintorín ohradený kolovou ohradou s ostnatým drôtom, aby nedochádzalo k poškodzovaniu hrobov pasúcim sa dobytkom. Ak to bolo možné, malo sa na ploche cintorína vysadiť niekoľko stromov, napr. líp, tují či smrekov. V strede cintorína mal byť umiestnený centrálny kríž alebo pomník s nápisom „*Tu odpočívajú... (počet) neznámych ruských, rakúsko-uhorských vojakov padlých za vlasť vo svetovej vojne v rokoch 1914/1915.*“ Nápis mali byť v slovenčine a ruštine.⁵⁹ Takto upravený cintorín potrebuje minimálnu údržbu. Z času na čas by stačilo upraviť živý plot, rastliny na hroboch, prípadne vykosiť plochu cintorína. Tieto úpravy mal robiť pracovník poverený obecnými orgánmi pod dozorom najbližšej žandárskej stanice. Plocha hrobového miesta, o ktoré bolo potrebné sa starať, sa zmenšila a ušetrená pôda mohla byť nejakým spôsobom hospodársky využívaná.⁶⁰

Cintoríny, na ktorých sa nachádzala väčšina neznámych vojakov a malý počet známych obetí, mali byť taktiež upravené. Pozostatky neznámych obetí mali byť exhumované a uložené do spoločných hrobov tak ako v predchádzajúcom prípade. Hroby známych obetí mali byť uložené v jednotlivých hroboch tak, aby celý cintorín tvoril súmerný celok. Tieto hroby sa mali opatřit tabuľkami s uvedenými menami, priezviskami, dátumami narodení a úmrtí, číslom hrobu, ak existovalo pôvodné číslovanie hrobov na cintoríne. Napriek predpisom na mnohých cintorínoch, tabuľky so základnými informáciami o pochovanej obeti neboli umiestnené. Okolo cintorína mal byť vysadený živý plot. Všetky ostatné úpravy mali byť uskutočnené rovnakým spôsobom ako pri predchádzajúcom type cintorína. Samozrejme, aj tento typ cintorína mal slúžiť ako zberné miesto pre pozostatky neznámych i známych obetí z hrobov roztrúsených v okolí.⁶¹

Ojedinele sa na karpatskom bojisku nachádzali aj cintoríny, na ktorých bola pochovaná väčšina identifikovaných obetí. Do podoby týchto cintorínov sa malo zasahovať čo najmenej. Základne úpravy plota hrobov a pod. mali byť rovnaké. Jediným zásahom, ktorý sa mal uplatňovať, bolo zmenšenie cintorína, ak sa na ňom nachádzal celistvý rad hrobov s neznámymi obeťami. V takomto prípade sa mali neznámi vojaci exhumovať a pochovať v hromadnom hrobe. K úpravám malo dôjsť len vtedy, ak by rušenie hrobov nenarušilo celistvý vzhľad cintorína.⁶²

O prácach, ktoré boli vykonávané na vojnových cintorínoch, mali príslušne orgány, zväčša žandárske stanice, podávať hlásenie každý mesiac. Je zjavné, že táto byrokratická činnosť zaťažovala príslušníkov žandárskych staníc. Mesačné hlásenie sa ukázalo ako zbytoč-

59 Štát dostal príspevky zo zahraničia na údržbu vojnových hrobov cudzích štátnych príslušníkov len vtedy, ak sa preukázal úmrtnými listami, v ktorých by boli aspoň mená a základné údaje o padlých vojakoch. Pre masu neznámych ruských vojakov, padlých v Karpatoch, o ktorých nebolo možné získať žiadne údaje, nemohli československé úrady vystaviť úmrtné listy.

60 VHA, f. ZVV, šk. 60, Vojnové hroby, Definitívna úprava vojnových bojov na karpatských bojiskách.

61 Tamže.

62 Tamže.

né. Podľa nariadenia Ministerstva národnej obrany 38730/21 z 19. septembra 1921 táto povinnosť pre žandárske stanice skončila. Od tohto momentu sa postup prác hlásil už so štvrtročnou periodicitou.⁶³ Mesačným pracovným výkazom sa do tohto obdobia nevyhli ani pracovníci jednotlivých expozitúr spadajúcich pod zemské inšpekcie vojnových hrobov. Vo svojich výkazoch museli každý mesiac detailne uviesť, napr. aké dokumenty boli vyhotovené, ktoré cintoríny boli upravené a ako či aké služobné cesty vykonali pracovníci expozitúry.⁶⁴

Stávali sa prípady, keď rôzne dobročinné, náboženské a iné spolky a združenia zasahovali do vzhľadu vojnových cintorínov, umiestňovali tu rôzne pamätníky bez vedomia zodpovedných orgánov. Pretože starostlivosť o vojnové hroby spadala pod Ministerstvo národnej obrany, bola takáto prax ostro odmietnutá. Zemské vojnové inšpekcie mali zabezpečiť, aby takéto akcie boli najprv ohlásené a schválené na Ministerstve národnej obrany. Po schválení mohli byť uskutočnené iba pod dozorom Zemskej vojenskej inšpekcie.⁶⁵

Návrhy pomníkov, ktoré sa mali budovať na vojnových cintorínoch, malo takisto schvaľovať Ministerstvo národnej obrany. Zemským inšpekciám vojnových hrobov mali byť zaslané plány. Pri výstavbe sa mali brať do úvahy niektoré zásadné otázky. Predovšetkým otázka financovania výstavby pomníka prinášala mnohé problémy, pretože z fondu na opravu vojnových hrobov bolo málo prostriedkov. Aj preto bolo postavených tak málo pomníkov na vojnových cintorínoch. Do úvahy sa malo brať aj estetické hľadisko, či vôbec výstavba pomníka zlepši vzhľad cintorína, a tiež otázka starostlivosti a údržby pomníka.⁶⁶

Vojnové hroby mali byť na všetkých cintorínoch označené rovnakým typom tabuliek. Niektoré cintoríny alebo hroby prevzala civilná správa na vlastnú žiadosť. Na týchto cintorínoch sa tolerovalo iné značenie alebo iné typy tabuliek. Armádne orgány tolerovali stav, pri ktorom o takých detailoch rozhodoval ten, kto sa stará za vlastné prostriedky o vojnové hroby. Bolo by netaktické tlačiť civilné spolky k niečomu, čo nechcú, ak nesú finančnú zodpovednosť za udržiavanie vojnových hrobov. Na vojnových cintorínoch, ktoré udržiaval štát, malo byť zásadne dodržiavané rovnaké označenie všetkých hrobov.⁶⁷

Záporne boli prijímané aj iniciatívy jednotlivých pohrebných správ, ktoré nechali zhotoviť kríže s náhrobnými tabuľkami. Z Ministerstva obrany boli jednotlivé inštitúcie upozornené, že MNO nebude schvaľovať a preplácať žiadne účty za zhotovené náhrobky a kríže. Osoby, ktoré by z vlastnej iniciatívy objednali ďalšie zákazky náhrobkov a krížov, budú pohnané k zodpovednosti.⁶⁸ Tento postup mal zabezpečiť šetrenie prostriedkov, aby nedochádzalo ku kšeftovaniu s náhrobnými tabuľkami za armádne peniaze. Existovali aj odôvodnené podozrenia, že niektorí dôstojníci umožnili svojim známym živnostníkom priživiť sa.

Zároveň sa na jar 1921 chystalo hromadné umiestňovanie typizovaných tabuliek na vojnové cintoríny.⁶⁹ Správcovia cintorínov mali nahlásiť Zemskej inšpekcii potrebné počty tabuliek. Zároveň bolo treba nahlásiť všetky potrebné údaje o pochovaných, ktoré mali byť napísané na tabuľkách. Toto opatrenie vzniklo preto, aby úprava tabuliek bola jednotná

63 Všetky úpravy na rôznych typoch cintorínov boli uvedené vo výnose Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov z 21. apríla 1920. Celý názov dokumentu znie Definitívna úprava vojnových hrobov a cintorínov na karpatských bojiskách.

64 VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Vystavovanie cestovných preukazov.

65 Tamže, šk. 149, Vojnové hroby, Upozornenie Z.V.V. o schvaľovaní zásahov na vojnových cintorínoch.

66 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Pomníky na vojnových cintorínoch.

67 Tamže, šk. 156, Vojnové hroby, Príspevok do rozkazu Z.V.V.

68 Tamže, šk. 148, Vojnové hroby, Neoprávnené nakupovanie náhrobných tabuliek.

69 Tamže.

a tiež preto, že niektorí správcovia nemali veľa možností zaobstarať natieranie tabuliek.⁷⁰ Tabulky mali byť použité iba na hroby s jednou alebo dvoma pochovanými obeťami. Tabulky na hroby s väčším počtom pochovaných sa v tomto období ešte len navrhovali. Len v období prvých šiestich mesiacov bola na zabezpečenie identifikačných náhrobných tabuliek použitá suma 147 848 Kč, čo v tomto období predstavovalo pomerne veľkú sumu.⁷¹

ZRIADENIE FUNKCIE HROBÁRA VOJNOVÝCH CINTORÍNŮV A JEJ POVINNOSTI

V októbri 1921 sa začala pod patronátom Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov iniciatíva, ktorá mala zbaviť správcov vojnových cintorínov mnohých bežných starostí s údržbou. Ministerstvo národnej obrany schválilo ustanovenie funkcie stálych hrobárov, ktorí by sa starali o bežnú údržbu vojnových cintorínov na celom území ČSR.⁷² Jednotlivé zemské vojenské veliteľstvá mali nahlásiť počty nájomných hrobárov, ktorí by sa starali o vojnové cintoríny v ich obvodoch. Ústredný inšpektorát vojnových hrobov mal vypracovať rámcové podmienky, ktoré mala obsahovať pracovná zmluva s takýmto hrobárom.

Každý záujemca o prácu hrobára na vojnovom cintoríne musel podpísať pracovnú zmluvu so správcom cintorína. Pri podpise sa oboznámil s rozsahom prác, ktoré sa od neho očakávali. Údržba vojnového cintorína spočívala v týchto základných činnostiach:⁷³

- a/ Úprava náhrobkov podľa potreby a vysádzanie kvetín na horné plochy hrobov,
- b/ Zalievanie kvetín, vyplievanie buriny, kosenie trávy a dohľad nad tým, aby nikto kvetinovú výzdobu a iné veci na cintoríne neničil,
- c/ Vykopávanie nových hrobov s príslušným náhrobkom pre obeť exhumované v okolí a prenesené na nový cintorín,
- d/ Udržiavanie cestičiek a chodníkov na cintoríne vo vyhovujúcom stave,
- e/ Zabezpečenie drobných opráv, ktoré môže hrobár urobiť bez cudzej pomoci,
- f/ Udržiavanie nápisov na krížoch a tabulkách v čitateľnom stave,
- g/ Udržiavanie čistoty a poriadku na cintoríne. Cintorín musí pôsobiť ako dôstojné a pietne miesto.
- h/ Obzvlášť na jar musí hrobár skontrolovať stav cintorína a odstrániť všetky škody, ktoré zanechala zima na hroboch, náhrobkoch, chodníkoch, plote a ostatných častiach cintorína.
- i/ Pri údržbe hrobov musí brať hrobár do úvahy želania pozostalých alebo duchovných akéhokoľvek náboženstva, ak tieto želania nie sú v rozpore s vojenskými nariadeniami. V sporných prípadoch rozhodne správca cintorína alebo Zemská inšpekcia vojnových hrobov.⁷⁴
- j/ Hrobár zodpovedá za to, že sa nebude rozkrádať inventár cintorína ani nijakým iným úmyselným či náhodným spôsobom poškodzovať.
- k/ Zimné obdobie má využiť na také druhy opráv, na ktoré v letnom období nezostal čas, kvôli sezónnym úpravám.

Správca cintorína mal posudzovať a kontrolovať prácu hrobára, či k svojim povinnostiam

70 VHA, f. ZVV, šk. 148, Vojnové hroby, Udržiavací paušál- natieranie náhrobných tabuliek.

71 Tamže, šk. 157, Vojnové hroby, Správny odbor MNO – odpoveď na žiadosť zo dňa 26. októbra 1923.

72 Tamže, šk. 148, Vojnové hroby, Udržiavanie vojnových hrobov na Slovensku.

73 Tamže, šk. 152, Vojnové hroby, Pracovná zmluva s civilným hrobárom.

74 Tamže.

pristupuje zodpovedne. Ak došlo k sporu medzi správcom cintorína a hrobárom, rozhodovali vyššie inštanície, tzn. Zemská inšpekcia vojnových hrobov. Proti jej rozhodnutiu nebolo žiadne odvolanie. Za prácu na vojnovom cintoríne bol hrobárovi vyplácaný paušálny poplatok, ktorý vznikol dohodou.⁷⁵ Mzdu schválil nadriadený orgán, teda Zemská inšpekcia vojnových hrobov. Schválená mzda sa bez rozhodnutia nadriadeného orgánu nedala zmeniť. K pevnému poplatku sa mohli pripočítať odmeny za mimoriadnu prácu. Napr. za vykopanie nového hrobu bol na východnom Slovensku hrobár odmenený sumou 15 korún československých.⁷⁶ K odmenám môžeme priradiť aj preplácanie polovice nemocenskej poisťky z prostriedkov štátu.

Ak bol vojnový cintorín už vybudovaný, nevyžadoval dennodenné pracovné nasadenie. Praktická starostlivosť o vojnový cintorín sa takto zredukovala na sezónne kosenie plochy cintorína, úpravy živého plotu a v niekoľkoročných cykloch úpravu tabuliek na hroboch. Túto starostlivosť mali prevziať orgány obce, v katastri ktorej sa cintorín nachádzal. Obce preto veľmi radi uvítali inštitút hrobára, ktorého mali platiť štátne orgány. Obec si našla človeka, ktorý vykonával práce súvisiace s údržbou cintorína. V mnohých prípadoch túto prácu vykonával vojnový veterán, ktorý si takýmto spôsobom privyrobil pár korún. Túto prácu vykonávali aj osoby s čiastočnou pracovnou neschopnosťou, samozrejme, za podmienok, že zvládali svoje povinnosti. Uprednostnenie vojnových veteránov bolo určitou formou uznania zo strany štátu, ktorý dal týmto ľuďom možnosť si privyrobiť, aj keď už často neboli plne práceschopní.

FINANCOVANIE STAROSTLIVOSTI O VOJNOVÉ CINTORÍNY

Veľkú pozornosť venovali orgány, ktoré riadili údržbu a správu cintorínov, otázkam finančného zabezpečenia starostlivosti o vojnové pohrebiská. Skromná suma, ktorú mal Ústredný inšpektorát vojnových hrobov, musela byť využitá účelne a efektívne. Počas celého medzivojnového obdobia môžeme sledovať prísne posudzovanie vynakladania finančných prostriedkov. Najviac kritických upozornení nižším orgánom povereným správou vojnových cintorínov smerovalo práve k nesprávnemu používaniu zverených financií.

Spočiatku, keď sa systém financovania ešte len tvoril, dochádzalo k opačným extrémom. Posádkové veliteľstvá alebo iné orgány poverené údržbou cintorínov si nevyžiadali finančné príspevky, napriek tomu, že cintorín, o ktorý sa mali starať, bol v žalostnom stave.⁷⁷ V tejto súvislosti je badať apatiu orgánov, ktorým bola zverená starostlivosť o cintoríny. Túto úlohu prijímali so zjavnou nechutou, pretože ich zaťažovala a odvádza ich pozornosť od plnenia ich bežných povinností. Po mnohých sťažnostiach nariadil ústredný inšpektorát zemským inšpekciám uverejniť v rozkaze zemského veliteľa pokyny, akým spôsobom žiadať o udržiavací paušál, a sprísnila sa kontrolná činnosť v teréne, či sa všetky inštitúcie ujali svojich povinností.⁷⁸

Posádkové veliteľstvo, žandárska stanica alebo iná inštitúcia poverená starostlivosťou o cintorín urobila rozpočet ceny práce a materiálu potrebného na úpravu cintorína. Ak suma presahovala stanovený udržiavací paušál, musela ju schváliť Zemská inšpekcia vojno-

75 VHA, f. ZVV, šk. 152, Vojnové hroby, Pracovná zmluva s civilným hrobárom.

76 Zaujímavosťou je, že na území pod správou Zemskej inšpekcie vojnových hrobov v Košiciach, sa vyplácalo hrobárovi 15 Kč za každý nový hrob a na území ostatných inšpekcií to bola suma 10 Kč za nový hrob.

77 VHA, f. ZVV, šk. 149, Vojnové hroby, Udržiavací paušál.

78 Tamže, šk. 60, Vojnové hroby, Nariadenie Inšpekcie vojnových hrobov zo dňa 20. júla 1920.

vých hrobov. Zemská inšpekcia vojnových hrobov zozbierala všetky finančné požiadavky a spracovala ich. Po schválení Ústredným inšpektorátom boli finančné prostriedky uvoľnené Ministerstvom národnej obrany a poslané jednotlivým orgánom spravujúcich cintoríny.⁷⁹

Ústredný inšpektorát vojnových hrobov pravidelne kontroloval stav a použitie finančných prostriedkov. Jednotlivým zemským inšpekciami vojnových hrobov boli zaslané pokyny o vyhotovení prehľadu a stave financií. Medzi inými museli úradníci zemských inšpekcii odpovedať na tieto problémy:

- a/ aké finančné fondy zo zbierok alebo iných zdrojov spravujú,
- b/ stav hotovosti fondov k príslušnému dátumu,
- c/ využívanie fondov za posledné dva roky.⁸⁰

V prvom období, v ktorom sa ešte len tvoril systém financovania údržby a starostlivosti o vojnové cintoríny, dochádzalo k nesprávnemu narábaniu s finančnými prostriedkami. Správcovia nerozlišovali medzi udržiavacím a zriaďovacím fondom a dopúšťali sa porušenia platných predpisov. Zemské inšpekcie vojnových hrobov dostali dôrazný príkaz od Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov, aby poučili jednotlivých správcov vojnových cintorínov o správnych zásadách použitia financií z jednotlivých fondov. Finančné prostriedky z udržiavacieho paušálu mohli byť použité iba na udržiavanie hrobu a jeho okolia, chodníkov medzi hrobmi, prípadne na zakúpenie náradia potrebného na údržbu.⁸¹

Zriaďovací paušál mohol byť použitý striktné na zriadenie hrobu a jeho úpravu či vybudovanie náhrobku. Ostatné práce spojené s údržbou cintorína, ako je stavba plotu, vysádzanie drevín a kvetín, vybudovanie vchodov a pod. musia byť vždy vopred oznámené na schválenie nadriadeným orgánom. V prípade finančne náročných akcií bolo potrebné pripraviť rozpočet na schválenie. V prípade menších nákladov stačilo predložiť predpisovo vyplnené a potvrdené účty. Tieto náklady sa mali financovať zo zvláštnych položiek rozpočtu.⁸²

Veľká pozornosť sa venovala zostavovaniu rozpočtu na nasledujúci rok. Jednotlivé zemské inšpekcie a ich expozitúry mali zostaviť prehľad prác a opráv, ktoré sa chystajú v budúcom roku vykonať. Bolo tiež treba pripojiť približný odhad nákladov spojených s prácami na cintorínoch a ich údržbou. Do tohto rozpočtu nespadal zriaďovací ani udržiavací paušál. Do rozpočtu Ústredného inšpektorátu vojnových hrobov mohli byť zaradené požiadavky na financovanie týchto prác:

- a/ zriadenie alebo oprava múrov či plotov na cintoríne,
- b/ výmena a oprava krížov či náhrobných evidenčných tabuliek, ktoré už boli opotrebované,
- d/ exhumácie z miest, kde Zemská inšpekcia nariadila koncentráciu hrobov.⁸³

Finančné prostriedky bolo treba použiť aj na vykúpenie pozemkov, na ktorých sa vojnové cintoríny nachádzali, do vlastníctva štátu. Za určitých okolností a, hlavne, dočasne platil štát majiteľovi poplatok za prenájom pozemku. Vykupovanie pozemkov bolo zdĺhavým procesom. Majitelia pozemkov vedeli, že tieto pozemky už nebudú nikdy užívať a za každú cenu chceli z predaja vytĺcť čo najväčší kapitál. Musíme celú vec chápať v kontexte vtedajšej

79 Tamže, šk. 148, Vojnové hroby, Vojnové hroby – udržiavací paušál.

80 Tamže, šk. 149, Vojnové hroby, Evidencia spotreby finančných prostriedkov.

81 Tamže, šk. 152, Vojnové hroby, Nedostatky vo využívaní paušálov.

82 Tamže.

83 Tamže, šk. 60, Vojnové hroby, Definitívna úprava vojnových bojov na karpatských bojiskách.

spoločnosti. Vlastníctvo pozemkov bolo na vidieku jedným z pilierov ekonomického a spoločenského postavenia.

Vlastníci navrhovali prehnané ceny, ktoré značne prevyšovali ponuku od štátu. Často išlo aj o rozdiel niekoľkých korún za jeden meter štvorcový pôdy. Jednotliví správcovia cintorínov posúvali požiadavky vlastníkov pozemkov nadriadeným orgánom. Tie buď cenu akceptovali alebo odmietli ako premrštenú. Následne navrhli vlastníčkovi svoju ponuku. Takým spôsobom vyjednávanie pokračovalo, pokiaľ nedošlo k dohode. Ak k dohode nedošlo, predaj sa neuskutočnil. V prípade úspešného kompromisu bol správca vojnového cintorína na poverený, aby v mene štátu spísal s pôvodným majiteľom právoplatnú kúpno-predajnú zmluvu.⁸⁴

V roku 1923 sa začala postupne riešiť situácia vojnových hrobov na Podkarpatskej Rusi, kde sa zatiaľ vykonalo len veľmi málo práce. Niektoré zásady rozdeľovania finančných prostriedkov, ktoré boli stanovené už od roku 1919, bolo treba pozmeniť. Reálne to ukázala situácia práve na Podkarpatskej Rusi. Zásada, podľa ktorej mal štát zaplatiť 10 Kč za úpravu každého hrobu a 10 Kč za každú mŕtvolu v hrobe pochovanú, sa v praxi neskorších rokov mohla len ťažko dodržiavať.⁸⁵ Výsledkom bol návrh, podľa ktorého sa mali vyplácať na zriadenie vojnových cintorínov nasledujúce sumy:

- a/ jednotlivý hrob – 10 Kč,
- b/ spoločný hrob – 20 Kč (hrob s najviac 5 obeťami),
- c/ hromadný hrob (šachta) – 30 Kč (hrob s najviac 10 obeťami),
- d/ hrobové pole – 10 Kč za 1 meter štvorcový.⁸⁶

Treba skonštatovať, že na Podkarpatskej Rusi bola situácia ešte horšia ako na severovýchodnom Slovensku. Vojnové hroby vznikli aj tu v rokoch 1914 – 1915, ale nebola tu zabezpečená ani minimálna starostlivosť o vojnové hroby. Určení správcovia vojnových cintorínov na území Podkarpatskej Rusi žiadali o rýchle rozhodnutie v otázke zriaďovacích paušálov. Mnohé vojnové hroby boli už v takom zlom stave, že by ich bez úpravy pred zimným obdobím už ani nebolo možné v teréne identifikovať.

Udržiavací paušál bol vyplácaný na začiatku roka a tvorili ho výmery na údržbu jednotlivých typov hrobov. V smernici na využívanie udržiavacieho paušálu z mája 1923 sú stanovené takéto sumy:⁸⁷

- a/ jednotlivý hrob – 5 Kč,
- b/ spoločný hrob – 10 Kč (hrob s najviac 5 obeťami),
- c/ hromadný hrob (šachta) – 15 Kč (hrob s najviac 10 obeťami),
- d/ hrobové pole – 3 Kč za 1 meter štvorcový.

V prípade, že niektorý správca cintorína nemal dostatok peňazí na údržbu, požiadal Zemskú vojenskú inšpekciu o vyplatenie mimoriadnej sumy, ktorú musel, samozrejme, zdôvodniť. Táto suma mala byť vyplatená z fondu, ktorý si mala vytvoriť Zemská inšpekcia vojnových hrobov z prebytkov, ktoré usporili správcovia jednotlivých cintorínov.⁸⁸

V medzivojnovom období sa tiež uvažovalo o vzniku centrálnych cintorínov a vybudova-

84 Tamže, šk. 152, Vojnové hroby – pokyny na uzavretie zmluvy s majiteľom pozemku.

85 Len v jednom masovom hrobe v obvode žandárskej stanice v Stavnej bolo pochovaných 700 vojakov, čo by znamenalo vymerať 7 000 Kč zriaďovacieho paušálu.

86 Tu nastáva istá dvojnásobnosť v označovaní hrobov. Oficiálne sa mali používať na označenie hrobu s viac ako 5 obeťami termíny masový hrob alebo šachta. V skutočnosti sa v niektorých archívnych zložkách stretávame s pojmom hrobové pole s udaním veľkosti v metroch štvorcových.

87 VHA, f. ZVV, šk. 152, Vojnové hroby, Smernica na využívanie udržiavacieho paušálu.

88 Tamže, Započítanie zriaďovacieho paušálu.

ní veľkých pamätníkov. Tieto aktivity neboli dotiahnuté do úspešného konca. Jedným z dôvodov bol nedostatok finančných prostriedkov na takéto aktivity. Aj pochmúrne medzinárodne udalosti neveštili Československu nič dobré. Pod tlakom týchto udalostí sa starostlivosť o vojnové cintoríny stala marginálnou záležitosťou, ktorú štátne inštitúcie koncom 30. rokov nemali čas riešiť. Začiatok 2. svetovej vojny priniesol spoločnosti nové problémy a starostlivosť o vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny upadla.

Po skončení 2. svetovej vojny boli vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny takmer vymazané z povedomia ľudí. Štát poveril starostlivosťou o vojnové hroby vtedajšie miestne národné výbory. V nových politických a ideologických pomeroch nebol záujem o túto činnosť, a vojnové cintoríny boli čoraz viac zanedbané. V tomto období časť cintorínov zanikla. Niektoré padli za obeť rozširujúcim sa obecným cintorínom (napr. cintorín v Belej n/Cirochou či Dlhom n/Cirochou). Jeden z najväčších cintorínov z 1. svetovej vojny v obci Sterkovce bol narušený stavbou obecnej komunikácie. Mnohé cintoríny bez pravidelnej starostlivosti veľmi rýchlo zmizli v záplave náletových drevín, trávnatého porastu či v lesných húštinách.

V období rokov 1948 – 1989 neexistovala žiadna ucelená stratégia v oblasti starostlivosti o vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny. Tento konflikt sa stal po hrôzach 2. svetovej vojny a následnej zmene ideologických pomerov veľmi vzdialenou záležitosťou. Vďaka niektorým filantropickým osobnostiam, najmä učiteľom, na niektorých miestach preživala tradícia, kde sa o miestne vojnové cintoríny starala školská mládež. Tieto tradície však postupne vymizli.

Z desiatok vojnových cintorínov na severovýchodnom Slovensku sa iba niekoľko z nich dočkalo občasných úprav v rokoch 1948 – 1989. Postupne sa takmer všetky lokality dostali do dezolátneho stavu. Veľká časť z nich vplyvom prostredia a nulovej údržby postupne mizla a nejavila žiadne znaky vojnového cintorína. S postupujúcimi rokmi sa vytrácali aj ľudia, ktorí o vojnových cintorínoch vedeli. Vojnové cintoríny sa tak ponorili do úplnej anonymity.

R. TURIK: PFLEGE VON MILITÄRISCHEN FRIEDHÖFEN AUS DEM ERSTEN WELTKRIEG IN DER TSCHECHOSLOWAKEI DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Der Erste Weltkrieg stellte zweifelsohne einen riesigen Konflikt dar, der ganz Europa schwer gekennzeichnet hat. Auch das Gebiet der Slowakei wurde zum Schauplatz schwerer Frontkämpfe: von Herbst 1914 bis Frühling 1915 ereigneten sich in der nordöstlichen Slowakei massive Kampfoperationen. Im schweren Terrain der Karpaten bemühte sich das österreichisch-ungarische Heer, unterstützt von dem deutschen Beskiden-Korps, den Vorstoß der russischen Truppen in Richtung Karpaten und Karpatenbecken (Kleine Ungarische Tiefebene) zu stoppen. Erst im Mai 1915 wurden die Kampfoperationen in diesem Gebiet beendet mit einer siegreichen Offensive der Zentralmächte bei Gorlice. Russische Truppen zogen sich aus dem heutigen Gebiet der Slowakei zurück und bis Ende des 1. Weltkriegs blieb das slowakische Gebiet von unmittelbaren Kämpfen verschont.

Nachdem die Kämpfe ihr Ende nahmen, säuberten die österreichisch-ungarischen Militärbehörden das Gebiet. Das größte Problem stellten dabei Tausende von provisorischen Gräbern dar, die über das ganze Land zerstreut waren. Viele gefallene Soldaten wurden nicht einmal begraben und ihre Überreste waren überall im ehemaligen Kampfgebiet zu finden. Viele Truppen – sogenannte Kriegsgräberkommandos – wurden errichtet mit der Aufgabe, die Überreste von Soldaten zu sammeln und ehrwürdig zu begraben. Es war eine mühsame Aufgabe, die bis Kriegsende nicht erfüllt werden konnte.

Nach dem Krieg ging die Agenda der Pflege von militärischen Friedhöfen auf die tschechoslowa-

kischen Behörden über. Ein komplexes System der Pflege von Friedhöfen mit im Ersten Weltkrieg gestorbenen Soldaten wurde stufenweise erarbeitet und eingeführt. Verantwortlich für den Stand der Kriegsgräber waren Behörden, die dem tschechoslowakischen Verteidigungsministerium unterstellt waren. Bis 1921 oblag diese Kompetenz dem Zentralen Aufsichtsbehörde (Inspektorat) für Kriegsgräber. In den einzelnen Bezirken waren die ihm untergeordneten Landaufsichtsbehörden für Kriegsgräber. Ab 1921 übernahm die hiermit verbundenen Aufgaben auf dem Gebiet der Slowakei das Referat für Kriegsgräber beim Landesmilitärkommando in Bratislava. Diese Ämter koordinierten die Tätigkeit aller Behörden, die in irgendeiner Weise zur Pflege der militärischen Friedhöfe beitragen sollten.

Wichtige Aufgaben unmittelbar vor Ort übernahmen die Dienststellen der Gendarmerie, die mit der Verwaltung von Kriegsgräbern beauftragt wurden. Sie überprüften den Zustand der Kriegsgräber, gewährleisteten die Anwerbung von Vertragstotengräbern und leisteten vor allem in den ersten Nachkriegsjahren die aufwändige administrative Arbeit, die im Zusammenhang mit den militärischen Friedhöfen zu leisten war.

Die Tschechoslowakische Republik war bemüht, die Pflege von Kriegsgräbern im Sinne der gültigen internationalen Vereinbarungen zu gewährleisten. Vor allem im Friedensvertrag von Saint Germain war die Verpflichtung zur Pflege von Kriegsgräbern verankert. Das grundsätzliche Ziel war es, die Kriegsgräber würdevoll zu richten, ohne, dass Budget des Staates alljährlich mit der Ausgabe von aufwändigen Summen sonderlich zu belasten. Die Tschechoslowakei nahm ihre Aufgaben in diesen Bereich mit aller Verantwortung war. Die Anbahnung der Tradition einer kulturgerechten Pflege von militärischen Friedhöfen und Kriegsgräbern wurde leider durch den Zweiten Weltkrieg negativ beeinflusst. Nach dem Zweiten Weltkrieg nämlich war das Interesse an einer würdevollen Pflege von militärischen Friedhöfen aus dem 1. Weltkrieg ziemlich begrenzt.

ODBOJ A ČINNOSŤ PARTIZÁNSKEHO HNUZIA V BÁNOVCIACH NAD BEBRAVOU A OKOLÍ V ROKU 1944 (AUGUST - NOVEMBER)

JÁN MITÁČ

MITÁČ, J.: Uprising events in Bánovce nad Bebravou in 1944. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 24–47, Bratislava.

The study concerned briefly describes the anti-fascist movement and the activities of partisans in Bánovce nad Bebravou and the surroundings, the locations being detached from the major uprising area after the Slovak National Uprising outbreak. The author describes the events until the end of November 1944. The first event described is the arrival of the first partisan patrol into the town in the night from 29th to 30th August. Meanwhile, the author states that “there is no complete agreement in the sources as of when the town was in fact taken over by the insurgents.” Most of the sources and the Municipal memory book mentions the date 29th August. The report of the county superintendent and an article of *Štefana Obert states the date 30th August*. “The author of the study tends to be in favour of the 30th August 1944 as the more probable referring to the records of phone calls sent to Trenčín and the Headquarter of the Ministry of Defense to Bratislava. The date also mentions an archive source containing the overview on the results of the fights of the Brigade of Ján Žižka, located in the Military History Archive in Bratislava.

Military History. Slovakia WWII, Uprising events in Bánovce nad Bebravou in 1944.

S príchodom jesene 1943 a začiatku roka 1944 sa vnútropolitická situácia na Slovensku značne vyostrila, čo malo vplyv na fungovanie celého štátu. Najvýraznejším prejavom krízy bol vnútorný rozklad štátneho aparátu, ktorý pracoval v režime zotrvačného udržiavania daného stavu. Na správanie obyvateľstva vplývali viaceré zahraničnopolitické a vnútropolitické faktory. Najvýraznejším zahraničnopolitickým faktorom bol postup Čerenej armády, ktorá po víťazstvách pri Stalingrade a najmä pri Kursku definitívne prevzala strategickú iniciatívu do svojich rúk a rýchlo sa približovala k slovenským hraniciam. Front sa neustále približoval k územia Slovenska, na čo sa pripravovali nielen úrady, ale aj široké vrstvy obyvateľstva.¹ V oficiálnych prejavoch a článkoch sa nehovorilo a ani nepísalo o blízkom víťazstve a novej Európe. V minimálnej miere sa pripomínalo „*odveké slovensko-nemecké priateľstvo*“² a spojenectvo. Z vládnych kruhov sa čoraz častejšie objavovali výzvy na

1 PODOLEC, Ondrej. Ticho pred búrkou (sonda do nálad slovenskej spoločnosti na jar 1944). In LACKO, Martin. (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III*. Bratislava : Merkury, 2004, s. 19.

2 Zo záznamu dôverného hlásenia nemeckého veľvyslanca v Bratislave z apríla 1944 H. E. Ludina o situácii na Slovensku sa dozvedáme: „V oblasti vnútornej politiky sa celková situácia vyostrila. Kruhy, ktoré doteraz stáli vždy na nemeckej strane, sa pod pojmom udalostí užšie a pevnejšie zomkli. Počet týchto stranických prívržencov nie je, bohužiaľ, veľmi veľký. V posledných mesiacoch sa doplnil z masy tých, ktorí ustavične kolidujú

pokojnú a statočnú prácu.³ S rozkladom štátneho aparátu súvisela aj stagnácia členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) a jej podriadených zložiek Hlinkovej gardy (HG) a Hlinkovej mládeže (HM), pričom väčšina miestnych organizácií fungovala len formálne. Pod vplyvom zahraničnopolitických udalostí sa stupňoval alibizmus úradníctva a neochota obyvateľstva prijímať akékoľvek politické funkcie.⁴

Tak ako aj na iných miestach Slovenska, aj v Bánovciach sa začínali organizovať skupiny nespokojné so smerovaním režimu slovenského štátu. Prvou organizovanou zložkou odboja na Hornej Nitre, ktorá okolo seba sústreďovala viacero ilegálnych skupín, bol komitét horno a dolnonitrianskej oblasti pod vedením Albína Grznára, člena komunistickej strany. Pomocou komitétu sa v okolí Bánoviec začali zakladať Revolučné národné výbory (RNV). V Uhrovci pod vedením Michala Chútka, v Kšínnej Emila Kubovčáka a v Závade pod Čiernym vrchom Rudolfa Rybana. RNV začali prípravy na zhromažďovanie zbraní, výbušnín a iného dôležitého materiálu.⁵

K rozvoju odbojového hnutia prispeli sovietski vojnoví zajatci, ktorí utekali zväčša zo zajateckých táborov v Nemecku. Medzi nich patrili Pavel Alexandrovič Baranov, kapitán Červenej armády (ČA) zajatý na Kryme a odvlečený do tábora v Nemecku, významná postava partizánskeho hnutia v regióne. Povstania sa nezúčastnil, pretože bol chytený agentmi ÚŠB v lete 1944. Ďalšími významnými postavami, ktoré zasiahli do povstaleckých udalostí, boli kapitáni Ivan Šable a Ivan Časnyk, ktorého ukrýval Michal Chútka v Uhrovci.⁶

V januári 1944 sa uskutočnila schôdzka odbojárov v osade Betlehem za účasti významných postáv: Albín Grznár, Michal Ivanka, Karol Neština, Jozef Trojan, Rudolf Jašík, Jozef Plška, Dr. Ján Ševčík, Jaroslav Novák, Michal Kováčik a Pavel Baranov. Na schôdzi prerokovali možnosti odboja v regiónoch Bánoviec, Topoľčian a Prievidze. Koncom februára sa podobné stretnutie konalo u Michala Chútka v Uhrovci.⁷ Významnou udalosťou nadregiónálneho charakteru v apríli 1944 bola medziokresná konferencia odbojárov z Bánoviec, Topoľčian, Prievidze, Nitry a Trenčína pri Veľkých Uherciach. Akcia takéhoto charakteru musela zostať prísne utajená. Na ochranu bola vydelená skupina ozbrojencov pre prípad prezradenia, čo sa však nestalo.⁸

Koncom apríla sa vytvoril partizánsky štáb na čele s Pavlom Baranovom, zástupcom sa stal Ivan Šable, politickým komisárom Albín Grznár a náčelníkom štábu Ivan Časnyk. Jednotka mala 27 partizánov a zdržiavala sa v Uhrovci a Miežgovciach, neskôr sa presunula do Valaskej Belej.⁹

V Bánovciach pracovali tri navzájom nespolupracujúce skupiny. Boli to bývali členovia komunistickej, agrárnej a sociálnodemokratickej strany. Prvá bola zložená z ilegálnych pracovníkov, Jána Laurinca, Petra Petrejeho, Cyrila Dřineka, Karola Štajera a Imricha Gieci-

a menia svoje správanie podľa správ z frontov. Najväčšia časť tejto fluktujúcej masy sa však priklonila k tým, ktorí stáli vždy viac alebo menej otvorene proti Nemecku. Odpor týchto kruhov proti zväzkom a spolupráci s Nemeckom sa opäť zostril." PREČAN, Vilém. Slovenské národné povstanie – Dokumenty (ďalej SNP – D). Bratislava : VPL, 1965, s. 189-190.

3 KAMENEC, Ivan. *Slovenský štát*. Praha : Anomal, 1992, s. 16-17.

4 PODOLEC, ref. 1, s. 28, 31.

5 UHLÁR, Vlado. *Okres Topoľčany*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 169.

6 TAKÁČ, Ladislav – MASÁR, Rudolf. *Čas vzdoru : Spomienky na Slovenské národné povstanie pod Jankovým vrškom*. Prievidza : Patria, 1996, s. 13.

7 Tamže, s. 13-14.

8 UHLÁR, ref. 5, s. 169.

9 TAKÁČ, MASÁR, ref. 6, s. 14.

ho. Mala spojenie s vedením ilegálneho hnutia cez správcu školy v Trenčíne A. Trančíka a J. Jurku, priemyselného inšpektora v Trenčíne. Hlavnou náplňou skupiny bolo rozširovanie letákov a plagátov, vykonala taktiež niekoľko zbierok pre potreby odboja. Druhá skupina pozostávala z Bedřicha Krejčího, Štefana Švaňu, Viliama Jankoviča. Nakontaktovala sa na celorepublikovú ilegálnu skupinu na čele s Dr. Kochom, dekanom Pozdechom a Dr. Ševčíkom (Justícia). Jej činnosťou bolo pašovanie dokladov pre prechod českých dôstojníkov z Protektorátu na Slovensko, ďalej do Maďarska a odtiaľ do Anglicka alebo Sovietskeho zväzu. Robila prípravy na prechovávanie partizánov v blízkom okolí, na tieto akcie prispievala väčšími sumami. V skupine vykonávali činnosť tiež dvaja úradníci, ktorí vyhotovovali falošné legitimácie, Štefan Švaňa na okresnom úrade a notár Štefan Vallo na notárskom úrade v Bánovciach nad Bebravou. Odtiaľ boli legitimácie posielané do Bratislavy. Tretia skupina na čele s Jánom Repkom nadviazala spojenie s ilegálnymi skupinami v Novákoch a Zemianskych Kostolnoch. Sústreďovala okolo seba komunistov najmä z uhroveckej a vesteckej doliny.¹⁰

V dôsledku rastúceho napätia v júli 1944 začali štátne orgány zostrovať kurz príkazov a zákazov. Najmä v dôsledku výčinov partizánov na strednom Slovensku, ktorí sa po horách pohybovali omnoho smelšie. V okrese Bánovce nad Bebravou v obci Krásna Ves sa našli dva padáky, údajne sovietskeho pôvodu. Ďalším šetrením sa nič podrobnejšie nezistilo.¹¹

V priebehu augusta sa situácia vyhrotila. Na strednom Slovensku boli akcie partizánov na každodennom poriadku. Vláda sa snažila tieto výčiny pred nemeckou stranou bagatelizovať, tá tlačila na to, aby bola uskutočnená rozsiahla protiakcia. Za mimoriadne opatrenie sa pokladalo nasadenie slovenských vojakov do nepokojných oblastí. Nikto z politických reprezentantov však nepredpokladal, že armáda zlyhá, čo sa prejavilo na plnej čiare.¹²

Príprava na ozbrojené vystúpenie miestnych odbojových skupín sa začala až tesne pred vypuknutím celoslovenského povstania. Tieto aktivity zostávali pred verejnosťou utajené. Zásľuhu na tom mala konšpirácia, ale hlavne spolupráca časti žandárskych staníc s ilegálnym hnutím.¹³ Úrady v Bánovciach sa o pohyboch ozbrojených skupín dozvedeli až 29. augusta. Okresný náčelník si nechal predvolať štátneho obvodného horára Štefana Kravarika. Od neho sa dozvedel o pohyboch ozbrojencov po lesoch najmä v okolí Uhrovca. Zistené skutočnosti nechal preveriť. Zavolať veliteľovi žandárskej stanice v Uhrovci strážmajstrovi Jozefovi Vašíčkovi, ktorý informácie o pohyboch partizánov poprel a zamlčal.¹⁴

Prvá akcia miestnych partizánov sa odohrala v noci z 29. na 30. augusta. Do mesta prišla hliadka partizánov a podľa vopred dohovorového plánu zaisťovali motorové vozidlá a benzín. Benzín bol uložený u predstaviteľa odboja v Bánovciach Bedřicha Krejčího. Aj keď bol

10 Štátny archív v Nitre, pobočka Topoľčany (ďalej ŠAP Topoľčany), f. Pamätná kniha obce Bánovce nad Bebravou (ďalej Pamätná kniha), č. j. A/83.

11 Túto informáciu zaznamenáva hlásenie Žandárskej stanice v Slatinke nad Bebravou, ktoré bolo odoslané na Okresný úrad do Bánoviec nad Bebravou. Dôležitosť udalosti dokazuje zaslanie na niekoľko úradov: Ústredná štátnej bezpečnosti, Hlavné veliteľstvo žandárstva Štubnianske Teplice, Obranný dôstojník veliteľstva prvej divízejnej oblasti v Trenčíne, Oblastné veliteľstvo žandárstva v Trenčíne. ŠAP Topoľčany, f. Okresný úrad v Bánovciach nad Bebravou (ďalej OÚ Bánovce), šk. 84, č. j. 171 dôv./1944 prez.

12 JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legiend*. Bratislava: Obzor, 1990, s. 75-76.

13 Žandárska stanica v Uhrovci svojimi hláseniami zakrývala činnosť miestnych odbojových skupín. Po vypuknutí SNP sa celá pridala k povstalcovi. ŠAP Topoľčany, f. Kronika obce Uhrovec z obdobia SNP a jeho priprav (ďalej Kronika obce Uhrovec), 1973, č. j. A/69.

14 Kravarik sa o ozbrojencoch hovoriacich po česky dozvedel od povozníka Jána Pristacha zo Skačian. Údaje neprikladal týmto informáciám veľkú váhu, pretože sa domnieval, že sú to hostia v revíri majiteľa Ladeckej cementárne. Tento si často na svoje polovačky pozýval cudzích hostí. Štátny archív v Bytči (ďalej ŠA BY), f. Trenčianska Župa II (ďalej TŽ II), šk. 57, 1944 prez., s. 1.

benzín na prídel, získali od neho 3 500 litrov.¹⁵ Literatúra a pramene sa nezhodujú v tom, kedy bolo mesto v skutočnosti povstalcami obsadené. Väčšina literatúry a pamätná kniha obce Bánovce nad Bebravou spomínajú dátum 29. august. Správa okresného náčelníka a publikácia Štefana Oberta udáva dátum obsadenia 30. august.¹⁶

Príkazy na začatie ozbrojeného boja priniesli v noci z 29. na 30. augusta kuriéri z Vesteckej doliny najskôr do Uhrovca a potom do Malých Chlievan Jánovi Repkovi. Repka prinútil ráno okolo 6.30 hod. šoféra firmy Tricota, aby s veľkým nákladným autom odišli do Uhrovca. Medzitým sa zastavili vo firme Béreš, kde vzali dva sudy pohonných hmôt pre vozidlo. Na tomto vozidle neskôr privážali zbrane a výstroj z vojenských skladov v Zemianskych Kostolanoch.¹⁷

Akcie partizánov a odbojárov sa začali v ranných hodinách najprv v Uhrovci. V obci nastal nezvyčajný ruch, obsadená bola budova žandárskej stanice a jej príslušníci sa pridali k partizánom. Prvoradou úlohou bolo eliminovanie osôb verných režimu. Podarilo sa odzbrojiť veliteľa HG Alberta Dudáka, ktorému vzali pušku a strážili ho v obecnom dome. Vyslali auto po zbrane do Zemianskych Kostolian. Zakrátko prišlo auto s Jánom Repkom, to odišlo tým istým smerom. Po návrate rozdali zbrane dobrovoľníkom a prostredníctvom miestneho rozhlasu vyhlásili Československú republiku, taktiež bol nastolený plán obsadenia Bánoviec nad Bebravou.¹⁸

V samotných Bánovciach sa informácie o udalostiach v Uhrovci dostali k okresnému náčelníkovi skoro ráno. Upovedomil ho veliteľ miestnej žandárskej stanice o incidente s ukradnutým autom z továrne Tricota. Ďalšia správa prišla z Uhrovca o aktivizovaní komunistov a odoberaní zbraní civilom. Následne si nechal správu overiť prostredníctvom telefónu, čo mu potvrdila aj stanica v Uhrovci. Stanica hlásila, že veliteľ Vašíček sa odobral do mesta objasniť situáciu. Keď sa dostavil na okresný úrad, podal hlásenie okresnému náčelníkovi Alexandrovi Minárikovi a okresnému veliteľovi žandárstva Štefanovi Mikulovi.¹⁹ Vašíček síce potvrdil udalosti odohraté v Uhrovci, snažil sa ich zľahčovať, čo vyplývalo z jeho úlohy. Okresný veliteľ sa snažil nastoliť poriadok vlastnými silami. K dispozícii mal 10 až 12 mužov zo žandárskej stanice. Táto sila však nepostačovala na akúkoľvek akciu, preto dal zavolať veliteľa asistenčnej jednotky (AJ) Ignáca Ďurmeka, veliteľa HG v meste.²⁰ Po zistení, že ani AJ nie je dostatočne pripravená na boj, rozhodol sa povolať pomoc z posádkového veliteľstva v Trenčíne. Pomoc mu bola prisľúbená o 9.10 h. Ani po niekoľkých hodinách sa ale nič nedialo, preto zavolať na oblastné veliteľstvo žandárstva v Trenčíne. Službukonajúci dôstojník oznámil rozutekanie sa všetkých žandárov, z tohto dôvodu bol akýkoľvek zásah ne-

15 Pamätná kniha informuje, že aj keď sa túto udalosť dozvedeli kompetentné orgány, už sa neodvážili viesť vyšetrovanie. ŠAP Topoľčany, f. Pamätná kniha, č. j. A/83.

16 Pravdepodobnejším dátumom obsadenia mesta sa zdá byť 30. august. Z dôvodu Odpisov telefonogramov odosielaných do Trenčína a Prezidiu Ministrestva vnútra do Bratislavy, ktoré hlásili obsadenie mesta dátumom 30. august. ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s.1.

17 ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 2.

18 KUBOVČÁK, Dušan – ŠAGÁT, Milan. *Z kroniky bojov partizánskeho zväzku Jana Žižku*. Topoľčany : Vlastivedné múzeum, 1984, s. 13-14.

19 Štefan Mikula bol neskôr zadržaný gestapom z Topoľčian. Následne bol obvinený zo sabotáže, pretože nepodával situačné správy o pohyboch partizánov, suspendovaný z funkcie okresného veliteľa žandárstva a vôbec zbavený služby. ŠAP Topoľčany, f. Pamätník Okresného žandárskeho veliteľstva Bánovce nad Bebravou 1918 – 1946.

20 Zo správy okresného náčelníka vyplýva, že AJ nebola v najlepšom stave, pretože väčšina jej členov nikdy nebojovala, nemala patričný vojenský výcvik a chýbali jej časti výstroja (remene na pušky a tašky na náboje tzv. sumky). ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 3.

možný. Situácia sa zdala byť kritická. Po dlhom čakaní o 12.00 h sa objavili v meste dve nákladné autá s vojakmi. Zastavili na námestí a po minúte odišli. Okresný náčelník nadobudol presvedčenie, že to boli vojaci vyslaní na potlačenie vzbury v Uhrovci. Povolal na úrad veliteľa HG Ignáca Ďurmeka. Poslal ho na svojom aute za vojakmi ako zástupcu politického úradu, pričom mu dal podrobné inštrukcie, ako si má počínať pri potlačení chystanej akcie. Po dorazení do Uhrovca tam žiadnych vojakov nestretol, iba ozbrojených partizánov. Po zhodnotení situácie sa rozhodol utiecť. V meste sa objavil až o niekoľko dní.²¹ Po hlásení žandárskej stanice, že sa na mesto chystá asi 40 dobre vyzbrojených partizánov s ručnými zbraňami a tromi gulometmi, začal sa radíť so stotníkom Čerňanským, organizačným dôstojníkom AJ, ktorý prišiel vykonať revíziu miestnej jednotky. Po dlhšej porade mal zistiť odhodlanie členov AJ. Keď však prišiel do miestnosti jednotky, nikoho tam nenašiel, pretože jednotka sa medzitým zo strachu rozutekala.²²

Medzi 13. a 15. h sa partizánom mesto podarilo obsadiť. Miezgovčania obsadili z juho-východu križovatku ciest na Topoľčany a smerovali k železničnej stanici. Oproti nim smerom od západu, keď predtým obsadila železničnú zástavku v Ozorovciach, po ceste a po trati išla jednotka zo Slatiny, ktorú viedol Samuel Bachar. Hlavný prúd smeroval dolinou okolo potoka a po ceste do stredu Bánoviec. Obsadili všetky dôležité budovy: obecný dom, poštu, okresný úrad, žandársku stanicu a sklad HG. Obsadili strategické body s významom pre celoslovenské povstanie, železničnú trať Trenčín – Topoľčany a spojovaciu cestu Trenčín – Zvolen.²³

Keď vojenská pomoc z Trenčína stále neprichádzala, rozhodol sa okresný náčelník²⁴ povolať na pomoc vojakov z posádky v Horných Motešiciach. Ani táto pomoc sa však nedostavila. Do kancelárie okresného náčelníka vtrhli partizáni až okolo 19. h. Ich úlohou ho bolo zaistiť, no keď sa dozvedeli o jeho zdravotnom stave, rozhodli sa od príkazu upustiť, pod príslubom, že sa nevzdiali zo svojho bytu a kancelárie. Očakávaná vojenská asistancia dorazila až okolo 19.30 h. Jednotka prišla na dvoch nákladných autách v sile 50 ozbrojených mužov z pešieho pluku v Trenčíne. Jej veliteľom bol poručík Albert Jeriga. Zvláštnosťou celej situácie bolo, že autá vtihli do mesta bez boja, čo svedčí o neochote vojakov bojovať proti partizánom. Po príchode k náčelníkovi si veliteľ jednotky od neho vyžiadala inštrukcie na ďalší postup. Alexander Minárik tomuto veliteľovi neveril a dôrazne ho pokarhal, že príchod vojska bol úplne pomýlený, akoby naschvál vbehli medzi partizánov. Medzitým sa vojaci zhromaždili na dvore okresného domu, kde k nim prehovoril hl. dôstojnícky zástupca žandárstva z Myjavy Mikuláš Aujeský, rodák z Miezgoviec. Oboznámil ich o vypuknutí ozbrojeného vystúpenia a obsadení Bánoviec „ľudovými oddielmi“. Po úvodnej reči ich

21 Ďurmek po príchode zistil, že v Uhrovci sa nenachádza žiadna vojenská jednotka. Odobral sa na žandársku stanicu a na otázku, kde sa nachádza vojsko, mu veliteľ stanice ukázal na okolo stojacich partizánov. Po zistení, že mu môže zo strany povstalcov ísť o život, radšej utiekol. Tamže, s. 4-5.

22 Tamže, s. 6.

23 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 14.

24 Aj keď sa vo väčšine literatúry uvádza obsadenie všetkých strategických budov v meste, v skutočnosti sa tak nestalo. Svedčí to o nekoordinovaní akcií na území mesta. Hovorí o tom telefonogram okresného náčelníka zaslaný prezídiu ministerstva vnútra, odoslaný 30. 8. 1944 o 17. hod: „Dnes o 14. 30 hod. ozbrojená skupina asi 40 mužov obsadila Bánovce nad Bebravou. Proti tejto skupine mienil som použiť ozbrojenej obrany, práve náhodou prítomný oblastný dôstojník AJ, konajúc inšpekčnú službu poukázal na to, že obrana proti 40 ozbrojeným mužom s dvomi gulometmi, s danými silami nie je možná. Už ráno o 9. 30 h žiadaná vojenská asistancia od posádkového veliteľstva v Trenčíne, prisľúbená a dva razy urgovaná, doteraz nedošla. K násiliu ani ku krviprelievaniu doteraz nedošlo. Poštový úrad ako ráčite počuť, nie je dosiaľ obsadený.“ ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez.

všetkých vyzval, aby sa pridali k povstaniu. Vojenský oddiel zostal v Bánovciach do druhého dňa (31.8.). Až na dôrazné naliehanie poručík Jeriga prisľúbil náčelníkovi odchod jednotky späť do Trenčína s celou výzbrojou a materiálom.²⁵

Obyvatelia boli situáciou značne zaskočení.²⁶ Po týchto udalostiach predniesol Ján Repka cez mestský rozhlas príhovor. V ňom uistil všetkých Bánovčanov, že zo strany „ľudových oddielov“ im nehrozí žiadne nebezpečenstvo. Taktiež prehlásil, že povstalci chcú len zabrániť okupácii Slovenska Nemcami. Po tejto reči nastalo čiastočné upokojenie obyvateľstva.²⁷ Na druhý deň bolo v mene „ľudových oddielov“ vydané nariadenie pre okresného náčelníka, ktorý nesmel vydávať žiadne príkazy a vyhlášky. Do jeho kancelárie bol pridelený dozor, ktorý vykonával Ferdinand Masaryk, krajčírsky majster z Miežgoviec. Dostal v predsieni kancelárie stôl a stoličku a odtiaľ mohol kontrolovať, kto prichádza k okresnému náčelníkovi. Dohodol sa s okresným náčelníkom, že bude prezeráť politickú agendu, a hospodársku nechá plne v jeho kompetencii, aby nedošlo k prietahom v zásobovaní. Počas jeho dozoru sa odohrala zaujímavá udalosť. Z Trenčína sa ozval župan Dr. Vojtech Kállay a zisťoval, či je možné a vhodné, aby sa prezident vrátil do Bánoviec. Na jeho otázku odpovedal okresný náčelník trikrát dôrazné nie. Keď sa ho na to spýtal Masaryk, prečo, povedal trikrát nie, odpovedal mu, že župan zisťoval, či v meste nedošlo k prechmatom zo strany povstalcov a na to mu takýmto spôsobom odpovedal.²⁸

V ranných hodinách 2. septembra sa v Bánovciach zastavil vtedajší minister národnej obrany, gen. Ferdinand Čatloš. Na úteku z Bratislavy šiel po manželku a deti do Horných Motešíc, pretože sa tam už dlhšie zdržiavali. Nepodarilo sa mu ich presvedčiť, aby s ním odišli do Banskej Bystrice. Osobnú bezpečnosť generála zaisťovali vojaci na dvoch nákladných autách.²⁹

Dňa 2. septembra vznikol v Bánovciach Revolučný okresný národný výbor (RONV).

RONV vydal hneď proklamáciu a vyhlásil územie mesta Bánovce nad Bebravou a jeho okolie za oslobodené v rámci ČSR a pri tejto príležitosti nariadil vyvesiť československé vlajky po celom území okresu.³⁰ V dňoch od 7. do 17. septembra sa uskutočňovali voľby do národných výborov na území celého okresu. Po zatlačení partizánov do hôr, notariáty o týchto voľbách vydávali podrobné správy.³¹ Podľa ich zistení boli voľby prevádzané násilným spôsobom, za asistencie ozbrojených jednotiek. V tomto období nemecké vojsko zabezpečovalo len mesto Bánovce, preto sa mohli bez väčších problémov tieto voľby uskutočniť v okolitých obciach.

Úlohou RONV bolo po každej stránke zabezpečiť správu celého územia. To znamená, že

25 Tamže, s. 8-10.

26 Pamätná kniha tieto udalosti približuje nasledovne: „Dopoludnie dňa 29. augusta 1944 bolo plné vzrušenia a očakávania. Nikto už nemohol pokojne pracovať. Obyvateľstvo postávalo a najmä na námestí bolo badať skupiny ľudí v debate a dohadoch.“ ŠAP Topoľčany, f. Pamätná kniha, č. j. A/83.

27 ŠAP Topoľčany, f. Pamätná kniha, č. j. A/83.

28 ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 11.

29 OBERT, Š. *Bánovce nad Bebravou (história a súčasnosť)*. Banská Bystrica : Ropa, 1995, s. 49.

30 ŠAP Topoľčany, f. Pamätná kniha, č. j. A/83.

31 Voľby v obvode Dolné Držkovce prebehli nasledovne: „Tieto voľby sa prevádzali tým spôsobom, že partizáni najprv obklúčili celú obec, t. j. obsadili všetky východy z nej, dali vyhlásiť, aby sa obecnosť zhromaždila v jednej miestnosti. Tam potom pred obecnosť sa postavili traja partizáni so zbraňou v ruke. Prvý prehovril Rus, ktorý sa v krátkosti vyjadril, že Rusi boli dobrí, ale teraz už všetko zlé sa naučili od Nemcov. Potom druhý partizán upozorňoval obecnosť, že ak by sa stala niekomu z partizánov, alebo ich rodinným príslušníkom nejaká krivda, za to bude trestaná celá obec. Sama voľba sa vykonala tak, že obecnosť samo navrhlo predsedu a členov a partizáni sa vyjadrovali, či tá ktorá osoba môže byť členom alebo nie.“ Tamže, f. OÚ Bánovce, šk. 85, č. j. D1-679/1944.

okrem koordinácie vojenských akcií, mal na starosti zásobovanie, správu majetku, obstarávanie peňazí pre všetky jednotky, ale aj pre obyvateľov. Okrem bežných problémov musel RNV riešiť aj omnoho vážnejšie záležitosti. Veľmi dôležitou požiadavkou bolo udržať v patričných medziach jednotky operujúce na území kontrolovanom národným výborom, či už z radov partizánov,³² alebo vojakov. Správy o riešení problémov nedisciplinovanosti bojujúcich jednotiek podávajú zápisky RNV, v jednej z nich Ján Zajac žiada, „...aby energicky boli odstránení jedinci, robiaci špatnú povest' hnutiu, ako z radov vojenských útvarov, tak aj partizánskych“.³³ Vedenie RNV si uvedomovalo, aké dôležité je, aby sa všetky ozbrojené jednotky zdržali akejkolvek trestnej činnosti na majetku, alebo na obyvateľstve. Práve takéto činy boli používané na nepriateľskú propagandu proti miestnym povstalcom.³⁴ Po ústupe z mesta sa celý RNV presunul do podhorskej obce Žitná, kde plnil svoje doterajšie úlohy.³⁵

Dňa 3. septembra sa odohrala udalosť, ktorá donútila partizánske jednotky opustiť Bánovce nad Bebravou a uchýliť sa do horských masívov uhroveckej a vestenickej doliny.

V čase, keď veriaci vychádzali z kostola po bohoslužbách, asi o 12-tej napoludnie, letelo nízko nad mestom nemecké prieskumné lietadlo. Partizáni začali do lietadla strieľať a z lietadla strelbu opätovali. Zhodili na mesto aj niekoľko granátových bômb, tzv. žabíc, ktoré spôsobili aj materiálne škody, najmä povybíjanie okenných výplní. Pri nálete bolo zranených osem civilných osôb, z nich dvaja, líkérnik Milan Laurinec a čašník v hoteli u Hlavinu Emil Puchor zraneniam podľahli. Kuchárka Emília Bačková z hotela prišla o jednu nohu.³⁶

Vedenie miestneho povstania sa rozhodlo pre ústup jednotiek do hôr. Hlavnou príčinou tohto rozhodnutia mali byť nastupujúce nemecké jednotky od Topoľčian, ktoré disponovali ťažkými zbraňami. Z tohto hľadiska ústup bol nevyhnutný, najmä preto, že partizáni s ľahkými zbraňami sa nemohli účinne brániť.³⁷ Časť vojakov odišla posilniť jednotky v hlavnom smere predpokladaného útoku na Handlovú. Partizánske jednotky a druhá časť vojakov, najmä tí, ktorí mali v doline svoj domov, obsadili Uhrovec, Žitnú, Omastinú, Uhrov-

32 Problémami podobného charakteru sa zaoberal časopis Vestník partizána z 19. 9. 1944, ktorý vystríhal miestnych partizánov pred zločinní. „Výstrahou má slúžiť pre všetkých partizánov prípad dvoch partizánov z Vestenic. Zistené bolo totiž o týchto, že vykradli tých, ktorých počas služby legitimovali, násilím vynútili alkoholické nápoje a pokúsili sa znásilniť 2 ženské. Preto boli postavení pred partizánsky súd, ktorý ich na trest smrti odsúdil a v zmysle tohto rozsudku boli odstrelení. Česť partizánov nepripustí žiadne také pokračovanie a kto by predsa takto pokračoval, musí počítať s tým, že ho stihne taký osud ako uvedených dvoch zločincov...“ ŠAP Topoľčany, f. ONV Bánovce, zápisky RNV 1944.

33 Tamže.

34 „Výstredných jedincov ako z radov civilov, tak a j z jednotiek paralyzovať, lebo nepriateľská propaganda využíva skutok týchto jednotlivcov na bilagovanie celého hnutia.“ ŠAP Topoľčany, f. ONV Bánovce, zápisky RNV 1944.

35 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 17.

36 ŠAP Topoľčany, f. Pamätná kniha, č. j. A/83.

37 Správa okresného náčelníka opisuje tento incident nasledovne: „Židobolševické partizánske veliteľstvo a celé ich vojsko potom asi o 14. 30 h s veľkým chvatom odtiahlo do Uhrova a ako som sa neskôr dozvedel poniektoré tlupy až do Novák, zanechajúc na obecnom dome, kde bolo ich veliteľstvo úžasný neporiadok, šatstvo, súčiastky zbraní a iné haraburdie. Tiež zanechali v kultúrnom dome, kde spávalo partizánske vojsko mnoho narabovaných potravín, mlieka zeleniny a pod. Ihneď po odchode partizánov zmizla z obecného domu tam vystrčená česká a bolševická zástava, tieto vzali údajne partizáni pri úteku a obyvateľstvo postŕhalo tiež všetky zástavy z domov nečakajúc na nič príkaz. Až o dva týždne som sa dozvedel, že príčinou tohto zbabelého a splašeného útoku bolo hlásenie spojky, že v Ostraticiach sa asi o 2. 15 h objavili dve nemecké autá obsadené ozbrojenou posádkou. Je skutočnosťou, že dve takéto autá prešli cez Veľké a Malé Ostratice smerom na majer Čaltice, kde vzali so sebou tamojšieho statkára a ríšskeho Nemca Ing. Juraja Helfa, bez ohľadu na to, že partizánske a pučistické vojsko držalo vtedy frontovú líniu v obci Krušovce pri Topoľčanoch.“ ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 16.

ské Podhradie, Kšinnú a Závalu pod Čiernym vrchom. Obranu Uhrovca, ako strediska povstalcov, bolo potrebné organizovať. Predpokladalo sa, že Nemci vyrazia najkratším smerom cez Horné Naštice. Preto v borine pri Horných Našticiach vybudovali obranu v sile jednej čaty, zamínovali priechody a podpílili stromy, aby ich v čase ohrozenia mohli zhodiť na cestu. V Miežgovciach bola vytvorená strážna a informačná služba vo forme kruhovej obrany. V prípade útoku nepriateľa ho mala napadnúť do tyla. V smere od Vesteníc bol vybudovaný obranný bod na Ostrom vrchu. Za všetky úseky boli vymenovaní velitelia. Za úsek obrany od Bánoviec zodpovedal Ján Jamrich a za úsek od Vesteníc Ján Šimko.³⁸

Po zistení, že sa Nemci v Bánovciach nezdržali, sa partizáni vrátili po zanechané veci. Odviezli so sebou iba cennejšie veci, masť, cukor, údeniny. Mlieko, zeleninu a zemiaky rozдали Bánovčanom, ktorí ich celé poludnie odnášali v batohoch a nádobách. V Bánovciach sa odvtedy ukázala už len partizánska spojka na motorke, alebo menšia prieskumná hliadka.³⁹

Dňa 6. septembra približne o 15.00 h prišla do Bánoviec ozbrojená nemecká jednotka na dvoch osobných a jednom nákladnom aute, v počte 60 mužov. Jej veliteľ nechal zhabať zostávajúce zásoby benzínu a všetky zásoby tabaku. Po dlhom vyjednávaní s okresným náčelníkom zobral len drahšie druhy cigár a cigariet v hodnote 17-tisíc korún. Na druhý deň zoberali partizáni zásoby cigariet v hodnote 14-tisíc korún. Zvyšok potom hlavný trafikant rozpredal medzi obyvateľmi.⁴⁰

Jednou z nezrovnalostí je definitívne obsadenie Bánoviec nemeckými vojskami. Podľa pamätníka okresného žandárskeho veliteľstva, nemecké okupačné jednotky definitívne obsadili mesto 15. septembra 1944. Odvtedy robili neustále výpady proti partizánom.⁴¹ Š. Obert vo svojej publikácii uvádza dátum definitívneho obsadenia mesta na 27. septembra.⁴² Aj pamätná kniha mesta uvádza jeden dátum, ale taktiež odlišný od predošlých dvoch. Je to 13. september 1944, keď mesto definitívne obsadili,⁴³ najprv poľnou jednotkou leteckej školy Zöppel L 28659 v počte 30 mužov a na druhý deň v počte 57 mužov.⁴⁴

Neoddeliteľnou súčasťou odboja a povstania boli partizánske jednotky vysielané na Slovensko zo Sovietskeho zväzu. Paradesantné skupiny cvičil a vysielal Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia (UŠPH) v Kyjeve, tieto predstavovali štáby budúcich partizánskych jednotiek. Okrem Sovietov boli v týchto skupinách bývalí československí občania, väčšinou príslušníci slovenskej armády, ktorí ušli od svojich jednotiek.⁴⁵

Jednou zo skupín vysadených na Slovensku a operujúcich v okolí Bánoviec nad Bebravou, bola skupina pod vedením Teodora Polu.⁴⁶ Jej odchod na územie Slovenska bol naplá-

38 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 18.

39 ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 16.

40 Tamže, s. 17-18.

41 ŠAP Topoľčany, f. Pamätník okresného žandárskeho veliteľstva v Bánovciach nad Bebravou 1918 – 1946.

42 OBERT, ref. 29, s. 50.

43 Klubert vo svojej publikácii uvádza, že na Bánovce zaútočili jednotky bojovej skupiny „Schill“ dňa 11. septembra 1944 a druhý deň mesto dobyli. Po ich odchode zostala v meste pozemná jednotka Luftwaffe. KLUBERT, Tomáš. *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007, s. 156.; Túto informáciu potvrdzuje aj hlásenie nemeckého generála v Bratislave z 12. septembra 1944, keď hovorí o vyčistení Bánoviec od partizánov. PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko – Dokumenty* (ďalej NaS – D). Bratislava : Epoque, 1971, s. 539.

44 ŠAP Topoľčany, f. Pamätná kniha, č. j. A/83.

45 JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji*. Bratislava : Kaligram, 2004, s. 445.

46 Teodor Pola vyrastal vo Vávrovciach pri Opave. Po obsadení Čiech nemeckými vojskami bol pridelený na práce do Poľska a Bieloruska. Tu vstúpil k partizánom a neskôr do 1. československého armádneho zboru. Dostal sa do Buzuluky a Jefremova, kde absolvoval parašutistický výcvik. Potom ho vybrali do dvojmesačného výcvikového kurzu pre partizánskych organizátorov vo Sviatošine. Tu bola v augustových dňoch roku 1944

novaný v noci z 27. na 28. augusta.⁴⁷ Skupina bola vysadená pri Sklabini.⁴⁸ Po kontrole výstroja a výzbroje zistili, že sa značne poškodila náhradná vysielacia a jedna rezervná batéria. Do Kyjeva na druhý deň oznámili prístátie skupiny, materiálové straty, nešťastia pri zoskoku, ale aj skutočnosť, že skupina je bojaschopná a pripravená plniť bojové úlohy.⁴⁹ Podľa rozhodnutia ÚSPH jej bol pridelený operačný úsek v trojuholníku Bánovce nad Bebravou – Trenčín – Považská Bystrica. V týchto lokalitách sa nachádzali zbrojovky v Dubnici a Považskej Bystrici. Dôležité bolo aj letisko v Trenčianskych Biskupiciach. Ďalšou úlohou bolo pomôcť miestnym partizánskym skupinám v okolí Bánoviec organizovať v tomto priestore obranu na línii Bánovce nad Bebravou – Zliechov a nedovoliť prenikanie nemeckých vojenských jednotiek do Rajeckej a Turčianskej doliny.⁵⁰

V Sklabini sa ku skupine pridalo 20 mužov a spolu sa vybrali do určeného priestoru, 5. septembra dorazili do Fačkova. V obci sa pripojilo k partizánom 50 ozbrojených mužov. Z Fačkova sa oddiel presunul smerom k Čičmanom. Na nákladných autách viezli väčšie množstvo výzbroje a výstroja. Dňa 9. septembra sa im podarilo dostať do Zliechova, tu sa k nim pridalo asi 35 miestnych obyvateľov. Na druhý deň sa skupina dostala do Valaskej Belej. V obci sa nachádzalo do 60 ozbrojených dobrovoľníkov⁵¹, ktorí ešte pred niekoľkými dňami bojovali vo vestenickej doline, ich veliteľom bol Ivan Časnyk. Večer 9. septembra sa zišli velitelia všetkých partizánskych skupín v uhroveckom kaštieli, začali sa rokovania s Teodorom Polom a celým štábom. Schôdzu otvoril predseda RONV Ján Repka, ktorý privítal prítomných, najmä T. Polu a jeho oddiel. K zhromaždeným partizánom prehovoril Pola, ktorý zúčastneným načrtnol úlohy jednotky v tomto priestore. Na konci vyzval prítomných veliteľov partizánov, aby sa k nemu pridali. Všetci partizánski velitelia s týmto návrhom súhlasili.⁵² Celá skupina napokon dorazila do Uhrovca 12. septembra asi s 80 mužmi.⁵³

Polova jednotka sa rýchlo rozrastala, a preto potrebovala novu organizáciu jednotiek. Pola postupne ako prechádzal smerom na Uhrovec, zaraďoval do svojej skupiny miestne partizánske oddiely. Z týchto jednotiek sa organizovali roty, ktorých bolo osem.⁵⁴ K 20. septembru mala jednotka okolo 500 členov, a preto sa konštitovala na partizánsku brigádu Jana Žižku.⁵⁵ Bol vytvorený štáb brigády, ktorý pracoval v zložení: veliteľ brigády – Teodor Pola,

sformovaná organizátorská skupina pod jeho velením. Teodor Pola bol menovaný do hodnosti kapitána československej armády. TAKÁČ, MASÁR, ref. 6, s. 23.

47 Skupina mala pôvodne za úlohu prejsť do protektorátu a tam bojovať proti Nemcom, no pre rôzne objektívne a subjektívne príčiny sa jej nepodarilo v prvotnej fáze SNP prekročiť ani Váh. O prechod na Moravu sa skupina pokúsila v polovici septembra. Teodor Pola sa pokúsil s malou jednotkou zistiť možnosti presunu. Po stretnutí s partizánskou skupinou I. D. Dibrovu na moravsko-slovenských hraniciach, zistili, že prechod cez hranice je nereálny. CSEFALVAY, F. Partizáni v tyle nepriateľa v septembri – októbri 1944. In *Zborník múzea Slovenského národného povstania*, 1987, č. 12, s. 97-99.

48 Pri zoskoku si zlomili nohu Jaroslav Zbořil a František Horník. Menšie zranenia utrpeli Klokov, Alušik, Krpec, Šapalov a Fekete, no nezabránili im v ďalšom pochode. GAŽO, Emil. *Partizánske hnutie na Slovensku*. Strojopis, 1984, kópia uložená vo Vojenskom historickom archíve v Bratislave, s. 502.

49 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 30-31.

50 ŠAP Topolčany, f. Kronika obce Uhrovec, č. j. A/69.

51 Kozic uvádza, že sa k Polovi v Belej pridalo 100 mužov pod vedením Ivana Časnyka. KOZIC, Vladimír. Partizánske hnutie na západnom Slovensku v období SNP. In *Zborník múzea Slovenského národného povstania*, 1977, č. 2, s. 96.

52 UHLÁR, ref. 5, s. 177.

53 KOVÁČ, Jozef. *Protifašistické hnutie a odboj na Hornej Nitre*. Banská Bystrica : Sredoslovenské vyd., 1967, s. 125.

54 Tamže, s. 126.

55 Kronika obce Uhrovec nesprávne uvádza dátum vzniku zväzku Jana Žižku na 14. 9. 1944. ŠAP Topolčany, f. Kronika obce Uhrovec, č. j. A/69

komisár – Štefan Kaščák, náčelník štábu – Vsevoid Klokov. Práca sa bude zaoberať iba rotami (prápormi), ktoré operovali v blízkosti Bánoviec. V okrese Bánovce nad Bebravou sa nachádzali štyri roty: 2. rota – veliteľ – Lisko Tomáš, komisár – Turek Július, poradca – Ivan Makarovský. Rota vznikla 13. septembra 1944, jej operačným pásmom bol Uhrovec a blízke okolie. 3. rota – veliteľ – Vladimír Žalman, komisár – Edita Katzová (po jej zastrelení Viliam Hanzel), poradca – Alexej Samonov. Vznikla 15. septembra 1944, držala obranu v pásme Miezgovce – Horné Naštice, Podlužany. Považovala sa za jednu z najlepších v rámci celej brigády. Z rozhodnutia štábu 14. septembra 1944 sa premiestnila do Zlatníka a odtiaľ do Považského Inovca, ktorý sa stal jej novým operačným pásmom. 7. rota – veliteľ – Buchel Štefan, zástupca – Samuel Bachar. Rota vznikla 29. septembra 1944 a jej operačné pásmo siahalo od Bánoviec po Horné Naštice. Poslednou rotou nachádzajúcou sa v blízkosti Bánoviec bola 8. rota. Veliteľ – Michal Masaryk, komisár – Michal Kováčik. Vznikla 17. septembra 1944. Pôsobila na území obcí Miezgovce, Žitná a Uhrovec.⁵⁶

Brigáda sa postupne rozrastala, čo si vyžadovalo ďalšiu zmenu organizácie. K 11. novembru 1944 mala spolu 1 190 členov.⁵⁷ Najvyšší počet členov 1 596⁵⁸ dosiahla brigáda po príchode partizánov z Jegorovovej brigády, ktorých bolo 500. Veliteľom bol Vsevoid Klokov. Ich cieľom mala byť Morava. No po zostrenej situácii sa rozhodli pridať k brigáde J. Žižku. Štáb partizánskeho hnutia 4. ukrajinského frontu sa preto rozhodol povýšiť brigádu na partizánsky zväzok. Počty partizánskeho zväzku sa značne znížili po nemeckej ofenzíve z konca novembra. Časť partizánov, ktorých priviedol Klokov, sa vrátila späť k brigáde Stalin – Jegorov, časť partizánov prešla k iným jednotkám, mnohí partizáni sa dostali do zajatia, padli, alebo jednoducho odišli domov.⁵⁹

Štáb zväzku prakticky zostal ten istý ako v rámci brigády. Na ochranu štábu bol vytvorený štábny prápor, ktorý mal 180 mužov. Veliteľom práporu bol Ilja Kašura. Zväzok sa rozdelil do 10 práporov, z ktorých sa štyri zúčastnili bojov v okolí Bánoviec.⁶⁰ Šiesty prápor vznikol na báze 2. roty, ktorej velil Tomáš Lisko. Aj po vzniku práporu zostal jeho veliteľom Lisko, komisárom Július Turek a náčelníkom štábu Ivan Makarovskij. Oddiel mal 160 mužov. Pridelený mal bojový priestor Uhrovec – Bánovce nad Bebravou – Dolné Vestenice. Najčastejšie sa zdržiaval v bezprostrednom okolí Uhrovca. 6. prápor po nemeckej ofenzíve bol rozbitý a neskôr nanovo zorganizovaný. Veliteľom sa stal Ján Slaninka, komisárom Michal Chútka. 8. prápor bol postavený z 8. roty, v ktorej boli predovšetkým obyvatelia Miezgoviec. Prápor používal názov „8. oddiel Miezgovce“. Mal 60 bojovníkov, z ktorých bolo 42 Miezgovčanov. Veliteľ Michal Masaryk, komisár Ján Kováčik, náčelník štábu Cyril Dřinec. Operačným priestorom práporu bola oblasť Miezgovce – Bánovce nad Bebravou. Po ofenzíve nemeckých vojsk sa mu podarilo vymanévrovať z priestoru obklúčenia, a preto utrpel len minimálne straty. Deviaty prápor bol vytvorený spojením 1. a 7. roty. Veliteľ Antonín Novák, komisár Vladimír Sedlář. Operačným priestorom práporu bola oblasť Slatina – Horné Močešice – Trenčianske Teplice. Po generálnej ofenzíve nemeckých vojsk sa prápor presunul aj s inými jednotkami do Považského Inovca. O niekoľko dní Nemci podnikli útok aj na túto

56 GAŽO, ref. 48, s. 503.

57 Kováč uvádza, že už koncom októbra mala brigáda 1596 členov, čo je nesprávny údaj. KOVÁČ, ref. 53, s. 130.

58 V kronike bojov sa uvádza počet partizánov v novembri 1944 na 3 500 členov. Toto číslo je značne prehnané. KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 73.

59 GAŽO, ref. 48, s. 504-505.

60 Tamže, s. 505.

oblastí. Podľa správy kpt. Polu bol prápor rozbitý. Zvyšky jednotky sa presunuli do oblasti pohoria Vtáčnik, kde došlo k doplneniu stavov.⁶¹

Na území, kde pôsobila brigáda Jana Žižku, bolo obsadených 22 obcí, v ktorých vyhlásili obnovenie Československej republiky. Prestal tu pracovať aparát slovenského štátu – notariáty, vládni komisári. Neboli rešpektované nariadenia politických a vládnych orgánov. Činnosť zastavila HSLS, HG a HM bola zakázaná.⁶²

Vládne orgány vzniknutú situáciu riešili spôsobom preberania kompetencií inými úradmi. Napríklad agendu Notárskeho úradu v Uhrovci prebral Notársky úrad v Bánovciach, do kľiaľ nebude umožnené normálne fungovanie úradu v Uhrovci.⁶³ O celkovú situáciu v meste a okolí počas obsadenia partizánmi sa zaujímal aj Župný úrad v Trenčíne. Správu o situácii v okrese Bánovce zaslal okresný náčelník.⁶⁴ Spojenie s okresným úradom bolo možné jedine prostredníctvom „spolahlivých“ ľudí. O situácii na území obsadenom partizánmi brigády hovorí list vedúceho notára v Radiši okresnému náčelníkovi A. Minárikovi.⁶⁵

Po príchode jednotky do obcí uhroveckej doliny sa začali prípravy na bojové prepady. Brigáda zatiaľ nepocítovala tlak nemeckých vojsk, a to najmä z dôvodu, že väčšina síl bola viazaná na území stredného Slovenska do konca októbra 1944.

Prvou spoločnou akciou jednotky bol nočný prepad Bánoviec nad Bebravou dňa 9. septembra 1944. Veliteľom prepadu bol Ivan Časnyk. Akcia bola dohodnutá na porade veliteľov v uhroveckom kaštieli. Prepad mesta nemal byť len vyhnaním nemeckej jednotky z Bánoviec, ale mal novým členom posilniť sebedôveru a ukázať v praxi využitie momentu prekvapenia. Termín útoku bol stanovený v noci z 9. na 10. septembra, s východiskom z Uhrovca tromi smermi na Bánovce. Prvý smer mal viesť okolo potoka a cintorína smerom na žandársku stanicu, sklad zbraní HG a železničnú stanicu s cieľom zaistiť cestu od západu. Druhý smer mal viesť z Uhrovca stredom mesta, s tým že bude nutné vytlačiť Nemcov z budovy meštianskej školy, kde boli ubytovaní. Posledný smer mal viesť od Miezgoviec na topoľčiansku križovatku ciest, kam sa predpokladal ústup nemeckej jednotky.⁶⁶

Partizáni nasadli do nákladných áut, ktoré ich so zhasnutými svetlami doviezli do Horných Naštíc. Tu sa jednotky rozdelili. Jedna skupina odchádzala chodníkom okolo potoka, ostatní postupovali jarkami okolo cesty ku školskému majetku. Rozviedčik zlikvidoval stráž na moste a vtedy sa ozvala strelba z ulíc mesta. Partizáni pri prepade dokonale využili moment prekvapenia. Nemecké stráže a členovia Pohotovostného oddielu Hlinkovej gardy (POHG) ustupovali smerom k železničnej stanici a ďalej do polí na Veľké Chlievany, Dolné Naštice a Rybany.⁶⁷ Partizáni ovládli celé mesto. Po príchode nákladných áut naložili zbrane

61 Tamže, s. 511-516.

62 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 38-39.

63 ŠAP Topoľčany, f. OÚ Bánovce, šk. 85, č. j. D1-817/1944 prez.

64 Správa hovorí: „Normálne administrovanie v tunajšom okrese je do veľkej miery porušené. Stále spojenie je len s niekoľkými notárskymi úradmi. Pravidelné a normálne spojenie však v okrese vôbec nejestvuje, pretože aj vlakové spojenie je prerušené. Na uvedenej skutočnosti tunajší úrad nemôže nič meniť, lebo nie je v jeho moci s obsadenými obcami spojenie obnoviť. Zo 7 žandárskych staníc 5 je výkon takmer nemožný, pretože žandári na staniach boli partizánmi odzbrojení a vo výkone služby sú hatení. Predbežne sa nedá predvídať, do kedy tento stav potrvá.“ ŠAP Topoľčany, f. OÚ Bánovce, šk. 85, č. j. D1-688/1944 prez.

65 V liste notár Viliam Záhorský vysvetľuje, prečo sa nemôže dostaviť do Bánoviec: „V Bánovciach som už nebol 12 týždňov z dôvodov, ktoré sú vám iste známe, ba ani svojich rodičov som odvtedy nevidel. Pošta vôbec nám nechodí, ani ja nemôžem nič expedovať. I keď občania Radiše už jedinele chodia do Bánoviec, mne je to ťažšie lebo by som vzbudil podozrenie, že donášam správy, a to by pre mňa bolo veľmi zlé. Ráďte sa takto dívať na tú okolnosť, že ja sa obávam cesty do Bánoviec.“ Tamže, č. j. D1-770/1944 prez.

66 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 36.

67 Tamže, s. 39.

ukoristené zo skladu HG a žandárskej stanice. Na jedno z nákladných áut naložili sanitný materiál z lekárne. Po päťhodinovom obsadení mesta odišli jednotky organizovane a usporiadane⁶⁸ späť do Uhrovca, pretože vraj na pomoc boli „privolané tanky typu Tiger“, proti ktorým boli ľahké zbrane neúčinné.⁶⁹ Táto interpretácia sa nezhoduje s denníkom jedného z nemeckých vojakov, ktorý sa zúčastnil bojov z 10. septembra: „Do Bánoviec prenikli hliadky z bojovej skupiny Schill, keď obsadili mesto, ďalší úder smeroval na kopce východne od mesta, kde partizáni ustupovali v neriadených húfoch. Ďaleko sa nedostali, lebo aj tu sa v značnej miere gulomety a delá zaslúžili na ich rozbití.“⁷⁰

Navyše informácia o tankoch typu Tiger pri obsadení Bánoviec sa nezakladá na pravde. Tieto tanky boli nasadzované len na najhorúcejších úsekoch západného a východného frontu, a na povstaleckom bojisku sa vôbec neobjavili. Tanky typu Tiger boli nasadené až v Karpatsko-duklianskej operácii. Jednotky skupiny „Schill“, ktoré obsadzovali Bánovce nad Bebravou, v skutočnosti disponovali inou výzbrojou.⁷¹

Nemci obsadili mesto a vyšli až na vršok nad Hornými Našticami. Partizáni z obavy, že Nemci sa pustia do doliny, odišli aj z Uhrovca. V Uhrovci zostala len Liskova rota. Tieto udalosti sa odrazili aj v správaní občanov. Keď videli, že partizáni odchádzajú do vyššie položených oblastí, nastala v Uhrovci panika. Obyvatelia sa obávali Nemcov, a preto naložili na vozy svoj majetok a utekali hore dolinou do Omastinej, Uhrovského Podhradia, Kšínnej a Závady pod Čiernym vrchom. Keď Nemci ďalej nepostupovali, partizáni presvedčili Uhrovčanov, aby sa vrátili domov.⁷²

Prepady Bánoviec boli pre brigádu prestížnou udalosťou, ktorá mala aj politický význam. Najmä z toho hľadiska, že Bánovce boli farským sídlom slovenského prezidenta Dr. Jozefa Tisu. Jedným z dôvodov prepádov bolo vyriešenie otázky zásobovania. Dôležité boli najmä potraviny, ale aj sanitný materiál a lieky, ktorých bol nedostatok pri častých potýčkach partizánov s Nemcami. Samozrejme, boli to aj zbrane a strelivo, ktoré sa im podarilo ukoristiť.

Podľa hlásenia okresného náčelníka partizáni prišli do mesta opäť 11. septembra. Zvolali všetkých mužov na námestie a vyzvali ich, aby sa dobrovoľne pridali k nim. Keď sa nikto nepridal, vyzvali členov HG, aby sa dostavili do mestského domu. Prehovoril k nim ruský partizán Ivan, ktorý žiadal, aby zriadili z HG obranu mesta proti nemeckým jednotkám. Po vysvetlení, že HG nedisponuje potrebným výstrojom a ani nikdy nemala vojenský výcvik, upustilo sa od tejto požiadavky. Ivan zvolal všetkých na 18.00 h do kultúrneho domu za účelom voľby národného výboru. K zhromaždeniu mali prehovoriť traja rečníci, a to starosta a vládny komisár František Kluvánek a vedúci partizánov Ivan a Václav. Správa konštatuje: „Už pred samým prevedením voľby členov národného výboru podarilo sa starostovi Františkovi Kluvánkovi a najmä Štefanovi Švaňovi akt. tajomníkovi prehovoriť vedúcich partizánov, aby upustili od voľby národného výboru. Schôdza bola skončená bez voľby na veľké uspokojenie všetkých prítomných.“⁷³

68 V časopise Vestník Partizána č.1 z 15. septembra sa uvádza: „Nemeckí fašisti opatrení tankami, obrnenými vozmi a ťažkými zbraňami napadli naše pomerne slabšie sily, takže tieto boli nútené opustiť mesto Bánovce. Nebol to útek, ale ústup v zmysle známej taktiky partizánskej, ktorá sa vyhne nerovnému boju a zasadzuje nepriateľovi rany tam, kde je to najúčinnejšie ako to urobili partizáni oddielu Jana Žižku...“ KOZIC, ref. 51, s. 98.

69 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 39.

70 KOVÁČ, ref. 53, s. 94.

71 KLUBERT, ref. 43, s. 113-115.

72 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 39.

73 ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 20.

Ďalší prepád Bánoviec sa mal odohrať v noci zo 16. na 17. septembra. Štáb dostal informáciu, že prezident Tiso príde do Bánoviec 16. septembra a bude tu nocovať. K útoku na Bánovce, ktorý sa mal začať o 22.00 h bola vydelená rota Vladimíra Žalmana a skupina na čele s Ivanom Časnykom. Aby zmiatli nemecké sily, mali podniknúť útok v ten istý deň smerom na Mníchovu Lehotu. Skupine velil Ivan Romanov. Prepád pri Mníchovej Lehotě zalarmoval jednotky v úseku Trenčín – Topoľčany. Vojaci v meste vytvorili tri ohniská odporu. Prvé bolo v meštianskej škole, kde boli Nemci ubytovaní. Druhé sa nachádzalo na námestí, kde na veži kostola bolo vybudované guľometné hniezdo. Odtiaľ ovládali celé námestie a prístupovú cestu od Uhrovca. Opevnená bola budova železničnej stanice, odkiaľ kontrolovali železniciu, prístupové cesty od Trenčína, Topoľčan a Novák, ale aj príchod od mesta na stanicu.⁷⁴

Partizánsky útok sa začal v určenú hodinu. Jednotky obišli budovu meštianskej školy, kde bola silná obrana a začali útočiť na námestie. Kvôli guľometu na veži kostola nemohli postupovať ďalej. Guľometné hniezdo bolo napokon zničené strelou z protitankovej pušky. Po uvoľnení námestia časť partizánov smerovala na meštiansku školu a druhá časť k internátu učiteľského ústavu a k rímskokatolíckej fare. Podľa kroniky bojov tam skutočne prezident Tiso nocoval. Keď vtrhli na faru, našli odostlanú posteľ, časti vrchného ošatenia. Personál fary partizánov informoval, že „*pána dekana nemeckí vojaci dovezli v nočnej košeli na pancierovom aute*“. Keď nenašli Tisa, rozhodli sa zobrať aspoň jeho auto s vlajkou a označením S-1, ktoré našli pred farou a vzali ho do doliny ako korisť.⁷⁵

Iné publikácie a pramene nezaznamenávajú túto udalosť pre partizánske hnutie takú dôležitú. Ved' mohli zatknúť najvyššieho predstaviteľa vtedajšej moci, čo by bolo obrovským úspechom. Pravda je taká, že prezident Tiso sa v tej dobe vôbec nezdržoval v Bánovciach.

Podľa správy okresného náčelníka sa partizáni vrátili do Bánoviec, po tom, čo náhle odišla nemecká posádka v noci z 19. na 20. septembra. Dostavili sa do mesta dopoludnia na motorkách a niekoľkých vozidlách. Okresný náčelník udalosti opisuje nasledovne: „*V ten deň asi o 10.00 hod. prišiel do mojej kancelárie ruský parašutista, ktorý bol komandírom židobolševických partizánov. Prvá jeho otázka bola, aby som mu sdělil, prečo utiekli niektorí gardisti z Bánoviec nad Bebravou. Ja som mu odvetil, že príčinu svojho odchodu mi títo nesdělili ale nech sa nečuduje, keď ten kto môže uteká z Bánoviec, lebo každý vidí, že partizáni počínajú si surovo a pripomenul som mu, že pred príchodom nemeckej posádky istá tlupa v opilom stave strieľala po ulici z pušiek a automatov, že jeden opitý partizán strelil aj na žandársku stanicu a druhá ich tlupa zas pri svetlom dni vyrabovala byt vedúceho notára. Na to mi povedal, že práve preto prišiel ku mne, aby mi dokázal, že partizáni nariadili mužstvu prísnu disciplínu, aby sa podobné prípady neopakovali a ako dôkaz predložil mi na stroji napísaný akýsi partizánsky vestník, podľa ktorého odsúdil ľudový súd dvoch partizánov pre lúpež na smrť.*“⁷⁶ Posledný a zároveň najväčší útok na Bánovce nad Bebravou sa odohral v noci 26. septembra.⁷⁷ Jednotky viedol skúsený veliteľ Ivan Časnyk,⁷⁸ ktorý už niekoľko útokov na Bánovce riadil. Akcia mala slúžiť na doplnenie zbraní a sanitného materiálu z lekárne Dr. Balegha. Partizáni sa zamerali na budovu meštianskej školy a železničnej stanice, kde boli nemeckí voja-

74 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 44-45.

75 Tamže, s. 45.

76 ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 21.

77 Na prepade sa zúčastnili dve roty – 6. a 8. GAŽO, ref. 48, s. 511, 514.

78 Gažo spomína iné mená veliteľov pri útoku na Bánovce nad Bebravou, menovite zástupcu veliteľa brigády kpt. Rezuta a zástupcu komisára Arnošta Krpeca. Tamže, s. 523.

ci dobre opevnení. Keďže sa vojaci nepokúsili vyjsť z týchto dvoch budov, partizáni obsadili mesto na niekoľko hodín a potom odišli smerom na Uhrovec.⁷⁹ Od Topoľčian sa blížila nemecká jednotka, ktorá ich začala ostreľovať.⁸⁰

O obsadení mesta podáva svedectvo tiež správa okresného náčelníka. Správa vyzdvihuje najmä statočnosť nemeckej jednotky z vojenskej školy v Malackách, ktorej sa mesto podarilo ubrániť. Prestrelka trvala od 3.15 do 5.15 h. Zúčastnilo sa jej 200 – 250 dobre ozbrojených partizánov. Nehovorí sa v nej o jednotke z Topoľčian, ale o neznámej jednotke z Trenčína, ktorá prišla na pomoc do Bánoviec.⁸¹

Po prepade Bánoviec začali Nemci s prísunom posíl. Nemecké velenie pripravovalo vyčistenie priestoru Trenčianske Teplice – Machnáč – Bánovce nad Bebravou. Do Bánoviec nad Bebravou boli presunuté značné sily z Nitry a Topoľčian pod velením obersta Bachmeiera. Celej akcii velil Sturmbannführer⁸² Dr. H. Jaskulski. Okrem vlastných jednotiek SS z Trenčína mal k dispozícii pridelené jednotky z Bratislavy, Piešťan, Malaciek a Uherského Hradišťa. Prišli aj posily technických jednotiek s tankmi a obrnenými transportérmi s mínometmi, ktoré boli vysunuté k Trenčianskej Teplej a Mníchovej Lehote. V širokom okolí nastalo zatýkanie osôb podozrivých z účasti alebo podpory partizánov. Bezpečnostná služba SD z Trenčína v spolupráci s POHG v dňoch 25. septembra – 5. októbra zatkla 350 osôb podozrivých zo spolupráce s partizánmi. Podrobili ich tvrdým výsluchom v trenčianskej väznici, časť prepustili domov a časť zatknutých odtransportovali do koncentračného tábora v Mauthausene.⁸³

Do Bánoviec prišiel 5. októbra z Trenčína oddiel bezpečnostnej služby SD, ktorému velil Dr. H. Jaskulski. Zaistili viacero osôb, z ktorých 10 odviezli na výsluch do Trenčína a neskôr Ilavy.⁸⁴

Ako už bolo predznačené, nemecké sily sa rozhodli vyčistiť cestu v smere Trenčianske Teplice – Bánovce nad Bebravou – Nováky – Prievidza, aby mali nerušený presun vojsk do bojového priestoru na strednom Slovensku.⁸⁵

Boje na tomto úseku sa začali 29. septembra. Do generálnej ofenzívy 22. novembra sa boje v tejto oblasti odohrávali takmer každodenne. Už 29. septembra sa udiala silná prestrelka medzi partizánmi a jednotkami Nemcov, medzi Machnáčom a Horňanmi, v priestore obcí Peťovka, Petrova Lehota, Horňany, Bobot a Bobotská Lehota. V boji padlo 12 partizánov, ktorých pochovali v obci Krásna Ves a traja nemeckí vojaci.⁸⁶ Boje v tento deň viedli 1. rota pod vedením komisára Sedláča a dve čaty 3. roty Vladimíra Žalmana.⁸⁷

Dňa 5. októbra v ranných hodinách narazili partizánske rozvedky na nemecké oddiely pod Machnáčom v smere do Trenčianskych Teplíc. Došlo k prestrelke, po ktorej sa Nemci stiahli do Trenčianskej Teplej. Na druhý deň sa vrátili na nákladných autách, s podporou troch tankov. Vyšli na Machnáč, rozťahli sa do bojovej formácie a postupovali v smere do

79 Šišmiš uvádza, že partizáni mesto neobsadili pre nejednotnosť velenia a nehody medzi nimi. ŠIŠMIŠ, M. *Bánovce nad Bebravou. 1232-2002*. Martin : Osveta, 2002, s. 161.

80 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref.18, s. 56.

81 ŠA BY, f. TŽ II, k. 57, 1944 prez., s. 23.

82 Pozri bližšie štruktúra Pohotovostnej skupiny H nemeckej bezpečnostnej polície SIPO a bezpečnostnej služby SD. HALAJ, Dušan et al. *Fašistické represálie na Slovensku*. Bratislava : Obzor, 1990, s. 143.

83 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 53.

84 ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 24.

85 ŠAP Topoľčany, f. Kronika obce Uhrovec, č. j. A/69.

86 ŠA BY, f. TŽ II, k. 57, 1944 prez., s. 23.

87 TAKÁČ, MASÁR, ref. 6, s. 118.

doliny. Odpor partizánov organizoval Štefan Dudášik, ktorý vyslal spojky na štáb brigády. Partizáni mali šťastie, pretože Nemci nemali so sebou žiadnu jednotku POHG, ktorá by poznala terén. Preto sa neodvážili urobiť obchvat, čo by znamenalo zničenie partizánov v tomto priestore. Štáb sa rozhodol pomôcť bojujúcim jednotkám svojou zálohou, ktorej velil Pavol Dolný. Chrániť bok bojujúcich partizánov od Bánoviec nad Bebravou sa rozhodla jednotka podľuzánskych partizánov pod vedením Buchela a Bachara. Z Uhrovca bola do bojového priestoru presunutá časť jednotiek pod vedením Tomáša Lisku. S príchodom večera sa rozhodli nemecké jednotky stiahnuť do Trenčianskych Teplíc. Dňa 7. októbra začal nový útok nemeckých jednotiek v smere od cesty Bánovce nad Bebravou – Mníchova Lehota paľbou z diel a mínometov postavených na obrnených autách. Tieto držali v dostatočnom odstupe od protitankových pušiek, čím znemožnili partizánom účinne zasiahnuť. Postupne sa im podarilo vytlačiť partizánske jednotky z obcí Bobot, Dolné a Horné Motešice. Štáb rozhodol o vytvorení obrannej čiary na línii Podľuzany – Timoradza – Krásna Ves – Slatinka – Slatina – Šípkov – Čierna Lehota.⁸⁸

Podľa partizánskych odhadov Nemci nasadili 800 – 900 mužov, z ktorých 180⁸⁹ boli zabití. Na strane partizánov boli doteraz najväčšie straty 12 mŕtvych⁹⁰ a 37 stredne a ťažko ranených. Partizáni boli pochovaní v Krásnej Vsi.⁹¹ Smútočnú reč predniesol veliteľ brigády Teodor Pola. Partizáni nad hrobmi padlých zaspievali československú štátnu hymnu a pieseň *Kto za pravdu horí*. Pohrebu sa zúčastnila verejnosť z obcí slatinskej doliny⁹².

Keďže sa okupačnej moci nedarilo celkom eliminovať aktivity partizánov, rozhodol sa okresný náčelník zastaviť všetky prídely. Týmto spôsobom sa chcel pomstiť obyvateľom podhorských obcí za spoluprácu s partizánskym hnutím. Štáb brigády spolu s RONV reagovali výhražným listom, ktorý odoslali do Bánoviec prostredníctvom uhroveckého vládneho komisára. V liste sa zmieňovali, že ak nebudú do obcí posielané prídely, zničia vodovod z Dubníčky do Bánoviec nad Bebravou. Po varovaní zo strany partizánov nakoniec okresný náčelník ustúpil.⁹³

Tak ako aj Nemci, tak aj partizáni sa dopustili niekoľkých prešlapov. O tejto činnosti podávajú hlásenia žandárske stanice a notárske úrady, samozrejme, iba tie, ktoré neboli pod kontrolou partizánov. Žandárska stanica v Svinnej uvádza, že v mesiaci september a október sa udialo v jej obvode niekoľko krádeží a vrážd spôsobených partizánmi. Stanica tieto nemohla vyšetriť, pretože žandári nedisponovali žiadnymi zbraňami, nakoľko im ich odobrali partizáni.⁹⁴ Notársky úrad v Držkovciach informuje o výčinoch partizánov podobne „V noci v Dolných Držkovciach previedli partizáni veľké rabovanie u obyvateľov nemeckej

88 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 54-55.

89 Kozic vo svojej interpretácii uvádza 160 mŕtvych a 230 zranených nemeckých vojakov. Počet mŕtvych partizánov bol 11 a zranených 18. KOZIC, ref. 51, s. 100.

90 Informácie o počtoch zabitých Nemcov sú značne nadhodnotené. Keďže partizáni mali veľký nedostatok zbraní, nie je možné, aby zabili toľko nemeckých vojakov pri minimálnych stratách. Nemci mali nepomerne lepšiu výzbroj, už len tento fakt odporuje takýmto dezinterpretáciám. (pozn. J. M.)

91 Kronika bojov uvádza počet padnutých partizánov 10 a počet stredne a ťažko ranených 17. Spomína aj iné miesto pochovania, obec Trebichavu. KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 54- 55.; Údaj o 12 padlých partizánoch podporuje aj správa okresného náčelníka, pretože toľko bolo narátaných hrobov v obci Krásna Ves. ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 23.

92 TAKÁČ, MASÁR, ref. 6, s. 119 – 120.

93 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 57.

94 ŠAP Topoľčany, f. OÚ Bánovce, šk. 82, č. j. D1-813/1944 prez.

*národnosti, ďalej u obyvateľov slovenskej národnosti, ktorí majú pridelené pozemky bývalých židovských vlastníkov.*⁹⁵

V priebehu mesiacov september a október sa nemeckým jednotkám nedarilo dostatočne eliminovať činnosť partizánov v Strážovských vrchoch a Považskom Inovci, sčasti aj preto, že nemecké vojská sústreďovali svoju pozornosť na stredné Slovensko. Po porážke Povstania a obsadení Banskej Bystrice mohli naplno rozvinúť útok aj na centrá partizánskeho hnutia na západnom Slovensku. Týkalo sa to najmä oblasti, kde operovala brigáda Jana Žižku. Protipartizánske akcie neboli namierené len proti povstaleckým jednotkám, ale aj proti obyvateľstvu podhorských obcí, ktoré muselo znášať kruté zaobchádzanie pri podozrení, že spolupracovalo s partizánskym hnutím. Jednou z ohrozených skupín boli aj občania židovského pôvodu, ktorí sa pred postupujúcimi jednotkami poukryvali v podhorských obciach alebo horách.

Tieto akcie vykonávali s jednotkami armády aj špeciálne komandá určené na vyhľadávanie židov a boj s partizánmi. V súvislosti s postupom armád sa na územie západného Slovenska dostávali komandá Einsatzgruppe H nemeckej bezpečnostnej polície SIPO a nemeckej bezpečnostnej služby SD. Štáb pohotovostnej skupiny H sa nachádzal v Bratislave pod velením SS-Obersturmbannführera Dr. J. Witisku. Na začiatku povstania na západnom Slovensku operovali Einsatzkomandá 13 a 14. Po ich presunutí na stredné Slovensko vyplnilo vákuum zvláštne komando ZbV 15.⁹⁶

Bánovce nad Bebravou a okolie malo vo svojej právomoci Einsatzkomando 13, ktoré od 1. septembra sídlilo v Trenčíne. Veliteľom bol od 20. septembra SS-Sturmbannführer Dr. Hans Jaskulski, predtým ho zastupoval kriminálny radca gestapa v Brne Otto Kozlowski. V Bánovciach bol vytvorený oporný bod, ktorého veliteľom sa stal SS-Hauptsturmführer Lothar Heinbach, zástupca veliteľa Einsatzkomanda 13. Dňa 3. novembra bolo z nariadenia Einsatzgruppe H zriadené Sonderkomando ZbV 15 sídliace v Nitre, ktorého veliteľom bol SS-Sturmbannführer Werner Hersman. Po odchode Einsatzkomanda 13 malo na starosti územie okresu Bánovce nad Bebravou. Najhorlivejším veliteľom oporného bodu v Bánovciach bol SS-Oberscharführer Alois Gerbricht.⁹⁷

Na území Slovenska popri komandám existovali špeciálne protipartizánske jednotky. Začiatkom septembra 1944 sa vytvorila jednotka SS – Stíhací zväz Juhovýchod, stíhacia skupina Slovensko, pod krycím menom Jozef. Na čele jednotky pôsobil SS-Obersturmführer Dr. Werner Pawlovski. Základná časť jednotky dorazila do Bratislavy 10. septembra. Jej prvoradou úlohou bol nábor príslušníkov HG, HM a bratislavských Nemcov. Po tom, ako sa o nej rozšírili správy medzi civilným obyvateľstvom, bola premiestnená do Rohožníka a neskôr do Sekúl. Tu pri jednotke pôsobilo 40 Slovákov. Priamo v Sekuliach sa rozdelila do štyroch čiat. Koncom októbra sa štáb a dve čaty presunuli do Trenčianskych Teplic⁹⁸, kde robili výpady do vzdialenosti 60 – 70 km.⁹⁹

Ďalšou špeciálnou protipartizánskou jednotkou, ktorej činnosť zasiahla územie okresu Bánovce nad Bebravou, bola Abwehrgruppe 218 – smutne preslávený Edelweiss. Jej veliteľom bol major gróf Erwin Thun von Hohenstein. Slovenská časť jednotky pod vedením

95 Tamže č. j. D1-679/1944 prez.

96 HALAJ, ref. 82, s. 89, 95.

97 Tamže, s. 93, 143-144.

98 O jednotke Jozef podáva správu kronika bojov J. Žižku. Uvádza o jednotke niekoľko údajov, ktoré sa nezhodujú s inou literatúrou. Podľa nej bol veliteľom dôstojník SS Michalský. Odvodové stredisko a stredisko výcviku sa údajne nachádzalo v Žiline. KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 58.

99 HALAJ, ref. 82, s. 101.

kpt. Ladislava Nižňanského sa zúčastnila vraždenia v lese Kameň pri obci Kšinná vo februári 1945. V lese našli bunkre, kde sa ukrývalo 18 židovských občanov, ktorých obrali o všetky cennosti a napokon zavraždili.¹⁰⁰

V brigáde (zväzku) J. Žizku boli nasadení niekoľkí informátori, ktorých po odhalení čakal trest smrti. Koncom septembra zajali jedného z informátorov Okresného veliteľstva HG v Bánovciach. Bol ním občan Kšinnej, prostredníctvom ktorého sa podarilo chytiť pri Ozorovciach majiteľa likérky z Topoľčan. Ten prevážal dokumenty zo Župného veliteľstva HG v Trenčíne, pre okresné veliteľstvá v Topoľčanoch a Bánovciach nad Bebravou.¹⁰¹ Ďalším prípadom bolo odhalenie partizánky menom Gita, ktorá sa vydala za istého Rychtárika. Ten o sebe tvrdil, že utiekol z povstaleckého frontu a chce sa zapojiť znovu do odboja. Štáb brigády im ale neveril, a preto sa presunul na iné miesto. Neskôr videli ľudia toho istého Rychtárika ako chodil s Nemcami po dedinách a vyzýval Slovákov, aby odišli od partizánov, nech nechajú bojovať Čechov, Rusov, Židov a Cigánov.¹⁰²

Spolu s jednotkami SS sa podieľali na výpadoch proti partizánom členovia Pohotovostného oddielu Hlinkovej gardy (POHG). Pohotovostný oddiel v Bánovciach bol nanovo zorganizovaný koncom októbra 1944. Vtedy do mesta prišiel oddiel POHG z Trenčína a Piešťan, ktorý pomáhal pri nábore nových členov. Keď túto úlohu vykonal, vrátil sa do Trenčína dňa 16. novembra 1944.¹⁰³ Súčinnosť miestneho oddielu POHG s nemeckými jednotkami bola dôležitá, z dôvodu znalosti terénu v horských oblastiach. Nemci často nasadzovali gardistov ako sprostredkovateľov medzi nimi a miestnym obyvateľstvom. Nezriedka sa podieľali aj na rabovaní a krádežiach, čo bolo v niektorých prípadoch veľmi výnosné.

Prvá väčšia protipartizánska akcia sa odohrala 29. októbra 1944. V ranných hodinách zaútočili na Miezgovce nemecké jednotky a oddiel POHG z Bánoviec v počte 800 mužov. V obci partizáni vyhlásili poplach. Obranu mal na starosti veliteľ 8. roty Michal Masaryk. Na vstupe do obce od Bánoviec nechal postaviť ľahké guľomety a dve protitankové pušky. V dedine nastal zmätok, obyvatelia začali ukrývať svoje cennosti a časť z nich ušla na povozoch do vyššie položených miest. Pred presilou sa napokon museli partizáni stiahnuť do okolitých lesov.¹⁰⁴ Časť nemeckých vojakov vytvorila okolo obce kruhovú obranu a neustále strieľali do lesného porastu. Ostatní začali vyháňať z domov občanov. Sústreďovali ich v strede obce a začali prehliadať domy. Odnášali so sebou najmä cenné veci, ktoré nestihli obyvatelia ukryť. Vyrabovali aj miestny konzum, ktorého majiteľka sa postavila na odpor. Nemci ju zbili a vyhodili von na ulicu. Surovo zaobchádzali nielen s dospelými, ale aj so starcami a deťmi. Aby neboli nemeckí vojaci ohrozovaní strelbou z lesov, zobrali si občanov ako živé štíty. Partizáni sa v lesoch po príchode posíl z Omastinej a Uhrovského Podhradia preskupili. Jedna časť partizánov začala hasiť domy, ktoré Nemci pri odchode zapálili. Druhá časť sa ukryla v lese, kde čakali na odchádzajúce jednotky s cieľom spôsobiť im čo najväčšie straty. Tento zámer sa neuskutočnil, pretože by pri strelbe mohli ohroziť samotných obyvateľov Miezgoviec.¹⁰⁵

Škody po akcii boli obrovské. Úplne zhorelo 34 domov, 17 bolo čiastočne vypálených. Zhorela aj budova školy a 12 hospodárskych stavenísk. Po príchode do Bánoviec vydělili zo

100 Tamže, s. 103.

101 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 45-46.

102 TAKÁČ, MASÁR, ref. 6, s. 121.

103 ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 26.

104 UHLÁR, ref. 5, s. 180.

105 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 67-68.

zajatcov 36 mužov podozrivých z pomoci partizánov. Odvliekli ich do Nitry, kde ich po niekoľkodňovom bití a mučení prepustili.¹⁰⁶

Dňa 4. novembra zaznamenali hliadky stojace pred Uhrovcom mimoriadny ruch. Veliteľ partizánov v Uhrovci Tomáš Lisko požiadal o posily, ktoré dorazili včas. Zaujali bojové postavenie a čakali na nemecké jednotky. Tie postupovali v niekoľkých smeroch. Nemci začali útok sústredenou mínometnou paľbou na pozície partizánov. Jedna skupina prichádzala po ceste od Horných Naštíc. Ďalšia skupina postupovala po trati bývalej úzkokoľajnej železnice a ako prvá narazila na postavenie partizánov. Spustila sa prudká prestrelka. Partizánov najviac prekvapila jednotka, ktorá sa dostala cez salaš na horný koniec obce. Odtiaľ začala paľbu a donútila partizánov stiahnuť svoje sily východným smerom. Nič netušiaci obyvatelia utekali smerom na Ostrý vrch, no aj týchto prekvapila nemecká jednotka postupujúca od horného konca obce. Týmto spôsobom sa nepodarilo takmer nikomu utiecť. Boj o Uhrovec trval takmer štyri hodiny. Partizáni sa stiahli do hôr a svojich ranených dopravili do nemocnice v Uhrovskom Podhradí. Nemci mali 8 mŕtvych,¹⁰⁷ zabitý bol aj veliaci dôstojník, ktorého zasiahla strela z guľometu.¹⁰⁸

Nemci a bánovskí gardisti vyhnali všetkých obyvateľov zo svojich domov. Domy opäť prehľadali a čo malo cenu odviezli so sebou. Obec zapálili a opäť zobrali so sebou obyvateľov do Bánoviec, ktorých použili ako živé štíty proti partizánom. Vypálili 35 domov a 18 hospodárskych stavenísk, čiastočne zničili päť domov a tri hospodárske staveniská.¹⁰⁹

V Bánovciach sústredili zajatých občanov na nádvorí učňovskej a ľudovej školy. Ženy a deti oddelili od mužov a poslali ich domov.¹¹⁰ Prvý výrok vyšetrovateľov znel, že všetci muži sú partizáni alebo ich pomáhači, a preto bude každý druhý zastrelený. Tento výrok vyvolal v radoch obyvateľov zdesenie. Za životy mužov sa prihovárali funkcionár HSLS a riaditeľ ľudovej školy v Uhrovci Jozef Bertušek, rímskokatolícky kňaz Imrich Branikovič a evanjelický farár Karol Novomeský. Vyšetrovatelia boli nekompromisní. Až po intervencii popredných členov HSLS v Bánovciach sa nechali prehovoriť. Po dlhšom preverovaní a vypočúvaní väčšinu mužov prepustili vo večerných hodinách domov.¹¹¹ Časť mužov podozrivých zo spolupráce s partizánmi alebo účasti na partizánskom hnutí eskortovali do Nitry a neskôr do Viedne.¹¹² Zo správy okresného náčelníka vyplýva, že o tejto akcii nemali úrady v meste žiadne podrobné informácie. Celkové škody podľa podaných žiadostí poškodených sa v prípade Miezgoviec vyšplhali na 5 miliónov a v Uhrovci na 8 miliónov korún.¹¹³

Z Trenčianskych Teplíc sa protipartizánska jednotka Jozef spolu s posádkou z Motešíc presunula do priestoru brigády dňa 1. novembra 1944. Vyšli do slatinskej doliny s cieľom zlikvidovať partizánov podlužanskej skupiny, jednotky Zujeva, Sedlára a sídlo štábu v Kšínnej. V horách pôsobila do 13. novembra.¹¹⁴ Členovia jednotky Jozef sa 7. novembra dosta-

106 HALAJ, ref. 82, s. 91.

107 Správa okresného náčelníka sa zmieňuje o troch mŕtvych nemeckých vojakoch. ŠA BY, f. TŽ II, k. 57, 1944 prez., s. 26.

108 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 71.

109 HALAJ, ref. 82, s. 91.

110 Okresný náčelník vo svojej správe zdôrazňuje, že do Bánoviec bolo privezených 40 – 50 mužov, žiadne ženy a deti. ŠA BY, f. TŽ II, š. 57, 1944 prez., s. 26.

111 ŠAP Topoľčany, f. Kronika obce Uhrovec, č. j. A/69.

112 HALAJ, ref. 82, s. 91.

113 ŠA BY, f. TŽ II, š. k. 57, 1944 prez., s. 26.

114 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 68-69.

vili do obce Šípkov.¹¹⁵ Vydávali sa za jednotku 1. československej armády, ktorá prichádzala od Banskej Bystrice. Jednotku viedol Werner Pawlovski, ktorý sa vydával za nadporučíka Jelínka.¹¹⁶ Po vojne viedla vyšetrovanie žandárska stanica v Slatinke nad Bebravou, na základe podnetu Okresného ľudového súdu (OLS) v Bánovciach nad Bebravou. Snažila sa vyšetriť, či nešlo o dielo udavača, čo sa jej nepodarilo. V podozrení boli najmä osoby zo Šípkova spojené s režimom slovenského štátu (starosta Gejza Švoch, príslušníci miestnej HSLS a HG – Aladár Šinský, Ján Belan, Jozef Mikuš, Ľudovít Dvorský, Jozef Mokry a Ľudovít Ďurčo). Jednotka si dala predvolať na salaš Lupenice starostu Šípkova Gejzu Švocha. Po jeho dostavení sa mu predstavil veliteľ ako npor. Jelínek a požiadal ho, aby celej jednotke obstaral v miestnom konzume potraviny. Starosta to odmietol, a tak ho s vyhrážkami prepustili domov. Podarilo sa im napokon presvedčiť dvoch bratov Alojza a Jána Holého. Tí pre nich zaobstarali auto a potraviny. No ani po varovaní niekoľkých občanov, že môže ísť o provokáciu, neprestali pomáhať a dokonca im podávali informácie o zoskupeniach a pohyboch partizánov.¹¹⁷ Nakoniec bratov Holých na salaši Lupenice pri vypočúvaní mučili a popravili strelou do zátylku. Podobne vykonali aj s tromi zajatými sovietskymi partizánmi. Keďže nechceli mať žiadnych očitých svedkov zločinu, zavraždili piatich pastierov zo Šípkova, ktorí sa v tom čase nachádzali na salaši. Všetkých zavraždených nahádzali do koliby, a tú podmínovali. Na druhý deň vyzvali občanov Šípkova, aby prišli telá odpratať. Pri vstupe do koliby mína explodovala a zabila ďalších občanov.¹¹⁸ Pri pohrebe obetí zaistili príslušníci jednotky Jozef ďalších občanov. Vypočúvali ich v dome Holých. Časť odviezli do väznice v Trenčíne a štyri osoby zatvorili do skriň, obložili slamou, poliali horľavinou a zaživa upálili.¹¹⁹ Dokopy bolo v Šípkove touto jednotkou zavraždených 20 osôb.¹²⁰

Jedna z akcií komanda ZbV 15 sa uskutočnila za asistencie iných jednotiek 11. novembra. Cieľom útoku bola obec Omastiná, v ktorej jeden čas sídlil štáb brigády J. Žižku. Nemci obec vypálili a vyrabovali. Zhorelo 7 domov a 7 hospodárskych stavenísk. Zatkli starostu obce Ondreja Kurica a ďalších 12 občanov, ktorých popravili na Cibislávke za pomoc partizánom. Okrem toho uväznili 42 obyvateľov v Ilave a 28 v Bánovciach nad Bebravou.¹²¹ O krutom zaobchádzaní komanda vypovedal zajatý partizán Ján Dragula: *„Najprv ma zaisťili v ľudovej škole v Omastinej. O chvíľu prišiel hodnosťou vyšší dôstojník a ďalší nižší dôstojník a pýtali sa ma, či som partizán. Samozrejme, že som povedal, že nie. Po dopovedaní mojich slov dal mi dôstojník vyššej hodnosti takú facku, že som spravil troch dubov, zaisťkrolo sa mi v očiach a vyrazil mi tri zuby. Potom ma zdvihol za vlasy, postavil ma na nohy a opäť ma silne udrel. Spadol som. Potom ma obaja vyzvali, že keď nevyzradím, kde sú partizáni, tak ma obesia, majú pre mňa pripravenú šibenicu. Z omastinskej školy nás všetkých odviezli do Bánoviec nad Bebravou, kde nás zatvorili do mestského domu a kinosály. Po vyšetrovaní rozhodli vyšetrovatelia o našom ďalšom osude. 42 mužov z Omastinej odoslali do väznice v Ilave.*

115 Uhlár vo svojej interpretácii nesprávne označuje túto skupinu za príslušníkov jednotky Edelweiss. UHLÁR, ref. 5, s. 181.

116 HALAJ, ref. 82, s. 101.

117 ŠA BA, f. OLS Bánovce, šk. 2, č. j. Tľud. 94/1945.

118 Okresný náčelník vo svojej správe túto udalosť opisuje podobne, len s jedným rozdielom, že za smrť pri výbuchu obviňuje partizánov. Podľa neho to vykonali z pomsty za zavraždených spolubojovníkov. ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 27.

119 Uhlár hovorí o 22 zavraždených občanoch, ktorých upálili v jednom dome a starej krčme. UHLÁR, ref. 5, s. 181.

120 HALAJ, ref. 82, s. 101.

121 Tamže, s. 94-95.

*Niektorých Omastinčanov, asi 20 odtransportovali do iných koncentračných táborov v Nemeckej ríši a Rakúsku a 13 obyvateľov postrelali.*¹²²

Po týchto protipartizánskych akciách, ktoré boli len v malej miere úspešné, nemecké velenie rozhodlo o generálnom útoku na partizánske územie. Aj zväzok J. Žižku disponoval informáciami o tomto útoku. Preto sa 18. novembra 1944 zišli všetci veliteľia a komisári práporov na poradu, kde boli vydané patričné inštrukcie. Štáb stanovil jednotlivým práporom oblasti, kde sa majú presunúť v prípade koncentrovaného útoku.¹²³ Vladimír Žalman so svojím práporom pri prechode cesty Trenčín – Bánovce – Topoľčany narazil na silnú nemeckú jednotku. Tá prichádzala do Bánoviec nad Bebravou. Aj ostatné skupiny hlásili pohyby vojsk v okolí Bánoviec, Prievidze, Trenčína a Ilavy. V obciach s nemeckým obyvateľstvom bola hlásená zvýšená činnosť Freiwillige Schutzstaffel (FS). Pohyby vojsk prinútili štáb evakuovať nemocnicu. Ľahšie chorých, ktorí sa mohli pohybovať, si rozobrali jednotlivé prápory. Nemocnicu ako celok mala evakuovať jednotka Kozáčka do priestoru, ktorý partizáni najmenej využívali. Jednotky si rozdelili materiál podľa potreby a dôležitosti. Väčšinu výbušnín dostali prápory, ktoré boli určené na vyhodenie cestných mostov a železničných uzlov, aby aspoň sčasti zdržali nemecké jednotky presúvajúce sa do priestoru zväzku.¹²⁴

Nemecké velenie stanovilo termín generálneho útoku na 22. novembra 1944.¹²⁵ Zo všetkých strán – od Trenčína, Bánoviec nad Bebravou, Ilavy, Novák, Topoľčian a Prievidze bolo možné pozorovať početné jednotky nemeckých vojsk spolu s delostrelectvom a obrnenými vozmi. Ich stav sa odhadoval na 12- až 15-tisíc mužov.¹²⁶ Jedna skupina tiahla od Dolných Vesteníc smerom k Jankovmu vršku a Uhrovcu. Iná tiahla rudnianskou dolinou k Valaskej Belej. Taktiež sa zistili pohyby vojsk z Bánoviec nad Bebravou do slatinskej doliny. Ďalšie početné nemecké jednotky tiahli obcami od Trenčianskych Teplíc k Ilave.¹²⁷

Do Uhrovca začali prichádzať nemecké jednotky okolo 14.00 h. Vpredu postupovali desiatky motocyklov s gulometmi, za nimi nákladné autá s vojakmi, obrnené vozy a vzadu mínomety a ťažké delá. Časť vojakov vystúpila a urobila vonkajšie zaistenie obce. Ďalšia časť po prehliadke terénu pokračovala do ďalších obcí smerom na Žitnú cez jediný nepoškodený most v Uhrovci. Vďaka tomuto zdržaniu sa partizáni stiahli hlbšie do hôr, aby za Uhrovcom mohli spustiť paľbu z ľahkých zbraní.¹²⁸

Najhoršie boje sa odohrali na Ostrom a Okrúhlom vrchu. Ťažké boje sa tiež odohrávali v Žitnej, pri hájovni pod Podhradím, v Omastinej a nad ňou. Boje trvali takmer celý týždeň, čo partizánov veľmi oslabilo, či už po materiálnej alebo ľudskej stránke. Taktiež počasie v tomto období bolo značne nepriaznivé. I keď partizánom sčasti pomohlo, najmä kvôli častým hmlám, ktoré sťažili orientáciu nemeckých vojsk v horskom teréne.¹²⁹

Štáb brigády sa nachádzal v čase nástupu nemeckých vojsk v omastinskej doline, neďaleko od hájovne v troch úzkych dolinkách, ktoré končili prudkými zrazmi od Válovca s pomerne ťažkým a len peším prístupom z tejto strany. Jediný prístup bol od obce Omastiná

122 TAKÁČ, MASÁR, ref. 6, s. 40-41.

123 GAŽO, ref. 48, s. 525.

124 Tamže, s. 81-82.

125 Podľa uhroveckej kroniky začal sa útok na partizánske územie o jeden deň neskôr. ŠAP Topoľčany, f. Kronika obce Uhrovec. č. j. A/69.

126 Podľa kroniky bojov sa proti zväzku J. Žižku zoskupilo vojsko o sile 20-tisíc mužov. Tento údaj je však mierne nadhodnotený. KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 83.

127 KOVÁČ, ref. 53, s. 130-31.

128 ŠAP Topoľčany, f. Kronika obce Uhrovec, č. j. A/69.

129 KOVÁČ, ref. 53, s. 130-131.

smerom od Žitnej. Od Rudnianskej doliny bol štáb chránený takisto zle prístupným terénom a jednotkami vysunutými od Čierneho vrchu po Valaskú Belú. Z Vestenickej doliny bol prístup chránený ťažko prístupným skalnatým Rokošom a jednotkami vysunutými od miezgovského hája až po Ostrý vrch a Uhrovec.¹³⁰ Bolo dôležité, aby sa štáb brigády nedostal do rúk Nemcom. Neustále manévroval v horách, vďaka čomu sa mu podarilo vyhnúť jednotkám prečesávajúcim okolité lesy. Keďže Nemci neprestali útočiť, časť jednotiek musela ustúpiť až do Nízkyh Tatier, na Inovec, do pohoria Tríbeč a Vtáčnik. V tejto situácii vydal štáb rozkaz prebiť sa z obklúčenia za každú cenu prostredníctvom spojok, ktoré mali informovať jednotlivé prápory, aby sa presunuli do nových oblastí stanovených na porade konanej 18. novembra. Partizáni boli natoľko roztratení, že niektoré spojky sa k práporom vôbec nedostavili.¹³¹

Štáb zväzku s ostatnými jednotkami, ktoré sa k nemu pridali, sa rozhodol presunúť v noci z 23. na 24. novembra. Partizáni zo štábného zoskupenia sa dostali v ranných hodinách na Rokoš. Po hodinovom odpočinku smerovali k Ostrému vrchu. Tu si chvíľu odpočinuli, z dôvodu čakania jednotky, ktorá sprevádzala chorých a ranených. Keďže sa jednotka dlhý čas neukazovala, veliteľ rozhodol na mieste ponechať malú skupinu, ktorá mala na jej príchod počkať. Kolóna pokračovala v ceste na Rybany. Tu mienili prekročiť rieku Bebravu cez most. Lesom a poľami postupovalo asi 600 unavených, premočených a hladných partizánov. Aj keď sa v Rybanoch nachádzala malá nemecká jednotka, radšej sa ukryla a partizáni mohli nerušene prejsť. Partizáni dorazili do Zlatník po vyčerpávaní 42 hodinovom pochode. Najedli sa a pokračovali smerom na Duchonku, kde si dlhšie odpočinuli.¹³²

Jediný prápor, ktorý zostal na svojich pôvodných pozíciách, bol prápor veliteľa Slavkina. Spojka zo štábu s rozkazom stiahnuť sa na veliteľstvo už neprišla. Prápor zostal sám v priestore Okrúhleho vrchu, nevediac, že ostatné prápory sa už stiahli. Nemci začali útok 24. novembra. Skoro ráno, keď sa začalo rozvidnievať, sa partizáni stiahli do hlbokého lesa na Okrúhlom vrchu. Vybuďovali si v snehu pozície a taktó pripravení čakali. Najprv nechali prísť Nemcov čo najbližšie a nečakanou paľbou mnohých zasiahli. Rozpútal sa boj, v ktorom strelba, výkriky ranených, slabá viditeľnosť a zasnežené postavy vytvorili neprehľadnú situáciu. Tento moment využili partizáni a pomedzi medzery v útočiach jednotkách sa im podarilo dostať sa z obklúčenia. V nasledujúcich dňoch sa pohybovalo po horách mnoho partizánov. Chodili v skupinkách po dvoch až piatich. Mnohí sa po márnom hľadaní svojho štábu a veliteľa ukryli v niektorej z okolitých obcí.¹³³

Generálny útok z 22. – 24. novembra 1944 mal ťažké následky.¹³⁴ Prápory Slavkina, Boginského a Kozáčoka, ktoré stratili spojenie so zväzkom, sa vrátili do Nízkyh Tatier. Tu sa pridali ku partizánskej brigáde Stalin – Jegorov. Úplne bol rozbitý 6. prápor, ktorému velil Tomáš Lisko. Taktiež bol úplne rozbitý 5. prápor a už sa nikdy neobnovil. Zvyšky práporu sa pridali k iným partizánskym skupinám. Veľké boli aj materiálne straty, ktoré zväzok utrpel. Stratil všetky motorové vozidlá. Sklady potravín a ostatného materiálu objavili Nemci, aj keď boli dobre ukryté. Ich polohu prezradili zajatí partizáni.¹³⁵

130 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 88.

131 GAŽO, ref. 48, s. 526.

132 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 98.

133 KOVÁČ, ref. 53, s. 131-132.

134 Uhrovecká kronika hovorí, že prebitie partizánov stálo 70 životov a 230 zranených. ŠAP Topoľčany, f. Kronika obce Uhrovec, č. j. A/69.

135 GAŽO, ref. 48, s. 526-527.

Po úspešných akciách proti partizánom sa zamerali nemecké jednotky na obyvateľov podhorských obcí. Museli zaplatiť krutú daň za účasť alebo pomoc partizánskemu hnutiu. Nemci vtrhli do Uhrovca s cieľom pomstiť sa na obyčajných ľuďoch. Vydali príkaz na zhromaždenie sa všetkých mužov vo veku 14 – 60 rokov. Dostaviť sa mali do hostinca Zuzany Ondruškovej s osobnými legitimáciami. Po zhromaždení všetkých odviekli do budovy ľudovej školy, kde uprostred dvora stál ťažký guľomet. Nemecký dôstojník oznámil lámanou češtinou, že ak bude v obci zastrelený čo i len jeden vojak, postrelajú všetkých uväznených.¹³⁶ Za pomoci tehliara Hurtáka sa podarilo Nemcom pochytať popredných členov odboja a RNV.¹³⁷ Ostatných na druhý deň prepustili, vybratých okamžite začali vypočúvať a mučiť. Po prvotnom výsluchu ich odviezli do Bánoviec nad Bebravou, kde zriadili provizórnu väznicu v obecnom dome a používali aj väznicu okresného súdu. Na vyšetrovanie do mesta si predvolávali aj rodinných príslušníkov, tých ktorých nenašli doma.¹³⁸ Nemci nariadili obyvateľom obce, aby odovzdali všetok materiál, ktorý dostali od partizánov (kože, látky, dobytok, potraviny). Ženy v bezradnosti a strachu odovzdali materiál, ktorý mali zakopané. Lebo zásoby jedla, odev a cennosti mali ukryté, aby ich uchránili pred rabovaním a požiarom.¹³⁹

Po obsadení Uhrovca sa nemecké jednotky zamerali na ostatné obce. V Uhrovskom Podhradí¹⁴⁰ a v Omastinej zhánali mužov od 16 do 60 rokov do jednotriednej školy. Všetkých podvážali do Bánoviec nad Bebravou. Pri razii v Závade pod Čiernym vrchom zajali niekoľkých partizánov, medzi nimi aj riaditeľa školy a člena RNV Rudolfa Rybana, ktorý mal na starosti jednotky podliehajúce tomuto orgánu.¹⁴¹ V rámci tej istej akcie vypálili osadu Žitná, kde zhoreli 3 domy a hospodárske stavenisko. Dospelých obyvateľov zavreli do ľudovej školy a kruto vypočúvali. Asi 40 mužov odvliekli do Bánoviec. Takisto v obci Kšinná zadržali všetkých mužov a 100 z nich odvliekli do Bánoviec.¹⁴²

Pri prečesávaní lesov sa podarilo chytiť predsedu RNV Jána Repku a člena RNV Štefana Kušnieru zo Žitnej v lese pri Uhrovskom Podhradí. Jánovi Repkovi sa podarilo pri prechode lesom utiecť, Štefana Kušnieru za dedinou umučili.¹⁴³

Koncom novembra príslušníci neznámej jednotky SS objavili v katastri Kšinnej v bunkroch 9 židovských utečencov. V lese zvanom Uhliarka ich zavraždili a bunkre vypálili. Dňa 30. novembra zadržali v katastroch obcí Kšinná, Uhrovské Podhradie a Závada asi 40 židovských utečencov, ktorých sústredili na školskom dvore v Kšinnej. Príslušníci oporného bodu v Bánovciach donútili vykopať obyvateľov obce hrob, na mieste zvanom Pavle háj, v ktorom zavraždili 32 zo zajatých židovských občanov.¹⁴⁴

Na chytenie židov a ukrývajúcich sa účastníkov odboja si Nemci najímali udavačov z radov miestnych obyvateľov. Tak to bolo aj v prípade vedúceho urbárskych lesov Štefana Kravarika.¹⁴⁵ Partizán Ján Dragula si spomína na Kravarika nasledovne: „*Nemcom postupne po-*

136 ŠAP Topolčany, f. Kronika obce Uhrovec, č. j. A/69.

137 HALAJ, ref. 82, s. 91-92.

138 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 86.

139 ŠAP Topolčany, f. Kronika obce Uhrovec, č. j. A/69.

140 Tu zavraždili 11 obyvateľov podozrivých z pomoci partizánom a dve ženy židovského pôvodu, ktoré sa ukrývali pred deportáciou. HALAJ, ref. 82, s. 94.

141 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 96.

142 HALAJ, ref. 82, s. 94.

143 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 96.

144 HALAJ, ref. 82, s. 94

145 Tamže, s. 92.

máhali gardisti z okolia Bánoviec. Velil im Kravarik. Jeho rota sa dostala až na vyšný koniec dediny, kde bolo nasadených až 130 partizánov, ktorí bránili prístup na štáb. Pochopiteľne, že Kravarikov oddiel nasledovali nemecké vojská. No nepriateľské skupiny sa prepočítali. Podarilo sa nám dávkami automatov zničiť Kravarikovu rotu. Samotnému Kravarikovi sa podarilo ujsť. Bolo to možné z toho dôvodu, že bola hmlistá noc a naša orientácia bola sťažená.“¹⁴⁶

Z dokumentov jasne nevyplýva, či bol Kravarik skutočne veliteľom POHG v Bánovciach. V roku 1945 prebehlo vyšetrovanie jeho osoby. Dokázali mu účasť na pomoci okupačným jednotkám pri vyhľadávaní osôb v lesoch. Obhajoval sa tým spôsobom, že bol prinútený vykonávať túto činnosť a stal sa obeťou svojvôle nemeckých úradov. Napokon ho usvedčili očití svedkovia. OLS v Bánovciach nad Bebravou ho odsúdil na 30 rokov odňatia slobody. Trest si odpykával vo väznici v Leopoldove.¹⁴⁷

Ďalším udavačom, ktorému dokázali vinu, bol Alojz Pajtina z Bánoviec nad Bebravou. Bol členom HG, no čoskoro jej rady opustil a stal sa plateným agentom SD v Bánovciach. Chodil po dedinách s nemeckými jednotkami, ktorým pomáhal chytať účastníkov odboja. Po ich zadržaní v Bánovciach sľuboval rodinným príslušníkom ich vyslobodenie za určitú finančnú odmenu. Dopustil sa aj niekoľkých prípadov znásilnenia mladých dievčat v podhorských obciach. Odsúdený bol na 25 rokov odňatia slobody. Svoju obhajobu založil na predstieraní duševnej choroby, ktorá mala byť príčinou jeho správania. Svedok Štefan Ondruška vypovedal o Alojzovi Pajtinovi nasledovne: „Dňa 23. novembra asi o 8.00 hod prišiel Alojz Pajtina do Uhrovskeho Podhradia z Bánoviec nad Bebravou. Potom prišiel Pajtina k nám domov a predstavil sa. Potom nám povedal, že hľadá partizánov a pýtal sa kto je z Podhradia partizán. Ja som mu odpovedal, že v Podradí nie je žiadnych partizánov. Doviedol ku mne do domu žida Goldnera z Trenčína, partizána Krchu zo Závady a ešte jedného, ktorý mal byť údajne zo Šurian. Týchto troch vyzliekli, čo sa im páčilo zobrali, potom zobrali lampáše a išli ich odstreliť za dedinu. Potom Pajtina v noci ku mne doviedol ešte jedného Nemca a znásilnili mi dcéru Štefaniu 18 ročnú. Keď táto volala o pomoc, vytiahli pištole a vyhrážali sa, že nás vystrelajú. Pajtina sa vyslovil, že on je pánom života a smrti v tomto dome.“¹⁴⁸

Pivnice mestského domu, okresný úrad a okresný súd sa zaplňali obyvateľmi okolitých podhorských obcí. Podľa správy okresného náčelníka Nemci priviedli z obcí Omastiná, Uhrovske Podhradie, Žitná a Radiša 800¹⁴⁹ – 1 000 osôb.¹⁵⁰ V meste bola z príslušníkov SD a POHG vytvorená komisia, ktorá mala na starosti vytriedovanie obyvateľov, partizánov, ako aj tých, ktorí partizánom aktívne pomáhali. Výsluchy trvali do 29. novembra, keď časť obyvateľov prepustili domov a časť odvieďli do väzníc v Trenčíne, Nitre a Kremnici.¹⁵¹

Priamych svedkov týchto udalostí zostalo len veľmi málo. Spisy Okresného súdu v Bánovciach nad Bebravou informujú o nich vďaka výpovediam upratovačky, ktorá pracovala v budove, kde sa konali výsluchy a dozorcú Štefana Točku. Väzňov nechávali 5 – 6 dní o hlade a smäde, pričom ich neustále vypočúvali a bili. Vyšetrovatelia ich zvykli biť obuškom, pažbami pušiek a pästami do brucha a bokov. Oblúbenou činnosťou vyšetrovateľov bolo vytrhávanie vlasov a fúzov. V noci boli väzni odvezení nevedno kam, zostala po nich len kopa šiat na dvore mestského domu. Až po vojne boli mnohí identifikovaní v niektorom z maso-

146 TAKÁČ, MASÁR, ref. 6, s. 39.

147 ŠA BA, f. OLS Bánovce, šk. 2, č. j. Tlud. 127/1945.

148 Tamže, č. j. Tlud. 126/1945.

149 Halaj hovorí, že do Bánoviec Nemci sústredili do 300 občanov podhorských obcí. HALAJ, ref. 82, s. 94.

150 ŠA BY, f. TŽ II, šk. 57, 1944 prez., s. 28.

151 KUBOVČÁK, ŠAGÁT, ref. 18, s. 96.

vých hrobov.¹⁵² Dňa 29. novembra dali Nemci vyprázdniť námestie a popoludní začali vynášať umučené obete. Tieto odviezli do blízkeho lesíka Cibislávka, kde ich postriekli a zakopali do masového hrobu. Po pätnástich minútach sa auto vrátilo po ďalších väzňov.¹⁵³ V masovom hrobe na Cibislávke, pri ceste smerom na Miezgovce, bolo popravených 35 ľudí, z čoho bolo 10 partizánov. Sústredili ich do jedného hrobu, ktorý čiastočne zahádzali zeminou. Tento hrob bol odkrytý 16. apríla 1945. Identifikačná komisia skonštatovala, že obeť boli vystavené obrovskému mučeniu.¹⁵⁴

Bánovce nad Bebravou ako farské sídlo prezidenta 1. Slovenskej republiky mali zvláštne postavenie, kedy sa mestu dostávalo štedrej finančnej podpory. Ani tomuto mestu sa nevyhli udalosti súvisiace s vypuknutím SNP. Správa o vypuknutí SNP zmobilizovala miestnych partizánov najmä z podhorských obcí strážovských vrchov. Títo sa niekoľkokrát pokúsili obsadiť mesto, čo sa im aj čiastočne podarilo. Novým impulzom v odbojovom hnutí v priestore Bánoviec nad Bebravou a okolí bol príchod partizánskej brigády (zväzku) Jana Žižku. Pod vedením Teodora Polu sa podarilo zjednotiť partizánske jednotky a vytvoriť tak silu, ktorá mohla operovať v priestore medzi Trenčínom, Prievidzou a Topoľčanmi. Nemecké okupačné jednotky sa pokúšali rozbiť jednotky brigády sústredenými útokmi. Žiaľ, represálie z nemeckej strany si odniesli aj obyvatelia podhorských obcí strážovských vrchov, ktorí sa snažili pomáhať partizánskemu hnutiu. Začali sa kruté pohony na partizánov, ich sympatizantov, ale aj na židovské obyvateľstvo, ktoré sa ukrývalo v horách. Táto snaha však mala len čiastočný úspech. Krutým mementom tej doby boli odhalené masové hroby v okolí Bánoviec, kde sa našlo niekoľko desiatok obetí nemeckej okupácie.

J. MITÁČ: DIE EREIGNISSE UM DEN SLOWAKISCHEN NATIONALAUFGSTAND IN BÁNOVCE NAD BEBRAVOU IM JAHRE 1944

Der vorgelegte Beitrag befasst sich mit Ereignissen, die sich im Herbst 1944 in der Stadt Bánovce nad Bebravou und Umgebung abgespielt haben. Diese Zeit war durch den Ausbruch des slowakischen Nationalaufstandes gekennzeichnet, die gleichbedeutend waren mit dem Fiasko für die damalige völkische Regierungselite. Großer Teil der slowakischen Bevölkerung hatte kein Vertrauen mehr in das Tiso-Regime, das bereits starke Auflösungserscheinungen zeigte. Eine ähnliche Situation trat auch in Bánovce, und vor allem in den kleinen Ortschaften in der unmittelbaren Umgebung von Strážov-Gebirge. Die Unzufriedenheit der einheimischen Bevölkerung wirkte sich aus in ihrem Eintritt in die Partisanen-Brigade (Verband) „Jan Žižka“, die für einige Tage die Stadt Bánovce besetzt haben. Dieses Ereignis war insofern bedeutend, als der Staatspräsident Jozef Tiso sein Pfarramt in Bánovce hatte. Später mussten sich die Partisanen unter dem Druck der einrückenden deutschen Einheiten in die tiefen Wälder des Strážov-Gebirge zurückziehen, wo sich nicht nur gegen die Deutschen, sondern auch gegen die Sondereinheiten der Hlinka-Garde kämpften. Die Deutschen verübten Rache-Akten für die Aktionen der Partisanen, die gerichtet waren gegen die einheimische Bevölkerung der Bergortschaften in der Umgebung von Strážov-Gebirge und gegen die Juden, die sich hier vor Deportationen versteckt hielten. Ein schreckliches Zeugnis für die Repressionen lieferten die Massengräber in der Nähe von Bánovce, in denen die Überreste der ermordeten Juden und der Einheimischen Bevölkerung aufgefunden wurden, die mittelbar oder unmittelbar am Kampf gegen die deutschen Besatzungstruppen teilgenommen haben.

152 ŠAP Topoľčany, f. OS Bánovce, spisy Nt. 1945.

153 ŠIŠMIŠ, ref. 79, s. 161.

154 ŠAP Topoľčany, f. OS Bánovce, spisy Nt. 1945.

VOJENSKO-PARTIZÁNSKE JEDNOTKY UTVORENÉ Z PRÍSLUŠNÍKOV VÝCHODOSLOVENSKEJ ARMÁDY. Brigáda Kriváň

HELENA PAŽUROVÁ

PAŽUROVÁ, H.: Military –partisan troops comprising of the members of East-Slovak Army. Kriváň- Brigade. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 48–70, Bratislava.

The study deals with the history of the military-partisan troop-Brigade Kriváň. Initially, the author describes the pre-history of the brigade establishment, e.g. the dramatic events from the end of August 1944- the demilitarisation of the East-Slovak Army. (In spite of the fact the notion – East-Slovak Army is not well-known and used, since established by historians, it is nowadays often used well-comprehensible and acceptable). The work provides us with a good insight into small or larger troops located in the East of Slovakia. Moreover it is focused on the Kriváň-brigade.

She extensively deals with various negotiations of the instigators of the uprising action in the East of Slovakia. However, she generally captures the drama character and complexity of the situation in which some of personnel did not stand well or failed to succeed. It was just in the confrontation of the indecisiveness of some of the senior officers the performance of lieutenant colonel Jozef Vogl, **stot. del.** Jozef Tabiš and other officers gathering their troops to establish military-partisan brigade Kriváň. There is also a particular focus on the contacts and cooperation with the partisan brigade Sergej, the relations between the partisans and citizens, problems with supplies etc.

Military History. Slovakia. WWII. Partisan troops from the East Slovak Army in the time of Uprising.

1. ODZBROJOVANIE VÝCHODOSLOVENSKEJ ARMÁDY A VZNIK VOJENSKO-PARTIZÁNSKYCH JEDNOTIEK

V čase príchodu Východoslovenskej armády (VSA) na severovýchodné Slovensko – v polovici mája 1944 – v jej operačnom pásme pôsobili tri samostatné partizánske skupiny: *Čapajev* – veliteľ Ivan K. Baľuta-Jagupov, náčelník štábu npor. let. Ľudovít Kukorelli; *Pugačov* – veliteľ Alexander G. Jemelianov a partizánska skupina *Rokosovskij* – veliteľ Nikolaj V. Litvin, krycie meno Rokosovskij.¹ Postupným zlúčením sa z nich koncom júla utvorila brigáda pod názvom *Čapajev*. V auguste 1944 mala okolo 300 príslušníkov. V jej zostave boli aj sovietski občania, ktorí sa dostali na východné Slovensko zo zajateckých táborov alebo transportov smerujúcich do Nemecka. Brigáda *Čapajev* uskutočňovala diverzné a prepadové akcie v celom priestore Šrišsko-zemplínskej župy. Čapajevovci udržiavali kontakty s radovými vojakmi i dôstojníkmi VSA.

1 Vranovská skupina s názvom „Pučkov“ zanikla ešte pred príchodom VSA na východné Slovensko.

Druhá pešia divízia VSA sa dostávala do kontaktu aj so sovietskymi partizánskymi jednotkami. Bol to najmä zväzok *Stalin*, ktorému velil pplk. Michail I. Šukajev. Operoval na poľskom pohraničí neďaleko od slovenských hraníc. Dňa 12. júla 1944 k nemu prešla čata vojakov strážiacia lupkovský tunel pod velením npor. pech. Ondreja Rísa² a 10. augusta dve rotý slovenských vojakov 2. práporu (veliteľ stot. pech. Ján Oškvarek) 4. pešieho pluku s dôstojníkmi npor. pech. Ladislavom Kováčom, Stanislavom Berským, npor. Františkom Kelčíkom, por. Jánom Krúpom a ďalšími.³

V auguste 1944, ešte pred povstaním, do operačného pásma VSA, ktoré v tom čase už bolo aj operačným priestorom skupiny armád Severná Ukrajina, sa peším pochodom z Poľska presunulo sedem sovietskych partizánskych skupín a ôsma bola dopravená ako letecký výsadok.⁴ Do operačného priestoru 1. pešej divízie došli: zväzok Alexander Nevský – vel. pplk. Červenej armády (ČA) Viktor A. Karasjov; partizánska brigáda Kvitinského – vel. mjr. Vjačeslav A. Kvitinskij; 17-členná desantná skupina Martynova – vel. Aleksej A. Martynov. Do operačného úseku 2. divízie sa presunuli: zväzok *Stalin* – vel. pplk. Michail I. Šukajev, oddiel mjr. Anatolija D. Kovalenka (krycie meno Belov); partizánsky oddiel Majorov – vel. Ivan S. Majorov; partizánsky oddiel Požarskij – vel. Leonid J. Berenštejn; samostatný partizánsky oddiel *Za vlasť* (Za rodinu) – vel. Roman S. Strelcov (krycie meno Kurrov). Väčšina sovietskych partizánskych jednotiek sa neskôr presunula na stredné Slovensko. Keď došlo k odzbrojovaniu Východoslovenskej armády, časť jej príslušníkov prešla k už existujúcim partizánskym skupinám, ale vytvorili sa aj nové, slovenské vojensko-partizánske jednotky.

V dôsledku informačného skratu zastupujúci veliteľ VSA plk. gšt. Viliam Talský dňa 30. augusta 1944 nepozval na poradu do Prešova veliteľa 2. pešej divízie plk. gšt. Štefana Tatarka.⁵ Ochudobnil tým štáb divízie o informácie, ktoré mohli jej veleniu pomôcť v orientácii pri rozhodovaní 30., ale najmä v osudný deň – 31. augusta 1944. Porady sa zúčastnili do povstaleckej akcie zapojení dôstojníci najmä z Armádneho veliteľstva a veliteľstva 1. pešej divízie. Zástupca veliteľa VSA plk. gšt. V. Talský, druhý náčelník štábu pplk. gšt. František Urban, prednosta armádnej intendancie pplk. int. Oldřich Kvapilík, veliteľ 1. pešej divízie plk. pech. Mikuláš Markus, náčelník štábu 1. pešej divízie mjr. gšt. Elemír Polk, zo Skupiny vzdušných zbraní veliteľ mjr. let. Július Trnka a veliteľ spojovacej rotý stot. let. Július Škrovina. Z 2. pešej divízie bol na poradu pozvaný plk. pech. Jozef Husár, veliteľ 4. pešieho pluku (stanovište veliteľstva (SV) Papín). Kým si však vybavil súhlas od veliteľa divízie a absolvoval cestu autom, už bolo po porade. S plk. J. Husárom, v čase, keď ešte vo funkcii veliteľa 2. divízie bol plk. gšt. V. Kanák, sa „rátalo“, že bude konšpiratívnym veliteľom pre 2. divíziu. No z Vojenského ústredia ho touto úlohou nikto nepochybné nepoveril, dozvedel sa o tom iba od plk. M. Markusa. Plk. Husár nemal v tomto smere žiadne dispozície a ani kontakt s hlavnými vojenskými organizátormi ozbrojeného vystúpenia. Plk. V. Talský plk. Husára síce prijal, ale pre prítomnosť náčelníka štábu pplk. L. Lavothu, ktorý pre nespoľahlivosť nebol do akcie zapojený, nemohol s ním prerokovať závery z porady. Vzápätí plk. V. Talského urgova-

2 RÍŠ, Ondrej. In *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. 5. zv. Bratislava : Pravda, 1984, s. 489.

3 JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji. Štúdie a články [zv. 1.]*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 272.

4 Podrobnejšie o príchode uvedených skupín pozri: PAŽUROVÁ, Helena. *Východoslovenská armáda (júl – august 1944)*, rkp.

5 Plk. Š. Tatarko prišiel k 2. divízii 22. augusta 1944, velenie od plk. gšt. Viliama Kanáka písomne prevzal 24. augusta. Veliteľ VSA gen. Augustín Malár ho stihol informovať o povstaleckej úlohe VSA i 2. divízie. V. Talský pravdepodobne o tom nevedel.

li na riešenie situácie u letcov, preto sa dohodol s Husárom, aby ho počkal o 10.30 h v prevšovskej kaviarni Corzo.⁶ Na porade boli prijaté tieto rozhodnutia:

1. Major E. Polk odletí 31. augusta o 3. h k maršalovi Ivanovi Stepanovičovi Konevovi, veliteľovi 1. ukrajinského frontu, aby zabezpečil pomoc Červenej armády v smere Duklianskeho priesmyku.

2. Za dva dni (do 2. septembra) sa urobia potrebné opatrenia na preskupenie zostavy divízií a začatie útoku, a to 1. divízia v smere Dukla – Krosno a druhá divízia v smere Czeremcha – Rymanów.

3. Ak ČA neposkytne v najkratšom čase pomoc, uskutoční sa obrana na mieste až do príchodu ČA.

4. Ako posledná alternatíva sa určilo prebojovanie sa divízií na stredné Slovensko.⁷

Plk. V. Talský na dohodnutú schôdzu večer s plk. Husárom nedošiel a nadránom so Skupinou vzdušných zbraní odletel na sovietsku stranu frontu. Plk. Husár prenocoval v Prešove a ráno sa hlásil u pplk. F. Urbana. Iba mu oznámil, že na konšpiratívnu úlohu rezignuje a pobral sa k svojmu pluku do Papína.⁸

Štáb 2. pešej divízie na možné dramatické udalosti nebol pripravený. Vojsko o vypuknutí ozbrojeného vystúpenia na strednom Slovensku 30. augusta nevedelo. Až do začatia ozbrojovania v popoludňajších hodinách 31. augusta sa v operačnom priestore 2. divízie nič mimoriadne nedialo ani z nemeckej, ani zo slovenskej strany.

Na odzbrojenie východoslovenských divízií boli dôkladne pripravené tri nemecké bojové skupiny. S ich prípravou sa začalo hneď po udalostiach v Rumunsku (23. augusta 1944). Bojová skupina *Mathias* mala za úlohu odzbrojiť 1. pešiu divíziu, bojová skupina pod velením genmjr. Josefa Rintelena bola poverená úlohou odzbrojiť Armádne veliteľstvo v Prešove a časť armádnych jednotiek, najmä Pluk útočnej vozby v Čemernom. 2. pešiu divíziu mala odzbrojiť bojová skupina pod velením genmjr. Ernsta von Bauera, veliteľa tylového priestoru Korück 531, ktorý mal veliteľské stanovište v Michalovciach. Skupina pozostávala z príslušníkov armádnej zbrojárskej školy, protitankového oddielu vyčleneného z XXXXIX. horského zboru (vel. gen. horských vojsk Carl von Le Suire), dvoch protitankových rôt armádneho ženijného náčelníka, pohotovostnej roty spojovacieho náčelníka a zabezpečovacích síl veliteľa tylového priestoru z vlastného úseku.⁹ Rozkaz veliteľstva skupiny armád Severná Ukrajina na začatie odzbrojovania Východoslovenskej armády bol vydaný 31. augusta o 13.08 h. Akcia mala názov *Kaftoffelernte mit Prämie*.¹⁰

Odzbrojovanie 2. divízie v porovnaní s 1. divíziou malo čiastočne odlišný priebeh. Odzbrojovanie prvej divízie sa začalo zo severu, z územia Poľska, a na rane boli ako prvé bojové jednotky. Keď sa veliteľ 1. divízie plk. Mikuláš Markus dozvedel o začatí odzbrojovania, okamžite vydal rozkaz vojsku – nedať sa odzbrojiť.¹¹ Odzbrojovanie 2. divízie sa začalo 31. augusta 1944 okolo 14. h z juhu, od Humenného, kde divízia mala iba tylové jednot-

6 JABLONICKÝ, ref. 3, s. 396.

7 TÓTH, J. Úloha a účasť dvoch východoslovenských divízií v Slovenskom národnom povstaní. In *Historický časopis*, roč. 7, 1959, č. 4, s. 513-514; JABLONICKÝ, ref. 3, s. 392.

8 Zápisnica spísaná na rozkaz MNO č. 29/Taj.-IV/2-45 vo veci plk. Viliama Talského s plk. Jozefom Husárom. Bratislava 28. septembra 1945. Kópia v archíve autorky.

9 PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. (ďalej SNP. NaS) Bratislava : EPOCHA, 1971, s. 512.

10 Tamže, s. 508.

11 Archív Múzea SNP (AM SNP), Banská Bystrica, fond (f.) VII, prírastkové číslo (prír. č.) 19/67. M. Markus. Zápisnica z 13. februára 1947, s. 18.

ky. Konkrétne v Humennom mala: zbrojný park, intendanciu, poľné pekárne, boli tam tiež armádne autodiely, ktoré spadali pod Armádne veliteľstvo v Prešove, a v kasárňach bola ubytovaná čata tankov LT-38, 2. tankovej roty (vel. por. Jozef Stanko), ktorá strážila železničné trate.¹²

Správu o odzbrojovaní slovenských vojakov v Humennom telefonicky hlásil plk. Štefanovi Tatarkovi pplk. Tibor Dualský, posádkový veliteľ v Humennom. Tatarko ešte narýchlo zatelefonoval plk. J. Husárovi, veliteľovi 4. pešieho pluku, na jeho veliteľské stanovište do Papína a oznámil mu, že dostal správu o odzbrojovaní slovenských jednotiek v Humennom a odchádza do Humenného zistiť, čo sa deje. Plk. Tatarko nepredpokladal, že ide o celoplošnú akciu, domnieval sa, že došlo k nejakému lokálnemu nedorozumeniu, nenariadil ani pohotovosť. Keď sa pýtal v Humennom nemeckého dôstojníka veliaceho skupine, ktorá mala na starosti odzbrojovanie, ten mu povedal, že odzbrojovanie vykonáva na rozkaz a že bližšie informácie mu môže poskytnúť gen. Bauer v Michalovciach. Tatarko sa okamžite vybral do Michaloviec k menovanému generálovi, netušiac, že ide do jamy ľavovej.¹³ Stráž pred vstupom plk. Š. Tatarku do budovy michalovských kasární, kde sídlil gen. Bauer, ktorý v tom čase plnil aj úlohu veliteľa bojovej skupiny, odobrali zbraň. Tatarko už tušil, že sa asi dostal do pasce, ale bolo neskoro. Ako prebiehal rozhovor medzi gen. Bauerom a plk. Tatarkom, nevieme. To, že sa Tatarko bránil nátlaku na odzbrojenie, svedčí fakt, že mu gen. Bauer poskytol svoju telefónnu linku, aby si overil v prezidentskej kancelárii v Bratislave, že odzbrojovanie sa uskutočňuje so súhlasom prezidenta Slovenskej republiky, čo mu kancelária v Bratislave potvrdila.¹⁴ Plk. Š. Tatarko potom pod nátlakom vydal telefonicky ponižujúci rozkaz pre 2. divíziu na zloženie zbraní. Rozkaz oznámil najprv náčelníkovi štábu 2. divízie mjr. gšt. Jánovi Cisárikovi a potom veliteľom plukov. Rozkaz znel: „Z rozkazu prezidenta republiky bude 1. a 2. divízia odzbrojená nemeckou brannou mocou. Jednotky severne od Humenného zložia zbrane a privezú všetok materiál do Humenného a odtiaľ odídu peším pochodom do Michaloviec. Jednotky južne od Humenného zložia zbrane v Michalovciach. Dôstojníci si ponechajú opasky a pištole.“¹⁵ Náčelník štábu 2. divízie mjr. Ján Cisárik žiadny ďalší rozkaz už nevydal. Velitelia plukov po obdržaní rozkazu zvolali porady. Pohotovosť a prípravu na kruhovú obranu pre svoje jednotky nariadil hneď po rozkaze veliteľ Delostreleckého pluku 2 pplk. del. Jozef Vogl, pohotovosť vyhlásil tiež veliteľ Jazdeckého priezvedného oddielu 1 (JPO-1) mjr. jazd. Štefan Benický. Veliteľské stanovište 2. delostreleckého pluku bolo vo Vydrani. Pluk pozostával zo štábu a troch oddielov.

Štáb pluku:

Veliteľ pplk. del.	Jozef Vogl
Prvý pobočník veliteľa	npor. del. Ladislav Stanislav
Druhý pobočník	por. del. v. z. Tomáš Lehoťan
Spojovací dôstojník	npor. del. Karol Kresánek
Zbrojný dôstojník dôst.	zast. rtm. Alojz Rek
Proviantný dôstojník	zvk. rtm. Jozef Pochlopen

12 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. 88/87. BAJTOŠ, Ivan. *História slovenského pluku útočnej vozby 1939-1944*. Košice, 1987. Rukopis, s. 169, 170.

13 JABLONICKÝ, ref. 3, s. 415.

14 PIVOVARČI, Ján. Odzbrojenie východoslovenskej armády roku 1944. (Operácia „Katoffelernte“ čiže „Zber zemiakov“ In *Sešity prispěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády*, 1974, č. 1-2, s. 171.

15 JABLONICKÝ, ref. 3, s. 415, 416. Napriek službe, ktorú plk. Tatarko vydaním rozkazu gen. Bauerovi poskytol, ten ho aj naďalej ponechal v zadržaní, neskôr bol internovaný a odsunutý do Nemecka.

Šéflekár	por. zdrav. MUDr. Koloman Ištók
Šéfveterinár	npor. vet. MVDr. Vladimír Ružík
Hospodár	por. hosp. Ondrej Dobrota
Bojový zapisovateľ pluku	rtk. rtm. Florián Francúz.

Druhému delostreleckému pluku boli takticky podriadené aj horské kanónové batérie, ktoré boli súčasťou jednotlivých peších plukov 2. divízie.

Pluk pozostával z troch oddielov, ktoré boli pridelené ako posilové jednotky k jednotlivým peším plukom. I. oddiel (veliteľ mjr. del. Štefan Beniač, SV Čertižné, neskôr Habura) bol pridelený k 5. pešiemu pluku. II. oddiel (vel. stot. del. Jozef Krajcar, SV obec Palota) bol pridelený 6. pešiemu pluku a III. oddiel, ktorý sa neskôr stal jadrom vojensko-partizánskej brigády *Kriváň*, bol pridelený pešiemu pluku 4, SV v Zubnom, neskôr v Nižnej Jablonke. Organizácia III. oddielu:

Veliteľ	stot. del. Jozef Tabiš
Spojovací dôstojník	rtk. rtm. Michal Chovan
Veliteľ veliteľskej čaty	por. del. Pavel Kacian
7. batéria – veliteľ	stot. del. Jozef Koreň, SV obec Világy (dnes Svetlice)
8. batéria – veliteľ	por. del. Jozef Folta, SV Vyšná Jablonka
9. batéria – veliteľ	npor. del. Ján Buček, SV Telepovce (dnes Osadné). ¹⁶

Štvrtý peší pluk mal pôvodne štyri prápory. V poradí 2. prápor pod velením stot. pech. Jána Oškvarka bol 28. augusta 1944 odsunutý na stredné Slovensko. Ostali iba tri prápory – prvý na čele so stot. pech. Štefanom Boríkom – mal SV Nižných Čabichách; veliteľom 3. práporu bol stot. pech. Július Noge so SV v Telepovciach; 4. prápor tvoril zálohu 4. pluku so SV v Papíne, jeho veliteľom bol stot. pech. Tibor Samo. Ako podporná jednotka 4. pluku bol pridelený III/2 (tretí delostrelecký oddiel) Delostreleckého pluku 2 na čele so stot. del. Jozefom Tabišom – SV najprv Zubnom, neskôr v Nižnej Jablonke.

Na to, ako prebiehala porada na pôde štábu veliteľstva 4. pešieho pluku v Papíne, nazrieme očami jedného z jej účastníkov – stot. del. Jozefa Tabiša: Veliteľ 4. pešieho pluku plk. pech. Jozef Husár zvolal poradu svojho štábu, veliteľov práporov a veliteľa III/2 delostreleckého oddielu v podvečer 31. augusta 1944. Už samotný výraz tváre veliteľa pluku naznačoval, že nepôjde o dobré správy. Veliteľ pôsobil vyčerpane a ustarostene. V úvode potvrdil správu, že v Banskej Bystrici vypuklo ozbrojené povstanie. Ďalej pokračoval informáciou, že sa predpoludním vrátil z Armádneho veliteľstva v Prešove. Veliteľ VSA gen. Malár sa zatiaľ k armáde nevrátil a štáb nemá s ním spojenie. Jeho zástupca plk. Viliam Talský odletel aj so Skupinou vzdušných zbraní na sovietsku stranu frontu požiadať Červenú armádu o pomoc. Potom pokračoval informáciou o veliteľovi 2. divízie plk. gšt. Š. Tatarkovi, o jeho ceste do Humenného. Konštatoval, že sa zatiaľ nevrátil, ale vydal telefonický rozkaz. Vybral papier z vrecka a rozkaz prečítal. V miestnosti bolo chvíľu ticho zo šoku, ale potom nastal výbuch zlosti i bolesti. Zazneli aj tvrdé chlapské slová na adresu už bývalých spojencov za úder pod pás. Velitelia začali diskutovať medzi sebou. Ale zaznela aj otázka adresovaná veliteľovi pluku, že čo by sa stalo, keby sa rozkaz nesplnil. Plukovník Husár odpovedal skôr rečnickou otázkou. „*Zásoby máme tak na týždeň, a čo potom?*“ Po chvíli mlčania dodal, že si nemôže zobrať na svedomie životy toľkých vojakov. Tým sa oficiálna časť porady skončila

16 PAŽUR, Štefan. Organizácia a dislokácia Východoslovenskej armády. In *Generál Golian a jeho doba*. Zborník Múzea SNP. Ed.: Dezider Tóth. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2008, s. 187, s. 188.

a o vykonaní rozkazu sa ďalej nedebatovalo. Dôstojníci sa ešte trochu dlhšie rozprávali medzi sebou, ale bez prijatia spoločného riešenia sa začali uberať k svojim autám. Stot. Tibor Samo jednej z debatujúcich skupín oznámil, že sa pokúsi nadviazať spojenie s partizánskou skupinou Belova-Kovalenka.¹⁷

O tom, ako prebehli porady v ďalších dvoch plukoch, svedectvo nemáme, ale pravdepodobne rovnako, lebo ani na úrovni plukov, ani na úrovni práporov, neboli prijaté spoločné rozhodnutia na riešenie komplikovanej situácie. Rozhodovanie sa tak posunulo na úroveň rôt a čiat, a tam sa našlo viacero rozhodných a nebojácnych dôstojníkov i radových vojakov, ktorí začali konať. Veliteľom 5. pluku bol mjr. pech Vítazoslav Šupák – SV v Habure. Pôvodne mal tri prápory rozmiestnené na slovensko-poľských hraniciach. V poradí 2. prápor – veliteľ stot. pech. Alexander Vitalay v poslednom augustovom týždni bol odvelený na stredné Slovensko. 6. pluku velil pplk. pech Martin Strapák – SV Medzilaborce. Z jeho štyroch práporov, ktoré boli rozmiestnené tiež na slovensko-poľských hraniciach, bol v poradí 1. prápor – veliteľ stot. pech. Ivan Jobák, odsunutý na stredné Slovensko.¹⁸

Poradu štábu 2. divízie a dôstojníkov pomocných jednotiek, ktoré mu priamo podliehali, zvolal na 20. h 31. augusta na veliteľské stanovište do Vyšnej Radvane náčelník štábu 2. divízie mjr. gšt. Ján Cisárik. Niesla sa v inej atmosfére. Náčelník štábu J. Cisárik mal iba veľmi rámcové informácie o pripravovanom ozbrojenom vystúpení armády, ale už za velenia divízie plk. gšt. V. Kanákom svojmu kolegovi, náčelníkovi štábu 1. divízie mjr. gšt. Elemírovi Polkovi, dal na vedomie, že nie je proti takémuto riešeniu. No do príprav povstania zapojený nebol.¹⁹ Na schôdzi oboznámil prítomných s telefonickým rozkazom plk. gšt. Š. Tatarku. Reakcia prítomných bola jednotná a jednoznačná – „Odzbrojiť sa nedáme“, a Cisárik k tomu dodal „To som od Vás očakával.“ Na záver porady sa s prítomnými rozlúčil podaním ruky a so želaním veľa šťastia. Vyjadril sa, že on má ešte viac vecí dať do poriadku a že možno bude pre nich užitočnejší, keď tu ešte ostane. Väčšina štábu a ďalších príslušníkov divízie, ktorí boli nablízko, sa na nákladných autách štábnej nákladnej autokolóny vydala na nočnú cestu smerom na obec Olka.²⁰

Prednosta spravodajského oddelenia 2. divízie stot. gšt Matej Skalický aj s ďalším členom svojho oddelenia por. v. z. Jánom Tkáčom sadli po porade na štábe do auta a uháňali na veliteľstvo Delostreleckého pluku 2 do Vydrane. Pplk. del. Jozef Vogl v tom čase organizoval kruhovú obranu, dal príkaz svojim dvom oddielom, ktoré boli bližšie, aby sa premiestnili do Vydrane. S oddielom III/2, sídliacim v Nižnej Jablonke, už bolo spojenie prerušené. Vo Vydrani sídlila aj nemecká jednotka s počtom okolo 80 samopalníkov.²¹ Pplk. J. Vogl spolu s došliými dôstojníkmi sa dohodol, že začnú organizovať bojovú skupinu, ktorá by sa pokúsila prebiť cez front na sovietsku stranu. Odišli hneď do Medzilaboriec a pustili sa do práce. Získali súhlas 3. roty Pluku útočnej vozby, vyzbrojenej siedmimi samohybnými delami Marder III.²² Pridala sa tanková čata so štyrmi tankami LT -38, ktoré strážili cestné komunikácie, pripojila sa protiletadlová batéria č. 21 s kanónmi Oerlicon 2 cm, vz. 28 a tiež časť

17 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. *Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“*, s. 13-16.

18 Podrobnejšie o dislokácii 2. pešej divízie pozri PAŽUR, ref. 16, s. 183-192.

19 JABLONICKÝ, ref. 3, s. 415, 416.

20 KORENKO, Ján Juraj. „Šukajevci“ a povstanie. In *Partizáni na Slovensku. (Z histórie slovenského národného povstania)*. Pittsburgh, b. r. v., s. 35.

21 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL-SOKOLOVSKÝ, Jozef. *Spomienky veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“*, s. 10.

22 PAŽUR, ref. 16, s. 175-176.

1. ťažkej protiletadlovej batérie s 88 mm protiletadlovými kanónmi vz. 37, ktorá sa v odpoludňajších hodinách presunula zo Stropkova do Medzilaboriec. Prihlásila sa časť príslušníkov z 2. oddielu Delostreleckého pluku 12, účasť svojich jednotiek prisľúbil veliteľ Priezvedného oddielu 1 mjr. jazd. Štefan Benický.²³ Bolo treba získať ešte pešie jednotky. Pplk. J. Vogl sa vybral za veliteľom 6. pešieho pluku pplk. pech. Martinom Strapákom. Ten sa po rozkaze na odzbrojenie takmer psychicky zrútil a Vogla odkázal na veliteľov, ktorí boli zhromaždení v budove školy v Medzilaborciach. Pplk. J. Vogl predniesol svoj návrh na pripravovanú akciu. Ochota nebola veľká. Keďže Vogl bol po zadržaní veliteľa divízie plk. gšt. Tataruku tretím najvyšším dôstojníkom – plk. J. Husár a pplk. M. Strapák na velenie rezignovali, preto požiadavku na zabezpečenie pechoty vydal vo forme rozkazu. Za veliteľom 5. pluku mjr. V. Šupákom do obce Habura poslal Vogl spravodajského dôstojníka por. J. Tkáča. Veliteľ 5. pluku sľúbil, že pešie jednotky zabezpečí.²⁴

Akcia sa rozbehla a okolo polnoci 31. augusta predný voj dosiahol slovensko-poľské hranice. Prechod sa mal uskutočniť v priestore Radoszice – Szczawne. Čakalo sa na pechotu, ale tá neprichádzala. Vogl vkladal veľkú nádej do vojakov Priezvedného oddielu 1, ktorý takmer dva mesiace bol etablovaný na poľskom území a uskutočňoval spravodajský prieskum až do hĺbky 20 km od slovenských hraníc. Na Slovensko sa vrátil koncom augusta. Zo strany veliteľa Priezvedného oddielu 1 ochota bola, ale jeho jednotky sa chceli dostať na stredné Slovensko. Vojenská autorita veliteľov v tom čase už bola dosť oslabená a veliteľ mjr. jazd. Štefan Benický rešpektujúc vôľu svojich jednotiek sa pridal k nim. Pešie jednotky 5. a 6. pluku sa nedostavili. A tak celá akcia stroskotala. Pplk. J. Vogl vydal rozkaz na znefunkčnenie, zničenie ťažkej techniky. Potom oznámil, že každý sa môže slobodne rozhodnúť, či si zvolí cestu do hôr alebo si vyberie iné riešenie. Spolu s ním a jeho štábom sa vydalo do beskydských lesov okolo 150 dôstojníkov a mužstva.²⁵

V skupine, ktorá smerovala k Olke, boli viacerí dôstojníci štábu 2. divízie: prednosta organizačného a personálneho oddelenia mjr. pech. Vojtech Strelko, prednosta materiálneho oddelenia stot. pech. Ján Juraj Korenko a ďalší. Zástupca prednostu operačného oddelenia npor. Anton Mráz, zástanca vládnej politiky, sa do akcie nezapojil. Bol Nemcami internovaný. Stot. Ján Korenko nočný odchod k partizánom zaznamenal takto: „Okolo 23. hod. prišli sme do Olky, zosadli z áut a pustili sme sa na západ – do lesov. Nebolo plánu, pretože chýbali správy o Nemcoch i o partizánoch. Jedinou pomôckou boli mapy a dočasným útočiskom lesy – čím rozsiahlejšie, tým výhodnejšie. V Olke som napochytre – pokiaľ sa dalo – zistil, že sem došli príslušníci štábu 2. divízie a štábnej roty, spojovacieho práporu 2, veterinárnej ambulancie 2, jazdeckého priezvedného oddielu 1, nákladnej autokolóny 2, štábnej autokolóny 2 a dezinfekčnej kolóny 2. Väčšina áut bola za Olkou zničená. Keďže neboli pripravené plány, lebo nebolo ani všeobecného prehľadu, pochodovalo sa vo väčších-menších skupinách podľa bývalej príslušnosti.“²⁶

Táto, ale aj ďalšie skupiny príslušníkov 2. divízie, sa postupne sústredili na kóte 421 pri Tokajíku, kde sídlil tábor pplk. M. I. Šukajeva. Zväzok mal v tom čase vyše 3 500 príslušníkov. Viac ako 2 000 z nich tvorili slovenskí vojaci a dôstojníci najmä z druhej divízie. Pplk. M. I. Šukajev na rozkaz Ukrajinského štábu partizánskeho hnutia v Kyjeve (UŠPH) vytvoril zo

23 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. *Spomienky veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“*, s. 10-12.

24 Tamže.

25 Tamže, s. 12-13.

26 KORENKO, ref. 20, s. 35; HOLEC, Rudolf. *Spomienky na vojenský život*. Nitra : N-print, 2009, s. 39-43.

slovenského vojska 12 oddielov. Veliteľom štábu slovenských oddielov bol mjr. pech. Vojtech Strelka (bol zároveň zástupcom veliteľa štábu zväzku) a náčelníkom štábu slovenských oddielov stot. pech. Ján Korenko. Vytvorené jednotky dostali názov brigády: 5. brigáda – veliteľ npor. J. Záhorák, resp. L. Bindas; 7. brigáda – vel. npor. P. Kalina; 9. brigáda – vel. por. M. Petričko; 11. brigáda – vel. por. L. Kučera; 12. brigáda – vel. npor. A. Kolbašovský; 14. brigáda – vel. npor. J. Daňo; 17. brigáda – vel. npor. V. Savko; 22. brigáda – vel. npor. Š. Dávid; 23. brigáda – vel. npor. Š. Ševcech; 25. brigáda – vel. stot. del. J. Koreň; jazdecká brigáda – vel. mjr. jazd. J. Bilej; pionierska brigáda – vel. stot. D. Chladný.²⁷

Toto väčšie zoskupenie slovenských vojakov pri zväzku pplk. M. I. Šukajeva dlho nevydržalo. Mnoho vojakov malo záujem dostať sa na povstalecké územie. Časť sa chcela zapojiť do povstaleckých bojov, ale boli aj takí, ktorí sa chceli presunúť iba bližšie k domovu. Veliteľ 22. brigády, ktorá niesla názov *Brigáda Juraja Jánošíka* – npor. pech. Štefan Dávid,²⁸ dňa 10. septembra 1944 zorganizoval najmä z príslušníkov 4. pešieho pluku prápor s počtom 850 mužov a so súhlasom veliteľa zväzku pplk. I. Šukajeva sa začal presun na povstalecké územie. Štáb práporu pozostával: veliteľ – npor. pech. Štefan Dávid, zástupca – npor. Múdry-Šebík, veliteľ prápornej čaty a proviantný – dôst. zást. Čellár. Velitelia rôt: vel. 1. roty – npor. pech. Ludovít Šimčík; veliteľ 2. roty – por. pech. Gustáv Slávik; veliteľ 3. roty – por. pech. Arnold Burgál; veliteľ 4. roty – rtm. František Šoós. Prápor 14. septembra dorazil do Brezna, odkiaľ sa vlakom presunul do Banskej Bystrice. Tu bol reorganizovaný a odvelený k 4. taktickej skupine.²⁹ Časť vojakov a dôstojníkov sa presunula k povstaleckej armáde aj v menších skupinkách. Zo zvyškov ostatných slovenských oddielov bola zorganizovaná partizánska brigáda pod názvom *Štvrtá brigáda generála Štefánika* – veliteľ stot. pech. Ján Korenko. Ostala ako súčasť zväzku Šukajev. Bol tiež vytvorený samostatný vojenský oddiel na čele s mjr. jazd. Jurajom Bilejom, ktorý bol začlenený do zväzku *Čapajev*, a po návrate plk. gšt. V. Talského z veliteľstva 1. ukrajinského frontu na východné Slovensko prešiel pod jeho velenie a prijal názov *Detvan*.

2. VOJENSKO-PARTIZÁNSKA BRIGÁDA „KRIVÁŇ“

2. 1. Vznik a činnosť v trojuholníku Humenné – Snina – Medzilaborce

Skupina, ktorú viedol pplk del. J. Vogl, sa presúvala po hrebeni Beskyd južným smerom. Pochod bol dosť namáhavý. Vojaci niesli okrem zbraní (poniektorí mali aj po dve), rezervné strelivo, zásoby potravín, časti výstroja a iné potrebné veci. Až k večeru 1. septembra sa dostali do priestoru nad Vyšnú Jablonku, okres Humenné, kde sa na prechodný čas utáborili. Počas náročnej cesty z vojakov i dôstojníkov ubudlo. Neďaleko od priestoru, kde sa skupina utáborila, pred odzbrojením sídlil štáb III/2 oddielu Delostreleckého pluku 2 v dedine Nižná Jablonka. Keďže telefonické i rádiové spojenie vo večerných hodinách 31. augusta už nefungovalo, pplk. J. Vogl nemal o osude tohto oddielu žiadne informácie.

Veliteľ III/2 Delostreleckého oddielu stot. Jozef Tabiš sa už na porade veliteľov práporov

27 Dejiny SNP, ref. 2, s. 473; VANĚK, Oldřich. Skupina 421 a prechod príslušníkov východoslovenskej armády na partizánsky spôsob boja. In Slovenské národné povstanie 1944 súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny. Ed.: Miroslav PEKŇÍK. Bratislava : SAV, 2009, s. 223-235.

28 Npor. Štefan Dávid bol vo VSA veliteľom guľometnej roty, tretieho práporu (vel. stot. Július Noge), 4. pešieho pluku 2. divízie.

29 AM SNP Banská Bystrica, f. VII, prír. čís. S 133/92. Štefan Dávid. Rozkaz z 10. septembra 1944 a ďalšie dokumenty. V encyklopédii SNP na s. 473 sa uvádza, že npor. Š. Dávid bol veliteľom 21. brigády. V jeho dokumentoch je uvedené číslo brigády 22. Pozri *Dejiny Slovenského národného povstania*, ref. 2, s. 473.

4. pešieho pluku v Papíne 31. augusta rozhodol, že kolená pred ponížujúcim rozkazom na odzbrojenie neohne. Jeho osobné skúsenosti z vojny boli bohaté. Prešiel od poľských hraníc až po Kaukaz. Mnohokrát musel riešiť so svojím oddielom na fronte ťažké a zložité situácie. A teraz doma, necelú stovku kilometrov od rodičovskej chalupy, nechať sa odzbrojiť – bola by to zrada. Pri návrate z porady k svojmu oddielu ho trápila otázka, ako sa jeho delostrelecký oddiel zachová v tejto ťažkej a zložitej situácii. Bol to nový oddiel, velil mu iba od polovice mája 1944. S ťažkým balvanom na srdci uháňal autom na svoje veliteľské stanovište do Nižnej Jablonky. Príslušníci oddielu už boli informovaní o odzbrojovaní. Rotný Kalmár, príslušník oddielu, bol popoludní v Humennom na divíznej intendancii po proviant. Tovar už mal naložený, keď ho pri východe z dvora budovy zastavila skupina ozbrojených nemeckých vojakov, vyzvala ho, aby odovzdal zbraň a chcela ho aj s naloženým autom eskortovať do zberného strediska, ktoré bolo zriadené v mestských kasárňach. Vedel nemecky, a tak sa mu horko-ťažko podarilo ich presvedčiť, že aj zajatí vojaci budú potrebovať jesť, nakoniec ho pustili.³⁰ Velitelia batérií aj so skupinou vojakov už na svojho šéfa netrpezlivo čakali na veliteľskom stanovišti. Keď prišiel, videli, že je otrasený, a tak mu niektorý z dôstojníkov uľahčil situáciu vyhlásením, že sa už dohodli, na ktorú stranu majú obrátiť hlavne zbraní. Nastalo určité uvoľnenie a on prítomných poinformoval o porade i celkovej situácii. Na záver bolo spontánne prijaté rozhodnutie, že odzbrojiť sa nedajú. Potom sa konala ešte operatívna porada štábu a veliteľov batérií, kde sa diskutovalo o ďalšom postupe. Veliteľ 7. batérie stot. del. Jozef Koreň nadhodil otázku, či by sa nemali presunúť na stredné Slovensko. Ale väčšina sa zhodla na tom, že bolo by na škodu veci, lebo by sa museli vzdať ťažkých zbraní, a tým by bojová sila oddielu značne poklesla. Zastávali názor, že je jedno, kde budú bojovať na území Slovenska proti spoločnému nepriateľovi. Tým sa porada skončila a na druhý deň sa mali pustiť do práce s premiestňovaním batérií a štábu oddielu. No stot. J. Koreň po návrate k batérii sa aj so svojimi podriadenými nakoniec rozhodol inak. Nadránom 1. septembra odišli smerom na západ. Odišlo okolo 80 vojakov. Pred odchodom dve delá zničili a tretie poškodili. Kone iba odviazali a ponechali na pastvinách.³¹ Ostatných príslušníkov oddielu sa to dotklo, no museli sa s tým zmieriť. V prípravách pokračovali ďalej a rozhodli sa premiestniť štáb nad Vyšnú Jablonku, aby bol zo severovýchodu lepšie chránený karpatskými lesmi. Okolo 10. h 1. septembra plk. J. Husár ešte raz zvolal veliteľov práporov a veliteľa delostrelcov stot. J. Tabiša. Tentoraz bola porada zvolaná na rozkaz vyššieho nemeckého dôstojníka,³² ktorý na zhromaždení veliteľov v Papíne vystúpil s ultimátom, že ak do 2. septembra do 13. h 1944 nesplnia rozkaz, nemecká strana proti nim použije zbrane. Potom odišiel aj s početnou skupinou nemeckých vojakov, ktorá ho sprevádzala na nákladných autách. Velitelia práporov hlásili plk. J. Husárovi, že jednotky už nie sú kompletné. Veliteľ od nich žiadal, aby tie jednotky, ktoré ešte majú, splnili rozkaz. Podľa spomienok stot. J. Tabiša zo 4. pešieho pluku odišli do Humenného na odzbrojenie iba dve nákladné auta vojakov a nejaké nákladiaky so zbraňami.³³

Zo 4. pešieho pluku okrem tých skupín, ktoré sa presunuli k Tokajíku, sa tri roty pridali

30 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“, s. 14.

31 Tamže, s. 17-20. Skupina sa presunula na základňu Šukajeva k Tokajíku. Stot. del. Jozef Koreň bol určený za veliteľa 25. brigády. Pozri Dejiny SNP, ref. 2, s. 473.

32 V niektorých spomienkach sa uvádza generál, v iných vyšší dôstojník. Mohol to byť aj gen. Bauer.

33 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“, s. 18.

k už spomenutému partizánskemu oddielu Belova-Kovalenka.³⁴ Boli to: rota pod velením por. pech. Ondreja Šináka, rota pod velením npor. pech. Andreja Krempaškého a štábna rota 4. pešieho pluku pod velením por. pech. Jozefa Pápola, časť jazdeckej eskadróny JPO-1 pod velením rtm. jazd. Michala Novotného.³⁵

Dňa 2. septembra v ranných hodinách stot. J. Tabiš dostal od občana z dediny správu, že do Vyšnej Jablonky došla väčšia skupina slovenského vojska. Tabiš sadol do auta a šiel zistiť, čo sa deje. Bol milo prekvapený, keď tam našiel skupinu, ktorej velil jeho šéf pplk. Jozef Vogl. Potešenie bolo na oboch stranách. A tak sa spoločne pustili do organizovania novej bojovej skupiny, tentoraz vojensko-partizánskej. Druhý september sa niesol v znamení organizačných prác spojených s usidľovaním sa vojenských skupín v novom priestore. Pplk. J. Vogl poslal prieskumné hliadky na všetky strany a hospodára do najbližšej dediny, aby doniesol nejaké potraviny. Jeho skupina si pripravila tábor severovýchodne od Vyšnej Jablonky pri potoku v drevenom baraku z dosák, ktorý tam postavili delostrelci po svojom príchode na východné Slovensku ako stajňu pre kone, ale pre zmenu dislokácie ho na tento účel nepoužívali. Svojou priestrannosťou sa na partizánsky tábor celkom hodil. O trochu bližšie k Vyšnej Jablonke pod lesom si postavil stany oddiel delostrelcov pod vedením stot. J. Tabiša. Boli vybrané aj vhodné miesta pre palebné postavenie jednotlivých batérií, materiál a strelivo uskladnili neďaleko v lese. Delostrelci mali aj dve nákladné a jedno osobné auto. No pre nedostatok benzínu nemohli túto techniku dostatočne využívať.

Hliadky, ktoré sa v podvečerných hodinách vrátili z prieskumu, doniesli celkom upokojujúce správy. Zistili, že Nemci sa v okolitých dedinách nenachádzajú. Obyvateľstvo je voči vojakom priateľsky naladené, oceňuje to, že časť vojska sa nedala odzbrojiť, a je ochotné mu pomáhať. Táto správa dobre padla veliteľom a radovým vojakom v týchto ťažkých dňoch. Do tábora prišiel na prieskum s niekoľkými vojakmi npor. Ivan, veliteľ náhradného práporu, ktorý bol nasadený na obranný úsek po odchode práporu stot. J. Oškvarka. Štáb práporu mal SV v Oľšinkove. Ale naspäť sa už do priestoru nad Vyšnú Jablonku nevrátil, odišiel aj so skupinou vojakov na západ.

V neskorších večerných hodinách stráže dovedli do areálu vojenského tábora hliadku od partizánskej brigády *Sergej*, ktorú sprevádzal občan z Vyšnej Jablonky Štefan Lukáč. Hliadku viedol mjr. ČA I. P. Galiguzov.³⁶ Veliteľ brigády *Sergej* pplk. Nikolaj Archipovič Prokopjuk, po správe o odzbrojovaní slovenskej armády chcel dôkladnejšie vedieť, čo sa deje na Slovensku, preto vyslal svoju hliadku na prieskum. Pplk. Vogl a stot. Tabiš informo-

34 Partizánsky oddiel Belova-Kovalenka vznikol na báze 20-člennej desantnej skupiny 1. čs. armádneho zboru. Skupina pozostávala zo Slovákov, Rusínov, troch Maďarov a troch sovietskych občanov – veliteľa por. ČA Andreja M. Zalka a dvoch radistiek. Absolvovala trojmesačný kurz v Moskve. Koncom júna 1944 bola vysadená na základňu brigády „Sergej“ v Poľsku. Pri zoskoku jeden člen zahynul a dvaja sa ľahšie zranili, z toho jedna radistka. Veliteľ brigády „Sergej“ Nikolaj A. Prokopjuk skupinu doplnil na 70 osôb a na čele s veliteľom mjr. Anatolijom D. Belovom odvelil na Slovensko. Presunula sa na poľsko-slovenskú hranicu v priestore smerom na Vyšnú Jablonku. Vstúpila do kontaktu so slovenskými vojakmi a za pomoci veliteľa práporu 4. pešieho pluku stot. Tibora Sama prešla cez obranný úsek na Slovensko zavčias rána 1. augusta 1944. Na druhý deň ju navštívil spolu so stot. T. Samom aj veliteľ pluku plk. Jozef Husár. Prislúbil partizánom pomoc najmä pri zabezpečovaní potravín. Skupina operovala v priestore Papín – Pichne – Pčoliné. Vykonávala hlavne spravodajskú činnosť. Na základe rozkazu 4. ukrajinského frontu odišla 12. septembra hlbšie do vnútrozemia – na Spiš. Pozri Dejiny SNP, ref. 2, s. 36; PITEĽ, Michal. Spomienky. In 30 rokov okresu Humenné. Zost. J. Guzej. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Okresné vlastivedné múzeum v Humennom, 1974, s. 61-70.

35 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL - SOKOLOVSKÝ, Jozef. *Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“*, s. 28; AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. 187/65. Pplk. Ondrej ŠINÁK. *Vyjadrenie o činnosti bývalej partizánskej skupiny „Kriváň“ v súvislosti s činnosťou jej veliteľa /býv. pplk. ČSA Sokolovského/*.

36 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL - SOKOLOVSKÝ, Jozef. *Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“*, s. 22, 23, 24.

vali hliadku o tom, čo vedeli, ale aj im chýbali najčerstvejšie správy o dianí na Slovensku. Mjr. Galiguzov pri odchode požiadal veliteľov, aby mu dali na spiatočnú cestu jedného zo slovenských dôstojníkov, ktorý by situáciu jeho veliteľovi bližšie objasnil. Voľba padla na por. del. Pavla Kaciana z oddielu stot. Tabiša. Hliadka ešte v noci odišla naspäť.

3. septembra sa velitelia aj s menšou ochranou vybrali osobným autom na prieskum do okolitých obcí, aby sa zoznámili s predstaviteľmi miestnej samosprávy. Stot. J. Tabiš viaceré obce a sčasti aj ich obyvateľov za viac ako tri mesiace pôsobenia v danom dislokačnom priestore poznal. V obciach Telepovce, Pčoliné, Hostovice a ďalších boli vytvorené miestne partizánske oddiely – označované ako milícia, boli ozbrojené a niektoré mali aj niekoľko desiatok príslušníkov. Šlo v podstate o strážne oddiely, ktoré bdeli nad ochranou a poriadkom v obciach; hliadkovali na prístupových cestách i v okolí chotára, zabezpečovali obranné a ochranné opatrenia, podieľali sa na zatarasovaní lesných ciest, ktoré viedli najmä na poľské hranice a i.³⁷ Predstavitelia miestnej správy prislúbili veliteľom podporu a pomoc. Karta sa obrátila. Predtým tu dislokované vojsko dobre vychádzalo s miestnym obyvateľstvom, pomáhalo mu pri poľných prácach a občas poskytlo aj záprahové kone na zvezenie úrody. Teraz vojaci potrebovali podporu a pomoc od obyvateľov. Velitelia sa z prieskumu vrátili s určitým optimizmom a rozmýšľali, ako riešiť ďalšie úlohy – zásobovanie potravinami, telefónne spojenie, veľmi akútnou úlohou bolo pozbierať zbrane a iné súčasti výzbroje a výstroja, ktoré ostali po tých jednotkách, ktorých príslušníci odišli domov alebo sa rozhodli dať ozbrojiť. Bolo treba sa pripraviť na bojové akcie. Chýbal dôležitý materiál pre diverznú činnosť, ktorý je pre partizánsky spôsob boja charakteristický – výbušniny. A k tým sa vojensko-partizánsky oddiel nedostal ani neskôr.

Milé prekvapenie zažil vojenský tábor dopoludnia 4. septembra, keď s por. Kacianom došla celá partizánska brigáda *Sergej*. Brigáda mala v tom čase okolo 300 osôb. Celý tábor ožil, pribudlo pozitívnej energie. Vojsko sa už necítilo také osamotené. Brigáda sa utáborila asi o kilometer vyššie nad táborom vojakov. Veliteľ brigády poslal spojku k oddielu Belova-Kovalenka, ktorý sa v tom čase zdržiaval v priestore nad obcou Pčoliné, aby sa premiestnil k brigáde. O niekoľko hodín došiel oddiel Belova-Kovalenka aj so spomínanými tromi rotami slovenských vojakov 4. pešieho pluku a časťou eskadróny Priezvedného jazdeckého oddielu 1. Na upätí Beskýd nad Vyšnou Jablonkou to vyzeralo ako na väčšom vojenskom cvičení. Večer sa debatovalo dlho do noci, a bolo o čom si navzájom porozprávať.

Na druhý deň – 5. septembra, sa uskutočnila porada veliteľov štábov vojenských i partizánskych skupín, na ktorej bolo dohodnuté vytvorenie vojensko-partizánskej brigády s názvom *Kriváň*. Oddiel Belova-Kovalenka odovzdal tejto brigáde slovenské jednotky a tiež veliteľ brigády *Sergej* neskôr umožnil, aby slovenskí príslušníci z jeho brigády prešli do novozriadenej vojensko-partizánskej jednotky „Kriváň“. (Prešlo 9 príslušníkov.)

Organizácia brigády *Kriváň*:

Veliteľ	pplk. del. Jozef Vogel
Zástupca veliteľa	stot. del. Jozef Tabiš, súčasne veliteľ delostreleckého oddielu
Náčelník	por. hosp. v zál. Vojtech Višňovec, poverený aj spravodajskými a propagačnými úlohami
Zástupca náčelníka	rotm. Florian Francúz
Hospodár	por. hosp. Andrej Dobrota

37 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. *Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“*, s. 21.

Proviantný dôstojník	zvk. rtm. Jozef Pochlopen
Zbrojný dôstojník	dôst. zást. rtm. Alojz Rek
Spojovací dôstojník	npor. del. Karol Kresánek, súčasne veliteľ štábnej roty.
Velitelia rôť:	
Rota <i>Jánošík</i>	npor. pech. Pavol Lovásik
Rota <i>Svoboda</i>	por. pech. Ondrej Šinák
Rota <i>Hurban</i>	npor. pech. Andrej Krempašský
Rota <i>Štefánik</i>	por. pech. Jozef Pápol
Delostrelecký oddiel <i>Žula</i>	
Veliteľ	stot. del. Jozef Tabiš
1. batéria – veliteľ	npor. del. Ján Buček
2. batéria – veliteľ	npor. del. Štefan Jarema
3. batéria – veliteľ	por. del. Jozef Folta.

Výzbroj delostreleckého oddielu tvorilo: šesť 10 cm horských húfnic (hipomobilných) vz. 16/19 a ľahké gulometry.

Početný stav brigády: 16 dôstojníkov, 3 rotmajstri, 370 osôb mužstva. Počet koní 83.³⁸ Rota por. Pápol bola neskôr reorganizovaná na jazdeckú eskadronu. Boli jej pridelení príslušníci JPO-1 a mužstvo peších rôť, ktoré malo jazdecký výcvik. Táto eskadrona bola pridelená dočasne partizánskej skupine *Sergej* na hĺbkový prieskum ako pohyblivá záloha oboch skupín.³⁹

S vojensko-partizánskou skupinou *Kriváň* sa najprv počítalo, že bude súčasťou brigády *Sergej*, ale Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia nariadil, aby bola samostatnou brigádou. Obidve brigády mali povinnosť úzko spolupracovať a navzájom si pomáhať.⁴⁰ Po vytvorení brigády *Kriváň* jej veliteľ pplk. J. Vogl načrtol program na najbližšie obdobie, ktorý obsahoval: 1. Zdokonaľovať organizáciu brigády a vytvárať ďalšie roty z roztrúsených slovenských vojakov a dobrovoľníkov. 2. Pomáhať pri organizovaní miestnych oddielov v ďalších obciach. 3. Zachraňovať a zhromažďovať zanechaný vojenský materiál. 4. Rozvinúť propagandu proti nemeckým okupantom a fašizmu medzi mužstvom i civilným obyvateľstvom. 5. Bojovať proti nemeckým a maďarským votrelcom, uskutočňovať prepady a rušiť dopravu. 6. Stálym postupom na juh zobrať čo najväčšie územie. 7. Do príchodu ČA rozšíriť bojový priestor a znemožňovať nemeckým jednotkám vybudovať organizovanú obranu.⁴¹ Plán úloh bol konzultovaný a odobrený aj štábom brigády *Sergej*.

Aktivity brigády *Kriváň* nabrali vysokú dynamiku v organizačnej, bojovej i propagačno-agitačnej činnosti. Prínosom pre *Kriváň* bola poradenská pomoc štábu a ostatných príslušníkov brigády *Sergej* v oblasti organizácie, stratégie a taktiky partizánskeho boja, s ktorým slovenskí dôstojníci nemali skúsenosti. Brigáda nadviazala spoluprácu so samospráv-

38 AM SNP Banská Bystrica, f. IV/C-1, prír. č. 33/59, s. 4. Denník brigády „Kriváň“; AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, s. 27,28; AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. *Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“*, s. 34.

39 AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. S 157/86. Príloha k spomienkam J. Vogla, č. 25.

40 Tamže, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. *Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“*, s. 32.

41 AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. 33/59, s. 4. Bojový denník partizánskej skupiny *Kriváň*, s. 5; AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. *Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“*, s. 30.

nými orgánmi, miestnymi strážnymi oddielmi, príslušníkmi pohraničnej Finančnej stráže vo Vyšnej Jablonke, Žandárskou stanicou v Telepovciach a Poštovým úradom v Papíne. Pracovníčka pošty v Papíne Klára Slížová poskytovala štábu informácie a pomohla brigáde napojiť sa na verejnú telefónnu sieť. Vnútorne prepojenie medzi štábom a jednotlivými skupinami zabezpečili spojári brigády na čele s npor. del. Karolom Kresánkom.

Brigáde sa podarilo uspokojivo vyriešiť zásobovanie potravinami. Štáb odchádzal do hôr so sumou 240 000 Ks. Pre bezpečnosť prepravy boli peniaze rozdelené do úschovy viacerým členom štábu. S peniazmi disponoval proviantný zvk. rtm. Jozef Pochlopen podľa rozkazov veliteľa. Bolo zakázané používať peniaze na súkromné nákupy. Neskôr štáb brigády *Kriváň* poskytol 10 000 Ks sovietskej brigáde *Sergej*, ktorá nemala slovenské peniaze.⁴² Prvé dni sa vojaci stravovali z donesených zásob, iba sem-tam sa niečo dokúpilo. Ďalšie dni nákupy zabezpečoval proviantný a varilo sa provizórne v skupinách. Od 8. septembra sa strava začala pripravovať v poľných kuchyniach. Pri varení vypomáhali aj ženy z dediny. V Papíne sa nachádzal veľkostatok. Jeho správca Kohaut sa po vzniku rušnej situácie presunul do Humenného. Brigáda *Kriváň* vzala veľkostatok pod kontrolu. Ako dozor tam pplk. J. Vogl určil ekonóma – aspiranta voj. zást. Ferenčíka. Veľkostatok sa stal hlavnou zásobovacou základňou potravín pre vojsko i ostatných partizánov. Čerpali sa odtiaľ produkty ako mäso, obilie, zemiaky a i. Obilie sa mlelo v mlyne asi 2 km severne od Papína. Chlieb piekol papínsky pekáč. Pplk. J. Vogl sa o tejto forme zásobovania s časovým odstupom vyjadril, že mala výhody, ale aj negatíva. Príslušníci si zvykli na akési mierové stravovanie a neosvojili si partizánsky spôsob samozásobovania.⁴³

Podarilo sa vyriešiť zabezpečenie zdravotnej služby. Lekár Delostreleckého pluku 2 sa k skupine nepridal. Vojaci nemali vo svojich radoch ani ošetrovateľa. Po príchode ako východisko zistili adresy pôrodných asistentiek v najbližších obciach. Našťastie ich služby nebolo treba využiť. O pár dní sa podarilo získať pre službu v brigáde MUDr. Samuela Berana z Papína a neskôr sa k nemu pridali aj MUDr. Ernest Blum, ktorý sa prisťahoval od Udavského. Lieky nakupovali lekári v Humennom, platilo sa v hotovosti z vojenského rozpočtu.⁴⁴

Určitú nevôľu obyvateľstva vyvolala požiadavka štábu *Kriváň* na vrátenie vojenských koní, postrojov, sediel, zbraní a iného vojenského materiálu. Trvalo dlhšie, kým sa časť tohto materiálu vrátila, niekedy bolo treba aj pohroziť. V dokumentoch sa nachádza zoznam usadlostí, ktoré mali vojenské kone. Napríklad v Papíne mali roľníci 40 vojenských koní.⁴⁵

Už počas doladovania organizácie brigády a vytvárania materiálnych podmienok v menších bojových skupinách vojaci naplno pracovali. Uskutočňovali blízky i vzdialenejší prieskum so zámerom rozšíriť operačný priestor brigády južným smerom do Udavskej doliny. Dochádzalo k prvým stretom s hliadkami nepriateľa. Nemci mali záujem o tento priestor aj z toho dôvodu, že chceli odviezť materiál, ktorý tam zostal po slovenskej armáde. Pokúšali sa o to aj maďarské jednotky v pohraničnej oblasti zo smeru obce Zvala. Z prvých stretov na začiatku účinkovania brigády *Kriváň* s nemeckými jednotkami možno spomenúť prepadnutie početnejšej hliadky južne od Nižnej Jablonky, pri ktorej boli traja nemeckí vojaci mŕtvi a traja zajatí.⁴⁶ 7. septembra bol odrazený útok maďarskej jednotky zo smeru Zva-

42 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. *Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“*, s. 58.

43 Tamže, s. 36.

44 Tamže, s. 45

45 Tamže, príloha č. 12.

46 AM SNP Banská Bystrica, f. IV, príř. č. 33/59, s. 4. Bojový denník partizánskej skupiny *Kriváň*, s. 5.

la, pri ktorom na strane nepriateľa boli mŕtvi, ranení a traja zajatí. ⁴⁷ Menšie prestrelky boli na dennom poriadku.

Dňa 8. septembra sa pobyt vojska v tábore nad Vyšnou Jablonkou skončil. Na spoločnej porade s velením brigády *Sergej* boli určené obranné úseky, ktoré obsadili jednotlivé roty brigády *Kriváň*. Rozkaz určoval: „...rota *Svoboda* obsadí Nižnú Jablonku, kde zaujme predbežnú obranu s ťažiskom v smere na *Papín* a *Világy*. Oddiel *Hurban* obsadí *Hostovice* s ťažiskom obrany smerom na *Pčoliné* a *Čukalovce*. Rota *Jánošík* zaujme polovičkou roty *Telepovce* s ťažiskom obrany na *Balnicu* v (Poľsku). Oddiel *Žula* obsadí *Vyšnú Jablonku* s ťažiskom obrany na *Olšinkov*, kde dokončí bojovú pohotovosť delostreleckého oddielu. Veliteľstvo *Kriváň* s druhou polovicou roty *Jánošík* a so zvyškom skupiny obsadí sklad dreva v *Hostoviciach*.“⁴⁸ Štáb brigády sa utáboril v budove drevoskladu v *Hostoviciach*. Brigáda *Sergej* sa podľa dohovoru premiestnila do lesov v masíve medzi *Hostovicami* a *Nechválovou Poliankou*. Telefonické spojenie mala zabezpečiť skupina spojárov na čele s npor. *Kresánkom*.⁴⁹ Delostrelecký oddiel *Žula* mal dokončiť reorganizáciu a zaujať palebné postavenie v operačnom úseku tak, aby mohol podporovať všetky roty. Roty mali zabezpečiť hliadkovanie aj vo vzdialenejšej oblasti prideleného úseku. Dňa 11. septembra rota *Svoboda* prepadla pred svojim obranným úsekom južne od *Nižnej Jablonky* nemeckú propagačnú skupinu s dvoma nákladnými a jedným rozhlasovým vozom. Pri akcii bolo 14 nepriateľských vojakov zabitých, 7 ranených a štyria zajatí, medzi ktorými bol aj slovenský hlásateľ menom *Slávik*. Brigáda ho nechala pod dohľadom na pomocné práce pri štábe. Ostatní zajatci boli odovzdaní brigáde *Sergej*.⁵⁰ O jednej z akcií *Kriváňa* pri obci *Telepovce* 11. septembra 1944 informovalo aj hlásenie náčelníka bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby Pohotovostnej skupiny H. SS-Obersturmbannführera Dr. Josefa *Witiska*. Početná i palebná sila *Kriváňa* v správe bola dost nadsadená. „*Sila bánd v tomto priestore okolo 5-6 000 mužov. Výzbroj ťažké a ľahké guľometry, mínometry a delá.*“ Útočník bol prekvapený, že obrancom pomáhali ženy aj deti. V správe bolo navrhnuté obec bombardovať.⁵¹

Nemci v tom čase viedli intenzívnu propagandu na odpútanie slovenských vojakov od partizánov. Veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina 20. septembra 1944 vydalo pre skupinu armád *Heinrici* rozkaz: „*Vec: Postup voči slovenským vojnovým zajatcom. 1. V propagandistickej akcii pod heslom „Vydite z lesov, odovzdajte zbrane, chodte domov k mierovej práci“ treba pokračovať. 2. Pre východné Slovensko sa nariaďuje: a) Vojnových zajatcov – Slovákov možno posilať do ich domovských obcí len vtedy, ak aa) sa dobrovoľne prihlásili na odovzdanie zbraní a bb) majú bydlisko na východnom Slovensku. b) Tých, ktorí sa dobrovoľne hlásia na odovzdanie zbraní a bývajú na strednom a západnom Slovensku, treba najprv sústrediť do pracovných táborov a poslať na opevňovacie práce na východnom Slovensku. Treba im oznámiť, že domov sa vrátia, až bude zničená väčšina bánd na strednom a západnom Slo-*

47 Tamže, s. 6.

48 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. *Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“*, s. 34.

49 Tamže.

50 Tamže, s. 40. *Slávik* mal iba 19 rokov, pochádzal zo západného Slovenska. Pri výsluchu vypovedal, že bol pomocným hlásateľom v prešovskom rozhlase. Počas bojovej akcie v *Zubnom* 24. septembra zbehol k *Nemcom*.

51 SUŠKO, Ladislav (zost.). *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938-1945. Dokumente. Band I. Buch 2. Slovensko v jeseni 1944*. Bratislava : Lúč, 2009, dok. č. 55 – S, s. 83. Činnosť brigády *Kriváň* bola priebežne monitorovaná. Stručné správy o nej obsahujú aj dokumenty pod č. 68 – S, s. 59; dok. č. 69 – S, s. 100; dok. č. 70 – S, s. 103.

vensku. c) Voči všetkým ostatným vojnovým zajatcom treba postupovať ako k vojnovým zajatcom a odovzdať ich do zajateckého tábora.⁵²

Veliteľom civilnej správy v operačnom priestore na východnom Slovensku v auguste 1944 bol gen. Augustín Malár. Po odzbrojení VSA Nemecký generál na Slovensku gen. Albert von Hubicki vyslal do operačného priestoru skupiny armád Severná Ukrajina na východné Slovensko L. von Mohlsena, v civilnom povolaní hlavného územného radcu (oberlandrat) v Olomouci. Vybavil ho plnou mocou a poveril úlohou „obnoviť v plnej miere činnosť správneho aparátu“ v operačnom priestore skupiny armád Severná Ukrajina na východnom Slovensku.⁵³ Ambície L. Mohlsena sa čoskoro dostali do rozporu so záujmami nemeckého konzula v Prešove Petra von Woinowicha a postupne strácal aj dôveru velenia armády. Veliteľstvo skupiny armád Severná Ukrajina sa rozhodlo poveriť kontrolou a usmerňovaním civilnej správy v operačnom pásme veliteľstvo tylového priestoru Korück 531, kde pôsobil veliteľ genmjr Ernst von Bauer. Doplnilo ho potrebným odborným personálom. Napríklad pre poľnohospodárstvo dostal 21 poľnohospodárskych veliteľov a počítalo sa s doplnením o ďalších 15. Pre priemyselný sektor bolo zriadené osobitné veliteľstvo so sídlom v Kežmarku.⁵⁴ V závere súhrnnej správy o situácii na východnom Slovensku k 10. novembru 1944 sa konštatovalo:

„a) Domáca správa v operačnej oblasti skupiny armád⁵⁵ na východnom Slovensku je znova práceschopná. b) Priemyselné a iné živnostenské podniky sú v prevádzke. c) Odviezlo sa veľké množstvo surovín a hotových výrobkov. d) Zadali sa veľké objednávky pre potreby armády. e) Zaokrytie požiadaviek armády je vo veľkej miere možné realizovať z krajiny. f) Dopravné spoje sa znovu sprístupnili a zabezpečili. g) Z ohrozených oblastí Horného a Dolného Spiša boli prevezené do bezpečia ženy a deti z radov miestnych Nemcov. h) Z bojového pásma sa vyviezlo bojaschopné obyvateľstvo, cenné hospodárske zariadenia a stroje.“⁵⁶

Na porade štábov Sergeja a Kriváňa dňa 12. septembra bolo rozhodnuté obsadiť ďalšie obce smerom na juh. Línia obrany sa posunula južne až na rozhranie chotára obcí Zubné – Adidovce. Došlo k presunu a novému rozmiestneniu rôt a delostreleckých batérií. Do obrany na severnom úseku boli zapojené aj miestne oddiely, žandári a príslušníci finančnej stráže. Expanzia partizánov na juh začala nemecké jednotky ešte viac znervózňovať. V trojuholníku severovýchodne od Humenného vznikol ostrov s viac ako 15 dedinami, ktoré okupačné jednotky nemali pod kontrolou. Podľa civilného obyvateľstva Nemci tento rajón nazývali

52 PREČAN, ref. 9, s. 288.

53 Tamže, dok. 167, s. 322.

54 PREČAN, ref. 9, dok. 212, s. 404; SUŠKO, ref. 51, dok. 208-S, s. 281, 282.

55 Skupina armád Severná Ukrajina bola koncom septembra 1944 premenovaná na Skupinu armád A.

56 Tamže, s. 408. Verejná správa a exekutíva augustovými udalosťami v roku 1944 v operačnom pásme na východnom Slovensku nebola veľmi narušená. V exekutive bol väčší výpadok v žandárstve, ktoré sa zapojilo do odboja. V dokumente spomínané objednávky pre potreby armády sa týkali Smaltovne Scholz pri Matejovciach, kde boli dané objednávky na výrobu benzínových sudov, súčiastok pre ručné granáty, alumíniových jedálnych šálok a i. Niektoré komponenty do zbraní vyrábala Železiarsky a oceliarsky závod v Prakovciach. Väčšie problémy mali Nemci s konsolidáciou železničnej a cestnej dopravy, kde dochádzalo k deštruktívnym akciám partizánov. Spočiatku bola najviac vyťažovaná trať Prešov Nowy Sącz, ktorou sa odsúval tovar i nemecké obyvateľstvo zo Spiša na poľské územie. O pracovnom nasadení obyvateľstva v operačnom pásme a evakuácii podrobnejšie pozri PEKÁR, Martin. *Situácia na východnom Slovensku v posledných mesiacoch existencie režimu*. In PEKÁR, Martin: *Východné Slovensko 1939-1945*. Prešov : Prešovská univerzita, 2007, s. 133-149; SCHVARC, Michal – PEKÁR, Martin. *Situácia správy prešovského konzula Veľkonemeckej ríše k vybraným udalostiam vojnových rokov*. In *Annales historici Presovienses* val 8/2008. Prešov : Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 269-273. *Situácia na východnom Slovensku*. Správa zo 17. septembra 1944.

„Die kleine Tschechoslowakische Republik.“⁵⁷ Partizáni prepadmi bránili bezpečnému pohybu nepriateľa v oboch smeroch na dosť rozsiahlom úseku prifrontového pásma.

Ale daň začali platiť aj partizáni. Dňa 13. septembra *Kriváň* pochoval na papínskom cintoríne svoju prvú obeť – vojaka Belu Pejtiho z Ružomberka. Ďalší ranený bol tajne dopravený do humenskej nemocnice, kde bol pod dozorom lekára MUDr. Timka zachránený. 14. septembra nepriateľ zaútočil mínometnou palbou na obec Humenský Rokytov. Vojaci odpovedali delostreleckou palbou. Nepriateľ prišiel o jedno nákladné auto a prevoznú kuchyňu.⁵⁸ Roty podnikali prepady na nepriateľské menšie kolóny aj vo väčších vzdialenostiach od svojich obranných pozícií. Hliadka pod vedením npor. del. Karola Kresánka 13. septembra prepadla na ceste Humenné – Medzilaborce severne od obce Volica nákladný voz, ktorý zapálila. Niekoľko nepriateľských vojakov bolo zabitých a ranených.⁵⁹ Nemecké jednotky zvýšili frekvenciu „ofukávania“ bojovej sily partizánov.

Dňa 15. septembra sovietske lietadlá omylom bombardovali obec Pčoliné. O život prišiel jeden civilista a dvaja boli ranení. Skoro celá dedina vyhorela. Štáb *Kriváňa* vypomohol občanom pridelením obilia zo zásob papínskeho veľkostatku.⁶⁰ Brigáda *Sergej* sa 16. septembra premiestnila do lesov juhovýchodne od obce Zubné. Pplk. J. Vogl prostredníctvom rádiových staníc brigády *Sergej* 16. septembra 1944 nahlásil veliteľovi 1. čs. zboru gen. L. Svobodovi početný stav brigády, výzbroj a muníciu. (Početný stav, ktorý som uviedla na predošlých stranách, sa podstatnejšie nezmenil, ale na tomto mieste z hlásenia uvádzam výzbroj.)

Brigáda mala:

6 diel (húfnic)	14 samopalov
35 ľahkých guľometov	3 prevozné kuchyne
13 ťažkých guľometov	16 vozov
225 pušiek	9 kár
4 automatické pušky	1 osobné auto
101 pištolí	1 motocykel s príviesom
11 raketových pištolí	2 nákladné autá
1 štábný autobus.	

Hlásenie ďalej obsahuje dislokáciu oddielu, informácie o nepriateľských silách, ale tiež požiadavku na dodanie zbraní a munície. Zo zbraní bolo požadovaných 200 pušiek, 15 ľahkých guľometov, 24 samopalov, 400 ručných granátov a tiež rádiovú stanicu s obsluhou.⁶¹

Partizánsky štáb pri Vojenskej rade 4. ukrajinského frontu (4.UF) poslal brigáde *Kriváň* dňa 17. septembra vo večerných hodinách pri leteckej preprave materiálu pre brigádu *Sergej* rádiovú stanicu aj s obsluhou – por. ČA Alexejom A. Krivoručkom.⁶²

Velenie brigády *Kriváň* po krátkom pobyte v Nechválovej Polianke a Papíne sa 17. septembra premiestnilo do obce Zubné. Tu bola zriadená telefónna ústredňa s napojením na jednotlivé rotu, delostrelecké batérie a štáb brigády *Sergej*.⁶³ Došlo aj k novému rozmiestneniu vojska a partizánov. Rota *Svoboda* (vel. por. pech. Ondrej Šinák) bola rozmiestnená

57 TABIŠ, Jozef. *Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“*, s. 28.

58 AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. 33/59, s. 4. Bojový denník partizánskej skupiny *Kriváň*, s. 9.

59 Tamže.

60 Tamže, s. 10.

61 AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. S 157/86. Príloha k spomienkam J. Vogla, č. 24.

62 AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. 33/59, s. 4. Bojový denník partizánskej skupiny *Kriváň*, s. 11; AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. *Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“*, s. 29, 30.

63 AM SNP Banská Bystrica, f. IV, prír. č. 33/59, s. 4. Bojový denník partizánskej skupiny *Kriváň*, s. 10, 11.

v priestore Adidovce, na čiare Suchar kóta 526-386, jeden km severne od Adidoviec s ťažiskom obrany údolia rieky Uda. Rota mala vysunúť dve družstvá asi jeden km východne a západne od Adidoviec. Obec Adidovce nebola obsadená. Rota *Jánošík* (vel. npor. pech. Pavol Lovasík) zaujala obranu na juh od priestoru kóty 467 s úlohou prehradiť priechody do priestoru Zubného zo smeru Slovenské Krivé, Jabloň a Koškovce. Rota *Hurban* sa presunula do Papína a mala prehradiť priechody z Humenského Rokytova na Papín. V Pichniach mala ponechať jedno družstvo a v Pčolinom druhé družstvo, zosilnené jedným ťažkým guľometom. Delostrelecký oddiel *Žula* sa mal premiestniť do palebného postavenia v priestore kóty 251, asi 3 km západne od Zubného, s úlohou priamej podpory rôt *Svoboda* a *Jánošík*.⁶⁴ Brigáda *Sergej* sa už 16. septembra presunula do lesov juhovýchodne od Zubného a v tomto priestore ostala.⁶⁵

Koncom druhej a začiatkom tretej septembrovej dekády pokusy nemeckých vojsk dostať sa do partizánmi kontrolovaného úseku sa stupňovali. 17. septembra skupina s viac ako 50 ukrajinskými príslušníkmi nemeckej armády sa dostala z Poľska na slovenskú stranu v chotári Telepovce. Pokúsila sa odzbrojiť miestny oddiel strážiaci hranicu, ale ten sa rozprchol do lesov. Nepriateľ sa dostal až do Pčoliného, kde zastrelil telefonistu skupiny *Kriváň*.⁶⁶ Na druhý deň na tento úsek poslal veliteľ *Kriváňa* autom skupinu vojakov pod velením npor. J. Bučeka s úlohou za pomoci miestneho oddielu v Telepovciach a obyvateľov obce zatarašiť dvojkilometrový úsek cesty zo slovenskej strany v smere k Balnici na poľskej strane. Šlo o poľnú cestu, ktorá bola zjazdná pre nákladné autá. Cestu spevnili a upravili príslušníci Východoslovenskej armády v júni 1944 pre potrebu presunu materiálu slovenským jednotkám, ktoré budovali opevnenia na západnom brehu rieky San. Skupina pod velením npor. Bučeka na spiatocnej ceste zajala troch nemeckých vojakov.

Informácie, ktoré prinášali hliadky z hlbšieho prieskumu i okolia partizánskeho rajónu, neveštili nič dobré. V celom okolí sa zvyšovali počty nemeckých vojakov. Bojovú silu partizánov sa nepriateľské jednotky pokúsili zistiť v popoludňajších hodinách 21. septembra, keď okolo 250 mužov za pomoci dvoch tankov a dvoch samohybných diel prepadli obranu na južnom smere od Adidoviec. Slovenskí delostrelci svojou paľbou a za pomoci peších jednotiek s použitím ťažkých a ľahkých guľometov útok odrazili.⁶⁷

Večer sa zišli štáby *Sergeja* i *Kriváňa* a situáciu vyhodnotili ako dosť nebezpečnú. Predpokladali, že v najbližších dňoch môže dôjsť k sústredenému útoku z nemeckej strany, ktorý by bol nad sily vojakov a partizánov. O situácii informovali cez rádiostanice partizánsky štáb pri 4. UF. Zvýšili ostražitosť, posilnili obranu ako sa len dalo a vyslali prieskumné skupiny po celom okruhu. Dňa 22. septembra sa nepriateľ pokúsil odstrániť zatarasy na ceste z Balnice do Telepoviec. Obyvateľstvo žiadalo o pomoc. Na úsek bola vyslaná silnejšia skupina vojakov a partizánov pod velením npor. del. Karola Kresánka. Zatarasenie aj za pomoci miestnej skupiny posilnili. Aktívnejšie boli nemecké hliadky aj na ostatných úsekoch. Večer bola opäť porada štábov aj za účasti veliteľov rôt a veliteľa oddielu delostrelcov. Dohodli sa, že obidve brigády sa presunú na Beskydy do starého tábora a pokúsia sa o prechod k Červenej armáde. O situácii prostredníctvom rádiostanice opäť informovali 4. UF. Pplk. J. Vogl navrhoval uskutočniť presun v noci z 23. na 24. septembra. Nasledujúci deň – 23. septembra

64 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. *Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“*, s. 53.

65 AM SNP Banská Bystrica, f. IV, príř. č. 33/59, s. 4. Bojový denník partizánskej skupiny *Kriváň*, s. 10.

66 Tamže s. 11.

67 Tamže, s. 13.

bolo pomerne ticho, ale dalo sa očakávať, že je to ticho pred búrkou. Keďže velitelia odpoved' od 4. UF nemali, odsunuli presun na noc z 24. na 25. septembra. Ale už 24. 9. v skorých ranných hodinách sa mal odsunúť trén so zásobami munície, potravín a ďalšieho materiálu do priestoru nad Nechválovu Polianku. Keďže šlo o vozy s ťažkým nákladom, boli zabezpečené aj konské pripriaže zo Zubného. Časť druhej delostreleckej batérie pod velením npor. del. Štefana Jaremu v tom istom čase sa mala presunúť s jednou húfnicou nad Vyšnú Jablonku. V celkovom rozmiestnení vojsk boli iba menšie zmeny a korekcie. Prvá delostrelecká batéria (vel. nor. del. Ján Buček) a tretia batéria (vel. por. del. Jozef Folta) so štyrmi 10 cm húfnicami mali palebné postavenie v lese *Kozáre* vo vzdialenosti asi 2 km od Zubného. Veliteľská pozorovateľňa bola na kopci nad Adidovcami. Jedno dielo bolo umiestnené asi 1 km južne od Zubného.⁶⁸ Brigáda *Sergej* bola rozmiestnená juhozápadne od obce Pichne.

Útok nepriateľa sa začal 24. septembra o siedmej hodine na južnom smere od Adidoviec za použitia zbraní: tanky, mínomety, delá, motorizovaná pechota.⁶⁹ Obdobný scenár sa takmer súbežne zopakoval na smere od Sniny a severne od Papína zo smeru Medzilaboriec. Na severovýchodnom smere sa ako prví dostali pod palbu trény a čata delostrelcov, ktorá sa presúvala do Vyšnej Jablonky. Delostrelci a prvé vozy trénu sa ešte stihli presunúť, ale ďalšie boli rozprášené.⁷⁰ Obrana zareagovala na všetkých smeroch. Výborne si počínali delostrelci na južnom úseku. Rozmiestnenie batérií bolo uskutočnené tak, aby mohli poskytovať podporu aj brigáde *Sergej* západne od obce Pichne. Táto pomoc bola plne využitá. Potrebné údaje na zameriavanie strelby sa poskytovali prostredníctvom telefónu a neskôr jazdeckou spojkou. Na obidvoch spomínaných smeroch bol útok dosť úspešne odrázaný. Neskôr sa situácia skomplikovala pri obrane cesty na Papín zo severozápadu od obce Humenský Rokytov. Rota *Hurban* pred silným náporom nepriateľa predčasne ustúpila a štáb *Kriváňa* nemal potrebnú zálohu, aby mohol tento úsek vykryť. Nepriateľ postupoval po oboch stranách rieky Udava najprv do Papína a potom smerom na Zubné. Veliteľ *Kriváňa* na úsek severne od Zubného nasadil pešiu čatu s guľometmi z roty *Jánošík* (vel. čaty por. Štefan Konvalinka), ktorú stiahol z úseku od Adidoviec. Nerovný boj trval takmer dopoludnia. Keď sa nepriateľ dostal na severný okraj obce Zubné, vel. pplk. Vogl o 12.30 h. vydal rozkaz, že ak jednotky nebudú môcť udržať obranu do večerných hodín, nech ustúpia na Vihorlat. Rozkaz prijal telefonicky veliteľ delostreleckého oddielu stot. J. Tabiš na pozorovateľni a sprostredkoval ho aj peším rotám *Svoboda* a *Jánošík*. Pre útok nepriateľa tento rozkaz rote *Hurban*, príslušníkom trénu (trén sprevádzala aj logistická časť štábu brigády), delostreleckej čate npor. del. Š. Jaremu a štábu brigády *Sergej* už nebolo možné bez rizika doručiť ani spojkou. Telefonické spojenie bolo prerušené už skôr. Štáb brigády *Kriváň* sa presunul do lesov juhozápadne od obce Zubné. Zubné bolo obsadené, ale boje delostrelcov a peších rôt na južnom úseku ešte pokračovali asi dve hodiny. Takmer do večerných hodín pokračovala strelba aj na úseku brigády *Sergej* – kóta 511. Brigáda *Sergej* ustúpila smerom na Nechválovu Polianku. Ráno sa presunula nad Vyšnú Jablonku a spolu s príslušníkmi roty *Hurban* a čiastočne aj

68 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“, s. 34, 36.

69 Počty motorizovaných peších jednotiek a ťažkých zbraní neuvádzam, pretože sa v dokumentoch rôznia. Nemecké pramene o tejto bojovej akcii som nenašla. Dá sa iba predpokladať, že mohli byť na akciu vyčlenené bojové skupiny z XXIV. tankového zboru, ktorý na poľskom území v blízkosti slovenských hraníc bol v tom čase etablovaný.

70 Došlých trénuv sa ujal učiteľ z Nechválovej Polianky Jurčišin a pomohol zabezpečiť ukrytie munície a materiálu. Pozri AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, s. 68.

čaty delostrelcov pokračovala do beskydských vrchov, kde zotrvala až do konca septembra, keď prešla k Červenej armáde. Čiže v tento ťažký deň – 24. septembra 1944 – sa bojová súčinnosť brigády *Kriváň* a brigády *Sergej* skončila. Delostrelci na južnom smere pri Adidovciach neboli na svojom palebnom postavení zasiahnutí. Odmlčali sa okolo 16. h. Odmontovali z diel zameriavače, úderníky a ukryli ich do dutín stromov. Kostry diel zamaskovali listnatými konármi, aby ich nepriateľ nezbadal a nevyužil. Ale tiež aj s miernou nádejou, že sa na to miesto možno ešte vrátia.⁷¹ Do priestoru delostrelcov došla aj rota *Jánošík* s vel. npor. P. Lovasíkom. Veliteľ delostreleckého oddielu stot. del. Jozef Tabiš spolu s veliteľom roty sa dohodli, že v nočných hodinách sa presunu na južný úsek za Udavu do vrchov Makovica, kóta 455, lebo predpokladali, že ráno môžu byť napadnutí. Čo sa dalo, vzali na kone, ale niekoľko koní, ktoré nemohli zobrať, priviazali k stromom na mieste, že si ich pastieri nájdu. Presun začali po 22. h., značnou prekážkou bola hradská vedúca z Adidoviec do Zubného, ktorá bola strážená tak, že každých 10 minút po nej prechádzal motocykel s prívesom. Strieľať nebolo možné, a tak použili drôt natiahnutý do určitej výšky. Podarilo sa prejsť cez cestu, ale pomohol im pri tom aj jeden z koní, ktorý sa utrhol, predbehol vojakov a cvalom sa pustil cestou do Zubného, kde predtým nocoval. Nemecké stráže v domnieke, že útočia partizáni vyhlásili poplach a palbou naháňali utekajúceho koňa. Kôň odlákal pozornosť, i keď na to doplatil životom a skupina sa presunula bez ujmy na druhú stranu do lesov.⁷² V priestore na Makovici sa stretli s rotou *Svoboda*, vel. por. Ondrej Šinák. Ráno ešte uskutočnili koňmo prieskum bojiska brigády *Sergej*, ale ostali tam iba stopy po boji a pásoch tankov. Od civilistov sa dozvedeli, že partizáni odišli do hôr nad Vyšnú Jablonku. Delostrelci a obidve rotý zotrvali na svojom mieste ešte do rána 26. septembra, kedy začali presun do pohoria Vihorlatu.⁷³

Bilancia strát brigády *Kriváň* počas obranných bojov 24. septembra bola: 3 mŕtvi, dvaja ťažšie a niekoľko ľahšie ranených, 25 nezvestných. Odlúčených, ktorí ustúpili na Beskydy, bolo vyše 60 osôb. Išlo najmä o rotu *Hurban* a niekoľkých delostrelcov z 2. delostreleckej batérie. Časť skupiny, ktorá sprevádzala trén – boli v nej aj členovia štábu *Kriváňa* – sa po desiatich dňoch putovania dostala na povstalecké územie a viacerí z nej sa pod vedením por. hosp. Ondreja Dobrotu prihlásili do povstaleckej armády.⁷⁴

Veliteľ brigády *Kriváň* pplk. del. Jozef Vogl vo svojich spomienkach pri tejto akcii vyzdvihol odvahu a statočnosť drvivej väčšiny vojakov a dôstojníkov. Trochu zazmätkovalo iba velenie roty *Hurban* tým, že dalo rozkaz k predčasnému ústupu, ale najmä, že rota neustúpila južným smerom na Zubné, ale severovýchodným, čím došlo k jej oddeleniu od ostatných častí brigády. Ocenil pomoc finančnej stráže vo Vyšnej Jablonke, žandárov a finančnej stráže v Telepovciach a tiež miestnych oddielov. Zamýšľal sa aj nad vlastnými taktickými krokmi pri prípravách i priebehu bojovej akcie. Isteže, vždy sa nájde nejaká rezerva, ale každá väčšia bojová akcia je v čase príprav rovnicou o viacerých neznámych, a nemusí to vždy vyjsť na sto percent.⁷⁵

Ešte pred presunom brigády *Kriváň* do pohoria Vihorlat väčšie partizánske jednotky na východnom Slovensku dostali začiatkom septembra 1944 príkaz od UŠPH v Kyjeve pod-

71 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 34/90. TABIŠ, Jozef. Spomienky a zážitky z odbojovej činnosti za SNP v skupine „Kriváň“, s. 34.

72 Tamže, s. 38.

73 Tamže.

74 Dejiny SNP, ref. 2, s. 91.

75 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, s. 78-82.

chytíť príslušníkov Východoslovenskej armády, ktorí unikli odzbrojeniu. V tomto duchu oslovil veliteľ partizánskeho zväzku *Stalín* pplk. M. I. Šukajev 13. septembra veliteľa brigády *Kriváň* pplk. J. Vogla prostredníctvom svojej spojky – por. Soleja. Navrhol mu, aby sa brigáda *Kriváň* pridala k partizánskemu zväzku Šukajeva. Na rozkaze, ktorý spojka doručila, bol podpis veliteľa oddielu npor. pech. Ladislava Kováča. Pplk. J. Vogl dal písomnú odpoveď v tom zmysle, že UŠPH už schválil ním vedenú skupinu ako samostatnú vojensko-partizánsku brigádu *Kriváň*, ktorá má úzko spolupracovať s partizánskou brigádou *Sergej*.⁷⁶ O niekoľko dní neskôr došla spojka od plk. gšt. Viliama Talského s príkazom „...aby sa oddiel *Kriváň* v čo najkratšom čase presunul pokiaľ možno aj s materiálom do priestoru, ktorý Vám ukáže spojka, ktorá Vám tento rozkaz donesie. Doplňok delostrelcov Vás čaká v novom priestore. Cestu Vám ukáže spojka.“ Podpísaný: „Veliteľ voj. jednotiek na vých. Slovensku plk. V. Talský.“⁷⁷ Plk. V. Talský na základe rozkazu veliteľa 1. ukrajinského frontu maršala I. S. Koneva bol 16. septembra vysadený na provizórnom letisku nad Závadou, kde v tom čase sídlil štáb brigády *Čapajev*. Jeho úlohou bolo zhromaždiť roztrúsených vojakov obidvoch divízií VSA, vytvoriť z nich bojovú jednotku a viesť boj partizánskymi metódami. K dispozícii mu bol daný oddiel mjr. jazd. Juraja. Bileja v počte 112 osôb, vyčlenených zo zväzku pplk. M. I. Šukajeva a *Čapajeva*. Pre potreby štábu dostal 18 dôstojníkov a potrebný materiál. Základňou pre činnosť oddielu bol zväzok *Čapajev*, kde *Detvan* tvoril 4. oddiel.⁷⁸

Po príkaze na presun nasledoval rozkaz plk. V. Talského s poradovým číslom 1,⁷⁹ ktorý

76 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef: Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, príloha č. 15.

77 Tamže, príloha č. 16.

78 BENČÍK, Antonín. K partizánskym bojom na východnom Slovensku v rokoch 1943-1944. In *Historie a vojenství*, 1959, č. 3, s. 407,408; GEBHART, Jan – ŠIMOVČEK, Ján. Partizáni v Československu 1941-1945. Praha : Naše vojsko, 1984, s. 323.

79 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, prír. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef: Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, príloha č. 35.

„Rozkaz čís. 1 Veliteľstva východ. voj. skupiny.

Článok 1. Veliteľstvo východ. voj. Skupiny – zriadenie. Dňom 16. 9. 1944 00.00 hod. bolo zriadené Veliteľstvo východnej voj. skupiny pod velením plk. gšt. Viliama Talského – krycia značka „Detvan“. Úlohou „Detvana“ je sústrediť pod svojím velením všetky roztrúsené voj. jednotky starej slovenskej armády ako aj povolať do činnej služby všetky tie sily na vých. Slovensku, ktoré svojvoľne opustili svoju vojenskú jednotku a nachodia sa alebo doma alebo skrývajú sa po skupinách.

Článok 2. Úloha východnej vojenskej skupiny.

1/ Utvoriť vojensky zorganizované jednotky (roty, prápory, pluky a prípadne skupiny). 2/ Sústrediť sa v priestore Stropkov a severne a tu vyčkať príchod ruskej armády na Slovensko. Rozkazy pre ďalšiu činnosť budú vydané. 3/ Až do ďalšieho rozhodnutia zostane veliteľstvo Detvan v úzkom spojení s partizánskou skupinou Čapajev, s ktorou je ako aj skupina Bilej (priamo podriadená Detvanu) v hospodárskom spoločenstve a doplňujú si vzájomne bojové úkoly, podľa toho, ako to situácia vyžaduje.

Článok 3. Postavenie východnej voj. skupiny.

Východnú voj. skupinu je treba pokladať za regulárnu armádu ČSR a ako takú pokladať ju za časť spojeneckých vojsk, bojujúcich toho času proti Nemecku a Maďarsku. Východná voj. skupina podlieha cestou veliteľstva československých jednotiek na Slovensku v B. Bystrici nadriadeným čl. veliteľstvám vojenským. Do tých čias, kým nenadviažeme s nadriadenými čl. veliteľstvami spojenie, konáme podľa nariadení, ktoré dostal veliteľ Detvan od veliteľa 1. ukr. frontu maršala Koneva pri návšteve v jeho hlavnom stane. S ohľadom na to, že vých. voj. skupina je regulárnou čl. armádou, postavenou na podklade dohody medzi prezidentom ČSR Dr. Benešom a maršalom Stalinom SSSR, je občianskou povinnosťou každého občana ČSR, povinného vojenskou službou, aby vstúpil do radov jej jednotiek a takto svojou účasťou potvrdil vôľu každého Slováka bojovať po boku našich ruských bratov proti nemeckému okupanstvu. Ten, kto sa neoprávnene vzdialil od svojej jednotky či v boji alebo mimo boja, stáva sa obyčajným zbehom a ako s takým bude s ním naložené. Každého jednotlivca, člena vých. voj. skupiny vedú veliteľia v evidencii s dátumom, kedy, kde do tejto armády pristúpil. Pri vstupe do armády zloží každý prisahu, ktorou sa zaviazuje do posledného dychu konať svoje voj. povinnosti. Vnútorný pomer k armáde ako aj jej postavenie voči jej okoliu stanoví predpis A -I - 1. Jej postavenie k jed-

bol pplk. J. Voglovi doručení spojkou počas akcie 24. septembra 1944. Pokiaľ išlo o presun brigády Kriváň pplk. J. Vogl s presunom svojho oddielu nesúhlasil. Ako hlavný dôvod uviedol, že oddiel je schválený ako samostatný a okrem toho má ťažké zbrane, s ktorými sa presúvať nedá. Plk. V. Talský po svojom návrate už nebol pre svojich bývalých vojakov a dôstojníkov neformálnou autoritou. Jeho „hriech“ bol až priveľký. Ale pplk. J. Vogl rešpektoval jeho oficiálne postavenie a úlohy, ktoré mu boli zverené. Bol ochotný predkladať mu informácie a hlásenia o stave jednotky a plnení bojových úloh. Ich vzájomná korešpondencia sa postupne niesla v korektnom duchu. Na bližšie objasnenie niektorých otázok pplk. J. Vogl poslal k plk. Talskému vlastnú spojku, člena štábu brigády *Kriváň* npor. del. Karola Kresánka. Plk. Talský pri návrate tejto spojky poslal k brigáde dvoch delostreleckých dôstojníkov – npor. del. Viliama Savka a npor. del. Jozefa Buzíka.⁸⁰ Pplk. J. Vogl mu vzápätí poslal správu o priebehu obrannej akcie 24. septembra 1944.⁸¹

V zmysle citovaného rozkazu č. 1 od plk. Talského brigáda uskutočnila prísahu svojich príslušníkov. Keďže jednotky sa nachádzali v bojovom postavení na rôznych úsekoch, nebolo možné pripraviť spoločný slávnostný akt. Prísaha sa konala 22. septembra 1944 na jednotlivých bojových úsekoch.⁸²

K aktivitám brigády *Kriváň* patrila tiež propagačno-agitačná činnosť. Brigáda pohotovo reagovala na nemeckú a neskôr aj na slovenskú propagandu zacielenú na návrat bývalých príslušníkov slovenskej armády buď domov alebo do radov novej armády. V čase od 10.

notlivým partizánskym skupinám je ako rovný k rovnému. Treba organizovať účelnú spoluprácu, aby bol dosiahnutý konečný spoločný cieľ – zničenie nemeckého okupanta a oslobodenie našej vlasti.

Článok 4. Nábör do vých. voj. skupiny.

Je povinnosťou jednotlivých vel. skupín, aby vo svojom okruhu pôsobnosti: 1/ Zisťovali a mali v evidencii tých brancov, ktorí neoprávnenne opustili svoje jednotky slov. armády. 2/ Viedli evidenciu brancov 1. zálohy. 3/ podľa počtu k dispozícii stojacích zbraní povolali do činnnej služby potrebný počet brancov postupne od najmladších ročníkov počnúc. 4/ V každej obci, kde sa nábör vykonáva, treba vyhlásiť pripojený rozkaz veliteľstva vých. voj. skupiny o poslaní brancov.

Článok 5. Používanie pečiatok

Pre okamžitú nemožnosť zaobstaráť si vlastné pečiatky nariaďujem:

1/ Ako záhlavnú pečať (prípadne vypísať) používa sa a/ Veliteľstvo vých. voj. skupiny, a to pri dokladoch, z ktorých vyplýva finančný alebo právny záväzok, „Detvan“ pri každej inej korešpondencii vnútornej. b/ Záhlavnú pečaťku „Skupina „Kriváň“ a „ Skupina Bilej“ používajú vždy.

2/ Ako guľatú pečaťku užíva zatiaľ vel. Detvan guľatej pečiatky [guľatú pečaťku] part. skup. Čapajeva.

Dostane: Kriváň, Bilej, Čapajev a vo výpise Kurov, Šukajev a Majorov.

Veliteľ Detvan: plk. Talský, v. r.“

80 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, s. 65.

81 Tamže, príloha č. 37.

82 Text prísahy: „Prisahám na všetko, čo je mi sväté, že v boji za oslobodenie Československej republiky nebudem ľutovať ani svojich síl ani svojho života. Nemilosrdne budem mstíť všetky muky a slzy našich matiek a sestier, zavraždených vlastencov, všetky zločiny spáchané nemeckými a maďarskými barbarmi na Čechoch, Slovákoch a Karpatských Ukrajincov. Dobrovoľne som sa prihlásil do radov československých bojovníkov a sľubujem, že budem vždy poslušný rozkazu svojho veliteľa svojho oddielu a budem ho bezvýhradne plniť. Zverené tajomstvo budem posvätné brániť a svojich druhov a svoj oddiel nikdy nezradím i keby som bol vystavený sebe ťažším mukám. Keby som však svoj oddiel zradil alebo neplnil jeho rozkazy, nech ma stihne trest z rúk mojich kamarátov. Mój oddiel mi bude rodinou, moji kamaráti mi budú bratmi. Keď bude ranený mój druh alebo ak padne do ťažkého postavenia, budem mu nápomocný a nedopustím, aby sa dostal do rúk nepriateľa. Sám nikdy sa živý nevzdám nepriateľovi. Všetky moje myšlienky a sily budú odo dneška venované jednému cieľu: škodiť nepriateľovi na každom kroku, pomáhať zo všetkých síl boju mojej vlasti za slobodu. V tomto boji neustanem, kým posledný cudzí vrotelec nebude vyhnaný z našej vlasti, kým Československá republika, štát troch rovnoprávných národov – Čechov – Slovákov a Karpatských Ukrajincov – nebude opäť slobodná. Mojm heslom bude: Smrť fašistickým okupantom – slobodu národom Československa. Tak prisahám!“ Pozri AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, príloha č. 19.

do 24. septembra vydala niekoľko letákov, v ktorých pranierovala propagandistický obsah a plané sľuby, ktorými Nemci chceli vylákať vojakov z hôr. Jeden leták bol podpísaný aj novým slovenským ministrom obrany Štefanom Haššíkom. Vydala tiež niekoľko výziev k obyvateľstvu, v ktorých ho žiadala o pomoc a podporu pri plnení bojových úloh. V niekoľkých letákoch informovala obyvateľstvo o celkovej situácii a postupe frontu.⁸³

V polovici septembra štáb brigády *Kriváň* navštívil veliteľ partizánskej skupiny *Jastrib*⁸⁴ Michail Z. Sieň aj s malou ochrankou. Pplk. J. Vogla zastihol v Nechválovej Polianke v škole, kde mal rokovanie s veliteľom brigády Sergej pplk. N. A. Prokopjukom. Prijali ho spoločne. Informoval ich o činnosti svojej skupiny v priestore Vihorlatu a zároveň tlmočil prosbu. Skupina *Jastrib* mala v tom čase okolo 70 príslušníkov. Vrátila sa k pôvodnej úlohe, pre ktorú bola vysadená – zabezpečovať spravodajstvo pre 4. UF. Zvýšený počet príslušníkov pri plnení tejto úlohy jej nevyhovoval. Potrebovala menšiu, pružnú skupinu, ktorá by sa mohla rýchlo pohybovať a premiestňovať. Preto veliteľ M. Sieň požiadal pplk. Vogla, aby prevzal asi 50-člennú skupinu partizánov, ktorá pozostávala prevažne z civilistov z okolitých obcí Vihorlatu. Dohodli sa, že skupina bude presunutá k brigáde *Kriváň* v dvoch etapách. No v operačnom priestore brigády *Kriváň* sa situácia začiatkom tretej septembrovej dekády skomplikovala, a tak vlastne brigáda *Kriváň* sa rozhodla presunúť do Vihorlatských vrchov.⁸⁵

Na fotografiách:
veliteľ partizánskej
brigády *Kriváň* –
VOGL – Sokolovský
(vľavo) a stot. Jozef
TABIŠ (vpravo).

83 Tamže, príloha č. 8, 9, 10, 13, 14, 17.

84 Partizánska skupina *Jastrib* vznikla na báze 5-členného desantu vysadeného 26. 8. 1944 pri obci Vinné. Skupinu vyslal štáb partizánskeho hnutia pri 4. UF na zabezpečovanie spravodajstva. Veliteľom výsadku bol Michail Z. Sieň, jeho zástupca Volodimir Smirnov, rádista Jurij Fejtelson a dvaja členovia – Pavol Čejkovský a J. Kraner (posledne menovaný bol Slovák). Pri zoskoku došlo k poškodeniu vysielacky preto sa skupina na určitý čas preorientovala na diverznú a deštruktívnu činnosť. Utáborila sa asi 5 km východne od vrchu Kyjov, kde si vybuodovala zemľanky. Rozrástla sa o vojakov 2. divízie VSA pod velením npor. pech. A. Kolbašovského a pridala sa k nemu skupina partizánskeho oddielu Pugačov, ktorá ostala vo Vihorlate aj po spojení oddielu Pugačova s čapajevovcami, ktorú viedol Piotr N. Michajlusenko (krycie meno Donov). Po ústupe zväzku Čapajev zo Slanských vrchov sa do Vihorlatu vrátila aj ďalšia skupina pugačovcov, ktorej velil Ján Boroš. Skupina *Jastrib* v polovici septembra dostala náhradné súčiastky do vysielacky, nadviazala spojenie s partizánskym štábom pri 4. UF a začala plniť spravodajské úlohy. Pozri: Dejiny SNP, ref. 2, s. 208; ŽUPA, Karol. Z *protifašistického odboja v Zemplíne*. Michalovce : Okresný národný výbor, 1984, s. 46-49.

85 AM SNP Banská Bystrica, f. XII, príř. č. S 35/78. VOGL- SOKOLOVSKÝ, Jozef. Spomienka veliteľa partizánskej brigády „Kriváň“, s. 51.

H. PAŽUROVÁ: MILITÄRISCHE UND PARTISANISCHE EINHEITEN DER EHEMALIGEN ANGEHÖRIGEN DER OSTSLOWAKISCHEN ARMEE. BRIGADE „KRIVÁŇ“.

Der erste Teil eines umfassenden Beitrags der Autorin über die militärische und partisanische Brigade „Kriváň“ befasst sich mit den Hintergründen ihrer Entstehung und ihrem Kampfeinsatz im Dreieck Humenné – Snina – Medzilaborce. Die Idee zur Gründung der Brigade entstammte Oberstleutnant der Artillerie Jozef Vogl, Befehlshaber des Artillerieregiments 2. Während des Bestehens der Ostslowakischen Armee (Abk. VSA) befand sich sein Kommandoposten im Ort Vyhraň, Bezirk Medzilaborce. Oberstlt. Vogt hatte es abgelehnt, dem Befehl zur Entwaffnung der Ostslowakischen Armee Folge zu leisten und hatte seinen Truppen den Befehl zur Einsatzbereitschaft erteilt mit der Absicht, für Kreisverteidigung Stellung zu nehmen. Oberstlt. Vogt hat es außerdem versucht, Angehörige anderer Einheiten auf seine Seite zu gewinnen, die ebenfalls Gegenstand gegen das Befehl zur Entwaffnung leisten und den Durchmarsch durch den Lupkow-Engpass (Lupkovský priesmyk) auf den sowjetischen Frontabschnitt wagen sollten. Es gelang ihm jedoch nicht, genügend bewaffnete Kräfte für die Durchführung dieses Plans bereit zu stellen. Deswegen ging er zu einer Alternativlösung über und begann mit der Bildung einer Partisanen-Brigade am südlichen Vorgebirge der Beskiden in der Nähe von Vyšná Jablonka. Den Kern der Brigade bildete die dritte Abteilung des Artillerieregiments 2 und drei Infanteriekompanien des 4. Infanterieregiments, der später verstärkt wurde durch kleinere Gruppen aus anderen Kompanien und Abteilungen der 2. Division. Die Brigade etablierte sich im Operationsgebiet des ehemaligen 4. Infanterieregiments und war außer schweren und leichten MG's, Gewehren und Maschinengewehren mit 6 Haubitzen bewaffnet. Im Operationsgebiet blieb auch ausreichend Munition vorhanden nach Einheiten, die weggezogen sind, bzw. sich entwaffnen ließen. Es entfalte sich eine enge Zusammenarbeit zwischen der Brigade und der einheimischen Bevölkerung, bei denen die Partisanen volle Unterstützung für ihre Tätigkeit fanden. Kurze Zeit später zog aus dem besetzten Polen in dieses Gebiet die sowjetische Partisanen-Brigade „Sergei“ unter Befehlshaber Oberst Nikolaj A. Prokopjuk. Der ukrainische Stab der Partisanen-Bewegung mit Sitz in Kiew bestätigte und anerkannte in der ersten September Woche von 1944 die neu entstandene Partisanen-Brigade unter dem Namen „Kriváň“ und empfahl ihr, mit der Partisanen-Brigade „Sergei“ aufzubauen. Somit entstanden zwei kampffähige partisanische Formationen. Diese zogen sich allerdings nicht in die Berge zurück, sondern marschierten in Richtung Süden durch das Tal des Flusses Udava bis zum Kataster der Gemeinde Adidovce. Sie besetzten ein Gebiet mit mehr als 15 Ortschaften, in denen es der deutschen Besatzungsmacht nicht gelang, die Kontrolle zu gewinnen. Durch Überfall-Aktionen an wichtigen Verbindungsstrecken ist es den Partisanen gelungen, der Logistik des Feindes, insbesondere an den zur Front führenden Strassen beträchtlich zu behindern. Beide Partisanen-Brigaden konnten auch unter Einsatz von schweren Waffen die Angriffe deutscher Einheiten zurückzuschlagen. Anhand der starken Gegenwehr der Partisanen kam der Feind zur Überzeugung – und dies geht auch aus den zeitgenössischen Meldungen deutlich hervor – das es sich bei den Partisanen um eine mehrtausend Mann zählende Einheit mit starker Feuerkraft handelt. Nach Gefechtsaufklärung deutscher Spähtrupps wurden für den 24. September Vorbereitungen getroffen für einen massiven Einkreisungsangriff gegen das Partisanen-Dreieck aus Richtung Humenné, Medzilaborce a Snina unter Einsatz von Panzerwagen, Geschützen, Minenwerfern und der motorisierten Infanterie. Diesem massiven Angriff konnten beide Partisanen-Brigaden nicht standhalten, es gelang ihnen jedoch ein organisierter Rückzug und somit konnten große Verluste vermieden werden. Beide Brigaden wurden jedoch voneinander getrennt und die Verbindung zwischen ihnen unterbrochen. Brigade „Kriváň“ marschierte in Richtung Süd-Westen und zog sich in die Wälder zurück und Brigade „Sergei“ zog nordwärts zu den Bergspitzen der Beskiden, wo es ihr nach einiger Zeit gelang, sich auf die andere Seite der Front durchzukämpfen. Brigade „Kriváň“ verlagerte ihr Operationsgebiet ins Vihorlat-Gebirge und von hier übte sie ihre Kampftätigkeit weiter aus.

DOKUMENTY A MATERIÁLY

SPRÁVA O NÁBOŽENSKOM ROZVRSTVENÍ FREKVENTANTOV VYSOKEJ VOJENNEJ ŠKOLY Z ROKU 1940

JAROSLAV KOZOLKA

KOZOLKA, J.: The report on the religious stratification of the participants of Military College in 1940. *Vojenská história*, 4,14, 2010, pp. 71–79, Bratislava.

The published document was prepared on behalf of the order of the Minister of the national Army and for the Minister Deputy (the Prime Minister) of the Slovak republic during the 2nd WW. The archive report on the religious stratification of the participants of Military Academy is the result to the reaction on the Slovak government approach to the breach of the academy status quo. All stems from the fact that there were more colonels registered as the Evangelic of Augsburg religion than the average percentage of the religion in the contemporary Slovak society..

Military History. Slovakia. WWII. Military Academy. 1940.

Slovenská republika z obdobia rokov 1939 – 1945 sa už od svojho vzniku prezentovala ako kresťanská a národná pospolitosť, pričom kresťanský charakter deklarovala aj v právnom poriadku.¹ Už v preambule Ústavného zákona č. 185 z 21. júla 1939 sa uvádzalo: „*Slovenský národ pod ochranou Boha Všemohúceho od vekov sa udržal na životnom priestore mu určenom, kde s pomocou Jeho, od ktorého pochádza všetka moc a právo, zriadil si svoj slobodný slovenský štát. Slovenský štát združuje podľa prirodzeného práva všetky mravné a hospodárske sily národa v kresťanskú a národnú pospolitosť, aby v nej usmernil sociálne protivy a vzájomné sa križujúce záujmy všetkých stavovských a záujmových skupín, aby ako vykonávateľ sociálnej spravodlivosti a strážca všeobecného dobra v súladnej jednotnosti dosiahol mravným a politickým vývojom najvyšší stupeň blaha spoločnosti a jednotlivcov.*“²

V súvislosti s jej obyvateľstvom možno konštatovať, že väčšina si plnila náboženské povinnosti v rámci kresťanských cirkví, medzi ktorými jednoznačne dominovala rímskokatolícka cirkev.³ Kresťanský a národný charakter mladého štátu dôsledne presadzovala aj jedi-

1 Ústavný zákon č. 185 z 21. 7. 1939, Slovenský zákonník, čiastka 41, roč. 1939.

2 Tamže.

3 Podľa sčítania občanov Česko-Slovenskej republiky so stavom k 31. 12. 1938, vykonaného len niekoľko mesiacov pred vznikom Slovenského štátu, po zohľadnení odstúpenia obcí a obyvateľstva na základe Mnichovského diktátu mocností v septembri 1938, ako aj po zohľadnení 78 odstúpených obciach so 69 930 obyvateľmi Maďarsku v apríli 1939, malo Slovensko 2 656 501 obyvateľov. Z toho sa 1 956 298 obyvateľov hlásilo k rímskokatolíckej cirkvi.

ná slovenská politická strana, Hlinková slovenská ľudová strana, ktorej charakter a program bol rýdzo konzervatívny, kresťanský a orientovaný zásadne na katolicizmus. Od prvopočiatku na jej čele stáli katolícki kňazi. Katolíckeho zmýšľania bolo, až na malé výnimky, celé vedenie strany.

Dominancia katolícky orientovanej časti slovenskej spoločnosti bola viditeľná na celom území Slovenska, a to nielen podľa štatistických ukazovateľov, ale aj podľa reálneho rozloženia politickej moci. Na čele štátu stál katolícky kňaz Mons. ThDr. Jozef Tiso. Ďalší katolícki kňazi pôsobili ako volení zástupcovia občanov Slovenskej republiky v slovenskom sneme, resp. ako členovia Štátnej rady.⁴ Taktiež členovia vlády Slovenskej republiky, ako aj ústredných štátnych orgánov, sa až na malé výnimky hlásili k rímskokatolíckemu vierovyznaniu.⁵ Výchovno-vzdelávací systém, predovšetkým základné a stredné školstvo, bol takmer celý v „rukách“ rímskokatolíckej cirkvi.⁶

V súvislosti s vyššie uvedeným možno konštatovať, že autorita rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku bola od prvopočiatku existencie samostatného štátu neotrasiteľná, čomu dozajista napomáhal aj fakt, že dôležitým kritériom pre prijatie do štátnej služby bola príslušnosť ku katolíckej cirkvi.⁷

Najväčším konkurentom rímskokatolíckej cirkvi v „boji“ o veriaceho v slovenskej spoločnosti bola druhá najrozšírenejšia a veľmi dobre organizovaná evanjelická cirkev augsburského vierovyznania, a to nielen na poli náboženskom, ale aj na poli kultúrno-spoločenskom.⁸ Ich snahu o väčšie presadenia sa v slovenskej spoločnosti „brzdili“ predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorí náležite využili niektoré postoje vedúcich predstaviteľov evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania, ako aj niektorých ich radových členov, ku vzniku a existencii prvej Slovenskej republiky a k samotnému režimu, ktorý v nej bol zavedený.⁹

Katolícke vedenie štátu, Hlinkova slovenská ľudová strana a v neposlednom rade aj sa-

tolíckemu vierovyznaniu (73,64 %), 183 736 gréckokatolíckemu vierovyznaniu (6,91 %), 387 678 evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania (14,59 %) a iba 13 620 k evanjelickému reformnému vierovyznaniu (0,51 %). Ďalšie kresťanské vierovyznania boli počtom veriacich zanedbateľné. Izraelského vierovyznania bolo 85 045 (3,2%) obyvateľov. Bez vierovyznania bolo 9 995 obyvateľov (0,37 %). ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2004. s. 544.

4 Veľký počet poslancov snemu Slovenskej republiky tvorili duchovní, predovšetkým to boli rímskokatolícki kňazi: František Jankovič, Ferdinand Mondok, Ján Jacko a ďalší. CHREŇO Jozef. *Malý slovník slovenského štátu*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1965, s. 22, 79, 81, 128, 145.; HAJKO Jozef. *Nezrelá republika. Slovensko v rokoch 1939-1945*. Bratislava : Slovart, 2009. s. 78-79.

Členmi prvej Štátnej rady boli napr. spišský biskup Ján Vojtaššák, ale aj katolícki kňazi Andrej Marsina a Ján Kovalík (pseudonym Ustiansky). Ján Vojtaššák a Andrej Marsina zostali členmi aj druhej Štátnej rady, menovanej v roku 1943. KAMENEC Ivan. Štátna rada v politickom systéme Slovenského štátu v rokoch 1939-1945. In *Historický časopis*, roč. 44, č. 2, 1996, s. 224-225 a 241.; CHREŇO ref. 4, s.99-100, 119 a 1977; PETRANSKÝ Ivan A. Katolícka cirkev v období prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov*. Zborník príspevkov z prvého sympózia Katedry histórie FF UMC Trnava Modrová 19. – 20. apríla 2002. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave – Trnava 2002. s. 31-32.

5 Jednou z výnimiek bol minister národnej obrany gen. I. tr. Ferdinand Čatloš, ktorý sa hlásil k evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania.

6 PETRANSKÝ, ref. 4, s. 45-47.

7 Treba však podotknúť, že vládnuci režim vzhľadom na nedostatok odborníkov vo všetkých sférach spoločnosti, nevyužívajúc slovenskú armádu, nemohol toto kritérium v plnej miere využiť.

8 LACKO Martin. *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava : Perfekt a.s. a Ústav pamäti národa, 2008. s. 150-153.

9 BARANOVÁ Daniela. Evanjelická antifašisti v odbojových skupinách. In PEKNÍK Miroslav (ed.). *Slovenské národné povstanie 1944 súčasť antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny*. Bratislava : VEDA – Vydavateľstvo SAV a Ústav politických vied SAV, 2009. s. 105-114.

motná katolícka cirkev sa snažili o presadenie sa aj v slovenskej brannej moci.¹⁰ Svojou podstatou im išlo o akési duchovné ovládnutie armády, čo malo byť zárukou jej podriadenia ako celku zámerom a úlohám vládnuceho režimu na Slovensku. Úlohy, ktoré si vládnuca garnitúra v armáde vytýčila, bolo dosť komplikované do dôsledkov naplniť, nakoľko časť vyššieho dôstojníckeho zboru a generality, na čele s ministrom národnej obrany gen. I. tr. Ferdinandom Čatlošom, sa hlásila k evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania.¹¹

Podľa analýzy dobových dokumentov možno konštatovať, že v marci 1940 sa v slovenskej brannej moci z celkového počtu 901 aktívnych dôstojníkov hlásilo 656 dôstojníkov k rímskokatolíckemu vierovyznaniu (71,5 %), 187 dôstojníkov k evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania (22 %), 39 dôstojníkov ku gréckokatolíckemu vierovyznaniu (4,50 %), 10 dôstojníkov k pravoslávnenému vyznaniu (1%), 4 dôstojníci k evanjelickému reformnému vierovyznaniu (0,5%) a 4 dôstojníci k českobratskému vierovyznaniu (0,5%).¹²

Je pochopiteľné, že katolícka cirkev v snahe udržať si v slovenskej armáde svoj vplyv aj prostredníctvom dôstojníkov hlásiacich sa ku katolíckej cirkvi, venovala dostatočnú pozornosť aj riešeniu otázok personálnej výstavby dôstojníckeho zboru, nevyvímajúc problematiku prijímania dôstojníkov na Vysokú vojennú školu, ktorá mala poskytovať najvyššie vojenské vzdelanie dôstojníkom slovenskej brannej moci.¹³

O tomto zákulisnom „boji“ vypovedá aj obsah správy ministra národnej obrany predsedovi vlády z 5. marca 1940, ktorý v správe reagoval na jeho výčitku, že pri výbere frekventantov na štúdium na Vysokéj vojenej škole došlo k porušeniu náboženského status quo, nakoľko bolo prijatých viac frekventantov Vysokéj vojenej školy – dôstojníkov evanjelikov augsburského vierovyznania, než je priemerné percentuálne zastúpenie evanjelikov augsburského vierovyznania v slovenskej spoločnosti.

Minister národnej obrany nebral výčitku predsedu vlády na ľahkú váhu. Jeho snahou bolo vyhnúť sa akýmkoľvek náboženským treniciam v slovenskej brannej moci. Uvedomoval si, že zbytočné rozduchovanie „náboženských škriepok“ v armáde môže mať veľmi negatívne dopady na fungovanie celej armády. Už aj tak sa zapodieval problémom, ktorým bola snaha o vyčleňovanie vojakov nemeckej národnosti, ako osobitnej skupiny, z bežných útvarov slovenskej brannej moci do osobitných útvarov, ako aj problematikou židov v slovenskej brannej moci.

Ako vyplýva z obsahu vyššie uvedenej správy, ktorú minister národnej obrany poskytol vláde, nezameral sa iba na strohé fakty o náboženskom rozvrstvení frekventantov, ale poukázal aj na náboženské zloženie členov komisií, ktorí boli až na výnimky absolventmi pražskej Vysokéj školy válečnej alebo Vysokéj intendačnej školy, a ktorí vykonávali výber budúcich frekventantov Vysokéj vojenej školy.

Pri objasňovaní daného stavu tiež poukázal na skutočnosť, že primárne sa frekventan-

10 Cirkev uplatňovala svoj vplyv na vojakov predovšetkým prostredníctvom vojenských duchovných – dôstojníkov duchovnej služby. V rámci slovenskej armády vykonávali duchovní tieto odborné činnosti: a) služby Božie a vysluhovanie sviatostí, b) kázne a mravne výchovné prednášky, c) vedenie matrik, d) dôstojné pochovávanie mŕtvych v mieri a vo vojne. ŠUMICHRAST Peter. Výchovná práca v slovenskej armáde v zázemí v rokoch 1939-1944. In *Vojenská história*, roč. 6, 2002, č. 2, s. 29.

11 Evanjelikmi augsburského vierovyznania boli napr. gen. I. tr. Ferdinand Čatloš, gen. I. tr. Rudolf Viest, gen. II. tr. Augustín Malár, plk. gšt. Karol Pekník, plk. gšt. Ján Krnáč, plk. pech. Ján Imro a ďalší dôstojníci, ktorí začali dôstojnícku kariéru počas trvania medzivojnovéj čs. armády, resp. ešte počas c. k. rakúsko-uhorskej monarchie.

12 VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, spisy dôverné 1940, šk. 52.

13 Vysoká vojenná škola bola zriadená dňom 15. 2. 1940. Velielstvo školy však začalo činnosť už 1. 2. 1940. VHA Bratislava, f. VVŠ, Doplnky, šk. 11.

ti Vysokej vojenej školy nevyberali tak, aby náboženské rozvrstvenie frekventantov školy bolo zachované a zodpovedalo náboženskému rozvrstveniu v celej slovenskej spoločnosti, ale že vzniknutý stav bol výsledkom nedostatočného záujmu o štúdium na Vysokej vojenej škole zo strany dôstojníkov – katolíkov. Ako vyplynulo zo štatistických údajov poskytnutých slovenskej vláde, spolu na štúdium na Vysokú vojennú školu prijali 35 frekventantov, z toho na oddelenie A – oddelenie dôstojníkov generálneho štábu 22 dôstojníkov a do oddelenia B – oddelenie dôstojníkov intendantie, 13 dôstojníkov.

Z tohto počtu bolo 24 rímskych katolíkov (15 dôstojníkov na oddelení A, 9 dôstojníkov na oddelení B), 10 evanjelikov augsburského vierovyznania (6 dôstojníkov v oddelení A, 4 dôstojníci na oddelení B) a 1 gréckokatolík (oddelenie A). Z celkového počtu prijatých frekventantov bolo 68,57 % katolíkov, 28,57 % evanjelikov a 2,85 % gréckokatolíkov.¹⁴

Pre názorné porovnanie náboženského rozvrstvenia frekventantov Vysokej vojenej školy a jeho štandardnosť minister národnej obrany v prípise uviedol aj konkrétne náboženské rozvrstvenie všetkých vojakov v činnnej službe, teda dôstojníkov, rotmajstrov a mužstva slovenskej brannej moci. Keďže sa problematika dotýkala vojenského školstva, minister národnej obrany zrejme z dôvodu, aby predišiel ďalšiemu ataku zo strany predsedu vlády, vysvetlil v správe aj dôvody, pre ktoré bolo vedenie ďalšej dôležitej vojenskej výchovno-vzdelávacej inštitúcie – Vojenskej akadémie v Banskej Bystrici v rukách evanjelikov augsburského vierovyznania¹⁵, pričom minister národnej obrany gen. I. tr. F. Čatloš uviedol, že po tom: ... „keď založia solídne základy pre vojenskú akadémiu, môžu byť vystriedaní /:na jeseň t.r.:/ (na jeseň roku 1940 – pozn. J. K.) dôstojníkmi rím. kat. náboženstva“.¹⁶

Z uvedenej správy jednoznačne vyplýva, že vláde Slovenskej republiky, tak aj predstaviteľom rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku, nebola ľahostajná otázka náboženského rozvrstvenia v armáde, špeciálne v kategórii dôstojníkov a dôsledne sa snažila v armáde zachovávať a uplatňovať náboženské status quo, ktoré bolo uplatňované v slovenskej spoločnosti.

Dobová správa je zaujímavou sondou do náboženského života slovenskej brannej moci v roku 1940. Na štatistických údajoch poukazuje na náboženské rozloženie príslušníkov celej armády, ako aj v jednotlivých hodnostných kategóriách. Zároveň poukazuje na náboženské vierovyznanie viacerých čelných predstaviteľov slovenskej brannej moci.

* * *

Vo Vojenskom historickom archíve Bratislava sa vo fonde MNO 1939 – 1945, spisy dôverné 1940, šk. 52, nachádza dobový dokument – správa ministra národnej obrany gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša adresovaná predsedovi vlády Dr. Vojtechovi Tukovi vo veci náboženského rozvrstvenia frekventantov Vysokej vojenej školy.

Obsah materiálu tvorí pôvodný dokument s dvoma prílohami. Prepis materiálu je uverejnený v úplnom znení, v súlade s edičnými zásadami. Jednotlivé prílohy hlavného dokumentu sú radené chronologicky, v pôvodnej jazykovej a gramatickej úprave.

14 Oproti štatistickým údajom o celkovom náboženskom rozvrstvení občanov prvej Slovenskej republiky bol počet evanjelikov a. v. dvojnásobný, počet katolíkov bol o 5 % a počet gréckokatolíkov o 4,06 % nižší oproti celkovému náboženskému rozvrstveniu obyvateľstva na Slovensku.

15 V marci 1940 vykonával funkciu veliteľa Vojenskej akadémie pplk. pech. Ján Imro a zástupcu veliteľa Vojenskej akadémie mjr. pech. Július Surový.

16 VHA Bratislava, f. MNO 1939-1945, spisy dôverné 1940, šk. 52.

DOKUMENT

Minister národnej obrany.
č. 153.306 Dôv./H. skup.1940

Bratislava, 5. marca 1940.

Vec: Frekventanti Vysokej
vojenej školy. zpráva
o ich náboženskom roz-
vrstvení.

Pánu ministerskému predsedovi

Prílohy: 2.

B r a t i s l a v a .

Predostieram soznam dôstojníkov prijatých do Vysokej vojenej školy.

Podľa tohto soznamu bolo prijatých:

- a/ 22 dôstojníkov do oddelenia generálneho štábu,
- b/ 6 dôstojníkov do oddelenia intendantného, ktorí sú na zapracovanie u divízií a
- c/ 7 dôstojníkov do oddelenia intendantného, ktorí denne navštevujú Vysokú vojennú školu.

Celkový prehľad frekventantov podľa náboženského rozvrstvenia je:

Frekventanti:	Celkový počet:	rím.kat. ¹	evanjelíci:	gr.kat. ²
VVŠ ³	22	15= 68%	6=27%	1= 5%
VIŠ ⁴	13	9= 70%	4= 30%	--

(Vysvetlenie poznámok uvedených v tabuľkách pozri na konci textu štúdie.)

Mnou ustálená komisia pre prijatie frekventantov do Vysokej vojenej školy pozostávala:

- 1/ z divizionára, veliteľa 1. divízie, plk. gen. štábu Augustína Malára,
- 2/ z náčelníka štábu I., majora gen. štábu Emila Novotného,
- 3/ z veliteľa operačnej a výcvikovej školy, prednostu 17. oddelenia MNO, majora gen. štábu Viliama Talského,
- 4/ z prednostu zpravodajského oddelenia MNO., majora pech. Antona Králika,¹⁷
- 5/ z prednostu intendancie MNO., majora int. Vojtecha Baumanna a
- 6/ z prednostu osobnej skupiny MNO., stot. pech. Michala Lokšíka.

Podľa náboženského vyznania týchto dôstojníkov komisia pozostávala:

- z 5 dôstojníkov rím. kat. náboženského vyznania a
- z 1 dôstojníka evanjelického náboženského vyznania.

Komisia, ktorá vybrala frekventantov do Vysokej vojenej školy pozostávala z týchto členov:

- 1/ ministra národnej obrany, gen. Ferdinanda Čatloša, ev. a. v. náboženstva,

¹⁷ V správe je nesprávne uvedené meno dôstojníka. Išlo o mjr. pech. Alojza Králika.

- 2/ zástupcu hlav. voj. veliteľa, gen. Alexandra Čunderlíka, rim. kat. náboženstva,
- 3/ veliteľa 3. divízie, gen. Antona Pulanicha, rim. kat. náboženstva,
- 4/ veliteľa 2. divízie, plk. gen. štábu Štefana Jurecha, rim. kat. náboženstva,
- 5/ veliteľa 1. divízie, plk. gen. štábu Augustína Malára, ev. a. v. náboženstva,
- 6/ technického poradcu HVV, pplk. gen. štábu Rudolfa Pilfouska, rim. kat. náboženstva,
- 7/ prednostu intendancie MNO., majora int. Vojtecha Baumanna, rim. kat. náboženstva
a
- 8/ prednostu osobnej skupiny MNO., stot. pech. Michala Lokšíka, rim. kat. náboženstva.

Na náboženské vyznanie frekventantov nemohol byť braný natoľko zreteľ, keďže do Vysokej vojenej školy prihlásilo sa pomerne málo frekventantov rim. kat. náboženstva a všetci títo boli prijatí.

Dodatočne sa ešte prihlásili a boli prijatí:

- 1/ npor. del. Ján Snopko, ev. a. v. náboženstva,
- 2/ por. pech. Jozef Hrabek, rim. kat. náboženstva a
- 3/ por. pech. Gustáv Vargoš, rim. kat. náboženstva.

Z týchto dát je patrné, že tu nebolo nijakého úmyslu prijať do Vysokej vojenej školy % viac frekventantov evanjelického náboženstva ako frekventantov náboženstva rímsko-katolíckeho.

Pre porovnanie uvedených dát o frekventantoch tejto Vysokej vojenej školy, rozvrstvených podľa náboženského vyznania, dovoľujem si uviesť celkový prehľad prezenčného počtu armády, zostavený tiež podľa náboženského vyznania:

Náboženstvo:	Počet dôst.		Počet rotm.		Počet mužstva	
	Číselne	%	číselne	%	číselne	%
rim.-kat.	656	71.50	634	82.25	22.683	77.25
grec.-kat.	39	4.50	27	3.50	2.049	7.25
ev. a. v. ⁵	187	22.-	98	13.25	4.087	14.50
ev. ref. ⁶	4	-.50	8	1.75	160	
českobratské	4	-.50	1	-	12	
pravoslávne	10	1.-	1	-	36	
baptistické	-	-	1	-	9	
adventistické	-	-	-	-	9	
iné vyznanie	1 ⁷	-	2	-.25	185	
Spolu:	901	100.-	772	100.- ⁸	29.230	100.-

Ďalej si dovoľujem oznámiť, že v nedostatku kvalifikovaných dôstojníkov rim. kat. náboženstva, nútený som bol ustanoviť i za veliteľa vojenskej akadémie v Banskej Bystrici pplk. Jána Imru, evanjelíka, keďže tento kvalifikáciou vyhovuje a tiež z dôvodu, že viedol už v predošlých rokoch kurz záložných dôstojníkov s úspechom veľmi dobrým. Za jeho zá-

stupcu som ustanovil mjr. pech. Júliusa Surového, tiež evanjelíka, ktorý bol vynikajúcim inštruktorom vojenskej akadémie v Hraniciach, takže dvaja s prospechom môžu uplatňovať svoje vojenské vedomosti a skúsenosti pre výchovu dôstojníckeho dorastu. Keď založia solídne základy pre vojenskú akadémiu, môžu byť vystriedaní /:na jeseň t.r. :/ dôstojníkmi rím. kat. náboženstva.

Dávna tendencia ministerstva národnej obrany je postupne privádzať správny percentuálny náboženský pomer do vojska. Akonáhle bude dostatočný počet kvalifikovaných dôstojníkov i v tomto smere, ako aj frekventantov, bude i školská otázka riešená prirodzene.

Minister:

VYSOKÁ VOJENNÁ ŠKOLA.

Opis.

Príloha : 1.

Menný soznam frekventantov VVŠ.,
Ktorí boli prijatí dňom 15.II.1940 a pozdejšie.
Oddelenie na dôst. gen. štábu.

Por. čís.	Hodnosť a stav. skup.	Meno a Priezvisko	Kmeňové teleso ku ktorému patrí	Poznámka
1.	mjr. del.	ŠIŠOVSKÝ Ladislav	MNO.	r. k.
2.	stot. pech.	CISÁRIK Ján	MNO.	r. k.
3.	- " -	GREGUŠKA Juraj	Vel. 3. div.	r. k.
4.	- " -	CIPRICH Antonín	p. pl. 7	r. k.
5.	- " -	MAGYAR Štefan	Vel. 1. div.	ev. a. v.
6.	- " -	VÍŠŇOVSKÝ Vojtech	p. pl. 5	r. k.
7.	- " -	MARKANČUK Jozef	Vel. 3. div.	gr. kat., externista
8.	stot. del.	JAMRIŠKA Dušan	- " -	ev. a. v.
9.	- " -	HREBLAY Ondrej	del. pl. 153	r. k.
10.	stot. let.	ĎURČANSKÝ Antonín	MNO.	r. k.
11.	stot. jazd.	NOSKO Július	Vel. 2. div.	ev. a. v.
12.	- " -	ŠIMKO Štefan	JPO. I.	r. k.
13.	- " -	VLČKO Peter	JPO. II.	r. k.
14.	stot. pech.	TÓTH Jozef	p. pl. 6	r. k.
15.	npor. pech.	GESTEŠ Ladislav	MNO.	r. k.
16.	- " -	HUMAY Štefan	MNO.	r. k.
17.	- " -	STANEK Ján	Vel. 1. div.	ev. a. v.
18.	- " -	KUŽEL Ladislav	p. pl. 3	r. k.
19.	npor. jazd.	STRAKA Ján	JPO. I.	ev. a. v.
20.	npor. tel.	STEINER Ľudovít	tel. prap. 2	ev. a. v.
21.	por. pech.	HRABEK Jozef	MNO.	r. k.
22.	- " -	VARGOŠ Gustáv	MNO.	r. k.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Za správnosť opisu :

Bratislava, 5. marca 1940.

npor. pech. Ján Ryška
(*vlastnoručný podpis npor. Ryšku*)

VYSOKÁ VOJENNÁ ŠKOLA.

Opis

Príloha : 2.

Menný soznam frekventantov VVŠ.,
Ktorí boli prijatí dňom 15.II.1940 a pozdejšie.
Oddelenie na dôst. intendantie.

Por. čís.	Hodnosť a stav. skup.	Meno a priezvisko	Kmeňové teleso ku ktorému patrí	Poznámka
1.	stot. pech.	Schnek Eduard	del. pl. 153.	r. k., u 1. div. na zapracovaní
2.	npor. pech	Žiška Štefan	p. pl. 4	r. k., u 1. div. na zapracovaní
3.	npor. pech.	Zajaček Jozef	p. pl. 5.	r. k., u 2. div na zapracovaní
4.	npor. del.	Czajka Ernest	del. pl. 3	r. k., u 2. div. na zapracovaní
5.	npor. del.	Vestenický Ján	del. pl. 153	r. k., u 3. div. na zapracovaní
6.	npor. pech.	Dvornák Jozef	p. pl. 1	r. k., u 3. div. na zapracovaní
7.	stot. pech.	Kolpak Michal	vel. 3. div.	r. k.
8.	stot. pech.	Čech Julius	p. pl. 2	ev. a. v.
9.	stot. del.	Junáš Bohdan	del. pl. 153	ev. ref.
10.	npor. pech.	Puchý Ľudovít	p. pl. 6	ev. a. v.
11.	npor. del.	Snopko Ján	MNO.	ev. a. v.
12.	por. pech.	Dobrovodský Karol	MNO.	r. k.
13.	por. del.	Račica Juraj	vel. 3. div.	r. k.

Za správnosť opisu :
Bratislava, 5. marca 1940.

npor. pech. Ján Ryška
(*vlastnoručný podpis npor. Ryšku*)

Poznámky v tabuľkách:

- 1 Skratka používaná na označenie rímskokatolíckeho náboženstva. Ďalej aj skratky r. k., rim.-kat.
- 2 Skratka používaná na označenie gréckokatolíckeho náboženstva. Ďalej aj skratka gréc.-kat.
- 3 Ide o skratku Vysokej vojenej školy. Autor skratkou myslel oddelenie A – generálneho štábu VVŠ.
- 4 Spracovateľ spisu použil nesprávnu skratka VIŠ (Vysoká intendantská škola), ktorá bola používaná pre označenie československej Vysokej intendantskej školy v Prahe. In FIDLER, J. – SLUKA, V. *Encyklopedie branné moci Republiky Československé 1920 – 1938*. Praha : Libri, 2006, s. 717.; Správne mal byť použitý názov VVŠ oddelenie „B“ intendantné, nakoľko údaj hovorí o počte frekventantov VVŠ oddel. „B“ int.
- 5 Skratka používaná na označenie evanjelického náboženstva augsburského vyznania.
- 6 Skratka používaná na označenie evanjelického reformovaného náboženstva.
- 7 Pravdepodobne v tomto bode figuruje mjr. gšt. F. M. Borský (pôvodne Žigmund Berger), ktorý bol židovského pôvodu, neskôr konvertoval a zmenil si meno i priezvisko na František Milan Borský. Napriek tomu bol v slovenskej armáde na základe rasových zákonov vedený ako žid. Ako dôstojník generálneho štábu bol veľmi erudovaný a schopný dôstojník s veľkými skúsenosťami. Možnosť ponechať ho v slovenskej armáde bola z dlhodobého hľadiska neudržateľná. V roku 1942 bol pre svoj pôvod zo slovenskej armády prepustený a v súlade s vtedy platnou legislatívou mu bola zároveň odňatá hodnosť pplk. gšt.
- 8 Údaj nebol celkom správne vykvantifikovaný. Sčítaním jednotlivých údajov vychádza počet príslušníkov brannej moci v zbrani 101 %.

NEMECKÉ VOJNOVÉ HROBY NA ÚZEMÍ SLOVENSKEJ REPUBLIKY.

2. ČASŤ

PETER ŠUMICHRASŤ

ŠUMICHRASŤ, P.: German military graves in Slovakia, Part II. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 80–95, Bratislava.

The author in his published study deals with the topic of military graves, especially those originating back in the WWII. He stems from the fact that there are 23 997 graves of the members of the German Armed Forces killed in Slovakia between 1939-1945 who were then under the protection by the humanitarian law. On behalf of some preserved sources we can obviously assume that German military graves during the war in Slovakia were established also in some parts of local graveyards set apart. One of those graveyards is located in Krupina.

The second group of such graves are those established after the overpass of the front on the local graveyards of some villages and towns nearby the battlefields. It was on the graveyards where the German soldiers were buried after the battles; since the German Armed Force could not provide them, due to the situation on the front, any other adequate burial. That was the reason why the local citizens must have taken over the care for the actions.

The third group is formed by those German soldiers' graves killed or died in the battlefields. In this case the German army was not allowed, due to the situation on the front, to bury the remains of the soldiers, and thus were buried near the battlefields. All those graves are not precisely documented by the German Armed Force. We can find the documentation in the reports of police stations, or in the exhumation reports of the Czechoslovak Armed force.

Military History. Slovakia. WWII. Military graveyards in Slovakia.

V druhej polovici roku 1944 si Červená armáda otvorila dva rozhodujúce strategické smery, navzájom oddelené územím Podkarpatskej Rusi, Slovenska a českých krajín. Bol to severný strategický smer Varšava – Berlín, vedúci rovinatým územím Poľska a severného Nemecka a južný strategický smer Budapešť – Viedeň, ktorý prebiehal cez rovinaté územie Maďarska, severovýchodnú časť Rakúska a všeobecne proti toku Dunaja do južného Nemecka. Postupom na týchto dvoch strategických smeroch a na pomocnom karpatsko-pražskom smere od jesene 1944 Červená armáda začala postupné oslobodzovanie Slovenska.¹

Priebeh oslobodzovania Slovenska bol výrazne ovplyvňovaný jeho polohou v strede eu-

1 BYSTRICKÝ, J. K charakteristickým črtám bojovej činnosti pri oslobodzovaní Slovenska. In ŠTEFANSKÝ, V. (zost). *Záverečná fása 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska*. Zborník príspevkov a materiálov z medziná-

rópskeho priestoru vojnovnej činnosti a konfiguráciou terénu. Už samotná poloha Slovenska vzhľadom na priebeh udalostí na európskych frontoch 2. svetovej vojny, najmä však na sovietsko-nemeckom fronte, viedla k tomu, že nemecké velenie kládlo na jeho udržanie značný dôraz. O význame Slovenska pre zabezpečovanie potrieb nemeckého vojnového priemyslu koncom júna 1944 noviny *Transkontinent Presse* napísali: „Slovensko zaujíma medzi krajinami juhovýchodného priestoru veľmi dôležité miesto. Hrá prvoradú úlohu v európskej doprave a dnes ovláda v mnohých smeroch kľúčové pozície spájajúce priemyselné oblasti strednej a západnej Európy s východom a juhovýchodom.“²

Slovensko však nebolo pre Nemecko významným priestorom len z hľadiska hospodárskeho, ale aj vo vzťahu k činnosti jeho ozbrojených síl na fronte. Bolo dôležitým spojovacím článkom medzi zoskupením vojsk operujúcich severne a južne od Karpát. Cestná sieť na Slovensku umožňovala nemeckému veleniu manévrať so silami a prostriedkami a zasadzovať údery na krídla strategických zoskupení operujúcich na varšavsko-berlínskom a budapeštiansko-viedenskom smere. Komunikácie na území Slovenska mali nezanedbateľný význam v zabezpečovaní presunov nemeckých vojsk uskutočňovaných v rámci strategickú a operačnú súčinnosť medzi oboma hlavnými strategickými smermi pozdĺž frontu. Popri komunikáciách umožňujúcich presuny pozdĺž frontu sa tu nachádzali i dôležité cestné a železničné komunikácie na smere západ – východ, ktoré umožňovali prepravu smerom na front a odsun z neho. Najdôležitejšími z nich boli komunikácie v údolí Váhu a Hrona a na južnom Slovensku. V súvislosti s postupom Červenej armády v druhej polovici roku 1944 na južnom strategickom smere zohrával priestor Slovenska významnú úlohu i v zabezpečovaní podmienok pre ústup nemeckých vojsk z územia Maďarska.

Už začiatkom septembra 1944 sa napríklad v liste náčelníka štábu skupiny armád Severná Ukrajina generálmajora von Xylandera, adresovanom náčelníkovi štábu armádnej skupiny Heinrici, v tejto súvislosti konštatovalo, že „keď v dôsledku rozsiahleho ruského obchvatu z juhu... a predovšetkým po prípadnom vypadnutí Maďarov, bude treba ďalej stiahnuť skupinu armád Južná Ukrajina... predpokladom toho je, aby skoro a úplne ovládli a naďalej zabezpečili celé Slovensko...“.³ V rámci sovietsko-nemeckého frontu územie Slovenska a českých krajín vytváralo prirodzené rozhranie medzi hlavnými strategickými smermi. Horské a zalesnené masívy, ako napríklad Slánske pohorie, Čergov, Veľká a Malá Fatra, Kremnické a Štiavnické vrchy, či Považský Inovec, Strážovské vrchy, Malé a Biele Karpaty i Javorníky, rozčleňovali karpatsko-pražský smer priechne od severu na juh. Východné Karpaty, Nízke Beskydy, Levočské vrchy, Vysoké Tatry, či Slovenské Rudohorie a Nízke Tatry ho členili smerom od východu na západ.

Hornatý a zalesnený terén Slovenska, ako aj značný počet riek tečúcich poludníkovým smerom, vytvárali pre nemecké a maďarské vojská výhodné podmienky na vedenie úpornej obrany aj pri menšom nasadení síl a prostriedkov. Tieto a ďalšie skutočnosti predurčovali zložitosť bojovej činnosti oslobodzovacích vojsk, spôsobili, že oslobodzovanie Slovenska bolo uskutočňované z niekoľkých operačných smerov v súvislosti s útočnými operáciami vojsk Červenej armády, ktorých ťažisko ležalo mimo územie Slovenska, a trvalo dovedna 226 dní.

Bojová činnosť oslobodzovacích vojsk na území Slovenska sa začala 20. septembra 1944

rodnej vedeckej konferencie v Bratislave 25. – 26. apríla 1995. Bratislava : Vojenský historický ústav, 1996, s. 25.

2 Tamže.

3 BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 26.

prekročením jeho hraníc v priestore severne od Medzilaboriec vojskami 1. gardovej armády 4. ukrajinského frontu a skončila sa 3. mája 1945 oslobodením posledných slovenských obcí – Makova a Klokočova. Po celý čas sa jej zúčastňovali sovietske vojská. Od 6. októbra 1944 na našom území bojovali aj jednotky 1. čs. armádneho zboru sformovaného na území Sovietskeho zväzu a od 18. decembra 1944 postupne aj zväzky dvoch rumunských armád (1. a 4.), jedného rumunského leteckého zboru a jedného rumunského tankového pluku. Do bojovej činnosti pri oslobodzovaní územia Slovenska zasiahli sily troch sovietskych frontov – 1., 4. a 2. ukrajinský front. Zatiaľ čo v septembri a októbri 1944 pôsobili v bojoch za oslobodenie Slovenska tri vševojskové armády v hodnote asi 35 divízií a dve letecké armády, tak už v januári až marci 1945 operovali na území Slovenska vojská siedmich vševojskových armád, tankovej armády a jazdeckej mechanizovanej skupiny v celkovej hodnote 55 až 82 divízií a dve letecké armády. Tu je však potrebné zdôrazniť fakt, že z hľadiska naplnenosti nešlo o plnohodnotné divízie.⁴

Tak napr. v septembri 1944 sa početné stavy divízií 38. armády 1. ukrajinského frontu a vojsk 4. ukrajinského frontu pohybovali od 4 500 do 6 000 osôb. V polovici januára 1945 mali divízie 4. ukrajinského frontu v priemere od 3 500 do 6 000 osôb a na konci apríla 1945 od 3 100 do 4 500 osôb. Podobná situácia bola aj na strane nemecko-maďarských vojsk. Od septembra 1944 do apríla 1945 pôsobilo na Slovensku proti sovietskym, česko-slovenským a rumunským vojskám 20 až 36 nemeckých a maďarských divízií. Ich početné stavy sa v septembri 1944 pohybovali od 4 000 do 10 000 osôb. Na konci apríla 1945 však len od 1 500 do 6 000 osôb.⁵

Počas bojovej činnosti spojenej s oslobodzovaním Slovenska sovietske vojská, za účasti československých jednotiek a rumunských vojsk, uskutočnili rad následných i súčasných útočných operácií. Prvou z nich bola Východokarpatská operácia, ktorú realizovali vojská ľavého krídla 1. ukrajinského frontu a vojská 4. ukrajinského frontu v období od 8. septembra do 28. októbra 1944. O uskutočnení tejto operácie s cieľom rozbiť obranu nemecko-maďarských vojsk v priestore Východných Karpát a pomôcť Slovenskému národnému povstaniu, velenie Červenej armády rozhodlo v situácii, keď na severnom strategickom smere sa skončili veľké útočné operácie v Bielorusku, na západnej Ukrajine a vo východných oblastiach Poľska a vojská ľavého krídla 1. ukrajinského frontu a novovytvoreného 4. ukrajinského frontu dosiahli predhorie Karpát vo vzdialenosti asi 40 kilometrov od hraníc Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Na južnom strategickom smere armády 2. a 3. ukrajinského frontu obklúčili veľké zoskupenie nepriateľa v Rumunsku, a v septembri 1944 začali vojská 2. ukrajinského frontu postupovať k hraniciam Maďarska.

Východokarpatská operácia prebiehala v úzkych väzbách s bojovou činnosťou sovietskych vojsk v severozápadnom Rumunsku a vo východných oblastiach Maďarska. Bojová činnosť v nej sa začala útokom 38. armády, pôsobiacej na ľavom krídle zostavy vojsk 1. ukrajinského frontu. Dňa 9. septembra prešla do útoku aj časť síl 1. gardovej armády zo 4. ukrajinského frontu. Činnosť týchto vojsk vošla do histórie pod názvom Karpatsko-duklianska operácia. Od 13. septembra začali postupne útočiť aj hlavné sily 4. ukrajinského frontu, ktoré uskutočnili Karpatsko-užhorodskú operáciu. Proti vojskám realizujúcim tieto dve súčasťi Východokarpatskej operácie majúcim celkovú hodnotu asi 35 divízií, sa bránili sily armádnej skupiny *Heinrici* zloženej z nemeckej 1. tankovej armády a maďarskej 1. armády.⁶ Táto

4 BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 27.

5 Tamže, s. 27-28.

6 Pozri napr.: CSÉFALVAY, F. a kol. *Vojenské dejiny Slovenska – V. zväzok (1939 – 1945)*. Bratislava : Magnet

armádna skupina mala 10 nemeckých a 8 maďarských divízií, 2 maďarské brigády a rad samostatných jednotiek. Armádna skupina Heinrici pôsobila na pravom krídle obrany vojsk skupiny armád Severná Ukrajina, ktorá bola 23. septembra premenovaná na skupinu armád A. V dôsledku toho, že boje nadobudli zdlhavý charakter, sa sovietskym a československým vojskám podarilo dosiahnuť hlavný karpatský hrebeň až v poslednej dekáde septembra, pričom ho na niekoľkých miestach aj prekročili.

Ako prvé sa na územie Slovenska prebojovali zväzky 1. gardovej armády. Dňa 20. septembra 1944 prekročili hranice Slovenska jednotky 242. horskej streleckej divízie a 129. gardovej horskej streleckej divízie. Na druhý deň – 21. septembra jednotky 128. gardovej horskej streleckej divízie oslobodili prvú slovenskú obec – Kalinovo.

Po prechode hlavného karpatského hrebeňa museli sovietske a česko-slovenské vojská viesť nemenej ťažké boje o východy z Východných Karpát. Do konca októbra 1944 postúpili na čiaru južne od Duklianskeho priesmyku, Habura, Ruské, Sobrance, Čop, pričom oslobodili Podkarpatskú Rus a východné okraje východného Slovenska v celkovej rozlohe vyše 1 000 km².

Na výsledky Východokarpatskej operácie nadviazala Východoslovenská operácia, uskutočnená vojskami 4. ukrajinského frontu v období od 20. novembra do 31. decembra 1944.⁷ Táto operácia prebiehala v úzkej súčinnosti s vojskami pravého krídla 2. ukrajinského frontu, ktorý uskutočňoval Budapešťiansku operáciu.

Po skončení bojov vo Východokarpatskej operácii došlo v zložení vojsk bojujúcich na území Slovenska k výrazným zmenám. Na fronte takmer po celej šírke východného Slovenska pôsobili vojská 4. ukrajinského frontu. V jeho zostave boli v polovici novembra 1944 dve vševojskové armády (1. gardová a 18.), a od konca novembra sa ich počet zvýšil na tri, keď mu bola podriadená aj 38. armáda s 1. čs. armádnym zborom. Na začiatku novembra 1944 mal 4. ukrajinský front 16 streleckých divízií a rad samostatných útvarov. 38. armáda mala od polovice novembra hodnotu 10 divízií, z čoho však 4 divízie bojovali na území Poľska. To znamená, že ku koncu novembra 1944 mal 4. ukrajinský front spolu 26 divízií a niekoľko samostatných útvarov. V severnej časti pásma 4. ukrajinského frontu proti jeho vojskám pôsobili sily nemeckej 1. tankovej armády (armádna skupina Heinrici bola zrušená 20. októbra 1944), ktorá sa bránila v pásme od osady Ostryszne (v Poľsku asi 15 km severozápadne od Duklianskeho priesmyku) po Sobrance. V novembri 1944 disponovala zväzkami a útvarmi v hodnote asi 8,5 divízií. V južnej časti pásma 4. ukrajinského frontu sa proti jeho vojskám bránila armádna skupina „Wöhler“ tvoriaca ľavé krídlo obrany skupiny armád Juh. Jej jadrom bola nemecká 8. armáda, ktorej operačne podliehala maďarská 1. armáda. V priestore juhovýchodného Slovenska mala táto armádna skupina v polovici novembra sily v hodnote 4 divízií a zostatok pôsobil na území Maďarska. V polovici novembra mali nemecká 1. tanková armáda a armádna skupina *Wöhler* spolu 28 divízií a 3 brigády. Rozhranie medzi nimi prebiehalo na čiare Sobrance, Sečovce a južne od Košíc (súčasne bolo rozhraním medzi skupinami armád A a Juh).

Na konci druhej dekády decembra 1944 však bola maďarská 1. armáda opäť operačne podriadená nemeckej 1. tankovej armáde, spolu znovuvytvárali armádnú skupinu Heinrici, a to až do 23. marca 1945, keď bola zrušená v súvislosti s rozformovaním maďarskej 1. armády. Útok vojsk 4. ukrajinského frontu vo východoslovenskej operácii sa rozvíjal postupne. Dňa 20. novembra 1944 začala útočiť 18. armáda, ktorá prelomila obranu nepria-

Press Slovakia, 2008, s. 234.

7 Východoslovenská operácia je v starších prameňoch označovaná aj ako Užhorodsko-ondavská operácia.

teľských vojsk medzi Užhorodom a Tisou, prekročila rieky Východoslovenskej nížiny a dosiahla Slánske pohorie a údolie Hornádu južne od Košíc. O tri dni neskoršie sa začal útok 1. gardovej armády. Jej zväzky postupovali na Michalovce, Humenné a Vranov nad Topľou. Do konca decembra dosiahli Slánske pohorie, kde viedli ťažké boje najmä o priestor Dargovského priesmyku. Úspech 1. gardovej armády využili ľavokrídelné zväzky 38. armády s 1. čs. armádnym zborom, ktoré postúpili k rieke Ondava. Vo Východoslovenskej operácii tak vojská 4. ukrajinského frontu postúpili na ceľ šírke územia východného Slovenska do hĺbky 70 kilometrov. Dosiahli Ondavu po Vranov nad Topľou, strednú a južnú časť Slánskeho pohoria a priestor južne od Košíc, pričom oslobodili územie východného Slovenska v celkovej rozlohe vyše 5 000 km².

Pred koncom roka 1944 začali do bojov na území Slovenska zasahovať armády 2. ukrajinského frontu. Z jeho vojsk ako prvé na Slovensko vstúpili zväzky pravokrídelskej 40. armády a 4. rumunskej armády. Už 26. novembra 1944 vojská 40. armády oslobodili Kráľovský Chlmec. Dňa 18. decembra 1944 vstúpil rumunský 90. peší pluk do Buzice – prvej slovenskej obce oslobodenej rumunskými jednotkami. O niečo neskoršie, ako vojská 40. armády, vstúpili na naše územie vojská 27. armády, ktorej bol podriadený i 4. rumunský zbor. Najväčší úspech však dosiahol úderné zoskupenie 2. ukrajinského frontu zložené zo 6. gardovej tankovej armády, 1. jazdeckej mechanizovanej skupiny, 7. gardovej armády a 53. armády. Počas obkľúčovania nepriateľských vojsk v priestore Budapešti začalo toto úderné zoskupenie úderom severne od Hatvanu už pred koncom prvej polovice decembra 1944 prenikať na Šahy a Levice, a do konca decembra oslobodilo rozsiahle územie od dolného toku rieky Hron na východ. Do konca decembra 1944 vojská pravého krídla 2. ukrajinského frontu dosiahli čiaru Turňa nad Bodvou, Rimavská Sobota, Lučenec, Levice a pozdĺž toku Hrona k Štúrovu, pričom oslobodili asi 3000 km² územia juhovýchodnej časti Slovenska. Ku koncu decembra 1944 sa proti vojskám 4. a 2. ukrajinského frontu na území Slovenska bránili nemecko-maďarské vojská v nasledujúcom zložení: na Žitnom ostrove až po Šahy vojská armádnej skupiny Fretter – Pico, najmä útvary 6. nemeckej armády, od Šiah po Rimavskú Sobotu zväzky nemeckej 8. armády, od Rimavskej Soboty po Košice vojská maďarskej 1. armády a od Košíc po slovensko-poľské hranice zväzky nemeckej 1. tankovej armády. Na slovenskom úseku frontu v tomto čase tak malo nemecké velenie k dispozícii 33 nemeckých a maďarských divízií a 2 brigády.⁸

V prvých mesiacoch roka 1945 sa súčasťou strategického útoku Červenej armády od Baltického mora po Dunaj stala aj priestorovo najrozsiahlejšia operácia pri oslobodzovaní Slovenska – Západokarpatská operácia. Na ľavom krídle frontu na Slovensku bola spojená s likvidáciou obkľúčených nemeckých vojsk v priestore Budapešti a s odrážaním nemeckých protiúderov vedených s cieľom uvoľniť sily zovreté v hlavnom meste Maďarska. Preto ešte pred rozvinutím Západokarpatskej operácie sa začala Komárnianska operácia 7. gardovej a 6. gardovej tankovej armády, ktorá prebiehala od 6. januára do 24. februára 1945 a mala útočnú i obrannú fázu. Dňa 6. januára 1945 vyrazili do útoku v úseku medzi Vozokanmi a sútokom Hrona a Dunaja zväzky 7. gardovej a 6. gardovej tankovej armády, ktorým sa do konca prvej dekády januára podarilo postúpiť až ku Komárnu a k Novým Zámkom. Ich ďalší postup však bol zastavený aktívnou obranou nemeckých vojsk. Z hronského predmostia bola následne do tyľa 2. ukrajinského frontu odsunutá 6. gardová tanková armáda, a jeho udržanie mali zabezpečiť len zväzky 7. gardovej armády. 17. februára proti nim začal útok silného zoskupenia nemeckých vojsk. Nemecké velenie nasadilo proti predmostiu

8 BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 30.

aj časť síl 6. tankovej armády SS, ktorá bola presunovaná do Maďarska z ardénskeho frontu. Okrem toho velenie skupiny armád Juh využilo proti vojskám 7. gardovej armády i ďalšie zálohy a v priestore Nových Zámkov dokázalo sústrediť asi 400 tankov a samohybných diel. Počas 8 dní nepretržitých bojov sa nemeckým vojskám, za cenu značných strát, podarilo zatlačiť sovietske divízie späť za riekou Hron. Obranné boje 7. gardovej armády v dňoch 17. až 24. februára 1945 na hronskom predmostí boli jednou z najdramatickejších epizód počas oslobodzovania Slovenska.⁹

Západokarpatská operácia vojsk 4. a 2. ukrajinského frontu sa rozvíjala postupne od 12. januára 1945 formou viacerých úderov vedených s cieľom prelomiť obranu protivníka na širokom fronte a rozvíjať útok na smeroch podľa charakteru terénu. Hlavnú úlohu v nej plnili vojská 4. ukrajinského frontu v celkovej hodnote asi 27, 5 divízií. 38. armáda 4. ukrajinského frontu útočila na poľskom území od Jasla na Gorlicu a mesto Bialsko Biala. 1. gardová armáda s 1. čs. armádnym zborom postupovala na Prešov, Starú Ľubovňu a Nowy Targ. Vojská 18. armády útočili na smere Košice, Spišská Nová Ves a Liptovský Mikuláš. Počas bojov však boli hlavné sily 4. ukrajinského frontu presunované na sever do Poľska, a na území Slovenska zostala len 18. armáda s 1. čs. armádnym zborom. V prvej polovici januára 1945 pôsobili proti vojskám 4. ukrajinského frontu na fronte od Jasla po Turňu nad Bodvou útvary aj jednotky 14 nemeckých a maďarských divízií patriacich nemeckej 17. armáde a armádnej skupine Heinrici. Rozhranie medzi 17. armádou a skupinou Heinrici prebiehalo v podstate po slovensko-poľskej hranici.¹⁰

Vojská 2. ukrajinského frontu uskutočnili rad relatívne samostatných armádných útočných operácií proti vojskám nemeckej 6. a 8. armády a časti síl maďarskej 1. armády. Zväzky 40. armády so 4. rumunskou armádou oslobodili Rožňavu a Brezno nad Hronom, 27. armáda oslobodila Lučenec a potom bola presunutá k Budapešti. Vojská 53. armády s rumunskou 1. armádou postupovali na Zvolen a 1. jazdecká mechanizovaná skupina na Banskú Štiavnicu. V prvej polovici januára 1945 mali vojská hlavných síl 2. ukrajinského frontu na Slovensku (40., 27., 53. armáda, 1. jazdecká mechanizovaná skupina, rumunská 1. a 4. armáda) spolu 30 divízií (z toho 11 rumunských).

Do 28. februára (tzn. do konca Západokarpatskej operácie) dosiahli vojská 4. a 2. ukrajinského frontu čiaru Bialsko Biala, Liptovský Mikuláš, Brezno nad Hronom, Detva, Levice. Pravokridelné sily 2. ukrajinského frontu potom ešte v marci 1945 oslobodili Banskú Bystricu, Zvolen a Banskú Štiavnicu. Sovietske, rumunské a česko-slovenské vojská tak počas bojov od 12. januára do 25. marca 1945 oslobodili územie Slovenska v celkovej rozlohe vyše 17 000 km².

V jarných mesiacoch roku 1945 Červená armáda pokračovala v uskutočňovaní veľkých útočných operácií na varšavsko-berlínskom smere. Hlavné úsilie bolo zo začiatku venované južnému strategickému smeru, na ktorom armády 2. a 3. ukrajinského frontu od 16. marca 1945 uskutočňovali Viedenskú operáciu. Na zabezpečenie útoku na Viedeň uskutočnilo pravé krídlo 2. ukrajinského frontu na území juhozápadného Slovenska a južnej Moravy Bratislavsko-brniansku operáciu (25. marca – 5. mája 1945). V zostave jeho vojsk bolo na začiatku operácie 42 divízií (z toho 14 rumunských), proti nim stálo 11 divízií protivníka. Prvá fáza operácie, ktorá sa začala násilným prechodom rieky Hron a vyvrcholila oslobodením Bratislavy (4. apríla 1945) a vybojovaním predmostia na rieke Morave (11. apríla), bola uskutočnená vojskami 7. gardovej armády, 53. armády, 1. rumunskej armády a 1. gar-

9 BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 30.

10 Tamže, s. 31.

dovej jazdeckej mechanizovanej skupiny. Do bojovej činnosti v priestore Štúrova, Komárna a Bratislavy zasiahla aj Dunajská vojnová flotila. Na začiatku apríla 1945 sa pred vojskami 2. ukrajinského frontu naďalej bránila nemecká 8. armáda zo skupiny armád Juh. Do útočného pásma 2. ukrajinského frontu zasahovala aj malá časť síl nemeckej 1. tankovej armády patriacej do skupiny armád Stred (skupina armád A bola na skupinu armád Stred premenovaná 21. januára 1945.) Rozhranie medzi skupinami armád Juh a Stred prebiehalo od Spišskej Novej Vsi na Nemecké (Nitrianske) Pravno k Uherskému Hradištiu. Na území Slovenska proti 2. ukrajinskému frontu v tom čase pôsobilo 13 peších divízií (z toho 3 maďarské), 1 tanková divízia, maďarská horská brigáda a rad samostatných útvarov a jednotiek.

Po oslobodení Banskej Bystrice sa do bojov v Bratislavsko-brnianskej operácii zapojila aj 40. armáda a 4. rumunská armáda. Druhá fáza operácie vyvrcholila oslobodením Brna a útokom na sever k Olomoucu.

Počas Bratislavsko-brnianskej operácie sovietske a rumunské vojská oslobodili asi 15 000 km² územia Slovenska, ale aj územie juhovýchodnej Moravy v celkovej rozlohe asi 5 000 km².¹¹

V rovnakom čase ako ofenzíva sovietskych vojsk na južnom strategickom smere, prebiehali aj útočné operácie Červenej armády v Sliezske. Počas nich sa vojská 1. ukrajinského frontu priblížili k severovýchodným hraniciam českých krajín na vzdialenosť asi 50 kilometrov. Súčasne 4. ukrajinský front 10. marca 1945 rozvinul Ostravskú operáciu. Jej súčasťou boli aj boje 18. armády (17. gardový strelecký zbor a 1. čs. armádny zbor) v hornatom teréne severozápadného Slovenska. Až do konca marca viedli zväzky 18. armády miestne boje pri Liptovskom Mikuláši a na poľsko-slovenskom pomedzí na hornej Orave. Proti nim pôsobili 3 nemecké a 1 maďarská divízia. 18. marca prešli do útoku na oravsko-kysuckom smere sily 17. gardového streleckého zboru, a 30. marca obnovil útočnú činnosť aj 1. čs. armádny zbor, ktorý po definitívnom oslobodení Liptovského Mikuláša (4. apríla) postupoval cez Veľkú a Malú Fatru na Žilinu (oslobodená 30. apríla) a ďalej na Vsetín. Do 3. mája 1945 vojská 18. armády a 4. ukrajinského frontu oslobodili územie severozápadného Slovenska v celkovej rozlohe asi 7000 km² a dokončili tak oslobodzovanie Slovenska.

Boje, ktoré sa odohrali pri oslobodzovaní Slovenska, prebiehali nepretržite v ťažkých terénnych i poveternostných podmienkach. Obete, ktoré si táto bojová činnosť vyžiadala, nám dnes pripomínajú hroby padlých vojakov.

POČTY ĽUDSKÝCH OBETÍ A SPÔSOBY POCHOVÁVANIA – 2. SV. VOJNA

Podľa publikovaných údajov možno konštatovať, že na území Slovenskej republiky sa nachádza 23 997 hrobov príslušníkov nemeckých ozbrojených síl, ktorí zahynuli v rokoch 1939 – 1945 a boli v čase svojej smrti pod ochranou medzinárodného humanitárneho práva.¹²

Vyššie uvedený počet však nekorešponduje s počtom nemeckých vojakov, ktorí v období od 29. augusta 1944 do 3. mája 1945 padli alebo zomreli na teritóriu Slovenskej republiky. Podľa odhadu výkonného predsedu Spoločnosti starostlivosti o nemecké vojnové hroby

11 BYSTRICKÝ, ref. 1, s. 32.

12 Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. v. Práca za mier. Nemecké vojenské cintoríny Slovenská republika. s. 5 taktiež <http://korzar.sme.sk/c/4630451/nemecke-obete-vojny-mali-byt-vymazane-z-pamati-naroda.html#ixzz0paogotXF>

na Slovensku so sídlom v Prešove ide až o 35 000 nemeckých vojakov, ktorých miestom posledného odpočinku je územie Slovenskej republiky.¹³

Štatistický prehľad, ktorý by nám bližšie osvetlil vekovú, náboženskú, politickú alebo vzdelanostnú skladbu padlých vojakov, dodnes absentuje.

V súvislosti s pochovávaním padlých nemeckých vojakov treba uviesť, že tak ako v prípade vojnových hroboch z obdobia 1. svetovej vojny, ho podmieňovali okolnosti, za ktorých došlo k úmrtiu vojaka. Miesta posledného odpočinku nemeckých vojakov na území Slovenskej republiky možno rozdeliť do niekoľkých skupín.

Prvú z tejto skupiny predstavujú hroby nemeckých vojakov, ktoré vznikli na nemeckých vojnových cintorínoch zriadených nemeckou brannou mocou na území Slovenskej republiky, za asistencie cirkevných inštitúcií a slovenských občanov, v tle operačného priestoru nemeckých vojsk. Tieto nemecké vojnové hroby padlých a zomrelých vojakov zriaďovali s príslovečnou nemeckou precíznosťou a stanoveným spôsobom ich zdokumentovali a evidovali. Údaje o týchto vojnových cintorínoch sa dodnes nachádzajú v špecializovaných nemeckých archívoch.¹⁴

Z dochovaných dobových dokumentov je však zrejmé, že nemecké vojnové cintoríny počas 2. svetovej vojny na území Slovenska zriaďovali aj vo vyhradených častiach miestnych cintorínov. Takýto cintorín napríklad vytvorili v Krupine.¹⁵

Druhou skupinou sú hroby nemeckých vojakov, ktoré vznikli po prechode frontu na miestnych cintorínoch obcí nachádzajúcich sa v blízkosti bojiska. Na týchto cintorínoch pochovali nemeckých vojakov, ktorí zomreli na bojisku a nemecká branná moc im nemohla z dôvodu vývoja situácie na fronte zabezpečiť dôstojné pochovanie. Z tohto dôvodu muselo splnenie tejto úlohy prevziať miestne obyvateľstvo.

Tretou skupinou sú hroby nemeckých vojakov, ktorí padli alebo zomreli na bojisku. V prípade, že nemeckej armáde to situácia na fronte neumožňovala, pozostatky vojakov pochovali len provizórne priamo na bojisku, resp. v jeho tesnej blízkosti. Tieto hroby neboli zo strany nemeckej brannej moci dostatočným spôsobom zdokumentované. Ich popis nachádzame napríklad v hláseniach žandárskejších staníc, resp. v exhumačných správach čs. brannej moci.

Napríklad v hlásení veliteľa žandárskej stanice v Oravskom Podzámku z 1. decembra 1948 sa uvádzalo, že mimo cintorínov bolo zistených aj 17 hrobov nemeckých vojakov. Tieto hroby boli roztrúsené po poliach, s rôznym počtom pochovaných vojakov, bez bližšej identifikácie.¹⁶

Hlavný strážmajster Bajtoš, veliteľ stanice ZNB v Hontianskych Nemcoch, okr. Krupina, v spise z 22. januára 1949 hlásil, že v katastri obce sú mimo cintorínov hroby 25 nemeckých vojakov, ktorí boli zastrelení počas prechodu frontu na prelome rokov 1944 – 1945.¹⁷

Samostatnou skupinou sú nezvestní nemeckí vojaci, ktorí sa nezvestnými stali na území

13 <http://korzar.sme.sk/c/4630451/nemecke-obete-vojny-mali-byt-vymazane-z-pamati-naroda.html#ixzz0paogotXF>

14 VRZGULOVÁ, M. *Hrdinovia Dukly a tí ostatní, čo tam iba umreli*. In: <http://www.inzine.sk/article.asp?art=9965>

15 Veliteľ stanice ZNB v Čabradskom Vrbovku, okr. Krupina vo svojom hlásení MNO z 20. 1. 1950 vo veci nemeckých vojnových hrobov hlásil: „V čase bojových udalostí v tunajšom obvode, nemecké vojská si svojich ranených (,) ako i zabitých vojakov odviezli do Krupiny, kde ich pochovali na verejnom cintoríne.“ SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 21.

16 SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 29.

17 Tamže, šk. 21.

Slovenskej republiky. Miesto ich posledného odpočinku nie je príslušným nemeckým orgánom oficiálne známe. Takýmto prípadom môže byť aj osud trojice padlých nemeckých vojakov, ktorých spoločný hrob otvorila exhumačná komisia čs. brannej moci v Bardejovskej Novej Vsi. Komisia v tomto spoločnom hrobe našla okrem telesných pozostatkov troch neznámych nemeckých vojakov aj torzo telesných pozostatkov osoby zaodetej v čs. vojenskom plášti. O ďalšom osude tejto trojice neznámych nemeckých vojakov v spise nie sú žiadne informácie.¹⁸

Filozofiu pochovávaní mŕtvych vojakov nemeckou brannou mocou v rokoch 2. svetovej vojny môžeme dokumentovať na základe predstavitela Spoločnosti starostlivosti o nemecké vojnové hroby na Slovensku: „...*Nemci mali inú filozofiu pochovávaní mŕtvych ako Sovietsi. Tá nemecká bola založená na osobnosti...*“ Ďalej pokračoval: „*Ak mali čas, odvádzali padlých dvadsať až tridsať kilometrov do tyla, vypísali úmrtné listy, vzali identifikačné štítky. S úmrtným listom posielali do Nemecka aj cennosti. Každého vojaka pochovali do vlastného hrobu. ... Najhoršie je to s tými vojakmi, ktorých pochovali narýchlo v zákopoch. Zákop sa často vo vojne stáva aj spoločným hrobom.*“¹⁹

EXHUMÁCIE, PREPOCHOVÁVANIE, VÝSTAVBA SÚSTREDENÝCH POHREBÍSK A PAMÄTNÍKOV

Na konci jari 1915, po prechode frontu ďalej na východ, zostali ležať na bojiskách východného frontu tisíce padlých vojakov, ktorých pozostatky mnohokrát pochovali v plytkých hroboch. Tieto provizórne hroby vyhlbili ich spolubojovníci, počas krátkych chvíľ pokoja na fronte.²⁰ Ďalšie tisíce tiel ležali nepochované na miestach, kde ich zastihla nelútostná smrť. Najtragickejšie vyzerali karpatské lesy, z ktorých závaný vetra prinášali hrozny zápach mŕtvol padlých vojakov. Na mnohých miestach sa nachádzali zdochliny koní, ktoré požierali divoké psy a vtáky. Táto situácia si vyžadovala rýchle a dôsledné riešenie, pretože hrozilo vypuknutie epidémie. Rozkladajúce sa telesné pozostatky ľudí a zvierat mohli spôsobiť otravu zdrojov pitnej vody, ktoré využívalo miestne obyvateľstvo. Pôvodné studne v dedinách boli v dôsledku bojov zničené a ľudia boli odkázaní čerpať vodu len z povrchových zdrojov, ktorými sa mohli šíriť infekcie a nákazy. Po prechode frontu bola celková hygienická situácia v zničených a poškodených mestách a dedinách veľmi neutešená. Vojenské tylové služby a miestna administratíva sa snažili spraviť všetko preto, aby nedošlo k epidémiám.

Ešte počas bojov plnili v prifrontovom pásme úlohy spojené s pochovávaním padlých vojakov, vytváraním provizórnych vojenských cintorínov, ako aj vedením prvej evidencie pochovaných, tzv. oddiely sanácie bojiska, ktoré podliehali jednotlivým tylovým veliteľstvám. Úzko spolupracovali s vojenskými jednotkami nasadenými na konkrétnych úsekoch frontu. Niekedy boli podriaďované aj priamo pod velenie štábov rakúsko-uhorských poľných armád.²¹

18 Ďalším šetrením zistila, že v prípade osoby v čs. vojenskom plášti ide o miestneho obyvateľa, ktorého roztrhala mína. SNA, f. PV – vojnové hroby, šk. 29.

19 <http://www.detektorweb.cz/index.4me?s=show&i=5697&mm=1&vd=1&PHPSIDWx=fd0fd04e9b36f0>

20 SLEPCOV, I. Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2, s. 70.

21 Táto organizačná štruktúra sa ďalej vyvíjala. 18. marca 1915 bol vydaný rámcový rozkaz regulujúci problematiku vojnových hrobov. Hlavné tylové veliteľstvo fungujúce pri Generálnom štábe rakúsko-uhorskej armády stanovilo presné pravidlá týkajúce sa pochovávaní a evidencie padlých vojakov, ako aj budovania vojenských cintorínov. 3. decembra 1915 bol na Ministerstve vojny vo Viedni vytvorený nový IX. odbor vojnových hro-

Dňa 2. mája 1915, po prielome východného frontu pri Gorliciach, došlo k reorganizácii celého systému. Jednotlivé tylové veliteľstvá sa presunuli za svojimi vojskami ďalej na východ a na mieste zanechali oddiely zaoberajúce sa vytváraním vojenských cintorínov. Tieto oddiely prešli pod velenie štábu vojenského okruhu.²²

V kompetencii tohto štábu bola kompletná sanácia bojísk po prechode frontu a vybudovanie dôstojných vojenských cintorínov. V prvom rade bolo potrebné veľmi rýchlo zasypať zákopy a bunkre, ktoré boli veľmi znečistené a taktiež rovnako rýchlo nájsť a pochovať telá padlých vojakov, ktoré ostali roztrúsené v teréne. V lete 1915 vznikol pri štábe vojenského okruhu tzv. Oddiel vojnových hrobov, ktorý prevzal riadenie všetkých štruktúr v teréne zaoberajúci sa výstavbou vojnových cintorínov. Oddiel bol taktiež poverený stykom s miestnou civilnou administratívou a cirkevnými orgánmi a koordinoval ich zapojenie do starostlivosti o vojnové hroby.²³

Tieto opatrenia umožnili efektívnejšie riadiť a realizovať výstavbu vojenských cintorínov a viedli k naštartovaniu projektu, ktorý nemal v dovtedajšej európskej histórii svoju obdobu. Na spoločných miestach mali byť vedľa seba pochovaní padlí vojaci všetkých znepriatelených armád.

Po exhumácii tiel padlých vojakov z provizórnych plytkých hrobov bola vykonaná ich identifikácia. Zistené údaje boli zapísané do príslušnej evidencie. Následne telesné pozostatky preniesli na novovytvárané vojenské cintoríny a tam ich opäť pochovali. Padlých vojakov každej armády pochovali v samostatných hrobových poliach, pričom bolo zaužívané, že rakúsko-uhorskí a nemeckí vojaci sa nachádzali bližšie pri centrálnom pomníku a ruskí vojaci až ďalej. V súvislosti s vyššie uvedeným treba zdôrazniť skutočnosť, že tieto práce boli veľmi neprijemné, pretože telesné pozostatky padlých vojakov sa nachádzali v pokročilom štádiu rozkladu a príslušníci exhumačných skupín museli používať aj také nástroje, ako vidly, hrable, fúriky či lopaty. V dôsledku tejto hygienicky rizikovej práce došlo k infikovaniu mnohých príslušníkov exhumačných skupín, ktorí ochoreli alebo zomreli.

Na dnešnej slovenskej strane Karpát podliehali tieto špeciálne kompánie uhorskému veleniu a pri svojej činnosti neboli ani zďaleka také dôsledné, ako ich sesterské kompánie pod rakúskym velením. Na území súčasnej Slovenskej republiky pôsobili K. und K. Kriegsgräber abz. Kompanie Nr. 1, 4, a 5, ktoré vyhľadávali mŕtvolu vojakov, exhumovali a sústreďovali na určenom mieste.²⁴

Výstavba vojnového cintorína sa začínala vybudovaním jeho oplotenia, mnohokrát však bolo vyhotovené provizórne, iba z ostnatého drôtu. Nad jednotlivými (individuálnymi), ale aj spoločnými (hromadnými) hrobmi sa umiestňovali zväčša drevené kríže, občas aj betónové. Na rozsiahlejších spoločných cintorínoch vystavali kamenné mohyly. Je takmer pravidlom, že na vojnových cintorínoch vysadili smrek a po ich obvode hloh. Všetky práce pri výstavbe vojenských cintorínov vykonávali vojnoví zajatci. Kriegsgräber-kompanie však zverenú prácu vo vojnových podmienkach vykonávali nedôsledne, čo je jednou z príčin ich

bov, ktorého úlohou bola koordinácia týchto prác. FRODYMA, R. Budovanie vojenských cintorínov v juho-východnom Poľsku v rokoch 1915 – 1918. s. 59. In *Prvá svetová vojna – Boje v Karpatoch*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Humenné, 6. decembra 2007. Zostavili: Mgr. Vasil Fedič a Ing. Svätoslav Husťák. Redos, 2007.

22 FRODYMA, ref. 21.

23 Na celoštátnej úrovni bol vytvorený civilný Výbor pre starostlivosť o vojnové hroby vo Viedni, ktorý spolupracoval s IX. odborom vojnových hrobov na viedenskom Ministerstve vojny. FRODYMA, ref. 21.

24 SLEPCOV, I. Vojenské cintoríny z prvej svetovej vojny na východnom Slovensku. In *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2, s. 71.

neuspokojivého technického stavu v súčasnosti. Na rozdiel od vojnových cintorínov v Haliči sa na území dnešnej Slovenskej republiky pomníky nebudovali.²⁵

Po skončení 1. svetovej vojny a vzniku Československej republiky starostlivosť o vojnové cintoríny a hroby zabezpečoval a riadil Ústredný inšpektorát vojnových hrobov vytvorený v rámci MNO v Prahe.²⁶

Na území Čiech, Moravy, Sliezska a Slovenska starostlivosť zabezpečovali zemské inšpekcie vojnových hrobov. Vojnovými hrobmi na východnom Slovensku sa zaoberali príslušníci Zemskej inšpekcie vojnových hrobov, ktorá sídlila do roku 1924 v Košiciach. Dňa 1. marca 1924 však bola zrušená a nahradená Referátom vojnových hrobov. Pre obvod Slovenska a Podkarpatskej Rusi ho vytvorili na štábe Zemského vojenského veliteľstva v Bratislave.

Poslanie prvého iniciatívneho úradu pre agendu spadajúcu do problematiky vojnových hrobov plnili posádkové veliteľstvá. Ich starostlivosť o vojnové hroby a cintoríny mala zahŕňať dozornú službu, návrhy a opravy hrobov, na zrušenie evidencie alebo na zriadenie vojenských cintorínov a hospodárenie s finančnými prostriedkami určenými na zriadenie a udržiavanie hrobov a cintorínov. Posádkovým správam na Slovensku a Podkarpatskej Rusi okrem toho patrilo aj podávanie návrhov na koncentráciu a premiestňovanie roztrúsených vojnových hrobov, ako aj identifikácia v nich pochovaných vojakov.²⁷

Ministerstvo národnej obrany zabezpečovalo starostlivosť o vojnové hroby nielen prostredníctvom svojich podriadených zložiek, ale aj v tesnej súčinnosti s četníckymi stanicami. S týmto zámerom bolo dňa 23. decembra 1920 požiadané Zemské četnícke veliteľstvo v Bratislave, aby vzalo na vedomie nutnosť definitívnej úpravy vojnových hrobov a cintorínov a bolo nápomocné Zemskej inšpekcii vojnových hrobov v Košiciach a expozitúre v Bratislave pri uskutočňovaní potrebných prác tým, že jednotlivé četnícke stanice, v miestach, kde nie je vojenská správa, prevezmú dohľad nad prácami a peniazmi poukázanými na tento cieľ. Spolupôsobenie četníckych staníc bolo zvlášť pre Slovensko odôvodňované tým, „že lid slovenský nezná té piety, jaká hrobům náleží a vůči jakékoliv úpravě zaujíma stanovisko naprosto apatické“.²⁸

Plánované finančné prostriedky v rozpočte ministerstva národnej obrany sa členili na priame výdavky, napríklad na udržiavanie vojnových hrobov, udržiavanie cintorínov, pomníkov, ale aj technických prvkov, akými sú oplotenie alebo komunikačné priestory. Ďalej na mimoriadne výdavky, ktorými sa uhrádzali náklady na exhumáciu vojnových obetí, ich nové pochovanie a sústreďovanie na centrálné pohrebiská, vrátane prepravy pozostatkov vojnových obetí zo zahraničia, osadzovanie jednotných náhrobov a ďalšie úkony. Ta-

25 Tamže.

26 Ústredný inšpektorát vojnových hrobov mal v kompetencii, okrem iného, rokovania so zahraničnými úradmi, povoľovanie exhumácií a prevozov, kontrolu československých vojnových hrobov v zahraničí, hospodárenie s rozpočtom a fondmi, obsadzovanie miest hrobárov a ich výplaty, vyhlasovanie za mŕtveho, rozhodovanie o návrhoch na postavenie pomníkov, mohýl a zriadení nových vojnových cintorínov, výmenu úmrtných dokladov s inými štátmi, pridelovanie náhrobných tabuliek. Do kompetencie zemských vojenských veliteľstiev patrilo preskúšanie opravných požiadaviek jednotlivých správ cintorínov, dobrodzanie o nutnosti ustanovenia hrobárov na jednotlivých cintorínoch, návrhy na postavenie pomníkov, mohýl a nových cintorínov, kontrola úmrtných listov s evidenčnými listami a polohopisnými plánmi, rozhodovanie o opravách vyžadujúcich si menší náklad, kontrola náhrobných evidenčných tabuliek (ich doplňovanie a výmena), kontrolná činnosť na podriadených posádkových veliteľstvách. BYSTRICKÝ, J. Dokumenty o vojnových hrobách z 1. svetovej vojny vo fondoch Vojenského historického archívu. s. 30. In *Prvá svetová vojna – Boje v Karpatoch*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Humenné, 6. decembra 2007. Zostavili: Mgr. Vasil Fedič a Ing. Svätoslav Husták. Redos, 2007.

27 BYSTRICKÝ, ref. 26.

28 VHA, f. ZVV, Expozitúra inšpekcie vojnových hrobov, č. 18/1920.

káto prax sa uplatňovala do roku 1939 a po 2. svetovej vojne do roku 1950. Uznesením vlády z 20. júna 1950 starostlivosť o všetky vojnové hroby, pohrebiská a pamätníky na území Československa, ako aj o vojnové hroby, pohrebiská a pamätníky čs. štátnych príslušníkov v zahraničí – a to ako z čias pred 1. svetovou vojnou, tak aj z 1. a 2. svetovej vojny – ich dobudovanie a udržiavanie, prešli všetky kompetencie na ministerstvo vnútra.

Po skončení 2. svetovej vojny došlo k strate záujmu o vojenské cintoríny z obdobia 1. svetovej vojny. Jedným z dôvodov boli ľudské a materiálne obete 2. svetovej vojny, ktoré zatienili v pamäti ľudí obete predošlej vojny. Nezanedbateľným dôvodom však bol aj politicky motivovaný nezáujem vtedajšej vládnucej garnitúry o obdobie 1. svetovej vojny. Výsledkom toho bolo, že národne výbory, resp. organizácie v ich priamej zriaďovateľskej právomoci, sa o tieto vojnové cintoríny nestarali a tie začali postupne chátrať. Mnohé z nich boli práve v tomto období značne poškodené, alebo úplne zanikli. Príkladom môže byť vojenský cintorín v obci Sterkovce, okres Medzilaborce, ktorého časť bola zničená pri výstavbe cestnej komunikácie. Veľmi poškodená bola taktiež krypta s pozostatkami padlých vojakov v obci Osadné, okres Snina, ktorá sa v tomto období stala skladom rôzneho pracovného materiálu. Z dôvodu rozširovania občianskych cintorínov zanikli napríklad vojnové cintoríny v Belej nad Cirochou, či Dlhom nad Cirochou, okres Snina.

Čo sa týka hrobov nemeckých vojakov – obetí 2. svetovej vojny, ktoré zostali na teritóriu Slovenska, tam bola situácia ešte nepriaznivejšia, lebo v miestnom obyvateľstve pretrvávala nenávisť voči Nemecku a jej občanom, ktorých právom považovali za tých, čo rozpúťali hrôzy 2. svetovej vojny.

V súvislosti so starostlivosťou o vojnové hroby nemeckých vojakov z rokov 1939 – 1945 treba konštatovať, že vecne príslušné čs. štátne orgány venovali v prvých povojnových rokoch „*evidencii a údržbe vojenských vojnových hrobov býv. nemeckej armády a civilných osôb nemeckej národnosti zomrelých v dôsledku vojnových udalostí*“ len okrajovú pozornosť, ale v súlade s právnymi záväzkami, ktoré pre Československú republiku vyplývali z medzinárodných zmlúv. O tom nám dávajú presvedčivé svedectvo dochované dobové dokumenty z 50 – 60. rokov minulého storočia.

V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že starostlivosť a údržba vojnových hrobov nebola dostatočným spôsobom zabezpečovaná predovšetkým na úrovni okresných národných výborov (okresných správnych komisárov, okresných správnych komisiách), národných výboroch. O tom svedčí aj obsah spisu povereníka Povereníctva vnútra z 22. augusta 1947. V ňom sa medzi iným uvádzalo aj toto: „*Z ustanovení čl. 225 mierovej zmluvy Versailleskej, čl. 181 mierovej zmluvy Saint-Germainskej a čl. 161 mierovej zmluvy Trianonskej vyplýva pre československý štát povinnosť, aby hroby vojakov a námorníkov pochovaných na území Československej republiky boli udržiavané. Z týchto zmlúv vyplýva, že československý štát umožní zriadenie primeraných pomníkov na týchto hroboch a že nebude prekážať udržiavaniu týchto pomníkov. To isté platí o hroboch vojnových zajatcov, civilných internovaných a príslušníkov jednotlivých vojnuvedúcich štátov, ktorí zomreli v zajatí. Toto pokiaľ ide o vojnové hroby z prvej svetovej vojny.*“ K problematike vojnových hrobov z obdobia 2. svetovej vojny sa v spise ďalej uvádzalo: ... „*Pokiaľ ide o vojnové hroby z druhej svetovej vojny, upozorňuje ministerstvo vnútra na ustanovenie kapitoly I, čl. 4 ženevskej úmluvy pre zlepšenie osudu ranených a nemocných v poľných armádach zo dňa 27. júla 1929, uverejnené pod č. 23 Sb. z a n. z. r. 1938, podľa ktorého štáty, ktoré pristúpili k úmluve /teda aj československý štát/ sú povinné starať sa o to, aby mŕtvi príslušníci armády boli čestne pochovaní, aby hroby boli zachova-*

*né a aby tieto boli nájdené. Je samozrejmé, že to, čo bolo uvedené, platí aj pre hroby príslušníkov nepriateľských armád.*²⁹

O tom, že vyššie uvedený spis vznikol ako priama reakcia na nedôstojné nakladanie s pozostatkami „nepriateľských vojakov“ v tomto historickom období, vypovedajú nasledovné riadky: *...,MNO z viacerých strán sa dozvedá o rušení vojnových hrobov, najmä nepriateľských, na verejných cintorínoch, predovšetkým v pohraničí.*³⁰

Poverenictvo vnútra v závere citovaného spisu apelovalo na jeho adresátov nasledovným spôsobom: *„So zreteľom na to, že tu ide o zahraničnú povesť nášho štátu a reciprocitu vlád cudzích štátov, je nutné dbať (o) zachovanie uvedených pokynov a zamedziť ďalšie takéto porušovanie mierových zmlúv.*³¹

O tom, že citované upozornenie a ani mnoho ďalších obdobného obsahu „nepadlo na úrodnú pôdu“, vypovedá aj obsah hlásenia Referátu pre všeobecné veci vnútorné Krajského národného výboru v Košiciach z 20. júla 1951, ktoré bolo určené Poverenictvu vnútra v Bratislave. K problematike „starostlivosti“ o vojnové hroby nemeckých vojakov z obdobia rokov 1939 – 1945 uvádzalo aj toto: *„Zanedbané sú hlavne hroby padlých Nemcov, o ktoré bola veľmi malá (.) ba v mnohých prípadoch skoro žiadna starostlivosť. Napríklad v Sviniči (.) okres Sečovce pod lesom Sölöshed je pochovaných 800 Nemcov. Hroby sú úplne zanedbané, prepadnuté, zarastené a neoplotené. Podľa poslednej správy ONV v Poprade, v Poprade na cintoríne je pochovaných 108 Nemcov. Po hroboch niet ani znaku, nakoľko po vojne boli rozorané a nie sú vedené ani v evidencii.“* V hlásení sa ďalej k vojnovým hrobom nemeckých vojakov z obdobia 2. svetovej vojny konštatovalo: *„V Okrese Sečovce neďaleko obci Vyšňov pri ceste nachádza sa tiež jeden hrob nemeckého vojaka úplne zanedbaný a je žiaduce aj tu previesť exhumáciu. Zároveň prosím o súhlas, aby uvedené hroby boli premiestnené do cintorínov najbližších obcí.*³²

Od 1. januára 1951, tzn. po prechode pôsobnosti vo veci starostlivosti o vojnové hroby, pomníky a pamätníky na území Československej republiky z Ministerstva národnej obrany na Ministerstvo vnútra, ktorá sa uskutočnila na základe uznesenia vlády Československej republiky z 20. júna 1950, túto agendu riešili okresné národné výbory (referát III).³³

Za účelom zabezpečenia jednotného postupu mali k dispozícii *Smernice a pokyny* vydané Poverenictvom vnútra dňa 26. januára 1951. V nich sa nariaďovalo, aby referáty III. okresných národných výborov viedli všetku spisovú agendu nemeckých vojnových hrobov, ktorú mali prevziať od okresných veliteľstiev národnej bezpečnosti. Hroby nemeckých vojakov mali byť z dôvodu evidencie udržiavané tak, aby mohli ľahko nájsť a poznať.

Citované smernice a pokyny z 26. januára 1951 riešili aj otázku exhumácie telesných pozostatkov príslušníkov nemeckej armády a ich prevozy z územia Československa. V spise sa uvádzalo: *„Exhumácie telesných pozostatkov príslušníkov bývalej nemeckej armády na na-*

29 SNA, f. PV – obežníky, 1947, šk. 10.

30 Tamže, taktiež SNA, f. PV- všeob., 1947, šk. 237.

31 SNA, f. PV – obežníky, 1947, šk. 10.

32 Tamže – vojnové hroby, šk. 24.

33 V rokoch 1953 – 1958 bola starostlivosť a údržba vojnových hrobov, cintorínov, pamätníkov a pomníkov v kompetencii Ministerstva miestneho hospodárstva ČSR. Po jeho zrušení prešlo vedenie ústrednej evidencie vojnových hrobov a cintorínov na Ministerstvo vnútra ČSR. VÚA – VHA Praha, f. Válečné hřbitovy, šk. 7 taktiež Vládní nařízení č. 10 ze dne 21. března 1958 o zrušení ministerstva a pověřenectva místního hospodárství. Sbíрка zákonů republiky Československé, roč. 1958, částka 3, In <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1958/sb03-58.pdf>

šom území a ich prevozy do cudziny povoľuje Povereníctvo vnútra po dohode s Povereníctvom zdravotníctva.³⁴

V smernici a pokynoch nezabudli pracovníkov referátu III. okresných národných výborov upozorniť na spôsob vybavovania prípadných požiadaviek pozostalých po padlých nemeckých vojakoch. V citovanom materiáli sa uvádzalo: „Pri podávaní správ o padlých a zomrelých príslušníkoch bývalej nemeckej armády a civilných osôb nemeckej národnosti, zomrelých v dôsledku vojnových udalostí, oznámi okresný národný výbor len najpotrebnejšie údaje, pričom si vždy vyžiada stanovisko od príslušného veliteľa národnej bezpečnosti, najmä pokiaľ ide o rozsah podávanej správy. Žiadosti o potvrdenie zo zoznamu padlých a zomrelých príslušníkov bývalej nemeckej armády nebudú vybavovať okresné úrady priamo, ale prostredníctvom Povereníctva vnútra, ktoré rozhodne, či dotaz môže byť zodpovedaný.“ V spise sa dôrazne upozorňovalo: „V nijakom prípade nemôžu národné výbory vybavovať dotazy došlé priamo zo zahraničia bez prostredníctva Povereníctva vnútra.“³⁵ Na záver smernice a pokynov sa uvádzalo, že výdavky spojené s udržiavaním hrobov uhradí Povereníctvo vnútra.³⁶

V ďalšom období vzniklo niekoľko smerníc a nariadení, ktoré v podstate starostlivosť o nemecké vojnové hroby z rokov 1939 – 1945 zúžili len na vedenie ich najnutnejšej evidencie a ich udržiavanie v poznateľnom stave.³⁷

Materiálom zásadného charakteru, ktorého obsah je venovaný nemeckým občianskym a vojenským hrobom v ČSSR, je Uznesenie politického byra Ústredného výboru Komunistickej strany Československa z 18. októbra 1960. V tomto uznesení sa konštatovalo, že vojnové hroby z 1. a 2. svetovej vojny, taktiež ani nemecké vojnové hroby, nie je možné rušiť. Miestnym národným výborom sa ukladala povinnosť viesť evidenciu a starať sa o všetky nemecké vojnové hroby, a to či už umiestnené na miestnych cintorínoch, ale aj mimo nich.

V oblasti poskytovania informácií vo veci nemeckých vojnových hrobov požadovaných zo Spolkovej republiky Nemecko, s výnimkou fyzických osôb, mali byť bez ďalšieho vybavovania postupované Ministerstvu zahraničných vecí ČSSR. Národné výbory nemali v žiadnom prípade rokovať ani s fyzickými osobami – občanmi Spolkovej republiky Nemecko. V prípade, že boli kontaktovaní písomnou formou, nemali na listy odpovedať. Ministerstvo zahraničných vecí ČSSR nemalo v súlade s citovaným uznesením meritórne odpovedať na západonemecké otázky a žiadosti týkajúce sa nemeckých vojnových hrobov (vojenských a civilných). Československý Červený kríž na prípadné dopyty od Červeného kríža Spolkovej republiky Nemecko mal odpovedať len v najnutnejšej miere, tzn. mal poskytovať tie informácie, ktoré Československu vyplývali z medzinárodných právnych záväzkov.³⁸

Na vyššie citované uznesenie PB ÚV KSČ z 18. októbra 1960 nadväzovalo uznesenie PÚV

34 SNA, f. PV – vojnové hroby (obežníky, smernice), šk. 18.

35 Tamže.

36 Tamže.

37 Napríklad v obežníku Povereníctva vnútra určeného pre KNV z 10. mája 1952 sa v čl. IV k problematike starostlivosti o nemecké vojnové hroby uvádzalo: „Miestne národné výbory vedú aj evidenciu hrobov padlých a zomrelých príslušníkov bývalej nemeckej okupantskej armády. Tieto hroby udržiujú sa v poznateľnom stave (do ďalšieho opatrenia len na cintorínoch) a dostanú trvalé evidenčné číslo.“ SNA, f. PV – vojnové hroby (obežníky, smernice), šk. 18.

Ďalej v spise Povereníctva vnútra č. SVV/3-5502/59 zo 4. 7. 1959 adresovanom odborom miestneho hospodárstva a dopravy rady Krajských národných výborov v Bratislave, Nitre, Banskej Bystrici, Košiciach, Prešove a Žiline a odboru miestneho hospodárstva a dopravy rady Ústredného národného výboru v Bratislave sa k problematike starostlivosti o nemecké vojnové hroby odporúčalo, aby tieto boli udržiavané evidenčne. VÚA – VHA Praha, f. Válečné hřbitovy, šk. 7.

38 Tamže.

KŠČ zo 6. októbra 1964, ktoré vychádzalo zo zásad uplatňovaných v oblasti starostlivosti o nemecké vojnové hroby z predchádzajúceho obdobia. O tom svedčí napríklad obsah spisu Ministerstva vnútra ČR z 11. mája 1981 určeného pre vedúcich odborov miestneho hospodárstva krajských národných výborov, vedúcemu odboru služieb a MP národného výboru hlavného ČSSR sa uvádzalo aj toto:...,*upozorňujeme na platnosť uznesení PŮV KŠČ z 6. 10. 1964, podľa něhož jsou národní výbory povinny:*

- ▶ *nadále evidovat německé vojenské hroby, udržovat je v poznatelném stavu a zajišťovat péči o ně,*
- ▶ *nejednat s nikým z NSR a případné dopisy k těmto otázkám ponechat bez odpovědi,*
- ▶ *nedovolit zřizování památníků a společných náhrobků,*
- ▶ *nepovolovat exhumace a převozy ostatků (výjimku lze učinit jen v těch případech, jestliže by šlo o exhumaci aktivních bojovníků proti fašizmu, partyzánů a pod.).³⁹*

V spise sa upozorňovalo: „*Veškeré žádosti západoněmeckých organizací ve věci vojenských hrobů je oprávněn řešit je ČSČK, jehož partnerem je pouze ČK NSR. Z tohto důvodu je třeba jakékoliv dotazy a intervence VDK (rozuměj – Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge – pozn. P. Š.) na čs. orgány ponechávat bez odpovědi.*“⁴⁰

Po revolúcii v novembri 1989 došlo postupnými krokmi k čiastočnému pozitívnemu obratu. Dlhé roky trvajúci nezájum o vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny a vojnové hroby a cintoríny nemeckých vojakov z obdobia 2. svetovej vojny si však vyžiadali svoju daň, a postoj verejnosti a zodpovedných štátnych inštitúcií sa začal meniť len postupne. K zviditeľneniu tejto problematiky došlo najmä v súvislosti s prvými rekonštrukciami zanedbaných a spustnutých vojenských cintorínov.⁴¹

Rozhodujúcim impulzom, ktorý naštartoval komplex procesov a činností spojených so starostlivosťou o vojnové hroby nemeckých vojakov na území Slovenskej republiky na kvalitatívne odlišnej úrovni v porovnaní so stavom pred novembrom 1989, bolo podpísanie Zmluvy medzi Českou a Slovenskou federatívnou republikou a Spolkovou republikou Nemecko o dobrom susedstve a priateľskej spolupráci z 27. februára 1992.⁴² V článku 30 obe zmluvné strany vyhlásili, že česko-slovenské a nemecké hroby nachádzajúce sa na ich území budú rovnakým spôsobom uctievané a chránené; starostlivosť o ne bude umožnená. Ďalej vyhlásili, že hroby obetí vojen a násilnia nachádzajúce sa na ich území požívajú právnu ochranu a zachovávajú sa; ich registrácia a starostlivosť sa umožní a obe zmluvné strany budú podporovať spoluprácu medzi organizáciami príslušnými pre starostlivosť o tieto hroby. V súvislosti s vyššie uvedeným treba podotknúť, že už od roku 1991, tzn. pred uzavretím ci-

39 Tamže.

40 Tamže.

41 Za podpory Volksbund der Deutschen Kriegsgräberfürsorge (Ludový spolok pre starostlivosť o nemecké vojnové hroby – VDK) bol v roku 1991 v Humennom zrekonštruovaný nemecký vojenský cintorín z obdobia 2. svetovej vojny a spoločný vojenský cintorín z obdobia 1. svetovej vojny. Taktiež bol zrekonštruovaný vojenský cintorín v meste Štropkov, kde bol v roku 1998 osadený žulový pamätník s nápisom: „Na tomto cintoríne sú pochovaní vojaci, obeť I. svetovej vojny a cholery v roku 1914.“ V roku 1999 za pomoci študentov zo Slovenska a Nemecka, ktorých vyslal VDK, bol čiastočne zrekonštruovaný cintorín v obci Radvaň nad Laborcom (okres Medzilaborce). Pre nezájum samosprávy, však v nasledujúcich rokoch chátral a znova sa dostal na pokraj zániku. K jeho opätovnej obnove došlo až v roku 2005, keď ho zrekonštruovali príslušníci 5. roty pancierových granátnikov 152. práporu Bundeswehru a príslušníci 3. mechanizovanej roty VÚ 1102 Michalovce.

42 Zmluva medzi Českou a Slovenskou federatívnou Republikou a Spolkovou republikou Nemecko o dobrom susedstve a priateľskej spolupráci z 27. februára 1992.

In: <http://www.zbierka.sk/Default.aspx?sid=15&PredpisID=12106&FileName=92-z521&Rocnik=1992 &AspxAutoDetectCookieSupport=1>

tovej medzivládnej zmluvy, sa na teritóriu Slovenska zrealizovali prvé exhumačné práce nemeckých vojnových hrobov.⁴³

Po vzniku Slovenskej republiky, majúc na zreteli obsah článku 30 Zmluvy medzi Českou a Slovenskou federatívnou republikou a Spolkovou republikou Nemecko o dobrom susedstve a priateľskej spolupráci z 27. februára 1992, vláda Slovenskej republiky a vláda Spolkovej republiky Nemecko uzavreli dňa 2. marca 1999 dohodu o vojnových hroboch. Medzivládnu dohodu vlády uzatvorili s úmyslom vytvoriť pre nemecké vojnové hroby nachádzajúce sa na území Slovenskej republiky a slovenské vojnové hroby nachádzajúce sa na území Spolkovej republiky Nemecko právnu úpravu, v snahe zabezpečiť zachovanie týchto hrobov a starostlivosť o ne dôstojným spôsobom a podľa ustanovení platného medzinárodného humanitárneho práva.⁴⁴

Vláda Spolkovej republiky Nemecko poverila technickou realizáciou úloh vyplývajúcich z obsahu dohody pre nemeckú stranu na území Slovenskej republiky Národný zväz starostlivosti o nemecké vojnové hroby („Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.“).⁴⁵

V súvislosti s konkrétnym napĺňaním citovanej zmluvy a dohody treba konštatovať, že úsilím všetkých zainteresovaných strán, predovšetkým však Ministerstva vnútra SR, Národného zväzu starostlivosti o nemecké vojnové hroby a Spoločnosti starostlivosti o nemecké vojnové hroby vznikli na území Slovenskej republiky dôstojné vojnové cintoríny nemeckých vojakov, ktorí zahynuli v rokoch 2. svetovej vojny. Ide o nasledovné vojnové cintoríny nemeckých vojakov: Zborov – vojnový cintorín slávnostne vysvätený 19. septembra 1992, Humenné – vojnový cintorín slávnostne vysvätený 17. septembra 1994, Prešov – vojnový cintorín slávnostne vysvätený 17. septembra 1994, Hunkovce – vojnový cintorín slávnostne vysvätený 8. októbra 1995, Važec – vojnový cintorín slávnostne vysvätený 11. októbra 1998 a Bratislava – vojnový cintorín slávnostne vysvätený 17. júna 2000.⁴⁶

43 Investorom týchto prác bol Národný zväz starostlivosti o nemecké vojnové hroby („Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.“) z finančných prostriedkov Spolkovou republikou Nemecko. Starostlivosť o tieto nemecké vojnové hroby prevzala Spoločnosť starostlivosti o nemecké vojnové hroby na Slovensku so sídlom v Prešove. In LIŠKA, J. *Hroby známe a neznáme*. Kde všade ležia naši vojaci a ktorí cudzí u nás. In *Bojovník*, 2006, č. 15, s. 8.

44 Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a vládou Spolkovej republiky Nemecko o vojnových hroboch z 2. marca 1999. In: www.zbierka.sk

45 Exhumačné práce hrobov nemeckých vojakov približuje predstaviteľ Spoločnosti starostlivosti o nemecké vojnové hroby v jednom z nemnohých článkov k tejto problematike takto: „Exhumovali sme už vyše trinásťtisíc tiel nemeckých vojakov, ktorých sme pochovali na šiestich špeciálnych cintorínoch. Súvisí to s medzinárodnými dohodami o starostlivosti o vojnové hroby. Nálezy, ak sa to tak vôbec dá označiť, sa stále opakujú. Niekoľko gombíkov z uniformy, kovové pracky z opaskov, cvoky z podošiev topánok, prázdne nábojnice, štítok s menom. Ten mávajú na krku, v náprsnej taške, ak umreli v lazarete, potom zväčša v zatvorenej pravej ruke.“
In: <http://www.detektorweb.cz/index.php?show&i=5697&mm=1&vd=1&PHPSIDWx=f0fd04e9b3d0a9a70126f6f4bf6bb20>

46 Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. v. Práca za mier. Nemecké vojenské cintoríny Slovenská republika, s. 6-11.

DOKUMENT O SPRISAHANÍ Z 20. JÚLA 1944 Z POHLADU GENERÁLMAJORA OTTA REMERA

RÓBERT LAMOŠ

LAMOŠ, R.: Document of conspiracy from 20 July 1944 from the point of Maj. Gen. Otto Remer. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 96–103, Bratislava.

The author of the published study deals with the conspiracy from 20th July 1944, especially an unsuccessful attempt to towards Adolph Hitler in his main tent in Rastenburg. He draws his attention to the situation afterwards. The main goal of the attempt was not only the mere liquidation of Hitler, but also an attempt to finish the war sooner than whole Germany was completely destroyed. One of the leading roles was played by Coll. Claus Philipp Maria Schenk-Earl von Stauffenberg. The bomb laid by him in the meeting room exploded however Hitler survived the attempt. The Colonel von Stauffenberg in his belief in the success of the action and no-one having survived fled to Berlin by plane where he, together with the other colonels, tried for a take over and occupation of some decisive buildings. In the end, all the plotters were yet the night executed. The attempt was followed by a wave of persecution, accusation and legal trails against any participants.

Gen. Maj. Otto Remer was commanding the guarding battalion of governing buildings in the city. His allegation brings us an interesting point of view on the events in Berlin during the time of the conspiracy.

Military History. Germany. WWII. Unsuccessful attempt against Adolf Hitler 20th July 1944.

Sprisahanie z 20. júla 1944 bolo neúspešným pokusom o atentát na Adolfa Hitlera v jeho hlavnom stane v Rastenburgu. Následne mali byť nacisti zbavení moci a sprisahanci, medzi ktorými bolo veľa vysokopostavených nemeckých generálov, mali prevziať moc a vládu. Cieľom sprisahania bolo nielen odstrániť Hitlera, ale aj pokúsiť sa ukončiť vojnu skôr, než bude celé Nemecko zničené. Jednu z hlavných úloh v tomto sprisahaní zohral aj plukovník Claus Philipp Maria Schenk gróf von Stauffenberg. Bomba, ktorú von Stauffenberg uložil v rokovacej miestnosti, síce explodovala, no Hitler atentát prežil. Plukovník von Stauffenberg v domnienke, že nikto výbuch neprežil, odletel do Berlína, kde sa pokúsil spolu s ďalšími dôstojníkmi prevziať vládu a obsadiť dôležité budovy. Keď však z hlavného stanu začali prichádzať prvé správy, že Hitler žije, mnohí kľúčoví aktéri dostávali rozkazy z dvoch strán a vznikol obrovský zmätok. Nakoniec voči pučistom rázne zakročili a hlavní aktéri boli ešte v ten večer popravení. Nasledovala vlna prenasledovania, obviňovania a súdnych procesov s účastníkmi.

Generálmajor Otto Remer¹ velil v čase sprisahania strážnemu práporu strážiacemu vláde budovy v mesta. Nachádzal sa preto priamo v centre diania. Jeho výpoveď prináša zaujímavý pohľad na udalosti v Berlíne.

Za zásah proti pučistom získal Otto Remer veľké uznanie. Povýšili ho a za odmenu dostal velenie brigády², s ktorou odišiel koncom roka 1944 na front³. Na druhej strane Remer bol kritizovaný za konanie, ktorým zmaril pokus o prevrat. Hodnota výpovede Otta Remera je aj v tom, že obsahuje výlučne opis udalostí a nezaobera sa politickými súvislosťami a analýzami jeho konania.

* * *

Prezentovaný dokument zo série ETHINT⁴ som objavil pri štúdiu materiálov vo vojenskom archíve vo Freiburgu. Je to kópia záznamu rozhovoru Otta Remera s americkým vyšetrovateľom, vedeného v anglickom jazyku.

Dokument je preložený tak, aby sa čo najviac zachovala pôvodná výpovedná hodnota a štruktúra jazyka. V texte sa objavuje veľa skratiek. Tieto skratky som uviedol do poznámok tak ako ich uvádza pôvodný text aj s vysvetlením. Poznámky vyšetrovateľa a historického editora americkej armády sú zachované v texte.

Kópia strojového prepisu tohto rozhovoru sa nachádza ako dokument ETHINT – 80, pod signatúrou ZA 1/323 vo vojenskom archíve v meste Freiburg, Nemecko (Das Bundesarchiv-Militärarchiv (BArch-MA) in Freiburg im Breisgau).

ETHINT 63 – ()

15. august 1945

Rozhovor s generálmajorom Ottom Remerom

Sprisahanie z 20. júla 1944

Vrátiť do:⁵

Kancelária vedúceho vojenskej histórie
Sekcia armády

-
- 1 Otto Remer (1912 – 1997) – narodil sa v meste Neubrandenburg, v roku 1932 dobrovoľne vstúpil do armády. Poľského ťaženia sa zúčastnil ako nadporučík v motorizovanej rote. Zúčastnil sa bojov vo Francúzsku, na Balkáne aj v Rusku. Začiatkom roku 1942 už velil práporu. Prešiel ťažkými bojmi v Rusku, v ktorých si vyslúžil viacero vysokých vyznamenaní a po zranení bol v máji 1944 prevelený do Berlína, kde 20. júla 1944 výrazne zasiahol proti pripravovanému puču.
 - 2 Pôvodne sa mala volať Brigade Remer, no dostala pomenovanie Führer Begleit Brigade.
 - 3 Ako prvej bojovej operácie sa brigáda zúčastnila Ardenskej ofenzívy.
 - 4 The European Theater Historical Interrogations, skratka pre Historické výsluchy vo vzťahu k európskemu boju. Série ETHINT obsahuje dokumenty zo spravodajských výsluchov rôznych nemeckých dôstojníkov.
 - 5 Dopísané rukou.

Washington 25, D.C.⁶
Kancelária všeobecných referencií⁷

EUCOM : HD : OHGB

Kópia 1

* * *

Historická divízia

Sekcia armády
Špeciálna zložka, Armáda USA
Washington 25, D.C.⁸

12. júl 1949

Poznámka k: ETHINT 63
od: Kenneth W. Hechler
major, pechota (záloha)

Vzhľadom na to, že poručík Merriam si počas rozhovoru robil poznámky v angličtine, podľa prekladu tlmočníka, záznam v nemčine vyhotovený nebol. Po skončení rozhovoru potom poručík Merriam pripravil túto správu na základe poznámok, ktoré si robil.

Toto bol jediný rozhovor, ktorý poručík Merriam vykonal a týkal sa inej problematiky ako Ardenskej ofenzívy. Z predchádzajúcich informácií o sprisahaní z 20. júla 1944 sa poručík Merriam obzvlášť zaujímal o detaily týkajúce sa tejto udalosti, dúfajúc, že neskôr možno vydá knihu alebo článok venovaný pozadiu tohto sprisahania.

(Prvý odsek je založený na všeobecnej znalosti štýlu práce, aký nadporučík Merriam používal; druhý odsek je založený na tom, čo mi poručík Merriam osobne povedal.)

-i-

ETHINT 63 – ()

6 Pečiatka.
Office of the Chief of Military History, Department of the Army, Washington 25, D.C.

7 Dopísané rukou.

8 Pečiatka.
Department of the Army, Special Staff, United States Army, Washington 25, D.C.

Názov	:	Sprisahanie z 20. júla 1944
Zdroj	:	generálmajor (vtedy plukovník ⁹) Remer, Otto
Pozícia	:	veliteľ, ochranný pluk „Grossdeutschland“
Dátum	:	15. august 1947
Miesto	:	zajatecký tábor #26 ¹⁰ , Tretia americká armáda ¹¹
Vyšetrovateľ	:	nadporučík ¹² Robert E. Merriam
Tlmočník	:	T/5 Walter Becker, IPW team # 119

-ii-

Predslov

Tento rozhovor je jedným zo série rozhovorov zrealizovaných a zaznamenaných Historickou sekciou, ETOUSA¹³, a jej nasledovníkmi. Žiaľ, k dispozícii je len strojom písaný záznam v angličtine. Nie je známe, či bol počas rozhovoru urobený záznam v nemčine, alebo či bol vôbec urobený, z tohto dôvodu nemôže byť preverená presnosť prekladu. Preto nie je možné úplne zaručiť pôvodnosť a celistvosť tejto verzie rozhovoru. Iba očividné chyby v hláskovaní, interpunkcii a gramatike boli opravené. Všetky poznámky v zátvorkách, okrem poznámok editora a vyšetrovateľa, ktoré sú ale označené, sú nepozmenené.

Robert W. Fye¹⁴
1st Lt FA
historický editor
31. máj 1948¹⁵

1. Po piatich rokoch bojov s tankovou divíziou „Grossdeutschland“¹⁶, vo Francúzsku, na Balkáne a v Rusku som bol poslaný oddýchnuť si naspäť do Berlína. Bolo mi zverené velenie Čestného práporu¹⁷ strážiaceho ústredie vlády. Pred týmto velením som bol veliteľom prá-

9 Remer bol v čase puču major, až za zásluhy pri potlačení sprisahania z 20. júla bol povýšený do hodnosti plukovníka.

10 PW Camp #26.

11 Third US Army.

12 1st. Lt – 1st. Lieutenant. V celom texte označuje R. E. Merriama hodnosťou „Lt.“ čo zodpovedá slovenskej hodnosti poručík, len v jednom prípade je označený hodnosťou „1st. Lt“, čo zodpovedá slovenskej hodnosti nadporučík.

13 The European Theater of Operations, U. S. Army, Sekcia americkej armády pre európske bojisko

14 Nad menom podpis.

15 Pečiatka.

16 Pz Div „Grossdeutschland“ – Panzer Division „Grossdeutschland“.

17 Honor Battalion.

poru obrnených granátnikov v tankovej divízii „Grossdeutschland“. Tento strážny prápor¹⁸, okrem misie ochrany vlády, taktiež reprezentoval armádu v Berlíne.

2. Keď som prevzal velenie práporu, môj predchodca ma varoval, aby som bol v strehu, pretože v deň Wehrmachtu, asi v marci roku 1943, sa odohral pokus o puč proti vláde, no bol potlačený už v zárodku. Môj predchodca poznamenal, že tento puč nikdy nebol zverejnený, dokonca ani Göbbelsovi¹⁹, pretože sa predpokladalo, že bude lepšie neznepokojovať národ informáciami o pokuse zosadiť Vodcu²⁰. Okamžite som zistil, akú zodpovednosť má moja pozícia, obzvlášť, keď som si uvedomil fakt, že v tom čase sme mali v Berlíne viac ako milión cudzích robotníkov a ak by sa začala nejaká revolúcia, títo ľudia by predstavovali veľmi veľkú hrozbu.

3. Súčasťou plánov na obranu Berlínskej oblasti boli pripravené dve mobilizačné schémy. Obidve zahrňovali použitie Rezervnej armády²¹ v Berlíne. Mali sme kódové slová pre prípad prekročenia hranice nepriateľom alebo pre prípad vnútornej revolúcie. Po obdržaní príslušného kódového slova som mal okamžite mobilizovať svoju jednotku do akcie. „Gneisenau“ bolo kódové meno pre vnútornú revolúciu.

4. 20. júla 1944, asi o 15.00h popoludní som cez telefón obdržal kódové slovo „Gneisenau“. Telefonát prišiel z kancelárie vojenského veliteľa v Berlíne²², generála von Hasse²³. Dostal som rozkaz okamžite sa u neho hlásiť. Keď som dorazil do veliteľovej kancelárie, našiel som tam zhromaždených generálov a iné dôležité osoby. Po vstupe do miestnosti som si všimol, že G-3 (poznámka editora: ďalej neidentifikovaná)²⁴ pôsobil veľmi bledo. Bolo jasné, že ho nahradil nový muž, major von Hajessem²⁵. Atmosféra bola veľmi napätá. Oznamili mi, že Vodca nečakane zomrel, vypukla revolúcia, výkonná moc prešla na Armádu a ja som mal zablokovať určité časti vládnych budov tak, aby nikto nemohol vyjsť dnu ani von.

5. Ten výrok, v kombinácii s napätou atmosférou a varovaním, ktoré mi dal môj predchodca, ma držali v strehu. Aby som zmiernil moje pochybnosti, položil som generálovi von Hassemu nasledujúcich šesť otázok:

1. Je Vodca mŕtvy?
2. Kde vypukla revolúcia? Žiadnu som nevidel, keď som išiel z môjho veliteľstva do vášho.
3. Sú revolucionári zahraniční robotníci?
4. Prečo prešla výkonná moc na Armádu a nie na ozbrojenú silu (Wehrmacht)?
5. Kto je nástupník Hitlera?
6. Kto podpísal rozkazy dávajúce kontrolu Armáde?

6. Na tieto otázky som nedostal žiadnu uspokojivú odpoveď. Vrátil som sa preto k môjmu práporu a okamžite som zvolal poradu veliteľov. Rozkázal som utvoriť kruh okolo vládnych budov spolu s inštrukciami, že nikto nebude prijímať žiadne rozkazy, pokiaľ ich nevydám osobne. Celá situácia mi pripadala podozrivá, ale nevedel som, čo sa deje.

7. Napriek tomu, že kruh okolo vládnych budov bol vytvorený, nebol kompletný, pretože

18 Wach (Guard) Bn.

19 Joseph Göbbels (1897– 1945), nacistický minister pre ľudovú osvetu a propagandu.

20 Text používa nemecký výraz Führer.

21 Replacement Army. V nemeckom origináli Ersatzheer.

22 Office of the Military Commander in Berlin.

23 Generálporučík Karl Paul Immanuel von Hase (1885 – 1944), vojenský veliteľ mesta Berlín od roku 1940. V pôvodnom dokumente ide o preklep mena. Nie von Hasse, ale von Hase.

24 G-3 – Zástupca náčelníka štábu pre výkon a výcvik.

25 Major Egbert Hayessen (1913 – 1944), v pôvodnom dokumente opäť ide o preklep mena.

metro neodrezali a taktiež nebolo ani prerušené spojenie. Armádnemu veliteľstvu oznámili, že príde podplukovník Wolter, aby mi asistoval v týchto technických záležitostiach. Keď sa tento dôstojník dostavil, povedal mi, že sa nemám obávať, nie je špión. Toto vo mne vzbudilo extrémne podozrenie. Nerozumel som totiž, prečo by sa domnieval, že ho považujem za špióna, pokiaľ by sa neudialo niečo nezvyčajné.

8. Po porade s mojimi dôstojníkmi ma Hagen²⁶, jeden z poručíkov, zavolať bokom, aby mi oznámil, že v uliciach Berlína videl poľného maršala von Brauchitscha²⁷. Veľmi ho to prekvapilo, keďže von Brauchitsch bol už dlhšie na dôchodku a nebolo ho často vídať v meste. Poručík navrhol, že bude kontaktovať muža, pre ktorého pracoval²⁸ pred vstupom do armády. Povedal, že tento muž nebol z „panskej rasy“ a možno by vedel poskytnúť čiastočné informácie o situácii. Poslal som teda Hagen, aby navštívil svojho predchádzajúceho zamestnávateľa.

9. Po tom, čo sme sformovali kruh okolo vládnych budov, nariadili mi sledovať sektor v blízkosti železničnej stanice, kde sa nachádzala bezpečnostná polícia²⁹. Krátko nato, ako som sa prechádzal po uliciach, som zbadal plukovníka Schäfera, ktorého som si zapamätal, ako jedného z mužov, ktorých mi spomínal môj predchodca ako zainteresovaných v puči z roku 1943. (Poznámka vyšetrovateľa: generálmajor Remer povedal, že Schäfer nebol v čase puču z roku 1943 zatknutý, pretože vláda chcela udržať pokus v tajnosti. Schäfer skúšal vplyv sprisahancov puču v roku 1943 tým, že prišiel k predchodcovi generálmajora Remera a pýtal sa ho, aká bola situácia.) Neskôr som zistil, že Schäfer mal prevziať velenie môjho Čestného strážneho praporu.

10. Krátko nato som bol znovu zavolaný do kancelárie vojenského veliteľa, kde mi povedali, že mám zatknúť Göbbelsa. Povedal som, že ho odmietam zatknúť, pretože Göbbels bol tútorom tankovej divízie „Grossdeutschland“ a cítil som k nemu lojalitu. Nakoniec sme sa dohodli, že to bude niekto z vojenskej polície³⁰, kto ho zatkne.

11. Keď som sa vrátil na moje veliteľstvo, čakal ma poručík Hagen. Navštívil svojho predchádzajúceho zamestnávateľa, ktorý ho okamžite poslal za Göbbelsom. Hovoril s Göbbelsom len stručne, spočiatku neveril faktom, ktoré mu boli prezentované, no potom zbadal vonku jazdiť obrnenej vozidlá. Göbbels poslal Hagen za mnou s tým, že očividne sa chystá vojenský puč a že sa mám u neho hlásiť.³¹

12. Išiel som s Hagenom za generálom von Hassem a spomenul poručíkovú návštevu u Göbbelsa. Na záver som sa von Hasseho opýtal, či môžem navštíviť Göbbelsa. Zakázal mi to. Mal som pocit, že von Hasse si plne neuvedomoval situáciu a po dôkladnom uvážení som sa rozhodol, že Göbbels v pozícii poverenca pre obranu Berlína, bol v skutočnosti môj nadriadený, a mal by som ho navštíviť aj napriek tomu, že von Hasse odmietol moju žiadosť.

13. Išiel som do Göbbelsovej kancelárie a okamžite ma uviedli dnu. Ešte predtým ako som vstúpil, povedal som skupinke mojich mužov, ktorú som doviedol so sebou, že ak sa nevrá-

26 Poručík Dr. Hans Hagen.

27 Poľný maršal Heinrich Alfred Hermann Walther von Brauchitsch (1881 – 1948). Od 10. decembra 1941 na dôchodku zo zdravotných dôvodov.

28 Pravdepodobne Dr. Heinrichsdorff.

29 Security police. V nemčine SCHUPO – Schutz Polizei.

30 Military Police. Nemci nemali vojenskú políciu, len „Feldgendarmarie.“

31 Je zaujímavé, že Göbbels vedel o atentáte na Hitlera už o 13.00 h, keď z Wolfsschanze telefonoval Heinz Lorenz, Dietrichov zástupca v hlavnom stane. Do 17.00 h však nepodnikol žiadne opatrenia. Pozri: IRWING, David. *GOEBBELS, Pán myšlienok Tretí ríše*. Brno : BOOKS s.r.o., 1998.

tim do 20 minút, majú si prísť po mňa. Spravil som to, pretože som Göbbelsovi plne nedôveroval a chcel som sa uistiť, že nebol do toho tiež zapojený.

14. Do Göbbelsovej kancelárie ma prijali ihneď a prvá otázka, ktorú mi položil, bola: „*Ste nacistický dôstojník?*“ Odpovedal som mu, že som zložil prisahu Vodcovi a hodlám ju dodržať, aj keď je mŕtvy. Göbbels sa opýtal: „*Čo viete o situácii?*“ Povedal som, čo som predtým počul. Povedal, že to nemôže byť pravda, pretože hovoril s Vodcom cez telefón³². Opýtal som sa Göbbelsa, či stojí za vodcom. Natiahol ruku a dal mi čestné slovo, že áno. Potom sa ma opýtal, čo som urobil a ja som mu povedal tolko, koľko som považoval za vhodné. Stále som si nebol úplne istý Göbbelsovou lojalitou. Povedal som mu, že chcem hovoriť s Vodcom, aby som sa uistil, že je stále nažive. Odpovedal, že sa to dá zariadiť. O tri minúty som s ním hovoril. Povedal mi: „*Teraz máme kriminálnikov a sabotérov z východného frontu. Iba zopár dôstojníkov je zainteresovaných a úplne ich zničíme. Vy ste postavený do historickej pozície. Vy ste povinný používať hlavu. Vy ste pod mojím velením, kým dorazí Himmler, aby prevzal velenie Záložnej armády. Rozumiete?*“ Po skončení rozhovoru sa ma prítomný Göbbels opýtal, čo povedal Vodca. Porozprával som mu obsah rozhovoru. Povedal som Göbbelsovi, že mám okamžite potvrdiť súčasnú situáciu armádam (poznámka editora: ??) smerujúcim na Berlín a povedal som, že budem informovať generála von Hasseho o situácii a spravím všetko, čo môžem, aby som predišiel zbytočnému krvipreliatiu.

15. V tom čase bola zalarmovaná tanková jednotka. Začala sa sústreďovať na Berlínskom námestí³³. Napriek tomu, že táto skupina si myslela, že som s revolúciou, podarilo sa mi s nimi spojiť včas, aby som predišiel krvipreliatiu. Prevzal som velenie tankov a použil ich, aby som zabránil zbytočným výstrelom. Šesť dôstojníkov, s ktorými som hovoril, mi veril, keď som povedal, že Hitler je nažive a viem, čo robiť. Zavolať som na veliteľstvo Záložnej armády, aby poslali ďalších ľudí. Ešte predtým sa Göring vyjadril, že zavolá SS, ale povedal som mu, aby z toho SS vynechal, že to bola práca armády, a tá to musí dokončiť.

16. V tom čase boli správy o nejakej strelbe a dostal som rozkazy zablokovať sektor, kde mali byť „mozgy puču“. Aj keď nová vláda rozostavila jednotky z tankového útvaru okolo tejto oblasti, podarilo sa mi s nimi hovoriť včas a ovplyvniť ich odsun. Keď som prišiel do oblasti streľby, ktorú hlásil Göring, zbadal som generála Fromma (Poznámka editora: generálplukovník Friedrich Fromm)³⁴ zo Záložnej armády. Opýtal som sa ho: „*Ste muž z tankovej divízie „Grossdeutschland“. Aké sú vaše rozkazy?*“ V tom istom čase Kaltenbrunner, šéf Gestapa (Poznámka editora: pravdepodobne Ogruf³⁵ Dr. Ernest Kaltenbrunner, šéf bezpečnostnej polície a ochranných služieb³⁶), taktiež prišiel a krátko nato aj Himmler³⁷. Kríza po minula.

17. Teraz vám priblížim udalosti v Benderblocku³⁸, o ktorých som počul iba od ľudí, ktorí tam boli. Gróf von Stauffenberg³⁹, ktorý nastražil bombu v Hitlerovom hlavnom stane

32 Göbbels mal priamu linku do Wolfsschanze. O jej existencii vedel iba málokto.

33 Berliner Platz.

34 Generálplukovník Friedrich Fromm (1888 – 1945), veliteľ Záložnej armády.

35 SS-Obergruppenführer a General der Polizei.

36 Chief of Security Police and Security Service.

37 Reichsführer-SS Heinrich Luitpold Himmler (1900 – 1945), Rišsky minister vnútra a veliteľ všetkých zložiek SS. Po 20. júli 1944 aj veliteľ Rezervnej armády.

38 Text používa chybný názov Bindlerblock. V súčasnosti sa ulica volá Stauffenbergsstraße (pôvodne sa volala Benderstraße).

39 Plukovník Claus Philipp Maria Schenk gróf von Stauffenberg (1907 – 1944), štábný dôstojník Hlavného veliteľstva armády. Jeden z hlavných aktérov sprisahania.

v Rastenburgu, veril, že Hitler bol mŕtvy, pretože úspešne uložil bombu, počul explóziu a odišiel. Von Stauffenberg sa vrátil do Berlína lietadlom, ale ako je typické pre mentalitu sprisahancov, zanedbal vybavenie auta, ktoré na neho čakalo na letisku. Výsledkom bolo, že musel čakať hodinu na prevoz do mesta.

18. Von Stauffenberg išiel do Benderblocku, kde sa s generálplukovníkom Höpnerom a ostatnými snažil rozohrať revolúciu. V tom čase sa generál Fromm pokúsil zatknúť Stauffenberga, ale namiesto toho bol sám zatknutý vojenskou políciou⁴⁰. (Poznámka editora: Ak tento dôstojník je generálplukovník Friedrich Fromm, vysvetlenie udalostí generálmajora Remera, ktoré nasledujú, sú zmätočné. Keďže generálplukovník Fromm bol popravený 14. marca 1945⁴¹ pre účasť na sprisahaní, možno z toho vyvodit' jediné, že bol popravený za zločin, ktorý nespáchal, alebo vidiac, že spiknutie bolo odsúdené na zánik, pokúsil sa zachrániť obrátením sa proti svojim spolusprisahancom.) Medzitým požiadal From von Brauchitscha, aby prišiel do Benderblocku. Von Brauchitsch bol požiadaný, aby sa zúčastnil puču, ale neprejavil záujem a odišiel domov. Veliteľ Obranného okruhu III⁴², generál von Kortzfleisch⁴³, bol takisto pozvaný, aby sa zúčastnil a bol zatknutý, keď odmietol.

19. Celé to bolo veľmi naivné. Telefóny boli nedotknuté, ani národ ani armáda nebola proti Hitlerovi. Keby sprisahanie bolo úspešné, Hitler a nacisti by sa stali obrovskými martýrmi, skôr než by zomreli smrťou, akú teraz zakúsili.

20. Generál von Kortzfleisch spôsobil množstvo ťažkostí, keď bol zatknutý. Mierne mu preskočilo, hádzal atrament a iné predmety po miestnosti. Keď sa táto fraška začala, upútať to pozornosť niekoľkých generálov o poschodie vyššie, ktorí sa ozbrojili a zišli dole oslobodiť von Kortzfleischa a Fromma. Keď sa tak stalo, generál Fromm zvolal na mieste poľný súd a odsúdil na smrť sedem osôb zapletených do sprisahania. Títo dôstojníci boli mojimi mužmi zastrelení na nádvorí budovy, osvetlenom reflektormi automobilov. Medzi tými zastrelenými bol aj gróf von Stauffenberg. Generálovi Beckovi⁴⁴, bývalému náčelníkovi generálneho štábu, bolo umožnené, aby sa zastrelil sám. Generálplukovník Höpner⁴⁵ mohol chvíľu žiť, pretože predpokladali, že má oveľa viac informácií o sprisahaní. Poľný maršal von Witzleben⁴⁶, majúci vyššiu hodnosť ako generál Fromm, ktorý predsedal poľnému súdu, nemohol byť zastrelený. Bol však neskôr obesený.

21. Podľa môjho názoru bol mozgom celého puču gróf von Stauffenberg.

40 Ref. 21.

41 V texte je chybný dátum, 14. mája 1945.

42 Wehrkreis III.

43 General Joachim Otto August Achatius Kortzfleisch (1890 – 1945).

44 Generálplukovník Ludwig August Theodor Beck (1880 – 1944), bývalý náčelník generálneho štábu Hlavného veliteľstva armády.

45 Generálplukovník Erich Höpner (1886 – 1944), bol v januári 1942 pre nesplnenie rozkazu a výhradám voči veleniu pozbavený velenia 4. tankovej armády, prepustený z armády a bolo mu odobrané právo nosiť uniformu a vojenské vyznamenania.

46 Poľný maršal Job-Wilhelm Georg Erdmann Erwin von Witzleben (1881 – 1944), od roku 1942 na dôchodku.

RAKOUSKO-UHERSKÁ STRÁŽNICE V KOMÁRNĚ

MARTIN DUBÁNEK

DUBÁNEK, M.: Fortification landmarks of the past. The Austria- Hungarian “blokhaus” in Komarno. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 104–110, Bratislava.

The author of the study is well-known for his major interest in the military technique and fortification objects of the former Czechoslovakia. In this case he focuses on one of the few Austria-Hungarian fortification monument preserved in Slovakia. He deals with a concrete “blokhaus” built to protect the rail-bridge through the Danube in Komárne. The building of the monument was approved by the Emperor Franz Joseph I at the beginning of the WWI and realized during the war.

The study in its short version (3.5 pages) brings the fundamental information not only about the original construction of the object, but also about the intentions of the headquarters of the Czechoslovak Army on its usage towards the protection of the Komarno bridge in case of a Hungarian attack in the 2nd half of the 30s of the 19th century. Contrary to the processed plans on the modernization of the guardhouse, the plan was never successfully conducted and the object not included in the system of the Czechoslovak fortification. In the development of the WWII it was not seriously damaged.

Military History. Slovakia. Guardhouse in Komárno from the times of Austria-Hungarian monarchy.

Rakousko-uherská branná moc postavila na svém území velké množství nej-různějších fortifikačních staveb. Z území bývalého Československa se na jejich vyzbrojení značnou měrou podílely Škodovy závody v Plzni.¹ Ocel a jiné komponenty však dodávala i celá řada dalších hutních nebo strojírenských podniků. Na obraně rakousko-uherských fortifikací se taktéž podíleli vojáci z budoucího Československa.²

Avšak po rakousko-uherském vyrovnání k výstavbě pevností na území budoucího Československa prakticky nedocházelo, a to z jednoduchého důvodu. Po vzniku Dvojspolku v roce 1879, respektive Trojspolku v roce 1882, leželo území budoucího Československa v zápolí. Z dříve postavených pevností zůstala zachována pouze funkce pevnosti Komárno.³ Určitý objem nově prováděných opevňovacích prací v této lokalitě však lze předpokládat na tzv. Vážském předmostí (Waag Brückenkopf) a především na Dunajském předmostí (Donau Brückenkopf) na maďarské straně.

1 JANÁČEK, František. *Největší zbrojovka monarchie*. Praha 1990.

2 S rakousko-uherským opevněním se seznámila i rada ženijních důstojníků, kteří se v rámci Československé republiky podíleli na výstavbě nového čs. opevnění Za všechny je možno jmenovat např. ředitele Opevňovacích prací divizního generála Karla Husárka.

3 Dnem 7. 11. 1888 byla zrušena pevnostní funkce Olomouce, jako poslední Rakousko-uherské pevnosti na území dnešní České republiky. KUPKA, Vladimír. *Pevnosti Krakov a Přemysl*. Dvůr Králové nad Labem 1999, s. 21.

Pravděpodobně jedinou výjimku⁴ z nově stavěných pevnostních objektů realizovaných Rakousko-Uherskem na teritoriu budoucí Československé republiky představovalo několik jednoduchých pevnostních staveb na ochranu důležitých tratí, budovaných v souladu s dobovými trendy. Obdobné stavby totiž realizovalo také Německo⁵, Rusko⁶ a např. v Indii i Velká Británie. Rakousko-Uhersko budovalo obdobné stavby označované zpravidla jako opevněné strážnice nebo blokhausy v Haliči (1906 – 1907)⁷, také v severní Itálii a na území budoucí Jugoslávie.

Z hlediska území bývalé Československé republiky byly takovéto strážnice postaveny například ve Skotarském průsmyku, který je v současné době součástí Ukrajiny. Zde je zdokumentována zděná strážnice se dvěma nárožními kaponiérami zvaná Pancéřový dům.⁸ Budova chránila vjezd do tunelu mezi Zimirem a Woronienkou. Objekt lze zřejmě datovat do doby zprovoznění trati v roce 1895.

Snad jediným moderním rakousko-uherským objektem zachovalým na Slovensku je betonová strážnice pro ochranu železničního mostu přes Dunaj, postavená právě v pevnosti Komárno. Most dlouhý cca 490 m na trati Komárno – Újszőny byl vybudován v roce 1910. Výstavba objektu na jeho obranu byla odsouhlasena císařem Františkem Josefem I. až v průběhu 1. světové války 22. srpna 1914.⁹ Vlastní výstavbu společně s dalšími obrannými stavbami na severním břehu provedlo civilní obyvatelstvo.¹⁰ Polním způsobem byl ovšem zabezpečen i přístup k mostu na jižní maďarské straně.¹¹

Jednopodlažní betonová strážnice, respektive blokhaus, byla postavena na rozšířeném náspu v bezprostřední vzdálenosti od trati a severní strany mostu přes Dunaj. Také od severu ji navíc oddělovalo jedno pole mostu, které tvořilo nadjezd pod procházející cestou. Zdivo na více ohrožené západní stěně bylo silné až 180 cm. Betonová konstrukce stropu byla položena na traverzy o profilu I s plechovým obložení mezi nimi. Tak bylo zajištěno ztracené bednění během stavby, a zároveň zabezpečena ochrana před úštěpkou betonu při případném zásahu. Strážnice měla tvar obdélníku o vnějších rozměrech cca 13,5 x 7,5 m, která obsahovala dvě nárožní kaponiéry. Ty pak zvětšovaly rozměry objektu na cca 21 x 13 m. Vchody a střílny byly uzavíratelné kovovými dveřmi a okenicemi. Interiér rozdělovaly zděné příčky na několik místností. Ze zachovalého plánu je patrné ještě umístění záchodů a rozmístění kamen pro otop.

Objekt přečkal 1. světovou válku a po vniku Republiky Československé i následné boje na

4 Vyjma opevňovacích prací prováděných v době první světové války např. na východním Slovensku, v Komárně a Bratislavě.

5 BUJAS, Pilte. *Blokhausy wieżowe węzła oporu Ruciane-Guzianka*. Forteca 1/97, Przasnysz 1997.

6 DUBÁNEK, Martin. *Východočeská dráha a její fortifikační zajištění*. In *Naše vojsko* 4/2007, s. 34-36.

7 BZZOSKWINIA, Waldemar – BUJAS, Pilte. *Ufortifikowane strażnice kolejowe w Galicji na początku xx wieku*, Forteca 2/97, Przasnysz 1997 nebo Chorzepa, Jarosław, Fortyfikacje, Przewodnik po Polsce, Varšava 2005, s. 257.

8 LÁŠEK, Radan. *Jednotka určení SOS*. 3. díl, Praha 2008, s. 12, 13, 190, 191.

9 KUPKA, Vladimír. *Pevnost Komárno – habsburský reduit na Dunaji* (3), ATM 7/2003 s. 40-43).

10 FILIP, Ondřej. <http://fortifikace.bloguje.cz/846470-pevnost-komarno.php>

11 Nutno dodat, že v 1. světové válce budovalo Rakousko-Uhersko i polní opevnění a kaverny na předmostí v bratislavské Petržalce. Letecké snímky z počátku 30. let zachycují jakési zemní forty neznámého data vzniku.

Slovensku.¹² V roce 1936, když zde probíhalo plánování výstavby nových obranných objektů, byla pevnůstka vedena jako strážnice a využívána Finanční stráží.¹³

Ve snaze zabránit neočekávanému přepadu Komárna a zajistit podle potřeby zničení železničního i silničního mostu, byla v roce 1936 plánována nová výstavba čs. opevnění v prostoru Komárna. Dne 28. února 1936 tak zástupci taktického a technického oddělení ŘOP (gen. Štěpánek, ing. plk. Čermák, kpt. ing. Novák) provedli vytýčení pěti nových pevnostních objektů.¹⁴ Odborná literatura pak uvádí, že na místě rakousko-uherského blokhausu měl být vybudován pěchotní srub Ko-S 2.¹⁵ Skutečnost je taková, že podle dobové mapy vzniklé na přelomu února a března 1936 je tento objekt zakreslen 100 severněji, což dokládá i písemný dokument¹⁶, kde je jeho umístění dále definováno v náspu v ose mostu. Výzbroj měla tvořit tehdy uvažovaná, ale nikdy nezavedená dvojstřílnová kopule pro dvojče těžkých kulometů.¹⁷ Ve stropu srubu měl být rovněž osazen ještě zvon pro lehký kulomet umožňující vzájemné krytí s pěchotním srubem Ko-S 3 na Alžbětinském ostrově. Zároveň měl být vybudován skrytý přístup pod vozovkou k prvnímu pilíři mostu. Aby byl případný postup maďarské pěchoty na most ztížený co nejvíce, byla na mostě ve výši prvního pilíře plánována železná vrátka.¹⁸ Dále mělo být u prvního pilíře instalováno zařízení pro vykojení obrněného vlaku. Uzavírání se mělo uskutečnit automaticky právě z rakousko-uherského blokhausu. Tato opatření by si však vyžádala značné finanční náklady odhadované na 8 650 000 Kčs.¹⁹ Proto ředitel opevňovacích prací divizní generál Karel Husárek společně se zástupci taktického a technického odboru ŘOP plk. Ing. Čermákem a kpt. Ing. Novákem provedl 29. 4. 1936 osobní průzkum obrany mostů v Komárně.²⁰ Pěchotní srub Ko-S 2 byl vzhledem k vysokému náspu a tím i zbytečně vysokému finančnímu nákladu z plánovaných prací vypuštěn. Místo něj měl být patřičně zesílen betonem nebo železnými plotnami rakousko-uherský strážní domek. Zároveň se počítalo s jeho vyzbrojením kulometry a obsazením stálou osádkou.²¹ Gen. Husárek však ponechal v platnosti uvažovanou štolu vedoucí od podjezdu silničního mostu pro mechanickou adjustaci nálože. Vchod do této štoly měl být opatřen střílnou s lehkým kulometem, který by zároveň ostřeloval silnici podél hráze na N. Stráž a silnici vedoucí na sever.

Každopádně po zrušení výstavby pěchotního srubu Ko-S 2 a zahájení stavby komárenských pěchotních rubů KOS-1, 3 a 4 v roce 1937²², nebyla rakousko-uherská strážnice ku-

12 Například v roce 1919 se uskutečnil maďarský přepad přes Alžbětinský ostrov (VÚA-VHA Praha, fond ŘOP, karton 55, sig. 99/5/45/21).

13 VÚA-VHA Praha, f. ŘOP, karton 47, sig. 96/3/2/44.

14 Tamže, karton 55, sig. 99/5/45/21.

15 STEHLÍK, Eduard – VAŇOUREK, Martin. *Hraničáři na Dunaji*. Mohelnice 1999.

16 VÚA-VHA Praha, fond ŘOP, karton 55, sig. 99/5/45/21.

17 Taktické oddělení ŘOP pak navrhlo čelní střílnu místo dvojkulometem vyzbrojit těžkým kulometem a dvojčatovou střílnou do vedlejšího směru lehkým kulometem. Viz VONDROVSKÝ, Ivo. *Opevnění z let 1936-1938 na Slovensku*. Dvůr Králové ad Labem 1993.

18 Měla být realizována ze všech plánovaných opatření jako první.

19 Hrubá výstavba srubů Ko-S 1 až 5 celkem 4 920 000 Kčs, zbraně a optika 1 180 000 Kčs, pozemky 210 000 Kčs, střelivo 750 000 Kčs, překážky 60 000 Kčs, spojení 500 000 Kčs
polní opevnění na levém křídle na Váhu 50 000 Kčs, což s 20% zálohou činilo 8 650 000 Kčs (viz VÚA-VHA, fond ŘOP, karton 55, sig. 99/5/45/21).

20 VÚA-VHA Praha, fond ŘOP, karton 24, sig. 45/2/2/23.

21 Taktéž byl zrušen pěchotní srub Ko-S 5, umístěný v ose silničního mostu. V roce 1937 pak byly realizovány pěchotní sruby Ko-S 1, Ko-S 3 a Ko-S 4.

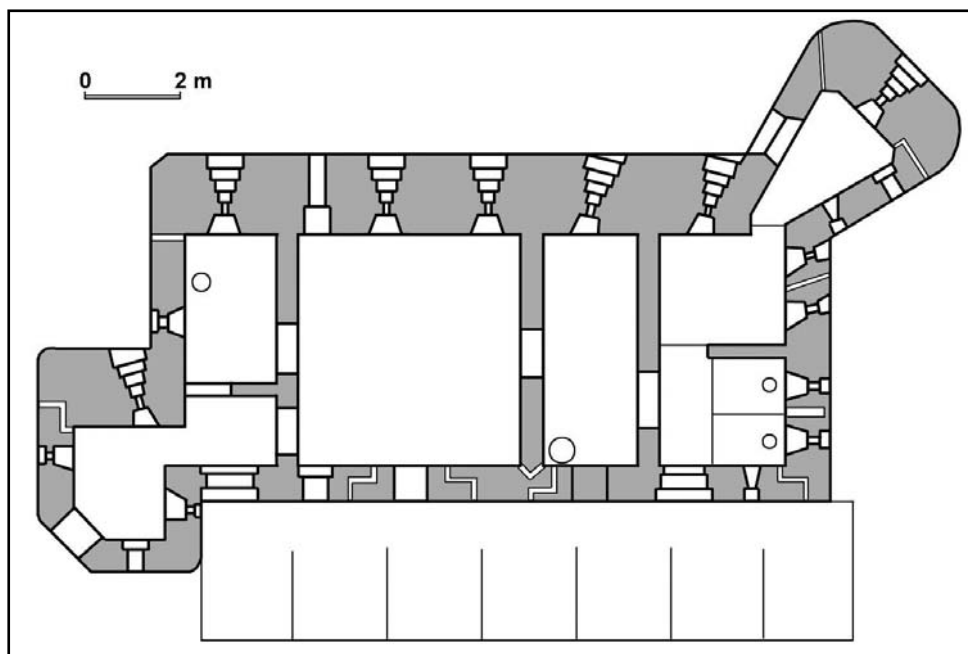
22 STEHLÍK, Eduard. *Lexikon těžkých objektů československého opevnění z let 1935-1938*, Dvůr Králové nad Labem 2001.

podivu modernizována a začleněna do systému čs. pohraničního opevnění. Přitom její odolnost byla stále ještě více než dostatečná a modernizace by nevyžádala velké finance.

Teprve v červnu 1938 zadalo ŘOP firmě Vítkovické horní a hutní těžířstvo za částku 50 885 Kč výrobu mostní zábrany pro železniční most.²³ Pro rychlý spád událostí se zakázku nepodařilo realizovat.

Na rozdíl od železničního mostu²⁴ přečkal blokhaus s menšími poškozeními i druhou světovou válku a v současné době je volně přístupný. Bohužel, jeho stav se neustále zhoršuje a řada jeho dříve zachovalých součástí byla zničena. Zmizela například většina kovových elementů a byly pobořeny vnitřní příčky. Vzhledem ke své unikátnosti by si nepochybně zasloužil památkovou ochranu nebo alespoň rekonstrukci, která by byla relativně snadno realizovatelná.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA:

1) Půdorys rakousko-uherské strážnice v Komárně (autor Martin Dubánek)

23 BENEŠ, Jaroslav – LAKOSIL, Jan – Nič, Martin – Škoda, Jan. *Zvláštní zařízení na komunikacích v letech 1936-1938*. Dvůr Králové nad Labem 2009, s. 221.

24 Most byl na sklonku 2. světové války destruován. Stejně tak byl poškozen silniční most jehož stav je dokonce zachycen na plánech sovětských ženistů a zachován ve VÚA-VHA (viz VÚA-VHA MNO 1956, karton 216, sig. 51/7/1/4). Železniční most byl opraven v letech 1953-1954 společnými československo-maďarskými prostředky. Do provozu byl jako „Most přátelství“ uveden k 1. 1. 1955. (Kožuch, Miroslav: www.rail.sk/skhist/mosty/kn-nz.htm)

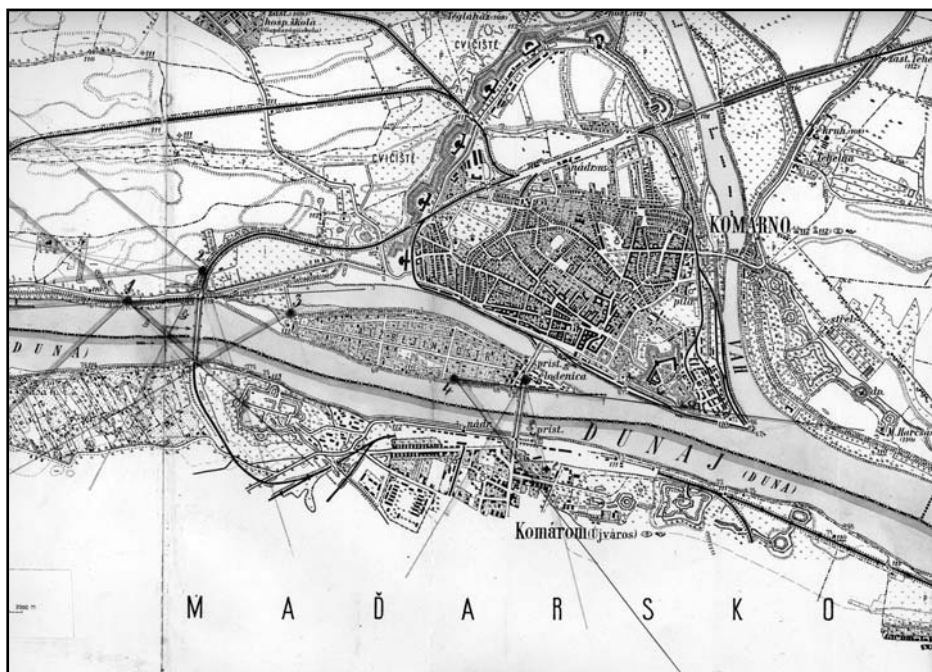
2) Kaponiéra strážnice v roce 2006 (foto Radek Hrabčák)

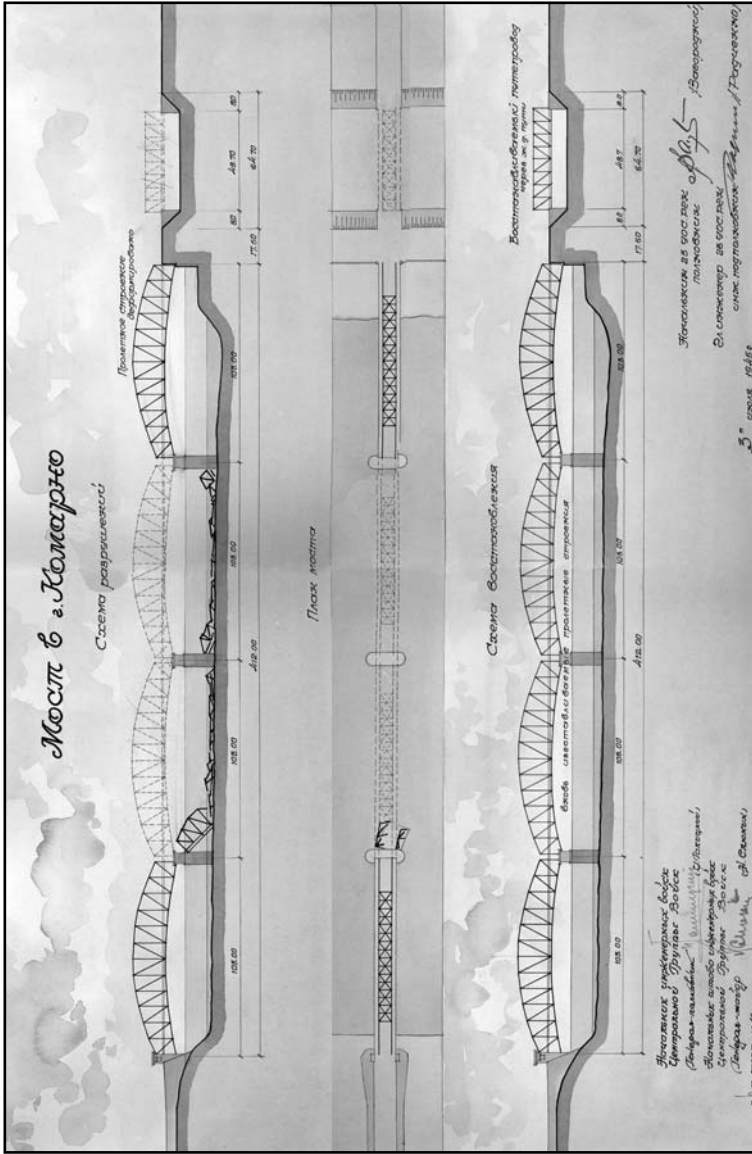
3) Vchodová část strážnice v roce 2006 (foto Radek Hrabčák)

4) Letecký snímek mostu přes Dunaj s vyznačeným blokhausem a fortem Sandberg (dnes Monoštor) v Maďarsku. Letecký snímek pochází pravděpodobně z roku 1936 (VÚA-VHA Praha).

5) Mapa Ředitelství opevňovacích prací s plánovanými pěchotními sruby. Pěchotní srub Ko-S 2 se nachází severněji od blohausu (VÚA-VHA Praha)

6) Náčrtes poškodení silničného mostu přes Dunaj v Komárňanech zpracovaný ženisty Rudé armády 3. 7. 1945 (VIA - VNA Praha).

VOJENSKÝ A DOPRAVNÝ VÝZNAM MOSTA NA DUNAJI PRI MEDVEĐOVE

ISTVÁN ÁLDOZÓ

ÁLDÓZO, I.: Military and transport importance of the bridge on the Danube River at Medvedöv. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 111–122, Bratislava.

The author in his published study deals with the building of the bridge on the Danube River Medvedöve. In the introduction he explains the reasons of the decision to build up the bridge, provides a brief analyses of the administrative preparations (the tender declaration) and he mentions the tender winner. After the preparation works he thoroughly describes the preparation works of the bridge segments and its composition, whilst he highlights the factors hindering the construction of the bridge; either the meteorological or the problems of capacity. Meanwhile the construction of the bridge he is interested in the history, in some other part in the destructions during the WWII, as well as in the fact that the bridge surroundings used to be a target of the Allied troops bombardiers. In this respect he develops his interesting hypothesis why the bridge was not bombarded, whilst its surrounds was. In the last part of the study the author describes the reconstruction of the bridge after the WWII.

Military History. Hungary. The Construction of the bridge at Medvedöv. 1938 – 1946.

Győr a jeho okolie sú rozložené na najnižšie položenej časti regiónu Kisalföldu (Malej nížiny v centrálnej časti Győrskej panvy). Tým sa dá vysvetliť fakt, že všetky významnejšie vodné toky okolia sa zbiehajú v priestore mesta. Hoci Mosoni – Duna, Rába, Rábca aj Marcal sa považujú za významné rieky, v hospodárskom živote tohto priestoru najdôležitejšiu úlohu hral Dunaj. Až do obdobia stavby železníc v 19. storočí bol najvýznamnejšou dopravnou tepnou severného Zadunajska a okrem tradičného obchodovania medzi Západom a Východom hral dôležitú úlohu aj v obchodovaní medzi severom a juhom Európy. Obilie sa z Maďarska prepravovalo do západnej Európy cez Győr, zo západu prichádzali priemyselné výrobky, ktoré sa vykladali často priamo v Győri. Tovar prichádzajúci zo severu a smerujúci na juh, a aj opačným smerom, sa cez rieku prepravoval kompou. V blízkosti mesta, bezprostredne na brehu Dunaja v Nagybjajcsi aj vo Véneke sa vybuďoval významnejší prístav. Mesto Győr bolo vďaka blízkosti Dunaja až do obdobia industrializácie najvýznamnejším centrom obchodovania s obilím, pretože bolo spojivom medzi úrodnými oblasťami a riekou. Po veľkej výstavbe železníc rieka stratila svoj význam výlučnej dopravnej cesty a stále viac strácala na význame. Dunaj, ktorý predtým bol hlavnou dopravnou cestou, stále viac prekážal rozvoju dopravy: cez rieku bolo treba stavať železničné mosty, čo veľmi zvýšilo investičné výdavky. Vodný tok preťal aj rýchlo stavané cesty, a preto namiesto stavania mostov prechod na druhú stranu vyriešila kompová preprava. To ale nesmierne spomalilo pomerne rýchlu pozemnú dopravu. Takto sa táto rieka, ktorá v stredoveku a v ra-

nom novoveku garantovala rozvoj, po revolúcii v doprave, bez mostov, stala brzdou rozvoja. Na prelome 19. a 20. storočia sa ústrednou otázkou stala výstavba mostu. Maďarský súkromný kapitál, ktorý bol oproti západoeurópskemu veľmi slabý, tieto výdavky nedokázal pokryť, tieto investície sa dali pokryť iba vďaka štátnej podpore.

Rýchlosť toku Dunaja, ktorý sa pri južných svahoch Malých Karpát vlieva do Karpatskej kotliny, sa na rovinatom teréne spomaľuje a usadzujúč riečne nánosy, nadobúda charakter dolného toku. To je charakteristické na úseku v Szigetköz-e (Medziostrovie), kde si Dunaj utvoril sčasti síhote, sčasti plytčiny. V priestore pri obci Medveďov je koryto vodného toku oveľa plytkejšie, a pomerne ľahko sa dá dostať z jedného brehu na druhý. Tým sa dá vysvetliť, že priestor Medzičilizia (juhovýchodný cíp Žitného ostrova) pri prechodoch cez rieku zohral v dejinách významnú úlohu. Na území medzi Medziostrovím a Žitným ostrovom pri Medveďove existovala už pred 1. svetovou vojnou kompová preprava. V súlade s vtedajšou „módou“ sa preprava tovaru a ľudí zabezpečovala prostredníctvom parných kômp. Po 1. svetovej vojne sa kompová preprava úplne zastavila a myšlienka spojenia týchto regiónov sa vynorila až v roku 1938. Rastúce nároky na osobnú a nákladnú dopravu sa už nedali riešiť tradičnou kompovou prepravou, ale bolo potrebné zabezpečiť trvalé prepojenie oboch brehov. To sa dalo realizovať len nákladnou stavbou mostu. Dopravní inžinieri navrhovali stavbu mosta na dvoch miestach: jednak pri Medveďove, severne od Győru, jednak pri Dobrohošti¹ nachádzajúcej sa severovýchodne od Magyaróváru (pozn. prekladateľa: od júna 1939 Mosonmagyaróvár). Myšlienka nahradenia kompovej dopravy výstavbou mosta v roku 1938 nebola nová: vznikla už pred 1. svetovou vojnou, ale jej realizáciu znemožnilo jednak vypuknutie vojny a neskôr napäté československo-maďarské vzťahy.² Stavba mostu sa pre Maďarsko a maďarské a slovenské obyvateľstvo žijúce na Žitnom ostrove stala po prvej Viedenskej arbitráži nevyhnutnou. V období rokov 1918 – 1938 obyvateľstvo tohto regiónu zaoberajúce sa prevažne poľnohospodárstvom, svoje produkty odvážalo do Bratislavy. Po Viedenskej arbitráži sa ale Bratislava a Žitný ostrov stali súčasťami dvoch rôznych štátov, a dostupnosť trhu pre hospodárov sa stala problémom. Cestu do Győru im sťažovala riedka kompová preprava a chýbajúce mosty.³ Sedliaci, ktorí len ťažko dokázali zhodnotiť svoje produkty, vyvíjali nátlak na miestnych činiteľov v prospech výstavby mosta.

V Maďarsku sa čoskoro rozvinula ostrá diskusia medzi Győrom a Magyaróvárom o tom, kde most postaviť. Mesto Győr, pochopiteľne, bolo za postavenie mosta pri Medveďove, Magyaróvár ale presadzoval jeho výstavbu pri Dobrohošti.⁴ Miestne obyvateľstvo, ako aj logika dopravného zemepisu, hovorili v prospech budovania mosta na ceste č. 14 (dnes cesta č. 15) pri obci Medveďov. Pri Dobrohošti prichádzala do úvahy iba hustejšia kompová preprava.⁵ Vzťahy dvoch maďarských miest sa natoľko vyhrotili, že počas terénneho prieskumu v Medveďove sa na mieste objavili občania z Magyaróváru, ktorí hádzali hanlivé letáky smerom k miestnym politikom lobbujúcim v prospech výstavby mosta pri Medveďove. Diskusie medzi mestami, pôsobiace na zhoršenie ich vzájomných vzťahov, s definitívnou plat-

-
- 1 A medvei Duna-híd 1939-1942. A Magyar Királyi Kereskedelmi és Közlekedési Minisztérium tervei alapján és irányításával építették {1943.}, s. 1.
 - 2 Győri Nemzeti Hírlap, 4. november 1938, s. 4.
 - 3 Tamže, 11. november 1938, s. 3. Interjú Cholnoky Jenő földrajzprofesszorral. [Interview s profesorom zemepisu Jenő Cholnokym].
 - 4 Tamže, 11. december 1938, s. 1.
 - 5 Tamže, 23. november 1938, s. 4.

nosťou nakoniec uzavrela maďarská vláda 17. marca 1939. V zmysle jej rozhodnutia sa výstavba mosta mala realizovať pri Medvedove.⁶

Prirodzene, v záujme zlepšenia dopravnej situácie nepôsobili len lokálne a len v prospech maďarských záujmov. V období 2. svetovej vojny tak Slovensko, ako aj Maďarsko zohrali dôležitú úlohu z hľadiska nemeckej vojnovnej mašinérie či už v hospodárskom, či vojenskom zmysle. Význam týchto dvoch stredoeurópskych štátov osobitne vzrástol po prepadnutí Sovietskeho zväzu 22. júna 1941. Malé štáty medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom sa stali nielen nástupným priestorom nemeckej pozemnej armády, ale okrem toho museli „vypomáhať“ v zásobovaní nemeckých vojsk potravinami a vojenským výstrojom. Čo sa týka obchodných vzťahov, tie sa rozvíjali predovšetkým medzi Maďarskom a Nemeckom, resp. medzi Slovenskom a Nemeckom, ale pomerne čulá výmena tovarov existovala aj medzi Maďarskom a Slovenskom. Podiel Nemecka, Československa, respektíve Slovenska, na obrate maďarského zahraničného obchodu ukazujú tabuľky nižšie. (Text k poznámkam v tabuľkách pozri na konci štúdie.)

Podiel Nemecka na obrate maďarského zahraničného obchodu v %:

	1937 ¹	1938 ²	1939 ³	1940 ⁴	1941 ⁵	1942 ⁶	1943 ⁷	1944 ⁸
Import	25,2	41,60	48,36	52,90	58,06		53,37	70,31
Export	24,04	45,70	50,40	48,70	59,88		60,27	73,63

Podiel Československa, respektíve podiel Slovenska a Protektorátu Čechy a Morava na obrate maďarského zahraničného obchodu v %:

	1937 ⁹	1938 ¹⁰	1939 ¹¹	1940 ¹²	1941 ¹³	1942 ¹⁴	1943 ¹⁵	1944 ¹⁶
Import	6,28	6,64	4,10	7,40	6,03		7,45	10,43
Export	3,53	4,14	2,30	5,80	6,21		6,81	7,11

Podiel Slovenska na obrate maďarského zahraničného obchodu v %⁷:

	1937	1938	1939 ¹⁷	1940 ¹⁸	1941 ¹⁹	1942	1943	1944
Import			1,72	3,3	3,06			
Export			0,67	2,6	2,24			

Podľa výkazu Maďarského centrálného štatistického úradu Maďarsko dovážalo zo Slovenska predovšetkým koks, drevo a železnú rudu, a do susednej krajiny vyvážalo bravčové mäso, masť, víno, olejnaté semená a elektrické stroje.⁸

6 Tamže, 18. marca 1939, s. 3.

7 Na ostatné roky nemáme údaje k dispozícii.

8 Magyarország 1939. évi külkereskedelmi forgalma a származási és rendeltetési országok szerint részletezve. [Obrat zahraničného obchodu Maďarska v roku 1939 podrobne rozvedený podľa krajín pôvodu a krajín ur-

Jednou z najväčších prekážok v pokračovaní obchodných kontaktov a pohybu nemeckých vojsk bol nedostatok riečnych prechodov. Výstavba mosta na Dunaji v úseku medzi Rajkou a Komáromom bola motivovaná tiež požiadavkami nemeckej armády a obchodnými záujmami. Výstavba mosta na sever od Győru, čiže pri obci Medvedov, sa z viacerých príčin posunula do popredia.

Ako už bolo spomenuté, župa Győr-Moson-Pozsony spolu s mestom Győr sa po prvej Viedenskej arbitráži najprv postarali o rekonštrukciu kompovej dopravy. Okrem toho, pri obci Medvedov postavili aj pontónový most, ten ale kvôli zabezpečeniu nerušenej riečnej prepravy 15. decembra 1938 museli odmontovať.⁹ O zodpovednosti za kompovú dopravu sa medzi župou a Ministerstvom obrany rozvinula diskusia. K vážnejším zrážkam medzi nimi nedošlo, lebo prostredníctvom Ministerstva obchodu a dopravy došlo ku kompromisnej dohode. Podľa nej kompovú dopravu do 20. decembra 1938 malo zabezpečiť Ministerstvo obrany, a po tomto dátume za udržanie spojenia bola zodpovedná župa.¹⁰ Kompovú dopravu vážne ohrozila situácia, keď sa jeden náos v smere dopravy zosunul nižšie, a preto v čase vyššej vodnej hladiny aj pomerne rýchly tok vody sťažil nerušený prechod.¹¹ Preto výstavbu mosta nebolo možné ďalej odkladať.

Maďarské Kráľovské Ministerstvo obchodu a dopravy v roku 1939 vypísalo konkurz na výstavbu mosta. Prirodzene, spomedzi potenciálnych realizátorov bol plán firmy *Győri Vagon és Gépgyár* najpriateľnejší. Vo vagónke, založenej v roku 1896, už od roku 1904 pracovalo samostatné oddelenie mostov a železných konštrukcií. V oblasti výstavby mostov mala továreň v Győri takmer 40-ročnú tradíciu. Napríklad na území Slovenska táto vagónka konštruovala cestný most nad Olšavou, ktorý sa nachádza v blízkosti Košíc.¹² Aj kolárovský most na Váhu postavený v rokoch 1910 – 1914 bol dielom mostných inžinierov győrskej továrne.¹³ Počas 2. svetovej vojny tiež v tomto vojenskom závode začali pracovať na plánoch lanovej dráhy rožňavskej bane, vtedy patriacej spoločnosti *Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság*. Maďarská firma dokončila práce v roku 1950, keď rožňavské bane už patrili československému štátu.¹⁴ Železničný most v Szobe pri Ipli bol dokončený v Győri v roku 1947. Vyhovenie mostu sa realizovalo na ťarchu reparácií, ktoré Maďarsko malo zaplatiť Československu.¹⁵

Vagónová továreň v zmysle inštrukcií Ministerstva obchodu a dopravy pripravila komplexný projekt mostu pri Medvedove ešte v roku 1939. V marci 1940 sa začalo robiť na podrobných projektoch, a od júla do konca roka sa určili podrobné technické parametre jednotlivých mostných elementov. Vláda stanovila pre realizujúci podnik aj harmonogram montážnych prác. Maďarské Kráľovské Ministerstvo obchodu a dopravy schválilo harmonogramy až v máji 1941 s veľkým oneskorením. Podľa dohody s maďarským štátom mala győrska továreň začať výrobu kovových elementov v prípade mosta na mŕtvom ramene 7.

čenia.] Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 111. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1940, s. 26-27.

9 Ref. 2, 15. decembra 1938, s. 3.

10 Tamže.

11 MENTES, Zoltán: A Győr-Sopron megyei úthálózat története. Győr 1987, s. 37.

12 Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. (Archív župy Győr-Moson-Sopron v Győri – ďalej len GYMSM GYL). XI. 15. A Magyar Vagon- és Gépgyár iratai. 99. doboz. Osava (Kassa) közúti híd. (Spisy Magyar Vagon- és Gépgyár. Šk. 99. Cestný most na Olšave pri Košiciach.)

13 Tamže, šk. 100. Gutai Vág közúti híd. (Kolárovský cestný most na Váhu).

14 Tamže, šk. 108-109.

15 Tamže, šk. 103.

januára 1941, a do 7. júna mala dokončiť montážne práce. Stojanové konštrukcie nevyhnutné na montovanie sa mali postaviť medzi 1. aprílom a 30. májom 1941, a konkrétna výstavba mostu sa mala realizovať medzi 7. júlom a 15. septembrom 1941. Výroba železných súčiastok mosta nad korytom sa mala urobiť medzi 15. aprílom a 21. augustom 1941; odozdanie mosta sa plánovalo na 1. december 1941.¹⁶

V prvej fáze vyhotovenia mosta bolo treba vyznačiť územie, čo, ako už bolo spomenuté, vyvolalo vážne spory medzi mestami Győr a Mosonmagyaróvár. Okrem diskusií politického charakteru, prirodzene, bolo treba vyriešiť aj technické problémy. Odborníci poverení Ministerstvom dopravy a obchodu vytýčili presné miesto mosta v decembri 1939 a zamerali fixné orientačné body na jeho umiestnenie. Na pobrežnom úseku, ktorý dnes patrí Slovensku, tiež určili orientačné body. Na cestnú stavbu (na pravom brehu Dunaja) paralelne prebiehajúcu s výstavbou mostu bolo treba na území hospodárstva v Patkányose vyvlastniť súkromný pozemok. Na zabezpečenie nepretržitých prác bolo treba stanoviť aj skladové plochy. Na pravom brehu pri ramene Karacsi Duna, na ľavom pri hlavnej ceste, západne od obce Medvedov vyhradili územie na účely skladovania materiálu.¹⁷ Časť nevyhnutného množstva štrku na budovanie základov a betónovanie sa podarilo zabezpečiť na mieste, chýbajúcu časť dodávala nemecká firma *Wiener Wasserstrassendirektion* z parndorfskej planiny a firma *Nagybátony-Újlaki Egyesült Iparművek RT* z Nagybátonyu.¹⁸

Najvážnejšiu a najnákladnejšiu fázu výstavby mosta predstavovalo plánovanie a vyhotovenie železných konštrukcií s nákladom 2,2 miliónov pengő. Na projektovanie železných konštrukcií vznikol zvláštny výbor pod vedením štátneho tajomníka Pála Álgayho, kde podstatnú prácu vykonávali Dr. János Kossalka a Dr. Győző Mihailich, profesori na technickej univerzite. Sieťový nákras, ako i všeobecné usporiadanie, udalo mostné oddelenie ministerstva. Zohľadnenie projektu železnej konštrukcie mosta nad korytom pripravovala katedra Dr. Jánosa Kossalku, projekty železnej konštrukcie mosta nad mŕtvym ramenom vyhotovila katedra Győző Michailicha. V decembri 1939, po projektovaní, bol vypísaný konkurz na realizáciu prác na železných konštrukciách. 8. marca 1940 dostal poverenie na realizáciu *Magyar Vagon- és Gépgyár* v Győri. V továrni hneď začali s pripravovaním čiastkových plánov a v januári 1941 začali výrobu železnej konštrukcie.¹⁹ Mostné elementy vyhotovené v győrskej prevádzke prepravovali vodnou cestou a ich montovanie realizovali na mieste. Vinou už spomenutého nedostatku surovín, a pre mimoriadne poveternostné pomery, výroba aj montážne práce, ktoré sa začali 22. marca 1941, sa museli viackrát prerušiť. Most nad mŕtvym ramenom sa dokončil 7. októbra 1941, ale most nad korytom s tromi otvormi sa oneskoril. Aj montovanie prvého otvoru sa predĺžilo na rok 1942.²⁰ Robotníci *Magyar Vagon- és Gépgyár* po deväťmesačnom pracovnom vypätí dokončili obrovské technické monštrum: 16. októbra 1942 sa dokončili práce na železných konštrukciách.²¹ Železný materiál mostov pochádzal z prevádzky železiarne *Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt.*

16 Ref. 31, Šk. 102. Medvei Duna-híd tervek. A Magyar Királyi Kereskedelmi és Közlekedési Minisztérium 41/296. rendelése. (Plány mostov na Dunaji. Objednávka Maďarského kráľovského Ministerstva obchodu a dopravy č. 41/296.)

17 Tamže. A medvei Duna-híd helyszínrajza. 1939. december 1 : 2880 méreterányú térkép. (Miestopisný nákras medvedovského mostu na Dunaji, mapa s mierkou 1: 2880, december 1939).

18 Ref. 1, s. 7.

19 Tamže, s. 6.

20 Tamže.

21 Tamže, s. 7.

v Ózde, oceľové časti nad piliermi pochádzali zo zlievárne v Salgótarjáne. Prirodzene, mnohé kusy železnej konštrukcie mohli vyhotoviť aj v zlievárni győrskej továrne.²²

V poslednej fáze vlastnej výstavby mosta bolo treba vykonať práce na mostnej ceste a jej povrchové úpravy. Na konkurze vypísanom vo februári 1942 uspela spoločnosť *Magyar Általános Útépítő RT* (Maďarské všeobecné cestné stavby, a. s.), ktorá 20. apríla začala s realizáciou. Podľa úradných záznamov betónovanie posledného štvorcového metra cestného povrchu sa dokončilo 22. novembra 1942. Práce na výstavbe cesty a betónovaní koordinoval riaditeľ Lajos Prágai. Práce na ceste a jej povrchovej úprave stáli 500-tisíc pengő.²³ Dunajské mosty v Medvedove sa dokončili do decembra 1942.

Tempo výroby podľa plánu brzdilo viac faktorov. Most nad mŕtvym ramenom sa dokončil v lete 1941, ale výstavbu mosta nad hlavným korytom pre ťažký nedostatok surovín bolo treba oddialiť. Situáciu skomplikoval fakt, že győrsky vojenský závod sa od roku 1941 zapojil aj do výroby nemeckých stíhačiek Messerschmitt 109, a to vyčerpalo kapacity závodu. Pri štátnom rozdelení surovín bola uprednostnená výroba lietadiel a nákladných vozidiel pred výstavbou mosta. Železiarne *Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű Rt* vyhotovili gros železných konštrukcií do konca roku 1941. Pre veľké nemecké a maďarské štátne objednávky bolo treba závod modernizovať. Čoskoro sa ukázalo, že dovtedajší závod mostných a železných konštrukcií győrskeho závodu na realizáciu predmontážnych prác už nevyhovuje. Preto sa v čase príprav projektov ešte v roku 1939 začala výstavba modernejšej výrobnéj haly. Stavebné práce sa podarilo dokončiť do roku 1942. Počas projektovania závodu bolo treba zohľadniť zabezpečenie rýchleho, nerušeného prísunu materiálu. Okrem toho bolo treba vytvoriť aj väčší sklad na materiál.²⁴ Okrem prác na výstavbe továrne bolo treba modernizovať aj obrábacie stroje. Hobľovacie stroje, zvaračské agregáty a zariadenia na valcovanie bolo treba zaobstaráť z Nemecka a z iných maďarských podnikov. Nemecká strana ale viac preferovala vybudovanie súčiastok na výrobu lietadiel, ako dodávku strojných zariadení potrebných na výstavbu mosta. Práve preto sa nedalo ani pomyslieť na zaobstaranie zahraničných obrábacích strojov, a preto bolo treba potrebné práce vykonať existujúcimi strojmi nižšej technickej úrovne.²⁵ Výsledné práce boli ovplyvnené okrem hospodárskych faktorov aj prírodnými podmienkami: od druhej polovice roka 1939 sa totiž v Karpatskej kotline začalo viacročné obdobie bohaté na zrážky, čo hladinu Dunaja veľmi zvýšilo. Prvá povodňová vlna napríklad vrcholila 5. decembra 1939 s výškovou hladinou 5,05 metrov.²⁶ Hoci hladina rieky ani zďaleka nedosahovala rozsah záplav v roku 1954 a 1965, predprípravné a montážne práce na mieste sa nadlho oddialili. V krajine, ktorá má kontinentálne podnebie, je dlhotrvajúca vysoká hladina vody i tak neobvyklým javom. Vinou trvalých záplav sa podstatná časť montážnych prác posunula na prvé mesiace roku 1942. Vtedy poveternostné pomery znovu ovplyvnili realizačné práce: január 1942 bol druhým najchladnejším mesiacom 20. storočia. Podľa záznamov Meteorologickej služby v Győri-Likócsi priemerná teplota mesiaca bola -9,65° C (namiesto obvyklého -1° C), a napadlo 39,9 mm zrážok. V najchladnejší deň mesiaca, 24. januára ráno teplomer ukazoval -25,6° C a cez deň sa „vyšplhal“ na -13,6° C.²⁷ V takom mimoriadne chladnom počasí sa nedali vykonávať montážne

22 Tamže.

23 Tamže, s. 7.

24 TABICZKY, Zoltánné. *A Magyar Vagon- és Gépgyár története. I. 1896 – 1945*. Győr 1972, s. 152.

25 Tamže.

26 Ref. 1, s. 5.

27 GYMSM GYL VIII. 704. A Győri Meteorológiai Állomás összesítői. Az 1942. januári feljegyzések. (Súhrné

práce. V ďalších dňoch sa tuhá zima trochu zmiernila, ale celoštátne sneženie a fujavice naďalej sťažovali prácu inžinierov a montérov. Poveternostná situácia sa veľmi nezlepšila ani vo februári: priemerná mesačná teplota bola $-4\text{ }^{\circ}\text{C}$, a množstvo zrážok až $41,5\text{ mm}$, bolo na zimné obdobie neobvyklé. Vrstva januárového snehu ďalej hrubla a v polovici februára priemerná hrúbka snehovej vrstvy dosiahla až 52 cm (sneženie, mnohokrát kombinované so silným vetrom, spôsobilo až vyše meter vysoké záatarasy). Pre pomalé oteplenie sa sneh roztopil až k 10. marcu, a potom bolo treba prerušiť práce kvôli vysokej hladine vody.²⁸

Maďarský podnik, ktorý realizoval práce na moste, dostal pre spomenuté ťažkosti povolenie na odklad prác: podľa nových plánov sa montáže začali v marci 1942, a celkové odovzdanie sa malo uskutočniť do polovice októbra 1942.²⁹

Už sa to konštatovalo aj v dobovej odbornej literatúre, že pri projektovaní mosta bolo potrebné sa starať nie o výstavbu jedného mosta, ale išlo o projektovanie celej série mostov. Nad hlavné koryto umiestnili most so železnou konštrukciou s tromi otvormi a nad ľavobrežné vedľajšie rameno stavali most mŕtveho ramena. Ponad pravobrežné vedľajšie rameno vyhotovili tri železobetónové konštrukcie.

Nad hlavným korytom sa postavil most s tromi otvormi so štyrmi piliermi, ktorého celková dĺžka bola 361 m . Dva krajné otvory mali 114 m a stredný otvor 133 m . Celková šírka mosta bola $12,4\text{ m}$, z toho železobetónová jazdná dráha bola 6 m široká, ku ktorej z oboch strán patrilo železobetónový panel o šírke $3,2\text{ m}$. Hrúbka panela bola 6 cm , na to sa navrstvila ešte 2 cm vrstva na opotrebovanie. Váha železobetónu činila 1660 ton .³⁰ Okrem celkovej váhy mosta existovali presné údaje aj o jeho jednotlivých súčiastkach. Horné pásmo hlavného piliera vážilo 62 ton , dolné $65,5\text{ ton}$. Šikmé mriežkové tyče vážili $86,7\text{ ton}$.³¹ Plavba sa realizovala pri nízkom a strednom stave vody cez otvor na ľavej strane, pri vysokom cez stredný otvor. Dá sa to vysvetliť tým, že prúd rieky bol bližšie k ľavému brehu. Dĺžka medzi piliermi na moste nad mŕtvym ramenom bola $101,6\text{ m}$, to bol most s jedným otvorom, ktorý bol opatrený dvomi oporami, každá o šírke 6 m . Šírka mosta bola tiež $12,4\text{ m}$, ale vážila „iba“ 460 ton .³² Železobetónové mosty nad záplavovým územím mali tri hlavné piliere s otvormi po 87 m .³³ Pri príprave železobetónových konštrukcií mostov sa veľký dôraz kládol na to, aby pri montovaní jednotlivých elementov namiesto tradičného nitovania použili zváranie. To sa považovalo za bezpečnejší postup, navyše takto sa dala znížiť aj váha mosta.³⁴ Kvôli naliehajúcim stavebným prácam a kvôli úsporám na surovinách sa dalo pomyslieť len na výstavbu jednoduchého mosta.

O každom moste sa dá povedať, že sa kvôli väčšej bezpečnosti postavil zakladaním hĺbkových opôr do štrkovej pôdy. Jazdné **dráhy jednotlivých mostov boli podobné**. Na 6 m širokých železobetónových dráhach sa premávali vozidlá, na $3,2\text{ m}$ širokých železobetónových paneloch na okrajoch sa premávali chodci a cyklisti. Jednotlivé panely boli mrežova-

údaje Meteorologickej stanice v Győri. Záznamy z januára 1942.)

28 Tamže, záznamy z februára a marca 1942.

29 Tamže. XI. 15. A Magyar Vagon- és Gépgyár iratai, 102. doboz. A Medvei Duna híd tervek. A kivitelezési munkálatok módosítása 1942-ben. [Spisy Magyar Vagon- és Gépgyár, škat. 102. Projekty dunajského mosta pri Medveďove. Úprava realizačných prác v roku 1942.]

30 Tamže, Medvei Duna híd tervek. Tervrajzok. [Projekty dunajského mosta pri Medveďove. Projektové nákresy]

31 Tamže. A főtartó és a szélrácsok statikai számítása. [Statické výpočty hlavného piliera a veterných mriežok]

32 Tamže.

33 Ref. 1, s. 4.

34 Ref. 48, A Medvei Duna híd. Tervrajzok. [Dunajský most pri Medveďove. Projekty.]

ním hlavného piliera predelené: časť mimo hlavného piliera bola vyčlenená pre chodcov, vnútorná časť pre cyklistov.³⁵ U železobetónových mostov bola dráha pre chodcov oproti cyklistom zvýšená o 10 cm, takto cestná, cyklistická a pešia preprava sa uskutočnila na troch rôznych úrovniach.³⁶

Počas výstavby mostu bolo treba zohľadniť aj zaťažiteľnosť konštrukcie. V „Smerniciach“ z 21. júna 1939, formulovaných neznámym orgánom sa uznieslo, že miera zaťaženia na dráhe pre chodcov a cyklistov má byť 1012 kg/m a na vozovke 1200 kg/m. Pri projektovaní mostu sa počítalo s tým, že aj viac 12-tonových nákladných vozidiel za sebou aj vedľa seba by sa malo bezpečne dostať na druhú stranu, ale o maximálnom možnom zaťažení nie sú k dispozícii údaje.³⁷

V posledných dvoch rokoch 2. svetovej vojny aj priestor Medveďova sa stal priestorom vojenských aktivít. Anglosaské letectvo od 13. apríla 1944 viackrát atakovalo mesto Győr a jeho okolie, a z dopravného hľadiska veľmi dôležitý most sa stal terčom bombardérov. Viacmenej zázrakom most nebol ani raz zasiahnutý, väčšina bômb vybuchla na ľavej strane rieky severovýchodne od mosta. Podľa spisov Oddelenia výroby lietadiel továrne Magyar Vagon- és Gépgyár považujem za možné, že spojenci hodlali útočiť nielen na most, ale aj na územie severne od mosta. Počas rokovania medzi nemeckým a maďarským vojenským vedením a za účasti riadiacich vojenských závodov sa nadhodilo, aby motory Argus As 410 montované do lietadiel Focke-Wulf 58, vyrábané aj v Győri, sa vyrábali v závode, ktorý sa mal postaviť v Medveďove.³⁸ Predstavy sa nerealizovali kvôli nedostatku peňazí a času, a aj výroba lietadiel FW sa posunula do úzadia oproti výrobe šarkanov Messerschmitt 109 (Me 109). Je možné, že anglická a americká spravodajská služba disponovala informáciami o plánovaných, ale nerealizovaných výstavbách, a preto útočilo letectvo tak vehementne proti územiu na ľavom brehu.

Most síce prežil letecké útoky západných mocností, a jeho zničenie sa spája s pozemnými bojmi v roku 1945. Od jesene 1944 sa v dôsledku priblíženia sovietskych vojsk aj Žitný ostrov stal nástupným priestorom nemeckej a maďarskej armády. Najprv bola v tomto regióne³⁹ dislokovaná 6. nemecká armáda, podriadená skupine armád Juh, a v marci 1945, počas bojov v okolí Balatonu obranné úlohy plnila 3. maďarská armáda.⁴⁰ Z maďarských útvarov v okolí Medveďova bola dislokovaná 27. sikulská divízia, zdecimovaná v bojoch v Haliči a východnom Maďarsku. Táto divízia v roku 1944 utrpela ťažké porážky, preto v čase od januára do marca 1945 bola doplnená brancami zo Žitného ostrova.⁴¹

Vojská 2. ukrajinského frontu pod vedením Malinovského už na Vianoce roku 1944 dosiahli údolie Hrona, tam ale nemecké a maďarské vojská na tri mesiace zastavili sovietsky

35 Tamže, 102. doboz.

36 Ref. 1, s. 4.

37 GYMSM GYL XI. 15. A Magyar Vagon- és Gépgyár iratai, 102. doboz. A Medvei Duna híd tervek. A Medvei Duna-mederhíd statikai számítása 2. számú lap/3. (Projekt mostov na Dunaji pri Medveďove. Statický výpočet medveďovského mostu nad korytom Dunaja, list č. 2/3)

38 GYMSM GYL XI. 15. A Magyar Vagon és Gépgyár Repülőgép Osztályának iratai. Argus motorok gyártása. Bor Jenő vezérőrnagy és Mátray Lóránt igazgató 1942. október 22-én lezajlott megbeszélésének jegyzőkönyve. [Spisy oddelenia lietadiel Magyar Vagon- és Gépgyár. Výroba motorov Argus. Zápisnica z rozhovorov generálmajora Jenő Bora a riaditeľa Lóránta Mátrayho z 22. októbra 1942]

39 Magyarország, 1944. szeptember-1945. március. In: The Times Atlasz. Második világháború. Budapest : Akadémiai Kiadó, {1995}. s. 178-179.

40 Tamže.

41 Hadtörténeti Levéltár. Tanulmánygyűjtemény 3616. Makrai László visszaemlékezése. [Spomienky László Makraiho]

postup. 7. gardová armáda spolu s 1. gardovou jazdecko-mechanizovanou skupinou a 53. armádou už spomenutého 2. ukrajinského frontu 25. marca 1945 prelomili obrannú čiaru na Hrone a začali útok smerom na Bratislavu a Trenčín. Obranu Hrona medzitým zaujala 8. nemecká armáda, ktorá pozostávala zo zvyškov 15., 76., 96., 153., 357. a 711. pešej divízie, zo zvyškov 46., 211. a 271. divízie ľudových granátnikov, 8. a 101. Jägerdivision a 182. záložnej divízie. Sem patrili aj 91. motorizovaná tanková brigáda, skupina Ameiser z 37. jazdeckej divízie SS, 1. a 2. tanková divízia Feldherrnhalle, ako aj jedna divízia ťažkých tankov tohto zboru. Posilnením nemeckej armády boli 228. a 325. brigáda útočných diel (Sturmgeschütz Brigade) 239. brigáda útočného delostrelectva (Sturmartillerie Brigade), 52. ženijná brigáda, ako aj 662. a 721. oddiel stíhačov tankov. 8. nemeckú armádu doplnili ešte štyrmi gulometnými rotami, streleckými prápormi územnej obrany a dvoma zabezpečovacími prápormi. Nemeckej 8. armáde boli veliteľsky podriadené aj maďarská 20., 23. a 24. pešia divízia, už spomenutá 27. sikulská ľahká divízia, 5. záložná divízia, ako aj 151. raketometný delostrelecký oddiel.⁴²

Po sovietskom prielome sa nemecké a maďarské vojská skoro bez odporu stiahli k Bratislave a zaujali postavenie na „Ríšskej obrannej línii“. 29. marca sa do sovietskych rúk dostali Nové Zámky, 30. marca Komárno, 31. marca Nitra a Galanta a 1. apríla Senec aj Dunajská Streda.⁴³ Ešte v ten istý deň 23. zbor, vyčlenený ešte predtým zo 46. armády, útočiaci severne od Dunaja, a 7. gardová armáda obklúčili Bratislavu.⁴⁴ Jeden neznámy útvar nemeckej skupiny armád Balck, utekajúci z Gyóru, 29. marca 1945 vyhodil most do vzduchu, čím prakticky prerušil dopravu medzi severným a južným brehom Dunaja na tomto úseku.

Prvou úlohou povojnového obdobia bola dočasná rekonštrukcia mosta. Sovietsko-nemecké boje aj na území dnešného Slovenska a Maďarska spôsobili vážne škody. Podľa sumarizácie v Maďarsku z 8 373 mostov bolo 1 424 zničených.⁴⁵ Obzvlášť vážnu úlohu znamenala pre krajinu rekonštrukcia cestných a železničných mostov. Na maďarsko-československej hranici okrem medveďovského bol zničený komárňanský most a most Esztergom (Ostrihom) – Štúrovo. Riadenia rekonštrukčných prác sa chopilo Ministerstvo obchodu a dopravy. Minister Ernő Gerő na zasadnutí Rady ministrov 25. júla 1945 žiadal od vlády mimoriadny úver vo výške 65 miliónov pengő na rekonštrukciu medveďovského mosta. Podľa technických informácií pripravených na zasadnutie vlády, bola do vzduchu vyhodaná len časť nad záplavovým územím a jedna časť nad korytom. Z uvedených peňazí sa, prirodzene, nedali financovať rekonštrukčné práce. Vinou nevidanej inflácie, ako aj kvôli zvýšeniu cien vyvolaných infláciou na zasadnutí vlády 24. októbra sa odhlasovalo ďalších 55 miliónov pengő na rekonštrukciu mosta.⁴⁶ Stupňované znehodnotenie peňazí dokazuje aj to, že vo februári 1946 len vyťahovanie trosiek z Dunaja a stavebné práce za mesiac

42 SZÁMVÉBER, Norbert: Páncélosok a Felvidéken. Páncélos ütközetek a Dunától északra. 1944-1945. B. m., Püedlo Kiadó, 2008, s. 143.

43 http://www.foruminst.sk/index.php?p=kronologia&t=a&xp=&w=&Data_Id=&year=1960&Mid=&Lev=Ind=8&P=index.hu. Zhladnuté 6. mája 2009.

44 Ref. 61, s. 143.

45 Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből 1945–1949. Összeállította és a bevezetőt írta: Pálmány Béla. [Dokumenty z dejín maďarskej dopravy 1945 – 1949. Zost. a úvod napísal Béla Pálmány. B. m., Új Magyar Központi Levéltár és Postaügyi Minisztérium, Közlekedési Dokumentációs Vállalat, 1981, s. 395.]

46 Magyar Országos Levéltár. (Ďalej len: MOL). A Minisztertanács 1945. évi ülésének jegyzőkönyvei mikrofilmen. XIX-A 83a 2/e 50984. számú mikrofilm. Az 1945. október 24-i ülés. [Maďarský celoštátny archív, (ďalej: MOL) Zapisnice zo zasadnutí vlády v roku 1945 na mikrofilmoch. Mikrofilm č. XIX-A 83a 2/e50984. Zasadnutie dňa 24. októbra 1945.]

činili 800 miliónov pengő.⁴⁷ Rekonštrukčné práce sa realizovali v rámci rekonštrukcie cesty č. 15 (dnes č. 14) medzi Győrom a Galantou.⁴⁸ Na rekonštrukciu mosta poskytla Sovietska armáda technickú pomoc; na odpratanie trosiek, na zemné práce, na dodanie základného materiálu a na výpomocné práce sa pracovné sily získali z okolitých osád. Počas rekonštrukcie mosta musela obec Győrszabadi zabezpečiť denne 5 pracovných síl so záprahom a 10 manuálnych robotníkov, obec Alsóvámos 8 ľudí so záprahom a 10 manuálnych robotníkov.⁴⁹ Vyhotovenie mostných elementov malo na starosti oddelenie mostných a železných konštrukcií győrskej vagónky, ktorá využila sčasti maďarské a sčasti sovietske železo. Győrsky veľkozávod na zasadnutie vlády dňa 18. apríla 1946 pripravil úplný rozpočet na práce na železnej konštrukcii, ktorý podali na Ministerstvo dopravy. Podľa kalkulácií vagónkyňou vykonaná práca mala hodnotu 150 miliárd pengő. Polovicu tejto sumy vláda už vyčlenila v rámci žiadosti o náhradný úver v marci a druhú časť nastavila na apríl.⁵⁰ Okrem výdavkov, doslova, stavebných, prirodzene, bolo treba rátať aj s inými výdavkami. Predovšetkým velenie Sovietskej armády si nárokovalo, že sa pri odovzdaní rekonštruovanej technickej stavby bude organizovať imponujúca oslava. Ľudí zúčastnených na výstavbe mosta honorovali diplomami a darčekomými predmetmi, to všetko stálo 1,8 miliárd pengő. Rôzne ozdoby pozdĺž cesty č. 14, preprava delegácií, ako aj slávnostný obed zatažili rozpočet 2,2 miliardami pengő.⁵¹ Práce sa začali 6. augusta 1945, a 10. marca 1946 sa už dalo prejsť z jedného brehu na druhý.⁵² K slávnostnému odovzdaniu stavby a zároveň k zatažkavajúcej skúške došlo 10. marca 1946, keď po obnovenom moste prešli dva sovietske 50-tonové tanky.⁵³ Na zasadnutiach vlády panovala zhoda medzi členmi vlády, ako aj medzi koalíčnými stranami ohľadom hmotnej podpory rekonštrukcie mosta. Spor však vypukol okolo toho, na akej úrovni sa má vláda zúčastniť na slávnostnom odovzdaní mosta. Ernő Gerő navrhol aj účasť ministerského predsedu Ferenca Nagya na slávnosti, minister zahraničných vecí János Gyöngyös to však považoval za „provokovanie československej strany“, preto navrhol účasť na nižšej úrovni.⁵⁴ Názor ministra zahraničných vecí sa ukázal ako rozhodujúci, preto na slávnostnom odovzdaní mosta sa za vládu zúčastnili minister pre znovuvýstavbu József Antall (Nezávislá Maloroľnícka strana) [pozn. prekladateľa: otec ministerského predsedu Maďarskej republiky v r. 1990 – 1993] a minister dopravy Ernő Gerő (Maďarská komunistická strana).

V zmysle opatrenia Červenej armády až do podpisu Parížskej mierovej zmluvy vo februári 1947 o stráženie mostu na oboch stranách Dunaja sa muselo starať Maďarsko.⁵⁵ Po definitívnom stanovení hraníc severnú stranu strážilo Československo, južnú Maďarsko.

Výklad udalostí by nebol úplný, keby som sa nezmienil o zásluhách dvoch inžinierov,

47 Tamže. Film č. 3/e 50985.28. bod programu zasadnutia dňa 15. februára 1946.

48 GYMSM GYL XXI. 4. Győr-moson megye alispánjának iratai. [Spisy podžupana župy Győr-Moson.] VII. 2913/28. februára 1946.

49 Tamže.

50 MOL, A Minisztertanács 1946. évi ülésének jegyzőkönyve. [Zápisnice zo zasadnutí Rady ministrov v roku 1946.] Film č. XIX A 83a 3/e50985. 94. bod zasadnutia dňa 18. apríla 1946.

51 Tamže. 15. bod zápisnice zo zasadnutia dňa 5. apríla 1946.

52 GYMSM GYL, Győri Munkás. Szociáldemokrata politikai napilap. [Sociálnodemokratický politický denník.] Roč. II., č. 58, 12. marca 1946, s. 1.

53 GYMSM GYL Dunántúli Szabad Nép. A Magyar Kommunista Párt Észak-Dunántúli lapja. [Orgán Maďarskej komunistickej strany v severnom Zadunajsku.] Roč. II., č. 58, 12. marca 1946, s. 1.

54 Ref. 69, 15. bod zasadnutia dňa 15. februára 1946.

55 Tamže. VII. 4413/1946.

Dezső Szécsényiho a Zoltána Szepessyho.⁵⁶ Dvaja vynikajúci inžinieri vykonali predovšetkým projektové práce, okrem toho sa podieľali na montážnych prácach.

Sovietsky zväz, ako nová veľmoc, ktorá nastúpila namiesto Nemecka, mal tiež záujem na tom, aby sa medzi Maďarskom a Československom zabezpečila nerušená doprava. Východnú veľmoc motivovali v urgovaní výstavby mosta nie odchodné aspekty, ale zabezpečenie pohybu väčších vojenských častí. Tento predpoklad podopiera aj fakt, že v rokoch 1946 – 1973 most mohli použiť len sovietske vojská. Myšlienka, aby sa cez most mohli premávať aj civili, sa vynorila v roku 1960. Oddelenie verejnej dopravy Ministerstva dopravy poverilo podnik *UVATERV* (Podnik na projektovanie ciest a železníc) na projektovanie modernizácie mosta. Štrukturálne nákresy sa dokončili na prelome rokov 1967 – 1968, potom pomocou robotníkov *Ganz-Mávag Gépgyár* a *Hídépítő Vállalat* do roku 1973 dokončili prácu. Na základe odporúčania Dunajskej komisie na zabezpečenie plavebného priechodového prierezu zdvihli most na maďarskej strane o 47,5 cm a zo strany Medvedova o 226 cm. Pravobrežný pilier bolo treba zdvihnúť o 104,5 cm a ľavobrežný o 169 cm. Okrem toho bolo treba vykonať aj menšie opravy.⁵⁷ Vďaka priebežným opravám od roku 1983 po moste sa mohli premávať aj kamióny.⁵⁸

Medvedovský most na Dunaji sa v súčasnosti považuje za most, po ktorom sa na maďarsko-slovenskej hranici zabezpečuje najvýznamnejšia osobná a nákladná doprava. Turistický ruch oživený od 80. rokov 20. storočia za nákupmi aj za kultúrou sa realizoval tiež po tomto moste. Zmena politických systémov v oboch štátoch, ich súčasný vstup do Európskej únie a pripojenie sa k schengenskej zóne mali za následok rýchly vzrast objemu dopravy. V prvom roku po odovzdaní, čiže v roku 1943, denne prešlo po moste 91 motorových vozidiel, 139 vozov a 637 bicyklistov. V roku 1992 denný priemer premávajúcich sa vozidiel po moste dosiahol počet 25 225.⁵⁹ Medvedovský most má v európskej severo-južnej dialkovej doprave veľký význam a preto som považoval za potrebné informovať o okolnostiach výstavby a rekonštrukcie mostu pri Medvedove.

Poznámky k údajom uvedeným v tabuľkách:

- 1 Magyarország külkereskedelmi forgalma a származási és rendeltetési országok szerint az 1937. és 1938. évben. [Obrot zahraničného obchodu Maďarska podľa krajín pôvodu a krajín určenia v rokoch 1937 a 1938.] Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 109. kötet. Budapest : Stepaneum Nyomda Részvénytársaság, 1939, s. 18.
- 2 Tamže.
- 3 Magyarország külkereskedelmi forgalma a származási és rendeltetési országok szerint 1939-ben. [Obrot zahraničného obchodu Maďarska podľa krajín pôvodu a krajín určenia v roku 1939.] Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XLVII. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1939, s. 119.

⁵⁶ Ref. 72, s. 2..

⁵⁷ Hidak Győr-Moson-Sopron megyében. [Mosty v župe Győr – Moson – Sopron]. Írták: Mentés Zoltán, Galgóczi József. Győr 1993, s. 29.

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ Tamže, s. 30.

- 4 Magyarország külkereskedelmi forgalma a származási és rendeltetési országok szerint 1940-ben. [Obrat zahraničného obchodu Maďarska podľa krajín pôvodu a krajín určenia v roku 1940.] Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XLVIII. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1940, s. 117.
- 5 Magyarország külkereskedelmi forgalma a származási és rendeltetési országok szerint 1941-ben. [Obrat zahraničného obchodu Maďarska podľa krajín pôvodu a krajín určenia v roku 1941.] Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XLIX. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1941, s. 109.
- 6 Chýbajú údaje.
- 7 Magyarország külkereskedelmi forgalma a származási és rendeltetési országok szerint 1943-1944-ben. [Obrat zahraničného obchodu Maďarska podľa krajín pôvodu a krajín určenia v rokoch 1943-1944.] Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. LI., LII.,LIII.,LIV. Szerkeszti és kiadja: A Magyar Központi Statisztikai Hivatal, 1948, s. 176.
- 8 Tamže.
- 9 Ref. 7.
- 10 Tamže.
- 11 Ref. 9.
- 12 Ref. 10.
- 13 Ref 11.
- 14 Chýbajú údaje.
- 15 Ref. 13.
- 16 Tamže.
- 17 Ref. 9.
- 18 Ref. 10.
- 19 Ref. 11.

HISTORICKÉ REFLEXIE

IKONOGRAFIA ŠTEFÁNIKOVHO POMNÍKA V BRATISLAVE

FERDINAND VRÁBEL

VRÁBEL, F.: Iconography of the Monument of Milan Rastislav Štefánik in Bratislava. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 123–135, Bratislava.

The study deals with the iconography of the Monument of Milan Rastislav Štefánik in Bratislava. In the comparison of the writing and three-dimensional sources, the contemporary witnesses, the allegations of the author Bohumil Kafka and the heraldic rules the author comes to conclusion that in case of the one-tail lion on the pylon behind the figure of Štefánika it is a shield-holder, or the protector of the small Czechoslovak state symbol and at the same time a symbol personifying the strength and determination of Czechoslovak legions to fight for freedom and the establishment of their own state. This lion, therefore, does not symbolize neither the Czech, nor the Czechoslovak statehood (the later being symbolized by the mere state symbol protected by the shield-holder in the form of a lion and two smaller two-tailed lions on the collar of the Štefánik's shirt under the air suit). This lion was the symbol of the Czechoslovak Armed Forces whose military tradition in the 1st Czechoslovakia (1918 – 1938) were intentionally established on the mission of the Czechoslovak voluntary troops – the legions in Italy, France, and especially in Russia (Battle of Zborov, Bachmach etc.), with the highest number of the legionnaires in action. Gen. M. R. Štefánik; in the cooperation with the other establishers – T. G. Masaryk and E. Beneš.; highly contributed to the establishment, organization and the military-political use of the legions for the sake of the build up of the own common state of Slovaks and Czechs.

Military History. Slovakia in Czechoslovakia. Personalities. M. R. Štefánik. Monuments.

Od 4. mája 2009 stojí v Bratislave obnovená socha generála Milana Rastislava Štefánika. Monumentálne dielo sochára a Štefánikovho osobného priateľa akademického sochára Bohumila Kafku je dnes, na rozdiel od svojho pôvodného miesta na dnešnom Námestí Ludovíta Štúra, kde krátko po svojom odhalení v roku 1938 stálo, v rovnako monumentálnom prostredí na širokom priestranstve v novej štvrti Eurovea na rovnomennom Námestí M. R. Štefánika na nábreží Dunaja. O obnovenie tohto pomníka sa zaslúžila predovšetkým Nadácia Milana Rastislava Štefánika, ktorej sa po 15-ročnom (!) úsilí podarilo

uskutočniť svoj zámer znovuobnoviť túto sochu v Bratislave navzdory značnej opozícii z radov tých, ktorí Štefánikov život a dielo dodnes nepochopili, ale napriek tomu sa usilujú Štefánika si prisvojiť a jeho pôsobenie skresľovať podobne ako v minulosti. Proti inštalovaniu repliky Kafkovho diela sa rozpútala rozsiahla publicistická antikampaň, konali sa protestné zhromaždenia, zbierali sa podpisy pod petíciu... Príznačné je, že medzi signatármi petície sa nájdu mená nielen tých, ktorí sa nepokryte hlásia k režimu vojnovnej Slovenskej republiky, ale aj viacerých bývalých komunistov. Súčasťou mnohých článkov verbujúcich proti Štefánikovej soche boli aj „zasvätené“ rozборы, ktoré sa snažili menej informovaných čitateľov pomýliť rôznymi tvrdeniami o podobe výtvarného diela a o údajných zámeroch jej českého autora aj symbolikou tohto pomníka vyjadriť „podriadenosť“ Slovenska historickým českým krajinám, alebo „menej významný“ podiel Štefánika na vzniku Československa. Ak by to bolo len v rovine jednostranných ideologických útokov, ktoré aj tak čítajú prevažne len stúpenci niektorých takých politických strán a prúdov, ktoré v súčasnosti hlavnehlava prehodnocujú dejiny a snažia sa ich prispôbiť na svoj obraz, bolo by to čiastočne pochopiteľné. Horšie však je, ak sa na jednej strane veľa hovorí o vlastenectve a o otázkach výchovy mládeže v duchu ideálov lásky k vlasti a hrdosti na naše významné osobnosti, ktorých pôsobenie sa nieslo v znamení hodnôt slobody a humanity, ale na druhej strane sme opakovane svedkami toho, že ani najvýznamnejší predstavitelia Bratislavy si dnes nepovažujú za povinnosť zúčastňovať sa napríklad na oslavách oslobodenia mesta 4. apríla, alebo na oslavách Slovenského národného povstania. Aj preto je potrebné sa opakovane vracáť aj k takým otázkam, ako je napríklad socha M. R. Štefánika v Bratislave, a vysvetľovať skutočné súvislosti a význam tohto výtvarného diela. Pri hlbšej historickej perspektíve je to totiž práve Štefánik, ktorého osoba tvorí oblúk od revolučného pohybu slovenského národa v rokoch 1848 – 1849 (obaja popravení Šulekovci boli jeho príbuznými z matkinej strany), cez zápas Čechov a Slovákov za slobodu a samostatný štát v rokoch 1914 – 1918 a cez boj proti fašizmu v rokoch 1939 – 1945 (partizánske brigády M. R. Štefánika, pancierový vlak Štefánik) až po odpor proti komunistickej totalite v rokoch 1948 – 1989.

Zvýšená produkcia publikácií o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi po roku 1989 prispela k lepšiemu poznaniu a pochopeniu jeho života, ale ešte stále nedostatočne osvetlila niektoré problémy spojené s touto výnimočnou postavou našej novodobej histórie. Mimoriadne prínosné štefánikovské štúdie priniesli dva vedecké zborníky vydané pri Štefánikových jubileách – 120. a 130. výročí jeho narodenia.¹ Aj keď niektoré príspevky riešia aj otázku legiend a mýtizovania Štefánika a problém jeho rozporného hodnotenia,² interpretácií a „metamorfóz jeho slovenskosti“³ stále ešte je dosť aj bielych miest, a niektorými otázkami sa autori alebo nezaoberajú, alebo nepovažujú za potrebné ich podrobnejšie preskúmať. Mám tu na mysli napríklad vzťah Štefánika k hlasizmu,⁴ otázku jeho postoja k veliacemu jazyku v čes-

-
- 1 HRONSKÝ, M. – ČAPLOVIČ, M. (zost.). *Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat*. Zborník príspevkov a materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 4.–5. mája 1999. Bratislava : Vojenský historický ústav 1999, ČAPLOVIČ, M. – FERENČUHOVÁ, B. – STANOVÁ, M. (ed.). *Milan Rastislav Štefánik v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie*. Bratislava : Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany SR v spolupráci s Historickým ústavom SAV a Slovenským národným archívom 2010.
 - 2 KOVÁČ, D. M. R. Štefánik – Slováčok a Európan. In HRONSKÝ, ČAPLOVIČ, ref. 1 s. 158-165. Tenže. Zápas o Štefánika v slovenskej historiografii a publicistike. ČAPLOVIČ, FERENČUHOVÁ, STANOVÁ, ref. 1, s. 75-84, MACHO, P. K formovaniu obrazu národného hrdinu prostredníctvom umeleckej literatúry. In: HRONSKÝ, ČAPLOVIČ, ref. 1 s. 202-217.
 - 3 KŠIŇAN, M. *Metamorfózy Štefánikovej slovenskosti*. In HRONSKÝ, ČAPLOVIČ, ref. 1, s. 97-115.
 - 4 Viacerí autori vychádzajú z príslušnosti Štefánika k hlasistickému hnutiu, ale spochybnením tejto príslušnosti u Jozefa Škultétyho a ďalších pôvodcov sa nezaoberali. KOVÁČ, Dušan. *Milan Rastislav Štefánik. Portréty*.

koslovenských légiách, jeho publicistiku z rokov štúdií v Prahe, kritické príspevky v autonómistickej tlači o legionároch i o samotnom Štefánikovi už na začiatku 20. rokov minulého storočia atď. Týmito problémami sa podrobnejšie nezaoberajú ani vedecké príspevky v najnovšom zborníku dokumentov a štúdií o Štefánikovi, vydanom v roku jeho 130. výročia narodenia. Tak je to aj s problémom sochy – pomníka M. R. Štefánika v Bratislave. Pritom tu ide o nesmierne zaujímavú otázku, v ktorej sa občas mýlia aj autori serióznych publikácií. Napríklad etnograf Daniel Luther vo svojej najnovšej publikácii o medzivojnovom živote v Bratislave píše o deštrukcii Štefánikovej sochy ako o „*odstraňovaní symbolu českej štátnosti*“.⁵ Dušan Kováč sa zase domnieva, že v prípade leva išlo „*o symbol československého štátu*“.⁶ Obe tvrdenia sú však diskutabilné, veľmi ťažko obhájiteľné a ponúka sa aj oveľa pravdepodobnejší a prijateľnejší výklad symboliky leva na Štefánikovom pomníku. Cieľom tohto príspevku je pokúsiť sa podrobnejšie rozobrať a vysvetliť ikonografiu Kafkovho diela.

VZNIK DIELA

Prístup k Štefánikovým pomníkom u nás v minulosti i v súčasnosti názorne symbolizuje náš vzťah k našim významným osobnostiam, ktorým sme vždy boli a zdá sa, že aj dnes sme – napriek častým diskusiám o vlastenectve a potrebe lepšie poznávať našu minulosť a oboznamovať s ňou najmä mládež – veľa dlžní. Príznačné je už vôbec to, ako vlastne vznikol v Ivanke pri Dunaji prvý Štefánikov pomník pripomínajúci jeho tragédiu. Miesto opisu nechajme prehovoriť hlavného aktéra – generála Josefa Šnejdárka: „*Roku 1921 jsem se vrátil na Slovensko jako velitel bratislavské divize. Přišel jsem právě včas: bývalý císař Karel provedl svůj puč, a já jsem hlídal Dunaj po celý čas, co ta věc trvala. Byl jsem totiž ustanoven velitelem „dunajské fronty“. Jednou mi bylo oznámeno z Prahy, že za tři dny přijede do Bratislavy kníže Lanza di Scala, italský ministr kolonií, aby mi odevzdal řád Italské koruny, kterým mne vyznamenal italský král a potomní císař Haběše. Ihned mi napadlo, že kníže, syn národa, který ctí hrdiny své i cizí, bude chtít navštívit místo, kde se zřítíl náš hrdina generál Štefánik, a kde našel smrt on i příslušníci italské armády, kteří ho provázeli. Zavola jsem si velitele bratislavského ženijního pluku a jeli jsme na místo, kde před dvěma lety došlo k historické katastrofě. Místo jsme musili hledat hezkou chvíli, protože i skromný kříž, jenž je označoval, už byl pryč. Když jsme s pomocí obyvatel, pracujících tam v okolí, místo spolehlivě zjistili, řekl jsem veliteli ženistů: ‘Kamaráde, dávám ti rozkaz, aby do osmačtyřiceti hodin stál na tomto místě malý pomník s vytesanými jmény generála Štefánika a padlých Italů. Tento pomník musí vypadat tak, jako by zde stál už dva roky. Zaopatříš si starý blok a zařídíš vše potřebné. Čeho je třeba, všechno dostaneš, ale pomník tu do osmačtyřiceti hodin musí být. Neuplynulo ani čtyřicet hodin a pomník tam byl a vypadal hodně staře. V určenou dobu přijela italská mise... Do Bratislavy přijeli Italové s jedním autem, plným věnců. Byly určeny pro pomník generála Štefánika a jeho průvodců. na místě Štefánikovy smrti pronesl kníže dojemnou řeč. Musel jsem při ní myslit na hanbu, jež by byla v očích rytířského muže padla na celý náš národ vinou několika neodpovědných funkcionářů, kdyby Italové byli tragické místo našli neposvěcené nějakým znamením.*“⁷

Budmerice : Rak, 1996, s. 16; JURČIŠINOVÁ, N. Spolupráca M. R. Štefánika s Československou jednotou počas pôsobenia v spolku Detvan v Prahe (1898-1904). In HRONSKÝ, ČAPLOVIČ, ref. 2, s. 9-19.

5 LUTHER, D. *Z Prešporka do Bratislavy*. Bratislava : Vydavateľstvo Albert Marenčin, 2009, s. 215, 221.

6 KOVÁČ, ref. 2, s. 80.

7 ŠNEJDÁREK, Josef. *Pochoduj, nebo zemři!* Praha : Elka Press 1994, s. 208-209.

Uvedené Šnejdárkove slová azda ani nie je potrebné rozvádzať, dokumentujú však prístup zodpovedných ľudí na Slovensku k Štefánikovi, ktorému, aj popri mnohých úlohách, ktoré Slovensko na začiatku 20. rokov muselo naliehavo riešiť, už nejaký pomník dva-tri roky po tragédii iste mohli postaviť, keby neboli na neho prechodne zabudli. Na uvedenom mieste bol neskôr postavený pomník z dielne architekta Dušana Jurkoviča, ktorý po dočasnej devastácii po februári 1948 bol neskôr renovovaný a obec Ivanka pri Dunaji sa v súčasnosti oň, ako aj o celý areál, vzorne stará.

Pomník generála Milana Rastislava Štefánika pre Bratislavu vznikol v 30. rokoch v rámci verejnej súťaže, v ktorej bol najúspešnejší český sochár profesor Bohumil Kafka (1878 – 1942). Umelec sa so Štefánikom dôverne poznal ešte z čias ich pobytu v Paríži pred 1. svetovou vojnou. Obaja sa zblížili a spriatelili. Možno aj preto sa Kafka do súťaže prihlásil. Dieľo bolo hotové v prvej polovici roku 1938 a sochár sochu, určenú pre Bratislavu, vystavil vo svojom ateliéri v Prahe – Střešovičiach v dňoch 2. až 10. mája 1938, pretože socha mala také rozmery, že ju nebolo možné vystaviť v žiadnej pražskej výstavnej sieni. Na predbežnú prehliadku sochy zaslal autor osobitné pozvánky mnohým významným osobnostiam vtedajšieho politického, literárneho a umeleckého života, okrem iného, aj senátorovi Antonovi Štefánkovi.⁸ O soche sa veľa písalo už vtedy a už v tom čase sa okolo nej vynorili dezinterpretácie, ktoré sa opakujú aj v našej súčasnosti. Tie dezinformácie sa týkajú jednak už zmieneného leva a jednak toho, ako umelec stvárnil Štefánika – najmä jeho oblečenie.

OBLEČENIE A POSTOJ SOCHY

Kafka na rozdiel od väčšiny iných sochárov totiž „svojho“ Štefánika neobliekol do generálskej uniformy, ale do leteckej kombinézy. Kritikmi diela je táto stránka pomníka vysvetľovaná tak, že je to nedôstojné, pretože Štefánik je „v montérkach“, že je to úmysel, aby sa zastrel jeho význam, pretože postava „v montérkach“, samozrejme, nemôže byť taká dôstojná ako v generálskej uniforme. Túto otázku, domnievam sa, nie je potrebné podrobnejšie rozvádzať, pretože ide naozaj len o zlomyseľné tvrdenie. Jednak po celom Československu boli vtedy a dnes, vďaka zmene režimu v roku 1989, opäť sú na území Slovenska i Českej republiky mnohé sochy a busty Štefánika v generálskej uniforme a jednak preto, že Štefánik sa v takejto kombinéze onoho osudného 4. mája 1919 vracal do oslobodenej vlasti a v nej aj zahynul. Štefánik lietadlo sám nepilotoval, sedel v ňom ako pasažier a ak by sa bol chcel do vlasti vrátiť v generálskej uniforme, mohol tak ako pasažier bez najmenších problémov urobiť. Keby bol lietadlo pilotoval, nebol by mal iný výber, než kombinézu, ale on si ju vybral aj ako pasažier. Okrem toho, každý, kto trochu pozná letcov, alebo kto slúžil na letisku, môže potvrdiť, že aj keď sú letecké vychádzkové uniformy naozaj efektné, väčšina letcov sa radšej pohybuje v leteckých kombinézach, pretože v nich nielen lietajú, ale sú aj oveľa praktickejšie. Podľa predsedu Nadácie M. R. Štefánika, ktorá sa o obnovenie Štefánikovej sochy v Bratislave zaslúžila, profesora Jána Fusku, letecká kombinéza symbolizuje tak progresívnosť vtedy nového a prudko sa rozvíjajúceho leteckého priemyslu, ako aj novej zbrane.⁹ V tejto súvislosti je zaujímavé, že do verejnej súťaže sa zapojil okrem iných umelcov aj slovenský sochár Andrej Kováčik, ktorý spracoval viacero návrhov. Podľa dokumentácie predloženej Výboru pre postavenie sochy generálovi Štefánikovi v Bratislave je medzi nimi aj ná-

8 Slovenský národný archív, f. Anton Štefánek, šk. č. 9.

9 FUSKA, Ján a kol. *Pamätník Milana Rastislava Štefánika v Bratislave. Vznik a znovupostavenie*. Bratislava : Elán, b.r. (2010), s. 28.

vrh, na ktorom je Štefánik tiež oblečený v leteckej kombinéze. Teda aj slovenský sochár Kováčik rozmýšľal podobne ako autor víťazného návrhu, Čech Kafka.¹⁰

Samotný Kafka sa o svojom diele vyslovil nasledovne: „*Pojal jsem pomník gen. M. R. Štefánika tak, aby osobnost tohto veľkého syna Slovenska byla vyjádřena v plném jeho hrdinském, národním a státním významu. Vytvořil jsem Štefánika jako generála ve chvíli odletu s poselstvím svobody svému lidu do domoviny.*“¹¹ Poukázanie na „posolstvo slobody“, možno vzťahovať na zvinutú listinu, ktorú drží Kafkov Štefánik v pravej ruke (Pittsburská dohoda?). Vpred posunutú pravú nohu vysvetľuje J. Fуска ako symbol aktivity človeka, ktorý kráča odhodlane vpred – za svojím cieľom.

Správnosť voľby stvárnenia M. R. Štefánika v leteckej kombinéze možno podoprieť aj paralelou problému Štúrovho pomníka v Modre. Keď po druhej svetovej vojne bola snaha Štúrov pomník v Modre odstrániť (prekážal autor a prekážala aj Štúrova pravica – komunisti tvrdili, že nastrážuje – ale to je len dodatočný výmysel. V rokoch 1937–1938 to nikoho nenapadlo a k soche sa vyjadrovali aj českí umelci.) a nahradiť iným, tak hlavný iniciátor a aj predseda bývalého Výboru pre postavenie sochy Ludovítovi Štúrovi Dr. Július Dérer (ev. a.v. farár v Modre) musel za sochu znovu zabojsovať, tentoraz proti komunistom (predtým bojoval proti Tisovi a Ľudákom) a vysvetľoval ideový zámer Štúrovej sochy takto: „...*nádejný pomník má vystihovať niečo typicky štúrovského, čo by sa nemohlo vzťahovať na iných národovcov a samozrejme predstaviť nám Ludovíta Štúra ako ústrednú osobnosť našich dejín, s jeho veľkým významom pre národ... Chceli sme sa tým vyhnúť chybe na Slovensku v tej dobe bežnej, že krem mohly na Bradle ani jeden pomník nevystihuje nič typického a špeciálneho osoby, ktorú predstavuje. Ku príkladu zo Štefánikovských pomníkov každý sa hodí na ktoréhokoľvek generála, len hlavu vymeniť. Nevystihuje nič typicky hviezdoslavovského ani Hviezdoslavov pomník v Bratislave a nič typicky štúrovského ani Štúrov pomník v Bánovciach.*“¹²

PYLÓN, ČESKOSLOVENSKÝ ŠTÁTNY ZNAK A LEV

Pylón za Štefánikom mal symbolizovať československý štát, jeho jednotu a pevnosť. Dodatočne už vieme, aj keď sa – Československo – v roku 1993 rozdelilo, že v roku 1938 bola iná doba. V čase, keď sa Štefánikova socha v Bratislave inštalovala, ohrozenie republiky v dôsledku agresívnych zámerov tretej ríše, ako i ďalších susedov Československa i domácej iredenty, zo dňa na deň vzrastalo.

Na vrchole pylónu je mohutný lev stojaci na troch labách, s ľavou prednou položenou na malý štátny znak Československej republiky. Práve tento lev sa nesprávne interpretuje, že ide o „českého leva“, symbol „českej“ či „československej“ štátnosti. Oba pojmy, ako českú, tak aj československú štátnosť dávam do úvodzoviek, pretože, ako vyplynie z ďalšieho výkladu, lev ako súčasť Štefánikovho pomníka nemá ani s jednou štátnosťou nič spoločné. Pokiaľ ide o českého leva, ktorý symbolizoval českého kráľa a územie Čiech, jeho heraldická podoba je jednoznačná: v červenom poli kráčajúci strieborný **dvojchvostý** lev, s korunou na

10 Výtvarný archív Slovenskej národnej galérie v Bratislave, osobný fond Andrej Kováčik, inv. č. 14 – 17. Za informáciu ďakujem pracovníčke archívu Kataríne Bodorovej. A. Kováčik zhotovil v roku 1929 sochu M. R. Štefánika pre Spišskú Novú Ves.

11 List B. Kafku Ministerstvu školstva a národnej osvety z 15. apríla 1939. FUSKA, ref. 10, s. 28.

12 Z listu J. Déreara vtedajšiemu povereníkovi školstva Ernestovi Sýkorovi zo 6. novembra 1956: Informácia o Štúrovom pomníku v Modre, čj. 382/1956 uloženého v Archíve Slovenského národného múzea – Múzeum Ludovíta Štúra v Modre, fond pozostalostí J. Déreara, Štúrov pomník.

hlave a s otvorenou tlamou s vyplazeným jazykom. Spravidla sa zdôrazňuje aj jeho pozlátaná zbroj – zuby a pazúry, ako aj pozlátaný vyplazený jazyk.¹³ Pokiaľ ide o malý štátny znak Československej republiky, ten je definovaný nasledovne: „*Na červeném štítě stříbrný dvouocasý lev ve skoku v pravo hledící, úst rozžavených, s jazykem vyplazitým. Drápy s čelenkou, vše zlaté barvy, nesoucí na prsou červený štítek s třemi modrými vrchy, z nichž na prostředním vyšším vztyčen jest stříbrný kříž patriarší.*“¹⁴ Nie je celkom jasné, čo sa myslí v popise tohto znaku pod pojmom čelenka, pretože lev žiadnu čelenku nemá, má však pozlátanú korunu. Preto by asi správnejší heraldický popis mal byť nie „s čelenkou“, ale „s korunou“.

Ako vidíme, lev na pylóne nemá s českým dvojchvostým levom, ktorý sa stal aj súčasťou československého štátneho znaku (dnes štátneho znaku Českej republiky) – malého, stredného a veľkého, ako aj štandardy prezidenta republiky,¹⁵ naozaj nič spoločné. Donekonečna sa opakujúce tvrdenie o českom levovi možno odvodiť len z neznalosti historických súvislostí a heraldických pravidiel. Ďalšie príklady používania a zobrazovania českého leva ako súčasť rodových či mestských erbov uvádza každá heraldická príručka alebo súpisy rodových erbov.¹⁶ Čo teda znamená lev za Štefánikovou sochou? V zásade sú možné dva výklady. Podľa prvého, menej pravdepodobného, ale v podstate prípustného výkladu, odvodeného z heraldických pravidiel, ide o ochrancu štátneho znaku – štíttonosiča, aj keď v tomto prípade v netypickom postoji. Lev obyčajne mal na znaku, ktorý mal ako heraldický štíttonosič – ochranca, obidve predné laby.¹⁷ Ako jeden z príkladov tu môžem uviesť leva chrániaceho mestský erb Bratislavy na fontáne pred Starou tržnicou na Námestí SNP v Bratislave. Podľa druhého, pravdepodobnejšieho výkladu, symbolizuje lev silu a odhodlanosť brániť svoj štát. To je zdôraznené aj tým, že lev má ľavú prednú labu položenú na malom štátnom znaku. Skúste levovi s rozďavenou tlamou vyrvať niečo, čo si chráni labou!¹⁸ Leva, kráľa zvierat, symbol odvahy a neohrozenosti, možno chápať ako stelesnenie československých légii, organizovaných hlavne M. R. Štefánikom, vďaka ktorým slobodný československý štát vznikol.¹⁹ Pritom je príznačné, že na symboloch a historických zástavách rôznych organizačných útvarov légii bol práve český lev (teda dvojchvostý kráčajúci heraldický lev) – napríklad u Českej družiny v Rusku, u Roty Nazdar vo Francúzsku či na zástave 7. čs. streleckého pluku „Tatranského“ v Rusku. Sám autor diela, ktorý je asi najpopulárnejší na výklad toho, s akým zámerom stvárnil Štefánikov pamätník práve tak, ako ho stvárnil, o tom napí-

13 Zákon č. 252 ze dne 30. března 1920, kterým se vydávají ustanovení o státní vlajce, státních znacích a státní pečeti, § 589. In *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Částka XLVIII, vydána 22. dubna 1920, s. 539.

14 Tamže.

15 Tamže, § 5 a 6, s. 539-540.

16 SEDLÁČEK, A. *Českomoravská heraldika*. Praha : 1902, BÁRCZAY, O. *A heraldika kézikönyve*. Budapest : 1897; ILGEN, Heraldik. Berlin – Leipzig : 1912; NOVÁK, J. *Slovenské mestské a obecné erby*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1967; HALADA, J. *Lexikon české šlechty. Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti*. I–III. Praha : Akropolis, 1992.

17 Ladislav Vrteř v súvislosti s erbmi uvádza, že ľudské, bájne či zvieracie postavy stojace za štítom alebo – častejšie – po jeho bokoch, sú nosiči a strážcovia. Ak postavy stoja vedľa štítu, no nedotýkajú sa ho, hovoríme o strážcoch, ak sa ho dotýkajú, hovoríme o nosičoch. Domnievam sa však, že ako v prípade leva na Štefánikovom pomníku, tak aj v prípade leva s mestským erbom Bratislavy, ide o ochrancu, strážcu, aj keď sa levy erbov dotýkajú. Podľa Vrteřa nadobúdajú v novovekej heraldike stále väčší význam vedľajšie súčasti erbu – okrem iného aj strážcovia, nosiči. VRTEŘ, L. *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 12, s. 155.

18 Štefánikov pomník s pylónom a levom stál pôvodne v roku 1938 na dnešnom Námestí Ludvíta Štúra v miestach, kde teraz stojí súsošie Štúrovci. Traduje sa, že keď nacistické Nemecko obsadilo bratislavskú Petržalku, z druhého brehu Dunaja bolo dobre vidieť leva na pylóne. Zbadal ho pri svojej návšteve aj Adolf Hitler a údajne vyslovil vetu: „*Štefanik kann bleiben, aber die tchechische Katze muss weg!*“

19 FUSKA, ref. 9, s. 28-29.

sal: „Tuto postavu hrdiny doplnil jsem alegorickým lvem na pylonu, stojícím za sochou generálovou. Lev je prastarý symbol síly a důstojnosti a takto pojat se vyskytuje v přechýlených uměleckých dílech různých dob a národů. Na první pohled je zřejmo, že to není stylizovaný heraldický lev Český, ten by musel býti vztýčen, ve skoku, s korunkou na hlavě, s vyplazitým jazykem a dvojjazyčný.“²⁰

Na Štefánikovej soche máme spolu štyroch levov, jedného jednochvostého neheraldického na pylóne a troch heraldických, dvojhvostých. Jeden z nich je na malom štátnom znaku a dva sú na golieri Štefánikovej blúzy pod leteckou kombinézou. Tá vlastne symbolizuje, že sa do vlasti vracia nielen ako francúzsky generál, ale aj ako československý minister vojny.

Okrem ikonografie Štefánikovho pomníka má veľký význam aj miesto, kde je umiestnený. Aj okolo tejto otázky boli vášnivé polemiky a veľké spory. To je však už iná otázka, ktorú v súvislosti s problémom leva a toho, čo symbolizuje, v tomto príspevku riešiť nemožno. Okolo podoby sochy a jej umiestnenia boli veľké spory a vášnivé diskusie aj v roku 1938. Milan Hodža zdôraznil význam toho, že Štefánikova socha bude stáť na mieste bývalého Korunovačného pahorka a súsošia Márie Terézie nasledovne: „*Utešené námestie hlavného mesta Slovenska, na nábreží nášho Dunaja, čaká na svojho vznešeného hosta, na svoju ozdobu: na pomník generála Štefánika. Kedysi hrdlo sa tam vypínal pomník cisárkovej a kráľovnej Márie Terézie. Bol pomníkom našej poroby: hrdá a spupná kráľovná opierala sa na zbraň maďarskej šľachty. To bol náš osud. Spravodlivý beh dejín odplavil Máriu Teréziu a jej hrdý rod. Na jej miesto prichodí ktosi, kto je väčší ako ona, blíži sa ten, v kom stelesnený bol duch, čo zmietol zo sveta habsburgovcov a celý ten spráchnivý svet. Lebo taký je beh sveta, že začína sa nová história. Padol Habsburg a ešte i mŕtvy vládne a dejstviuje Slovák – Kopaničiar z Košarísk*“²¹ Hodža v čase, keď sa aj nad Štefánikovým dielom – Československou republikou – hromadili mračná, považoval za najdôležitejšie pripomenúť, že slovenské oslobodenie je „*nerozlučne a na večné veky*“ spojené s menom a s prácou generála Štefánika.²²

Diskusie o podobe a umiestnení obnoveného Štefánikovho pomníka, ktoré sa v minulých rokoch obnovili s rovnakou vehemenciou, ak nie ešte väčšou, ako v roku 1938, nesvedčia o tom, že by sme sa boli z dejín poučili. Domnievam sa, že nech boli vyjadrenia ako laikov, tak aj niektorých odborníkov akokoľvek odmietavé, pokiaľ ide o výber nového miesta pre Štefánikov pomník v Bratislave, každý, kto sa prechádza po nábreží Dunaja v okolí pomníka, ak bude úprimný, môže potvrdiť, že socha dôstojne zapadá do veľkoryso riešeného priestoru vo štvrti Eurovea a ani to „zvierá“ a ani ten „letec“ nepôsobia rušivo z perspektívy či už od nového Slovenského národného divadla alebo od Dunaja.

PARAMETRE ŠTEFÁNIKOVHO POMNÍKA V BRATISLAVE

Bronzová postava M. R. Štefánika je vysoká 740 cm, váži 6 000 kg a stojí na podstavci výškom 344 cm. Socha je samonosná bez výstuží, a keďže Bratislava je známa aj tým, že v nej duje často silný vietor, mala by odolať sile vetra s rýchlosťou až 200 km za h. Hlavný pylón je vysoký 21,6 m a sú na ňom umiestnené tri bronzové tabule. Cínovo-bronzový lev je dlhý 640 cm, jeho výška s podstavcom má 420 cm a jeho celková hmotnosť je 5 900 kg.²³

20 Tamže.

21 HODŽA, Milan. Štefánik – nová história. In OSUSKÝ, Štefan – PAVLŮ, Bohdan (red.). Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy. Praha : L. Mazáč, 1938, s. 7.

22 Tamže, s. 10.

23 Podrobnejšie ČAPLOVIČ, M. Cesty M. R. Štefánika ako vojaka I., II *Obrana*, 17, 2009, č. 5-6, s.12-13,14-15,

Len pre úplnosť dodávam, že jeden zmenšený tretinový model tejto sochy (vysokéj 740 cm, tretinové modely majú 248 cm) sa nachádza v Prahe pred Štefánikovou hvezdárňou na Petříne a druhý tretinový model tejto sochy je v južnom Francúzsku v mestečku Paulhan,²⁴ čo má hlboký symbolický význam, pretože neďaleko od Paulhanu, v Pézenas sa narodil kapitán Louis Paulhan, prvý letec, ktorý preletel v roku 1910 kanál La Manche a počas 1. svetovej vojny bol vojenským pilotom na srbskom fronte, a práve on 22. novembra 1915 previezol zraneného a na smrť chorého Štefánika z Prizrenu do albánskej Valony (dnes Vlōre).²⁵ Zmenšený model rovnakej sochy je aj na nádvorí Štefánikovho rodného domu na Košariskách, v ktorom sa v súčasnosti nachádza Slovenské národné múzeum – Múzeum M. R. Štefánika.

Štefánik bol nepochybne zložitá a mnohovrstevná osobnosť. Excelentný novinár a ostrý kritik horlivých stúpencov jednotného československého národa za prvej republiky Laco Novomeský jeho výnimočný zjav a nejednoznačné zaradenie výborne vystihol v recenzii dvojzväzkového diela, prinášajúceho dokumenty a spomienky súčasníkov na Štefánika: „... *Slovenský vlastenec, pofrancúzštený citom, zmýšľaním i občianstvom. Prívrženec jednoty Slovákov a Čechov ako slovenskej existenčnej potreby – Čechoslovák – s náruživým odporom proti horlivosti česko-slovenských zjednocovateľov. Odporca československého zjednotenia, ktorý však nedovoľuje utvorenie samostatných slovenských jednotiek so slovenskými dôstojníkmi, a prikazuje spoločnú službu v jednotnej armáde. Odporca slovenského separatizovania sa, ktorý však úzkostlivo dbá na to, aby Slováci v zahraničnom odboji vynikali pri Čechoch odvahou a húževnatosťou, keď nemôžu vyniknúť množstvom, a tak si zaslúžili meno a miesto v tomto zápase. Dôsledný prívrženec slovenskej účasti v oslobodzovacom boji, ktorý však hovorí po amerických zhromaždeniach po česky,²⁶ alebo neváhal by nechať odboju len české označenie, aby nekomplikoval vec, ktorá stála v tých časoch ponad všetky národné odlišnosti. Slovenský národovec – načo vypisovať, ako je oddaný citom i činom svojej trojmiliónovej fajte? – avšak tým istým citom a takými istými húževnatými činmi je oddaný aj Srbom, Čechom, najviacej Francúzom... Každý si môže Štefánika prisvojiť: konzervatívec i pokrokár, veriaci i bezbožník, šovinista i protinacionalista, Čechoslovák i separatista, keď pri dobrej vôli spočinie na vonkajšom vzhľade jeho činov a na literách jeho slov... Slovenského patriota zavrhuje Francúz Štefánik; odrodilého svetoobčana jeho národné povedomie. Nacionálny egocentrizmus popiera jeho svetovosť, proti svetáckosti polemizuje jeho horúci vzťah k Slovensku. Čechoslováctvu odporuje jeho dôraz na svojráze a odlišnosti Slovákov a Čechov, slovenskému čechofóbskemu separatizmu zas prízvuk, ktorý kládol na osudovú spolupatričnosť oboch národov. Reakčnú regresív-*

tiež MEŠKO, M. Bovová a politicko-diplomatická činnosť M. R. Štefánika v Srbsku. In *Vojenská história*, roč. 13, 2009, s. 25-43.

24 Pôvodne stála v záhradách Tuilleries v Paríži.

25 FUSKA, ref. 9, s. 30.

26 Tu je Novomeský nepresný. Štefánik v USA rozprával aj po slovensky, napríklad v Chicagu. GETTING, Milan. *Z rozpomienok na Dr. Milana Rastislava Štefánika*. In OSUSKÝ, PAVLŮ, ref. 20, s. 139- 155,152-153. Hoci Getting píše, že Štefánik pri každom verejnom vystúpení v New Yorku vždy hovoril po česky, redakcia v poznámke č. 1 na strane 153 uvádza: „Trvdenie toto je v rozpore so spomienkami iných. V Chicagu na pr. v streďisku Čechov, mal Štefánik reč na veľkom zhromaždení Čechov a Slovákov 14. októbra 1917. Medzi rečou odrazu vraví: ‘Odpustíte, že hovorím slovensky, však mi nezazlievate. Nerobím to naschvál, ale i preto, že mi to moje srdce našeptalo. Ani nechcem tým našu srdcovú i ideovú jednotu zdôrazňovať, lebo by sa to mohlo vysvetľovať, že tomu sami neveríme.’ (Vid' zborníček *Národní hrdina Dr. M. R. Štefánik*, red. Karel J. Zákoucký, str. 96).“ Redaktori prehliadli, že Getting hovorí o New Yorku a oni sa odvolávajú na udalosť týkajúcu sa Chicaga. Striedavé používanie slovenčiny a češtiny je však úplne v duchu hlasizmu: robili tak v rôznych obdobiach aj Šrobár, Hodža, Štefánik a ďalší predstavitelia tohto hnutia. O slávnosti v Chicagu pozri František HÁJÍČEK, *Milan Rastislav Štefánik v Chicagu*. Tamže, s. 259-261.

*nosť pranieruje jeho pokrokárstvo; zasmušilých pokrokárov zas jeho konzervatívnosť. Katolíckej neznášanlivosti môže prekážať jeho protestantstvo, evanjelickú úzkoprsosť popiera tým, že prvý začal styky nového štátu s Vatikánom...*²⁷

Pôvodná bratislavská Štefánikova socha z roku 1938, ako stelesnenie demokratického Československa, boja Čechov a Slovákov za slobodu a demokraciu, samozrejme, neodolala dvom totalitným režimom, ktorým myšlienky, ktoré symbolizovala, neboli po chuti. Príznačné je už to, že sa v septembri 1938 zišla v Bratislave komisia na čele s B. Kafkom, ktorá dohotovené dielo prevzala po odbornej stránke. Ale po vyhlásení autonómie Slovenska 6. októbra 1938 sa už žiadne odhalenie sochy nekonalo. To akoby predznamenovalo nasledujúce smutné osudy tohto pomníka. Už v roku 1940 bol z pomníka odstránený lev a neskôr sa zlikvidoval aj pylón. Štefánikova socha tam stála až do roku 1954, keď bola na príkaz predstaviteľov komunistického režimu odstránená a následne zničená. Pravdepodobne ju rozstavili. Pylón s levom chrániacim už nový socialistický československý štátny znak bol v roku 1988 znovu postavený pred Slovenským národným múzeom, ale bez Štefánikovej sochy, ako Pamätník československej štátnosti. Pri ňom sa 28. októbra každoročne konali v Bratislave oslavy, naposledy v roku 2008.

A práve to, že sa žiadne odhalenie Kafkovej sochy M. R. Štefánika v Bratislave neuskutočnilo, možno prispelo k mnohým dezinterpretáciám tohto diela až do našej súčasnosti. Ak by sa postavenie pomníka realizovalo v inej dobe ako v čase pred Mníchovom a ak by sa nejaká slávnosť bola uskutočnila, možno by zainteresovaní boli podrobne vysvetlili aj význam a symboliku jednotlivých súčastí pamätníka. Nevedno, ako by sa takéto odhalenie bolo uskutočnilo a aký by bol býval program, o tom možno len špekulovať. Môžeme si však vypomôcť programom slávnosti odhalenia Štefánikovej sochy v Spišskej Novej Vsi, ktorá sa uskutočnila v dňoch 4. – 5. júla 1929. Autorom tamojšej sochy bol bratislavský maliar Andrej Kováčik.²⁸ Je veľmi zaujímavé, že, ako je uvedené vyššie, Kováčik sa zúčastnil aj na súťaži Výboru pre postavenie pomníka generálovi Štefánikovi v Bratislave, ale jeho projekt zaslaný do anonymnej súťaže pod heslom „Héros“ neuspel. Kováčik tu predložil niekoľko variantov návrhu sochy, okrem iného, aj v leteckej kombinéze, s levom, orlom, Staročechom a Staroslovákom, respektíve postavami legionárov. Slávnostné odhalenie Štefánikovej sochy v Spišskej Novej Vsi²⁹ sa uskutočnilo podľa nasledovného scenára: 4. júla sa o 18. h v Spišskej Novej Vsi konal koncert vojenskej hudby pešieho pluku č. 37 z Levoče a o 20. h sa v mestskom divadle uskutočnilo divadelné predstavenie Medkovej legionárskej hry *Plukovník Švec*. Pred predstavením mal slávnostný príhovor major gšt. František Hála. Nasledujúci deň, 5. júla 1929 bol o 6. h ráno slávnostný budíček, o ktorý sa postarala hudba pešieho pluku 37. O 9. h už miestni privítali hostí na železničnej stanici a tí si od 9. 15 h popozerali Podtatranskú výstavu. Samotné odhalenie sochy sa začalo o 11. h fanfárami z Libuše v podaní hudby pešieho pluku 37. Slávnosť otvoril predseda Miestneho odboru Matice slovenskej Fraňo Bajtoš. Tajomník tej istej inštitúcie Peter Maxon oboznámil prítomných s krátkymi dejinami vzniku sochy a prečítal pamätnú listinu o jej postavení. Spevokol východoslo-

27 Novomeský to napísal v recenzii dvojväzkového zborníka dokumentov o Štefánikovi, ktorý redigovali: Š. Osuský, B. Pavlů, L. Bartušek, J. Smrek. Vydal L. Mazáč v Prahe 1938, ref. 20. (NOVOMESKÝ, L. *Pri pomníku známeho vojaka*. In: *Publicistika zväzok IV, 1938-1944, Slávnosť istoty, Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1938 – 1944*, Bratislava : Nakladateľstvo Epoque, 1970, s. 163-165. Vyšlo pôvodne: In *Elán IX (1938-1939)*, č. 4, december 1938, 3- 4 pod pseudonymom Pavel Havran.)

28 Ref. 11.

29 Túto Štefánikovu sochu odstránili už v roku 1948. Pravdepodobne ju zničili. Po roku 1989 sa po nej istý čas pátralo, ale bezúspešne.

venských učiteľov potom zaspieval skladbu *Sviatok Slovenska* od autorov Krčméryho a Belu. Slávnostný prejav mal splnomocnený minister a československý vyslanec v Paríži Štefan Osuský. Za československú vládu prehovoril minister školstva a národnej osvety Anton Štefánek a prejavy preniesli aj ďalší rečníci. Po ďalšom vystúpení Spevokolu východoslovenských učiteľov odovzdal predseda Mo Ms F. Bajtoš sochu starostovi mesta Spišská Nová Ves Jozefovi Bačánimu. Na záver slávnosti zazneli štátne hymny a pred mestským domom sa uskutočnilo defilé (prehliadka) vojska. Na záver slávnosti sa uskutočnil slávnostný obed v mestskej Redute. Pri tejto príležitosti bolo mesto vyzdobené národnými zástavami.³⁰ Podľa podobného scenára by sa bola pravdepodobne uskutočnila aj slávnosť odhalenia Štefánikovej sochy v Bratislave; možno by len kultúrny program bol bohatší a bolo by prítomných viacej oficiálnych predstaviteľov politického, verejného, kultúrneho či vojenského života.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA:

1/ Pôvodný pomník M. R. Štefánika na bývalom Korunovačnom námestí v Bratislave. (Reprodukcia prevzatá z knihy J. Fusku.)

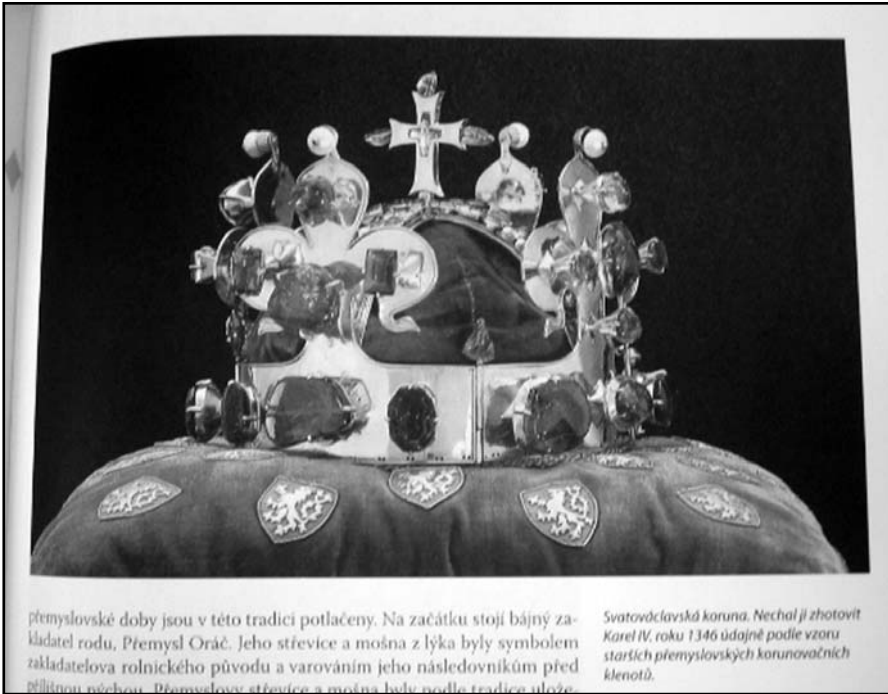
30 O slávnosti informoval podrobne Slovenský denník 6. júla 1929.

2/ Úprava Štefánikovej sochy v roku 1938. Reprodukcie z knihy D. Luthera. Z Prešporka do Bratislavy, s. 215 a 221.

3/ Súčasný pomník v štvrti Eurovea v Bratislave. (Zo zbierky autora.)

4/ Heraldické stvárnenia českého leva. SOMMER, P. – TŘEŠTÍK, D. – ŽEMLIČKA, J. (eds.): Přemyslovci. Budování českého státu. Praha : Lidové noviny, 2009, s. 531.

5/ Lev – štítonosič, chrániaci erb mesta Bratislavy, Námestie SNP. (Zo zbierky autora.)

6/ Jeden z dvoch levov – štitonosičov na pôvodnej budove Policajného riaditeľstva v Bratislave na Špitálskej ulici. (Zo zbierky autora.)

VOJENSKÁ NORMOTVORBA

VOJENSKÉ DOKTRÍNY

BOHUMIL KOSTREC - JAROSLAV NIŽŇANSKÝ

NIŽŇANSKÝ, J.– KOSTREC, B.: Military norm-formation. Military doctrines. *Vojenská história*, 4, 14, 2010, pp. 136–146, Bratislava.

The authors in the introduction focus on the character and the importance of the military doctrine. They claim that military doctrine is written as a draft for the comprehension of the issue, meanwhile it is a system of instructions how to solve it. Military doctrines at their higher level determine the philosophy (conception) and the rules of the approach to military operations. The task of the type of doctrines is to define the fundamentals for the comprehension of the usage of armed forces as a system and provide the platforms for its practical application – the usage of armed forces in life. Military doctrines at their lower level describe procedures of the branches and departments of Armed Forces parts and the ways of military activities and tactical tasks. Military norms. Slovakia. Contemporary.

Vojenská doktrína je základom myslenia, ktoré rozvíja aliančnú a národnú obrannú politiku výstavby a použitia ozbrojených síl. Má svoj základ v histórii, v analýzach a skúsenostiach z vojenských ťažení, bojových stretov, reflektujúc pritom poznatky jednotlivých odborov vojenskej vedy. Platnosť svojich ustanovení vyvodzuje zo skúseností nadobudnutých v operáciách. Z toho vyplýva, že vojenskú doktrínu je možné považovať za ustálenú, ale nie za nemennú. Vytvára sa ako reakcia na zmeny v politickej a strategickej situácii, ako výsledok konkrétnych skúseností, nových technológií a ovplyvňuje cestu zdokonaľovania a vývoja konkrétnych plánov a politiky. Predurčuje organizáciu a výcvik ozbrojených síl a rovnako aj druhy obstarávanej výzbroje. Vojenská doktrína je nástroj, ktorý pomáha veliteľovi a jeho štábu kvalifikovane plánovať a riadiť konkrétnu činnosť, avšak nebráni slobode jeho rozhodovania a konania v rámci zásad stanovených vojenskou doktrínou.

Vojenská doktrína je písaná ako podklad na porozumenie problému a zároveň ako sústava inštrukcií ako ho riešiť. Vojenské doktríny na vyšších úrovniach nastoľujú filozofiu (konceptiu) a zásady prístupu k vojenským operáciám. Úlohou tohto druhu doktrín je vymedziť základ pre pochopenie použitia ozbrojených síl ako systému a zároveň poskytnúť východiská pre praktickú aplikáciu – použitie ozbrojených síl v praxi. Vojenské doktríny na nižších úrovniach opisujú postupy súčastí a zložiek ozbrojených síl a spôsoby vykonania vojenských aktivít a taktických úloh.

Vojenská doktrína je definovaná ako súbor základných zásad, ktorými sa riadi činnosť

ozbrojených síl pri plnení stanovených cieľov. V praxi sa pri ich výbere vyžaduje uvážlivé konanie, ale ich dodržanie je záväzné.

Tvorba, príprava, spracovanie a aktualizácia doktrín OS SR je proces cielavedome a systematicky riadený. Vychádza z metodických pokynov a nariadenia náčelníka Generálneho štábu OS SR, ktoré aplikujú spojeneckú publikáciu AAP-47 – ALLIED JOINT DOCTRINE DEVELOPMENT do našich podmienok.

Hierarchia, zoznam a obsah všetkých vojenských doktrín v ozbrojených silách je zverejnený na intranete OdVCD ŠbO GŠ OS SR (URL adresa: <http://j7.mil.sk>, sekcia Doktríny). Schválené vojenské doktríny spolu tvoria obsahovo a hierarchicky prepojený systém. Vývoj všetkých doktrín prebiehal a prebieha v súlade so schválenými rozhodnutiami, nariadeniami, plánmi, harmonogramami (napr. edičný plán), stanovenými pravidlami a procedúrami. Týka sa to predovšetkým stanovenia časových relácií vypracovania nových vojenských doktrín a ich novelizácie. V tomto smere sú určené zodpovednosti za vypracovanie vojenských doktrín riadiacich funkcionárov: náčelníkov štábov/samostatných odborov GŠ OS SR, veliteľa pozemných síl, veliteľa vzdušných síl a veliteľa síl výcviku a podpory. Títo funkcionári tiež participujú na praktickom overovaní vojenských doktrín v priebehu cvičení a operácií, kde sa preveria všetky ich kľúčové prvky, funkčnosť každej doktríny a oprávnenosť jej zakotvenia v celej sústave vojenských doktrín z pohľadu orgánov zabezpečujúcich prípravu a vedenie vojenských operácií a cvičení i z hľadiska bezprostredných užívateľov. Ide tu o posudzovanie a hodnotenie zvládnutia vojenských doktrín v praxi. Treba však dodať, že etapa vyhodnocovania zvládnutia a používania vojenskej doktríny sa začína až po jej distribúcii.

Riadiaci funkcionári vytvárajú podmienky pre činnosť orgánov pôsobiacich v procese vypracovania a vyhodnotenia doktrín, vysielajú svojich príslušníkov do spracovateľských skupín, určujú správcu štandardizačného dokumentu, dbajú o vecnosť vznášaných pripomienok, komentárov, návrhov a odporúčaní v pripomienkovom konaní, aby doktríny nižšej hierarchickej úrovne vychádzali z ustanovení doktrín vyššej hierarchickej úrovne, tzn. zo spoločných spojeneckých doktrín a z našej vrcholovej vojenskej doktríny.

VPLYV DÔLEŽITÝCH PRVKOV PROSTREDIA NA TVORBU VOJENSKÝCH DOKTRÍN

Rok 2009 bol v ozbrojených silách Slovenskej republiky rokom zmien v štruktúrach a s nimi súvisiacich zmien v pôsobení a činnosti jednotlivých súčastí ozbrojených síl (tvorba nových súčastí, rušenie existujúcich, presun celých, resp. častí kompetencií), ako aj personálneho obsadenia na tabuľkových pozíciách profesionálnych vojakov a civilných zamestnancov (rušenie funkcií, vytváranie nových, odchody).

To sa, samozrejme, odrazilo aj v štruktúre odborných pracovísk, ktoré sa spracovávaním štandardizačných dokumentov aliancie (štandardizačných dohôd, spojeneckých publikácií), ich implementáciou a tvorbou vojenských doktrín zaoberajú. Samostatný odbor analýz, doktrín, predpisov a štandardov GŠ OS SR (J-7) bol podriadený pod štáb pre operácie GŠ OS SR a premenovaný na odbor výcviku, cvičení a doktrín (J-7) ŠbO GŠ OS SR. K pôvodným dvom oddeleniam pribudli dve ďalšie (oddelenie výcviku a oddelenie cvičení). Odborné pracovisko oddelenie analýz, doktrín a koncepcií bolo premenované na oddelenie analýz a doktrín a z pôvodného počtu 6 pracovných miest bolo jedno zrušené. Plány na rozšírenie oddelenia v súvislosti s požiadavkou na zabezpečovanie legislatívno-technického a redakčného (terminologického, jazykového a formálneho) posúdenia spracovávaných a vydávaných vojenských doktrín tak neboli realizované.

Analýzou súčasného stavu správcovstva a práce so spojeneckými publikáciami zoskupenými v hierarchii AJDH (Allied Joint Doctrine Hierarchy) a novovzniknutými organizačnými štruktúrami GŠ OS SR možno konštatovať, že sa narušila kontinuita, ktorá tu existovala. Viacero spojeneckých publikácií (prípadne štandardizačných dohôd) bolo posudzovaných, prijímaných a následne spracovávaných (ich implementácia) v zložkách, ktoré sa v súčasnej organizačnej štruktúre už nenachádzajú. Činnosť týchto zložiek bola rozdelená medzi niektoré iné, bola upravená, či skôr zredukovaná, prípadne došlo k ich zrušeniu bez náhrady. Pritom však nebolo delegované portfólio spracovávania spojeneckých publikácií a ich implementácie v uvedenej odbornosti na inú súčasť generálneho štábu alebo ozbrojených síl. Najvypuklejšie to vidieť na množine spojeneckých publikácií v skupine AJP-3 a AJP-3.X, z ktorej určitá časť bola v gescii bývalého štábu pre riadenie operácií GŠ OS SR (J-3) a jeho odborov, či oddelení, pričom tieto už neexistujú (napr. pre AJP-3 to bol OdKTP ŠbRO, pre AJP-3.4.1 zase OPOKN ŠbRO a pod., ďalej došlo k zrušeniu oddelenia CIMIC a PSY-OPS bez náhrady, ktorého činnosť sa dotýkala aj doktrinálnej tvorby v uvedených oblastiach a iné). Zároveň existuje celý rad spojeneckých publikácií, ktorých správcovstvo a spracovanie implementačných dokumentov nebolo vôbec určené (napr. AJP-3.4, AJP-3.4.2, AJP-3.5, AJP-3.9, atď.).

Organizačné zmeny sa premietli aj do zvýšeného počtu odchodov, najmä profesionálnych vojakov, do zálohy. Po ich odchode nie vždy sú tieto funkcie obsadené, respektíve dochádza na nich k častému striedaniu profesionálnych vojakov, bez perspektívy obsadenia takéhoto miesta odborníkom s potrebnou kvalifikáciou, poznatkami a skúsenosťami (najmä z pôsobenia v zahraničí). Príkladom môže byť funkcia náčelníka oddelenia analýz a doktrín, ktorý je zároveň delegátom zastupujúcim Slovenskú republiku v pracovnej skupine Allied Joint Operations Doctrine Working Group (WG AJOD). Počas roka 2009 sa v tejto funkcii vystriedali 3 profesionálni vojaci v hodnosti podplukovníka.

Obdobná situácia nastala aj na veliteľstvách síl. Odbory tvorby doktrín, predpisov a štandardov jednotlivých síl boli zredukované a vznikli z nich oddelenia tvorby doktrín, predpisov a štandardov s nižšími počtami pracovných pozícií. To vyvolalo – z dôvodu nutnosti zabezpečiť plnenie úloh – potrebu zrušiť užšiu špecializáciu zamestnancov zameranú buď na spracovávanie spojeneckých publikácií, ich implementáciu a tvorbu vojenských doktrín na jednej strane, vojenských predpisov a služobných pomôcok na strane druhej a ich „zuniverzálnenie“.

Vyššie uvedené zásahy majú priamy dopad na oblasť spracovávania štandardizačných dokumentov a ich implementačných dokumentov – najmä tvorbu vojenských doktrín. Je nutné si uvedomiť, že ide o prácu tvorivú, autorskú, často aj kolektívnu, pri ktorej – vzhľadom na dosah výstupu – musí byť vyžadovaná kvalita. Prerozdelenie objemu požadovaných a nevyhnutných činností a úkonov medzi menší počet zamestnancov sa tak môže premietnuť do troch možností: buď do zníženej kvality výstupu, čo je v priamom rozpore s konštatovaním uvedenom v prechádzajúcej vete, resp. prejavíť sa znížením počtu spracovávaných štandardizačných dokumentov, vojenských doktrín a tiež predĺžením termínov a času vyčleneného na ich spracovanie. Z uvedeného výberu sa ako najvhodnejší variant ukázalo zníženie počtu spracovávaných implementačných dokumentov so zachovaním požadovanej kvality a času ich spracovania, a tak sa k celej veci aj pristupuje.

Ani v uplynulom roku sa nepodarilo odstrániť najväčší problém, ktorý v oblasti implementácie štandardizačných dokumentov aliancie už dlhšie pretrváva. Je ním uplatňovanie v súčasnosti už nevyhovujúceho znenia zákona č. 11/2004 Z. z. o obrannej štandardizácii, kodifikácii a štátnom overovaní kvality výrobkov a služieb na účely obrany, ktoré sa týka

implementácie. Ako sa uvádza v § 2 ods. (6) písm. a) tohto zákona „implementácia je plnenie záväzkov, ktoré sú špecifikované v štandardizačnom dokumente aliancie, formou prevzatia štandardizačného dokumentu aliancie do sústavy slovenských obranných štandardov alebo do vnútorných predpisov Ministerstva obrany Slovenskej republiky (ďalej len „ministerstvo“) v rozsahu určenom pri prijatí štandardizačného dokumentu aliancie Slovenskou republikou“.

Problém spočíva v tom, že v žiadnom vnútornom predpise Ministerstva obrany SR nie je definovaná vojenská doktrína (tá je definovaná až v Metodických pokynoch vývoja, vypracovania a novelizácie spoločných vojenských doktrín a vojenských doktrín v ozbrojených silách Slovenskej republiky – tento dokument však nie je vnútorným predpisom Ministerstva obrany SR a nemôže stanoviť vojenskú doktrínu ako vhodný implementačný dokument). Tým de facto nie je možné štandardizačný dokument – v našom prípade spojeneckú publikáciu, ktorá nesie názov doktrína – implementovať do dokumentu, ktorý by bol vojenskou doktrínou. Ak nechceme prijať odporúčania o implementácii štandardizačného dokumentu do vojenských predpisov alebo smerníc ministerstva (obe formy dokumentov by museli byť schvaľované ako interné normatívne akty z úrovne ministra obrany SR, spracovávané v zmysle Smerníc č. 6/2007 o interných normatívnych aktoch – okruh pripomienkujúcich, formálne úpravy, atď.), pretože ide o činnosť ozbrojených síl, musíme sa poohliadnuť po inom riešení.

Tento problém sa dá, pre naše potreby vyhovujúco, riešiť dvomi spôsobmi: zmenou zákona (konkrétne vypustením stanovenia spôsobu implementácie uvedeného v citovanej časti zákona – podobne ako je to v českom zákone, kde nie je striktné stanovená forma implementácie) alebo úpravou zodpovedajúcich vnútorných predpisov MO SR. Čo sa týka prvého spôsobu, bolo by to ideálne, ale odhadovaný horizont takejto zmeny sa pohybuje rádovo v mesiacoch, prípadne v dobe prevyšujúcej rok. K riešeniu tohto problému druhým spôsobom, zmenou vnútorných predpisov MO SR (konkrétne Smerníc MO SR č. 6/2007 o interných normatívnych aktoch, prípadne aj Smerníc č. 31/2007 o obrannej štandardizácii), sa uskutočnilo viacero rokovaní na rôznych úrovniach za účasti zástupcov organizačného odboru MO SR, ÚPS MO SR, ÚOŠKŠOK, OdADPaŠ (v súčasnosti OdVCD) a veliteľstiev síl. Na žiadnom z týchto rokovaní sa však k definitívnemu vyriešeniu problému nedospelo.

V dňoch 25. a 26. novembra 2009 sa v AOS v Liptovskom Mikuláši konala konferencia venovaná problematike obrannej štandardizácie, kodifikácie a štátneho overovania kvality. V prvom diskusnom paneli konferencie, ktorý sa zaoberal štandardizáciou, bol tento problém znovu identifikovaný a rozanalyzovaný. V záverečnej rozprave bol návrh na jeho riešenie zahrnutý do výstupného materiálu z konferencie. Žiaľ, i napriek podniknutým krokom, riešenie uvedeného problému sa v roku 2010 nepohlo a nedoviedlo do úspešného konca. V súčasnosti však je možné konštatovať, že ratifikáciou a očakávanou promulgáciou (vyhlásením) spojeneckej publikácie AAP-3 musí dôjsť k otvoreniu vyššie uvedeného zákona č. 11/2004 Z. z. a príslušných smerníc k obrannej štandardizácii, a tak sa dá očakávať konečné vyriešenie tohto dlhého obdobia sa vlečúceho problému do konca roku 2011.

Tvorba vojenských doktrín v ozbrojených silách Slovenskej republiky sa v súčasnosti riadi týmito dokumentmi (všetky boli schválené a vydané z úrovne náčelníka GŠ OS SR):

- Nariadenie náčelníka Generálneho štábu OS SR na zabezpečenie vývoja, vypracovania, novelizácie spoločných vojenských doktrín a vojenských doktrín v ozbrojených silách Slovenskej republiky, č. OdADPaŠ-3-26/2008 z 29. januára 2008,
- Metodické pokyny vývoja, vypracovania a novelizácie spoločných vojenských doktrín

a vojenských doktrín v ozbrojených silách Slovenskej republiky, č. OdADPaŠ-3-26/2008 z 29. januára 2008,

– Metodika označovania vojenských doktrín v ozbrojených silách Slovenskej republiky z 25. júla 2008,

– Edičný plán vojenských doktrín na roky 2009 – 2010, č. OdADPaŠ-31-50/2008 z 9. decembra 2008,

– Doplnok č. 1 k Edičnému plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010, č. ŠbO-118-10/2009 zo 17. augusta 2009,

– Doplnok č. 2 k Edičnému plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010, č. ŠbO-129-2/2010 z 28. januára 2010.

– Doplnok č. 3 k Edičnému plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010, č. ŠbO-129-38 /2010 z 27. júla 2010.

Prvé tri dokumenty boli spracované z úrovne takého objemu poznatkov a skúseností, ktorý zodpovedal dobe ich vzniku. V súčasnosti je nevyhnutná ich novelizácia. Proces novelizácie však úzko súvisí so spôsobom vyriešenia vyššie načrtnutého problému implementácie štandardizačných dokumentov a predpoklad jeho zvládnutia je v roku 2011.

YDÁVANIE VOJENSKÝCH DOKTRÍN V ROKU 2009 – 2010

Na 4. rokovaní Vojenskej rady NGŠ OS SR konanom 22. apríla 2009 bola schválená Doktrína ozbrojených síl Slovenskej republiky (C), ktorá je vrcholovou vojenskou doktrínou ozbrojených síl. Následne 12. mája 2009 konečnú verziu dokumentu (po zapracovaní pripomienok vznesených na spomínanej vojenskej rade a jeho redakčnej úprave) podpísal náčelník GŠ OS SR. Po jej vytlačení v 5. kartoreprodukčnej základni Nemšová bola distribuovaná do ozbrojených síl na základe pripraveného rozdeľovníka. Jej elektronická verzia sa nachádza na intranete odboru výcviku, cvičení a doktrín ŠbO GŠ OS SR j7.mil.sk v rubrike Doktríny a aj na oficiálnej webovej stránke Ministerstva obrany SR www.mosr.sk v sekcii Materiály a dokumenty.

Na základe Edičného plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010 vykonal odbor spravodajstva a elektronického boja (J-2) ŠbO revíziu SVD 20 (C) Doktrína pre spravodajskú podporu a elektronický boj v spoločných operáciách so záverom, že túto doktrínu nie je potrebné novelizovať. Doplnkom č. 1 k Edičnému plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010 bolo novelizovanie tejto doktríny zrušené.

Na základe edičného plánu malo v prvom polroku roku 2009 dôjsť k spracovaniu a vydaniu doktríny SVD 30-07 CIMIC, ktorej referenčný dokument je štandardizačný dokument AJP-9 CIMIC. V procese jeho prípravy požiadal náčelník bývalého štábu riadenia operácií (J-3) o pozastavenie procesu tvorby tejto doktríny z dôvodu, že neodráža zmeny, ku ktorým dochádza v tomto období v organizačnej štruktúre OS SR a žiadal zároveň počkať do času, kým nebudú premietnuté nové poznatky do revidovaného referenčného dokumentu AJP-9. Doplnkom č. 1 k Edičnému plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010 bolo spracovanie tejto doktríny pozastavené.

V oblasti vývoja logistických doktrín došlo k záverečným procesom revízie a novelizácie spojeneckých doktrín AJP-4 (B), AJP-4.5 (B), AJP-4.6 (B). Ďalším faktorom, ktorý ovplyvnil novelizáciu vojenských doktrín je reorganizácia GŠ OS SR a s ňou spojené vytvorenie priamo podriadených útvarov a zariadení (PPÚZ) – Centra vojenskej dopravy a Spoločného centra materiálového manažmentu. Tieto zložky sa stali základnými súčasťami v proce-

soch manažmentu materiálových tokov a vojenskej dopravy v rámci OS SR a z tohto dôvodu aj neoddeliteľnou súčasťou nasledujúcich novelizovaných doktrín:

- SVD 40 Logistická doktrína OS SR,
- SVD 40-01 Doktrína OS SR pre podporu zo strany hostiteľskej krajiny,
- SVD 40-02 Doktrína dopravnej logistiky OS SR.

Na základe týchto skutočností odbor logistiky ŠbPO GŠ OS SR navrhol zmenu v stanovených termínoch v Edičnom pláne vojenských doktrín na roky 2009 – 2010 týkajúcich sa SVD 40 Logistická doktrína OS SR. Doplnkom č. 2 k Edičnému plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010 bolo spracovanie tejto spoločnej vojenskej doktríny pozastavené.

Doplnkom č. 1 k Edičnému plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010 bol edičný plán na rok 2009 doplnený o začatie spracovania Vojenskej doktríny ozbrojených síl Slovenskej republiky pre EOD s jej termínom dopracovania a schválenia v roku 2010. Požiadavka bola predložená novovzniknutým odborom bojovej podpory operácií ŠbO z dôvodu zabezpečenia interoperability a zjednotenia postupov v oblasti EOD medzi Severoatlanticou alianciou a OS SR.

Spracovanie a aktualizácia vojenských doktrín v pozemných silách OS SR pokračovalo v súlade s edičným plánom takto:

- SVD PS OS SR Vojenská doktrína pozemných síl ozbrojených síl Slovenskej republiky (C). Konečný návrh bol spracovaný koncom roka 2009 a v januári 2010 bol predložený na schválenie náčelníkovi GŠ OS SR, ktorý tak urobil 18. januára 2010. Vojenská doktrína bola po vytlačení distribuovaná zväzkom a útvaram podľa rozdeľovníka.

- VDG 30-01/Oper Taktika pozemných síl (B). Vojenská doktrína bola schválená veliteľom PS OS SR 9. decembra 2009 a distribuovaná zväzkom a útvaram podľa rozdeľovníka.

- VDG-40-02 Logistická podpora operácií vedených pozemnými silami (B). Vojenská doktrína bola schválená veliteľom PS OS SR 17. apríla 2009 a distribuovaná zväzkom a útvaram podľa rozdeľovníka.

- VDG-30-02/PVO PVO v pozemných operáciách (B). Vojenská doktrína bola veliteľom PS OS SR schválená 16. decembra 2008 a distribuovaná zväzkom a útvaram podľa rozdeľovníka.

- VDG-30-03/ Ženijná podpora pozemných síl v operáciách (B). Vojenská doktrína bola veliteľom PS OS SR schválená 18. marca 2009 a distribuovaná zväzkom a útvaram podľa rozdeľovníka.

- VDG-30-05/Oper Velenie a riadenie v pozemných silách (pri spoločných mnohonárodných operáciách). Vojenská doktrína bola veliteľom PS OS SR schválená 16. decembra 2008 a distribuovaná zväzkom a útvaram podľa rozdeľovníka.

Spracovanie a aktualizácia vojenských doktrín vo vzdušných silách OS SR sa tiež uskutočňovalo podľa schváleného edičného plánu takto:

- Vojenská doktrína vzdušných síl ozbrojených síl Slovenskej republiky bola zaradená do edičného plánu s termínom spracovania a schválenia do konca roka 2009. V Doplnku č. 2 k Edičnému plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010 bol tento termín posunutý s výhľadom na koniec roka 2010 na základe požiadavky zapracovania referenčného dokumentu spojeneckej doktríny AJP-3.3 (A) Joint Air and Space Operations Doctrine, ktorá bola promulgovaná (vyhlásená) až v novembri 2009.

- VDA-30-01/Let Vojenská doktrína taktického letectva (B) bola veliteľom VzS OS SR schválená 20. januára 2009 a distribuovaná zväzkom a útvaram podľa rozdeľovníka.

- VDA-30-02/Let Vojenská doktrína vrtuľníkového letectva (B) bola veliteľom VzS OS SR schválená 20. januára 2009 a distribuovaná zväzkom a útvaram podľa rozdeľovníka.

– VDA-30-03/Let Vojenská doktrína dopravného letectva (B) bola veliteľom VzS OS SR schválená 20. januára 2009 a distribuovaná zväzkom a útvarom podľa rozdeľovníka.

– VDA-30-04/Let Vojenská doktrína podsystemu prieskumných prostriedkov protivzdušnej obrany (B) bola veliteľom VzS OS SR schválená 28. novembra 2008 a distribuovaná zväzkom a útvarom podľa rozdeľovníka.

– VDA-30-05/Let Vojenská doktrína podsystemu palebných prostriedkov protivzdušnej obrany (B) bola veliteľom VzS OS SR schválená 28. novembra 2008 a distribuovaná zväzkom a útvarom podľa rozdeľovníka.

Sily výcviku a podpory OS SR spracovali koncom roka 2009 konečný návrh Vojenskej doktríny síl výcviku a podpory ozbrojených síl Slovenskej republiky (C), ktorý bol v januári 2010 predložený na schválenie náčelníkovi GŠ OS SR, čo sa udialo 18. januára 2010.

V hodnotenom období bol do pripomienkového konania predložený návrh stanoviska k prijatiu štandardizačného dokumentu STANAG 2228 (Edition 02) Allied Joint Medical Support Doctrine AJP-4.10(A). Na základe vyhodnotenia pripomienkového konania predkladateľ uvedený návrh prehodnotil a rozhodol, že tento štandardizačný dokument bude implementovaný vo forme vojenského predpisu. Doplnkom č.1 k Edičnému plánu vojenských doktrín na roky 2009 – 2010 bolo spracovanie tohto štandardizačného dokumentu vo forme vojenskej doktríny zrušené.

Pôvodné znenie edičného plánu na obdobie roku 2010 priamo nepočítalo s vydaním novej, resp. inovovanej verzie niektorej vojenskej doktríny na tejto úrovni.

V položke 21 na strane 4 edičného plánu je v poznámke uvedené, že proces spracovania SVD-10 (C) Doktrína personálneho manažmentu OS SR v roku 2010 závisí od výsledku revízie súčasnej verzie (B). Táto ukázala, že sú v nesúlade len niektoré organizačné prvky (názvy, štruktúry), ktoré boli zmenené, resp. zrušené a kvôli tomuto nie je v súčasnosti nevyhnutné vypracovávať novú verziu (C). Jej vypracovanie bude zahrnuté do pripravovaného edičného plánu na roky 2011 – 2013.

Doplnok č. 1 k edičnému plánu v časti D, prvá položka, doplnil edičný plán o spracovanie vojenskej doktríny OS SR pre EOD s termínom predloženia na schválenie február 2010. Vzhľadom na skutočnosť, že vypracovanie uvedenej vojenskej doktríny záviselo od schválenia zákona o výbušninách, pyrotechnických výrobkoch a munícií, ktorého návrh bol spracovávaný v gescii Ministerstva hospodárstva SR, bol Doplnkom č. 2 vydaným pod číslom ŠbO-129-2/2010 z 28. januára 2010 upravený termín spracovania s predložením predmetnej doktríny na jej schválenie v decembri 2010.

V Doplnku č. 2 k edičnému plánu bol v časti C, prvá položka, doplnený edičný plán o spracovanie vojenskej doktríny Doktrína síl pre špeciálne operácie 5. pluku špeciálneho určenia – SOF.

Doplnkom č. 3 k edičnému plánu bolo v časti B pozastavené spracovanie SVD 40-01 Doktrína OS SR pre podporu zo strany hostiteľskej krajiny, SVD 40-02 Doktrína dopravnej logistiky, v oboch prípadoch z dôvodu vrátenia referenčných aliančných spojeneckých publikácií na dopracovanie a aj VDS-40-01 Spoločná logistická podporná skupina, z dôvodu nadväznosti na ešte nespracovanú SVD 40.

Ku koncu roku 2010 bol stav v spracovávaní a vydávaní vojenských doktrín v uvedenom roku nasledujúci: bolo naplánovaných vydať 14 vojenských doktrín, vydané boli 3 vojenské doktríny, 1 vojenská doktrína bola vo fáze revízie, 3 vojenské doktríny mali status pozastavenia spracovania, 4 vojenské doktríny mali posunutý termín spracovania na rok 2011, a zvyšné 3 boli ešte v štádiu spracovania.

V súčasnosti sa hlavné úsilie odborného pracoviska pozemných síl OS SR v oblasti tvor-

by vojenských doktrín sústreďuje na spracovanie vojenskej doktríny Vedenie operácií proti povstalcom (COIN) s predpokladom jej schválenia v prvom štvrtroku 2011.

IMPLEMENTÁCIA VOJENSKÝCH DOKTRÍN V PODMIENKACH OS SR

Pri hodnotení situácie v oblasti implementácie vojenských doktrín v podmienkach OS SR môžeme skonštatovať niekoľko skutočností, pod ktoré sa viac-menej podpísal aj historický vývoj, a to nielen v ozbrojených silách. Ľudia v nich pôsobiaci sú zvyknutí na riadenie činnosti formou imperatívov a stanovenia konkrétnych noriem, smerov a postupov. Tento prístup je charakteristický pre riadenie činnosti formou vojenských predpisov, služobných pomôcok a ďalších riadiacich dokumentov – atribút jednoznačnosti. Nie sú zvyknutí na systém zadenovovania východiskovej pozície, naznačenia smeru (resp. smerov) a následne na systém samostatného rozhodovania a vyhodnocovania, prijatia rozhodnutia a aj zodpovednosti za vlastné rozhodnutie. Teda na prístup forsírovaný pri zavádzaní vojenských doktrín a ich využívaní – atribút variantnosti. Svoju úlohu v doterajšom „predpisovom“ prístupe hrá aj skutočnosť, že pod samotným pojmom „doktrína“ sa vníma skôr určitý „politický dokument“ (ako to vyplýva z rôznych výkladových slovníkov), ktorý by mal stanovovať vízie a smery činnosti a pôsobenia na najvyšších úrovniach – strategických, a nemal by sa používať na nižších úrovniach – operačných či taktických.

Napriek uvedenému rozpornému prístupu je však už možné vidieť – takéto poznatky zaznamenávame najmä pri konzultáciách o skúsenostiach z pozemných a vzdušných síl – čoraz väčšiu akceptáciu a využívanie vojenskej doktríny ako hlavného východiskového dokumentu pre výkon činností na jednotlivých stupňoch riadenia a velenia. Tento fakt sa dá podčiarknuť tým, že najmä v oblasti bojovej prípravy, výcviku a prípravy na vedenie operácií je vojenská doktrína vhodným manuálom na riešenie rôznorodých, variantných činností – zdôrazňujeme tu práve atribút variantnosti. Naproti tomu vojenský prepis v sebe nesie atribút jednoznačnosti a jeho väčší význam tak môže smerovať napr. do oblasti zvýšenia bezpečnosti prevádzky a činnosti, resp. postupov práce s technikou.

Na druhej strane, určité rezervy sa ukazujú v komunikácii a spolupráci odborných pracovníkov zodpovedných za tvorbu vojenských doktrín a za výkon a riadenie výcviku. Odráža sa to v slabšej spätnej väzbe orientovanej pri odovzdávaní poznatkov a skúseností priamo z terénu a výcvikového priestoru smerom k „doktrinálnym pracoviskám“.

Nedá však nespomenúť ešte dva významné determinanty, ktoré v presadzovaní „doktrinálneho prístupu“ môžu hrať významnú úlohu.

Tým prvým je legislatívne prostredie – existencia takej legislatívy a najmä jej aplikácia – ktoré zbaví používateľa vojenskej doktríny strachu z uvažovania, ako budú jeho rozhodnutia, konania a zodpovednosť posudzované v prípade vzniku neštandardných, krízových alebo kritických situácií a ich riešení, a či mu toto legislatívne prostredie poskytne dostatočnú právnu ochranu. Ak tomu tak nebude, niet sa čomu čudovať, že presadzovanie sa „prístupu cez vojenský predpis“, kde je všetko nalinkované a jednoznačne definované, bude ešte dlho prevažujúce.

Druhý determinant vychádza z celospoločenského prístupu k formovaniu osobnosti v oblasti výchovy a vzdelávania. Len veľmi pomaly dochádza k zmenám zo systému „memorovania, bez požiadavky väčšej zodpovednosti“ k systému „samostatnosti s primeraným stupňom zodpovednosti“. Človek, ktorý je takto vedený a formovaný dlhé roky (vo vzdelávacích inštitúciách, v rodine), sa mení a reformuje ťažšie, a doba takéhoto prerodu je určite primerane dlhšia.

Nakoniec ešte uvedieme citáciu zo spojeneckej publikácie AJP-3.2 Allied Joint Doctrine for Land Operations, ktorá bola promulgovaná 28. októbra 2009 a je referenčným dokumentom pre Vojenskú doktrínu pozemných síl ozbrojených síl Slovenskej republiky (C): „Z nepredvídateľnosti a zložitosti pozemného boja možno odvodiť niektoré všeobecne platné a praxou overené usmernenia, kde hlavným je: zotrvať na zásadách, nie na predpisoch. Pre pozemný boj by nemali byť vydávané predpisy, okrem najzákladnejšieho výcviku. Preto je doktrína pre pozemný boj poňatá ako usmernenie a v nej uvádzané zásady sú zamerané na dosiahnutie pochopenia a nie ako nariadenie alebo nemenné pravidlá“.

K zabezpečeniu implementácie Doktríny ozbrojených síl Slovenskej republiky (C) do podmienok a života v OS SR bol na základe požiadavky náčelníka GŠ OS SR spracovaný a rozoslaný Úlohový list NGŠ OS SR Implementácia Doktríny OS SR (C) do činnosti ozbrojených síl Slovenskej republiky č. ŠBo-118-7/2009. Ním boli stanovené konkrétne úlohy pre jednotlivé zložky GŠ OS SR a ozbrojených síl na zoznámenie sa, štúdium a používanie tohto dokumentu v OS SR. Ako vyplynulo z požiadavky náčelníka GŠ OS SR, úvodné zoznamovacie zamestnania mali viesť najvyššie postavení náčelníci a velitelia na jednotlivých stupňoch riadenia a velenia. Dôvodom bola skutočnosť, že práve oni majú byť hybnou silou pri zavádzaní doktríny do života OS SR a bez osobného zoznámenia sa s ňou tento atribút nebude naplnený. K overeniu stupňa znalostí Doktríny ozbrojených síl SR (C) bol pripravený prierezový test so súborom 25 otázok. Tento bol sprístupnený bez obmedzenia na už uvádzanom intranete odboru výcviku, cvičení a doktrín ŠBo GŠ OS SR j7.mil.sk v rubrike Doktríny. Na základe hlásení z jednotlivých úrovní GŠ OS SR a veliteľstiev jednotlivých síl bolo možné konštatovať, že prvá – zoznamovacia – fáza s týmto vrcholovým doktrinálnym dokumentom prebehla uspokojivo. V ďalšom období sa pozornosť sústreďovala na úlohy trvalo platné – premietnuť jej ustanovenia do praktického života ozbrojených síl.

Od začiatku roka 2009 je na intranete odboru výcviku, cvičení a doktrín (J-7) ŠBo GŠ OS SR publikovaný prehľad vojenských doktrín v ozbrojených silách Slovenskej republiky, ako aj komplex ďalších informácií súvisiacich s doktrinálnou tvorbou (uvádzaný intranet odbor). Do tohto prehľadu, ktorý je rozčlenený do 4 hierarchických úrovní, sú zaradené platné vojenské doktríny v plnej textovej verzii (elektronický formát pdf) bez akéhokoľvek obmedzenia ich stiahnutia a používania. Pre zachovanie kontinuity ich vývoja a možnosti jeho prípadného analyzovania a hodnotenia sú do prehľadu začlenené aj jednotlivé vývojové stupne vojenských doktrín (označované písmenami B, C,...). Tento prehľad je pravidelne aktualizovaný na adrese j7.mil.sk/doktriny/prehľad-vojenskych-doktrin-v-ozbrojenych-silach-sr. V súčasnosti je správcom uvedeného intranetu oddelenie analýz a doktrín odboru výcviku, cvičení a doktrín (J-7) štábu pre operácie GŠ OS SR.

Doktrína ozbrojených síl SR sa premieta aj do v súčasnosti platnej Výcvikovej smernice 2010 – 2011 najmä:

- v hodnotení bezpečnostného prostredia SR a z neho vyplývajúcich hrozieb a rizík,
- v zameraní výcviku, prioritách, cieľoch a požiadavkách naň pri príprave veliteľov a štábov, jednotiek vysielaných do operácií medzinárodného krízového manažmentu,
- vo výcviku jednotiek plniacich úlohy vyplývajúce z prijatých Cieľov síl 2008 a jednotiek zaradených do jednotlivých rotácií NRF/NATO a BG/EU vrátane jednotiek určených na zabezpečenie ochrany vzdušného priestoru SR a NATO v rámci integrovaného systému PVO NATO – NATINADS, pozemných síl, vzdušných síl, vo výcviku útvarov, zariadení a jednotiek síl výcviku a podpory, vojenského zdravotníctva, 5. pluku špeciálneho určenia, Vojenského SIGINT Centra, EOD a vo výcviku logistických jednotiek OS SR.

Výcvik príslušníkov GŠ OS SR je naďalej vykonávaný štábmí, formou veliteľských príprav

s obsahovým zameraním, ktoré je v plnej kompetencii ich náčelníkov. Ide o systematické rozvíjanie odborných znalostí, informovanie o aktuálnych odborných témach, zvyšovanie všeobecnej informovanosti o vybraných aktuálnych spoločenských témach u všetkých profesionálnych vojakov GŠ OS SR formou prednášky, ukážky s vysvetlením, samostatného štúdia, audiovizuálnej projekcie, špeciálnych softvérov a pod.

Veliteľskú prípravu organizujú náčelníci štábov podľa vlastného programu s dôrazom na odporúčané v danom roku odborné témy vo výcvikovom bloku, rozvrhnutom spravidla do jedného alebo dvoch výcvikových dní v súčinnosti s veliteľmi síl a PPÚZ GŠ OS SR väčšinou v posádkových zariadeniach.

Pri veliteľskej príprave sa využívajú odborné vedomosti najskúsenejších vojakov, ktorí boli nasadení v štruktúrach NATO a EÚ, veteránov z operácií medzinárodného krízového manažmentu a absolventov špeciálnych kurzov organizovaných v SR alebo v zahraničí, z vlastných štruktúr štábu a lebo formou externých lektorov. Je tu priestor na zaradenie doktrinálnej problematiky, na čo majú právomoc náčelníci štábov a samostatných odborov, veliteľia či riaditelia PPÚZ.

S problematikou vojenských doktrín OS SR sa v študijných programoch vysokoškolskej prípravy a programoch kariérnych kurzov v AOS M. R. Štefánika v Liptovskom Mikuláši stretávajú ich študenti takto:

– vo vysokoškolskej príprave absolventov AOS je vyučovanie týkajúce sa doktrinálnej oblasti zaradené do osobitného predmetu *Doktrinálny systém OS SR a NATO* a to v rozsahu 30 vyučovacích hodín v 2. semestri bakalárskeho štúdia.

Cieľom predmetu je zoznámiť študentov s poslaním OS SR, ich organizačnou štruktúrou a úlohou zložiek OS SR, zorientovať ich v štruktúre doktrinálneho systému OS SR, priblížiť im jeho filozofiu, zásady, postupy a procedúry, poskytnúť im možnosť zorientovať sa v problematike obrannej štandardizácie, zásadách tvorby vojenských doktrín, hierarchii spoločných doktrín NATO a spôsobe ich uplatňovania pri vedení spoločných operácií.

Popri tom sa s oblasťou vojenských doktrín študenti okrajovo stretnú aj v predmetoch *Bezpečnosť a obrana, Systémy velenia a riadenia a Medzinárodné politické vzťahy*.

– problematika vojenských doktrín je zaradená aj do programov všetkých kariérnych kurzov.

Využitie vojenských doktrín v systéme vojenského výcviku a vzdelávania sa prejavilo predovšetkým v tom, že Doktrína OS SR sa stala hlavným referenčným dokumentom pri spracovaní *Vojenskej doktríny síl výcviku a podpory ozbrojených síl Slovenskej republiky (C)* (vojenská doktrína SVaP). A to predovšetkým tie jej časti, ktoré sa priamo alebo nepriamo premietajú do sfér činnosti síl výcviku a podpory, tzn. do bojového zabezpečenia, výcviku a komunikačných a informačných systémov, ale tiež aj do plánovania použitia síl. V rámci schvalovacieho procesu vojenskej doktríny SVaP vydal veliteľ síl výcviku a podpory OS SR pokyny členom vlastnej vojenskej rady pre jej priame premietnutie do praxe. To sa konkrétne prejavujú pri organizácii a vykonávaní štábnych nácvikov a cvičení alebo veliteľských zhromaždení.

Doktrína OS SR sa používa tiež aj ako jeden z hlavných študijných materiálov pri niektorých vyšších výcvikových kurzoch vykonávaných práporom výcviku (napríklad kurz špecialistov riadenia a velenia jednotiek letectva, ale aj ďalších kurzov), v ktorých sa ich účastníci školia a oboznamujú s problematikou budovania a činnosti OS SR. Schválené programy výcviku majú svoju predpísanú štruktúru a do tých, ktoré sa v súčasnosti novelizujú, je snaha zaradiť viac výučbových hodín zameraných na štúdium príslušných vojenských doktrín.

V závere treba spomenúť, že v nadväznosti na končiaci sa proces ratifikácie a očakávanú promulgáciu (vyhlásenie) aliančnej spojeneckej publikácie AJP-01 Allied Joint Doctrine (D) bola ustanovená a svoju činnosť začala aj pracovná skupina na vypracovanie Doktríny OS SR (D). V nej by už mali rezonovať postuláty novej stratégie NATO, inovovanej Obrannej stratégie SR a Bezpečnostnej stratégie SR, ako aj ďalších vrcholových aliančných a národných dokumentov.

RECENZIE

GOLDSWORTHY, Adrian. *VE JMÉNU ŘÍMA. MUŽI, KTERÍ VÍTĚZILI PRO ŘÍMSKOU ŘÍŠÍ*. Praha : Vydavatelství DEUS, 2009. Přeložila Jarmila Doubravová. 360 s..

V našich vydavateľstvách (myslíme tým slovenské i české) sa objavuje pomerne veľké množstvo prekladovej literatúry k vojenským dejinám. Tieto preklady môžeme rozdeliť do troch kategórií: niektoré diela pokladáme za úplne zbytočne preložené, do druhej kategórie by sme mohli zaradiť diela, ktoré by boli schopní napísať slovenskí alebo českí odborníci (v tomto smere sú české vydavateľstvá oveľa odvážnejšie a poskytujú dostatočný priestor aj pre pôvodnú kvalitnú odbornú literatúru) a napokon do tretej kategórie by sme mohli zaradiť skutočne kvalitné diela zahraničných vydavateľstiev, ktoré si okamžite nájdú svojich vďačných čitateľov.

Recenzovanú publikáciu radíme – podľa nášho názoru – práve do tretej kategórie, a preto jej venujeme aj primeranú pozornosť.

Autor práce má za sebou skúsenosť z praktickej účasti v jednotkách RAF a štúdium na oxfordskej univerzite v dôstojníckom cvičnom zbere, ale aj štúdium histórie a zvlášť vojenských dejín. Jeho cieľom, ako píše v úvode práce, nebolo opisovať detailne jednotlivé rozhodnutia rímskych veliteľov a ponúkať „lepšie“ varianty týchto rozhodnutí z kresla kancelárie, ale chcel opísať – na základe štúdia pramenného materiálu a odbornej literatúry – priebeh významných vojenských akcií, veliteľské schopnosti ľudí, ktorí – predovšetkým v období rímskej republiky – boli svojím pôvodom civilistami a z dnešného pohľadu amatérmi, ale aj dôležité reálie vojenských dejín starovekého Ríma. Adrian Goldsworthy totiž aj pre dnešnú dobu pokladá štúdium taktiky a stratégie starovekých vojenských dejín za dôležitú prípravu mladých adeptov na vysoké vojenské funkcie.

V úvodnej kapitole autor opisuje počiatky vojenského „umenia“ v Itálii, či už sa to týkalo Rimanov alebo ďalších italických kmeňov, prípadne ich protivníkov. Dôvodom je skutočnosť, že až po druhej púnskej vojne sa v Ríme objavuje historiografia ako osobitný literárny žáner a dnešní odborníci tak dostali do ruky pramene z rúk Rimanov. Autorovou snahou je totiž opisovať v celom diele problematiku na základe pôvodných prameňov, aj keď si uvedomuje, že sa dostáva do situácie ovplyvňovania poznatkov postojom konkrétneho autora (napr. v prípade C. Iulia Caesara dokonca veľmi subjektívneho a štúdia priebehu jeho bojov v Gallii). Na pomerne malom priestore ale opísal aj vznik a sformovanie sa jedného z najzákladnejších prvkov rímskej armády – rímskej légie, ktorá na celé stáročia ovplyvňovala vojenské dejiny starovekého Ríma.

Po tejto úvodnej kapitole nasleduje pätnásť kapitol, v ktorých autor venuje pozornosť najvýznamnejším vojenským osobnostiam, počnúc Q. Fabiom Maximom a M. Claudiom Marcellom z 3. storočia pred n. l., pokračujúc osobnosťami 2. storočia pred n. l. (P. Cornelius Scipio Africanus – víťaz nad Kartágom v druhej púnskej vojne, L. Aemilius Paulus – víťaz nad Macedóniou, P. Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus – definitívny podmaniteľ Kartága a hispánskej Numantie). Mimoriadna pozornosť sa venuje osobnostiam z 1. storočia pred n. l., keď v občianskych vojnách vynikli Gaius Marius, Sertorius či Pom-

peius, a napokon C. Iulius Caesar, pokladaný za jednu z troch najvýznamnejších vojenských osobností staroveku vôbec (popri Alexandrovi Veľkom a Hannibalovi).

Ďalšiu skupinu vojenských veliteľov predstavujú významné osobnosti z prvej fázy cisárstva – Claudius Germanicus, Gn. Domitius Corbulo, Titus Flavius a posledný cisár, ktorý rozšíril hranice Rímskej ríše M. Ulpius Traianus.

Poslednú skupinu predstavujú dve osobnosti: cisár Julianus (ktorého kresťania nazývajú Apostata – Odpadlík) a posledný významný vojenský veliteľ už prakticky byzantského obdobia – Belisarius.

Asi by sme potrebovali pomerne veľký rozsah, keby sme podrobne chceli opisovať spôsob práce autora pri jednotlivých osobnostiach. Spoločným rysom však je skutočnosť, že autora pozornosť sa nesústreďuje len na ústrednú postavu, ale aj na protivníkov jednotlivých rímskych osobností (či už to boli súpermi z vlastných radov – v časoch občianskych vojen alebo protivníci z opačnej nepriateľskej strany) a takisto v každom konkrétnom prípade opisuje aj dobovú politickú a sociálnu situáciu obyvateľov na území, kde prebiehali boje, každodenný život obyvateľov, zmeny v živote vojakov i civilistov, prípadne ďalšie okolnosti, ktoré súviseli s vojenskou situáciou – budovanie vojenských táborov a ciest, v neskoršom období (koniec republiky, počiatok cisárstva) sociálne podmienky života vojakov po prepustení z vojska (veteráni), ich usadzovanie na hraniciach ríše i vo vnútrozemí, funkcia veteránov pri romanizácii dobytých území, organizovanie slávností pri skončení vojen (triumfy), štátnu organizáciu či spôsob života i vedenia vojen rímskych súperov (napr. Macedónci, Peržania).

Samozrejme, najviac pozornosti autor venuje jednotlivým významným vojenským činiteľom. Poukazuje na to, že v období ranej i neskorkej republiky vstupovali na vojenské pole politici, ktorí sa do svojich funkcií dostávali často na základe svojej rodovej a stavovskej príslušnosti bez predchádzajúcich vojenských skúseností – ak sa dá o tom takto písať. Mladí Rimania, ktorí vstupovali do politiky, si svoje začiatočnícke roky odkrútili obyčajne ako príslušníci vojenského štábu skúsenejšieho politika a takto získavali svoje, prípadne v budúcnosti potrebné vojenské skúsenosti a znalosti. Aj takí významní vojvodcovia ako boli Gaius Marius alebo C. Iulius Caesar nemali vojenské vzdelanie – v antickej spoločnosti niečo také ani neexistovalo (Caesar získal napríklad výborné rečnícke vzdelanie), ale práve skutočnosť, že sa učili na vlastných, ale predovšetkým na cudzích chybách, ich pozdvihla na najvyššie priečky vynikajúcich vojenských odborníkov.

V období raného i neskorého cisárstva sa situácia podstatne zmenila. Za hlavného veliteľa celého rímskeho vojska sa obyčajne pokladali a cítili cisári, ktorí svojimi neodbornými zásahmi dokázali pokaziť aj najlepšie pripravené vojenské operácie a akcie. Výborným vojenským veliteľom často hrozilo aj to, že cisári sa cítili ohrozovaní z ich strany, a preto tých najschopnejších odvolali alebo dokonca dali popraviť. Príkladom takéhoto osudu – ak budeme veriť antickej prameňom – bol osud Germanica, príbuzného cisára Tibéria, ktorého údajne cisár, žiarlivý na jeho popularitu, dal odstrániť. Na druhej strane vynikajúci vojenský veliteľ Corbulo sa za vlády cisárov Claudia i Nerona dokázal presadiť v bojoch v Germánii, Sýrii i v Arménii a dosiahnuť významné víťazstvá pre ríšu, ale nakoniec aj jeho odsúdil žiarlivý cisár Nero na samovraždu.

Goldsworthyho práca v skratke (na úplné vykreslenie vývoja Ríma od 3. storočia pred n. l. až do 6. storočia n. l. by bolo potrebné oveľa viac priestoru) popri vybraných vojenských problémoch, konfliktoch a bitkách načrtáva aj bohaté sociálne, hospodárske i kultúrne dejiny Ríma. Podľa potreby sa zaoberá napr. štruktúrou a sociálnym vývojom aj rímskych sú-

perov či už v Hispánii, Gallii či Germánii, porovnáva taktiku a spôsob boja Rimanov s ich nepriateľmi, sleduje vnútorné problémy Rímskej ríše.

Text je vhodne doplnený pätnástimi mapkami a schémami vojenských stretnutí – či už je to schéma rozloženia vojenských síl pri Ilype alebo Pydne, obliehanie Jeruzalema či mapka Caesarových vojenských výprav v Gallii, maximálny rozsah Rímskej ríše za Trajana alebo Rímska ríša v 4. storočí n. l. za vlády kresťanmi odsudzovaného Juliana.

V dvoch súboroch sú vybrané aj obrazové materiály, ktoré zahŕňajú tak sochy a sochárske portréty spomínaných rímskych vojvodcov či reliéfy znázorňujúce niektoré bitky až po niektoré významné architektonické pamiatky. Zaujímavé sú aj maliarske vyobrazenia niektorých vojenských konfliktov, ktoré sú však dôležité skôr pre to, ako chápali tieto konflikty neskoršie generácie umelcov než ako vyobrazenie

reálií staroveku.

V závere publikácie je aj stručný slovník šesťdesiatich vojenských pojmov (každému je venovaný jeden až tri riadky) a chronológia významných historických udalostí od založenia Ríma v roku 753 pred n. l. až do roku 565 n. l.

V našej historiografii je zvykom uvádzať na záver čo najrozsiahlejší súpis odbornej literatúry. V prípade Adriana Goldsworthyho môžeme sledovať to, čo je vlastné aj iným anglickým autorom – uvádzajú a opierajú sa predovšetkým o anglicky písanú literatúru, práce v iných jazykoch ich prakticky nezaujímajú. Možno je to spôsobené tým, že v angličtine je skutočne obrovská knižná produkcia, ale voči ostatným jazykom to určite nie je korektné. A ani voči čitateľom z iných krajín, ktorí by si určite radi prečítali nejakú literatúru i napr. vo francúzštine, nemčine či španielčine, ak chceme uviesť len tie najdôležitejšie. Určite by českí a slovenskí čitatelia privítali, keby aspoň prekladateľka, príp. odborník z vojenských dejín uviedol aspoň najzákladnejšiu literatúru k problematike, ktorá vyšla u nás, pretože väčšinu prác, ktoré Goldsworthy uvádza, u nás záujemca nezoženie.

Autor v poznámkach uvádza aj mnoho odkazov na antické pramene, ale väčšinou (ako vyplýva z poznámok) sa opiera o ich anglické preklady.

Osobitnú kapitolu predstavuje preklad práce. Občas sa objavuje odborná diskusia o tom, kto by mal prekladať takéto texty. Najoptimálnejšie sa ukazuje spojenie kvalitného jazykového odborníka a odborníka na príslušnú problematiku (v tomto prípade na vojenské dejiny, ale aj na problematiku klasických jazykov). Žiaľ, vydavatelia často nedávajú dostatok časového priestoru, ani priestor pre spoluprácu dvoch odborníkov, preto sa objavuje variant kvalitný odborník na vojenské dejiny, ktorý ovláda príslušný jazyk, z ktorého sa prekladá, alebo prekladateľ, ktorý si naštuduje odbornú stránku prekladanej práce.

V tomto konkrétnom prípade sa prekladu ujala znalkyňa angličtiny, ale v problematike vojenských dejín i antickej kultúry prejavuje určité neznalosti, ktorých výsledkom je pomerne dosť zbytočných chýb v preklade.

Z vojenskej problematiky totiž často používa pojmy, ktoré sú pre antiku neznáme: okrem generálov sa v texte neustále objavuje kavaléria namiesto jazdy, artiléria, pluk, brigáda, alebo neprekladá niektoré pojmy a používa ich v anglickom alebo latinskom tvare v českom kontexte. Časté sú chyby pri prekladaní alebo používaní antických mien – meno historika Sallustia preberá v skrátenej podobe z angličtiny a potom ho tak aj následne skloňuje (Sallust – Sallusta, namiesto Sallustia – s. 100), niektoré mená prepisuje správne i nesprávne (niekedy aj na tej istej strane – napr. Caepio – nesprávne Caepia, ale správne by malo byť Caepiona, alebo dokonca v tvare Kaiponův – s. 105 – 106, Piso – nesprávne Pisa, ale správne by malo byť Pisona – s. 218, podobne Otho – nesprávne Otha, správne Othona – s. 244, 245, a dokonca aj meno jedného z najslávnejších rímskych politikov, rečníkov a spisovate-

lov skloňuje nesprávne: Cicero – Cicera! (s. 151). Prekladateľka nemala jasno ani pri prepise mien pôvodne gréckych osobností a používala tvary prevzaté z angličtiny: napr. Aelius Taciticus namiesto správnejšieho Taktikos, či Procopius namiesto správnejšieho Prokopios (to-
 tiž takto sa používajú tieto mená aj v českých prekladoch ich diel).

Už niekoľko krát sme si v prekladoch z angličtiny do češtiny všimli, že prekladatelia nepoznajú pojem spojenecká vojna (v rokoch 91 – 88 pred n. l.) a prekladajú tento pojem ako sociálna vojna (v tomto prípade napr. s. 113, 117, 127). Iste, táto vojna mala aj svoj sociálny rozmer, ale ide predovšetkým o vojnu spojencov (lat. *socii*) Ríma v Itálii za svoje zrovnoprávnenie.

V každom prípade ale platí to, čo sme napísali v úvode recenzie: preklad Goldsworthyho knihy určite obohatí a rozšíri kvalitné diela o vojenských dejinách starovekého Ríma v českom a slovenskom prostredí.

Pavol Valachovič

SARUSI KISS, B. A TERMÉSZET ÁLTAL MEGERŐSÍTETT VÁR MURÁNY VÉGVÁR ÉS URADALMA A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN. Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 1 (Budapest 2008, 414 s.)

(**SARUSI KISS, B.** Prírodou zosilnený hrad. Pomedzná pevnosť Muráň a jej panstvo v druhej polovici 16. storočia. Dizertácie Archívu hlavného mesta Budapešti, Budapest 2008, 414 s.)

Medzi najprebádanejšie témy dejín obdobia tureckého panstva na území Uhorska v maďarskej historiografii nesporne patrí vývin a proces výstavby pomedzného pevnostného systému. Spomeňme v tejto súvislosti napríklad práce autorov Pála Szegőa, Vidora Patakiho, Györgya Szántóa, resp. v posledných pätnástich rokoch publikované príspevky Gézu Pálffyho, Józsefa Kelenika, Györgya Domokosa a Ferenca Véggha. Popri vedeckých prácach títo autori spracovali populárno-náučnou formou staršie i mladšie dejiny viacerých pomedzných pevností. Konkrétne môžeme uviesť napríklad hrady Budín, Jáger, Kaniža, Ostrihom, Gyula, Segedín, Ráb i bakonské hrady. Napriek tomuto faktu je namieste konštatovanie autora Bélu Kissa Sarusiho, podľa ktorého doposiaľ nevzniklo súborné vedecké dielo, ktoré by si na príklade jedného hradu vytýčilo za cieľ jeho hospodársku, správnu, spoločenskú i vojensko-historickú analýzu. Autor sa tento nedostatok pokúša preklenúť prácou o pomedznej pevnosti Muráň a s ňou súvisiacim panstvom. Práca je pritom výsledkom jeho desaťročného bádania.

Mnohí si isto položia otázku, prečo sa autor zamerával práve na tento hrad a na toto obdobie. V súvislosti s titulom knihy môžeme uviesť, že podľa názoru radcov Uhorskej kráľovskej komory z roku 1598 si hrad zaslúžil prívlastok „prírodou zosilnené miesto“. Zrejme však pri autorovom výbere zohral úlohu aj fakt, že z dejinných udalostí Uhorska, ktoré sa neskôr stali námietom románov, obsadzuje Muráň popredné miesto. Obliehanie hradu v roku 1549 ospieval pevec Sebestyén Tinódi. Hrad sa stal slávnym aj vďaka ľúbostnému príbehu Márie Széchyovej a palatína Františka Wesselényiho, ktorý spracoval Wesselényiho tajomník Štefan Gyöngyösi. Udalosti, ktoré sa tu odohrali, sa stali najobľúbenejšími a najznámejšími témami ľudovej, jarmočnej literatúry za posledných dvesto rokov, avšak v maďarskej literatúre inšpirovali i Jánosa Aranya a Sándora Petőfiho. (V slovenskej literatúre sa Muráň takisto stal námietom historických piesní a touto problematikou sa v období romantizmu zaoberal napríklad historik Samo Tomášik – pozn. prekladateľa.)

Pri voľbe autora však určite zohral svoju významnú úlohu aj fakt, že, berúc do úvahy viaceré pevnosti pomedzného pevnostného systému, sa v súvislosti s pomedznou pevnosťou Gemerskej stolice zachovalo množstvo prameňov práve z druhej polovice 16. storočia. Ide teda hlavne o to obdobie, v ktorom sa vzhľadom na proces výstavby protitureckého obranného systému udiali najvýznamnejšie a najdôležitejšie udalosti.

Stredovekú strategickú úlohu a význam hradu Muráň, týčiaceho sa v severnom Gemeri nad riekou Muráň na brale Cigánka, možno konkrétne skúmať až v súvislosti s obsadením hradu husitmi. 60. roky 15. storočia priniesli významné zmeny pre budúce dejiny Muráňa. Na jednej strane bratrci, poznajúc výbornú obrannú polohu lokality, obsadili a zosilnili hrad vybudovaný na temene vrchu. Na druhej strane v úzkej súvislosti s týmto sa hrad neskôr stal centrom riadenia panstva, namiesto dovtedajšej Jelšavy. Stalo sa tak však až vtedy, keď sa Ján Jiskra z Brandýsa dohodol s kráľom Matejom Korvínom a stiahol stadiaľto svojich vojakov.

V roku 1470 sa hrad dostal do vlastníctva rodiny Zápoľskovcov. Vojvoda Ján, neskôr uhorský protikráľ, hrad dal do držby jednému zo svojich najvernejších prívržencov a familiárov Jánovi Tornallyaimu dovtedy, dokým ním investované výdavky na posilnenie a stráženie hradu nebude vedieť splatiť. Vo svojom testamente právo držby ponechal na Jána (Jakuba) Tornallyaiho. Keďže Ján (Jakub) nebol dospelý, za jeho poručníka určili familiára Mateja Baša, ktorý pochádzal zo starej gemerskej rodiny. Bašo nemienil dedičský podiel odovzdať ani potom, čo dedič dosiahol vek dospelosti. Navyše, svoje okolie znepokojoval lúpežnými výpravami. V záujme získania dedičstva si stal na stranu Ferdinanda Tornallyaiho, no svoj cieľ však nedosiahol. V roku 1549 uhorsko-nemecko-španielske vojsko pod vedením grófa Mikuláša zo Salmu obsadilo Muráň. Neverný poručník Matej Bašo bol popravený. Hoci majetok sa potom už nevrátil do rúk rodiny Tornallyaiovcov, títo ako odškodnenie dostali peniaze v hotovosti.

Pre cisársko-kráľovské vojenské velenie však strategická hodnota hradu stúpala. Po obsadení Filakova v roku 1554 sa stal dôležitým prvkom v pohraničnom pevnostnom systéme. Mal však aj úlohu zabezpečiť krytie relevantného úseku komunikácie spájajúcej Dolné a Horné Uhorsko. Úloha hradu teda spočívala predovšetkým v tom, aby územie banského a neskôr Dolnouhorského kapitanátu bolo bránené pred útokmi martalovcov z Hatvanu, Filakova a Sečian. Okolo roku 1584 boli za účelom kontroly ciest z hradu smerom na severovýchod a severozápad dokonca vybudované dve palisádové opevnenia, a to v Šumiaci a v Polomke. Avšak tieto opevnenia, podobne ako palác postavený na úpätí brala Cigánka, nemali takú hodnotu, aby odolali prípadnému prudkému útoku. Prestavba Muránskeho hradu v duchu novotalianskeho pevnostného staviteľstva sa neuskutočnila. Dôvodom bola spomínaná prirodzená poloha hradu, ktorá stále mala svoj význam vzhľadom na možnosti dobovej obliehacej techniky. Takisto tu zohral úlohu fakt, že prestavbe bránili ťažké terénne podmienky komplikujúce pohyb vozov ťahaných koňmi.

Úspech cisársko-kráľovských vojsk na jeseň roku 1593, resp. v zime 1594, v podobe ofenzívy v Hornom Uhorsku znamenal, že hrad Filakovo sa opäť dostal do kresťanských rúk. To však pre Muráň znamenalo, že v rámci systému pomedzných pevností opäť stratil svoj význam. Tento fakt, ako aj to, že počas pätnásťročnej vojny sa dvor snažil rôznym spôsobom získavať peniaze, resp. splatiť existujúce dlžoby, prispeli k tomu, že sa alternatíva odovzdania hradu do zálohu stala koncom 16. storočia opäť aktuálnou. Kvôli problémom so splácaním pôžičiek a nevyplácanému žoldu sa Muráň aj s panstvom dostal najprv do rúk Júliusa von Herbersteina a neskôr do rúk Hansa Jakoba von Rottala. Majiteľmi hradu a panstva ako zálohu sa stali príslušníci rodiny Széchyovcov až v roku 1609.

Autor venuje jednu kapitolu aj posádke dislokovanej na hrade. Podľa autorovho konštatovania bola hradu pridelená nemecká pešia jednotka s delostrelectvom. V hradnom paláci vybudovanom pod bralom Cigánka bola dislokovaná posádka pozostávajúca z vojakov slovenského, južnoslovenského, resp. aj maďarského pôvodu. Kráľovská stráž na hrade, ktorú spočiatku tvorilo približne 140 mužov, klesla v poslednej tretine 16. storočia pod 100 mužov. Hradná stráž pozostávala hlavne z pechoty. V súpise z roku 1572 sa však nachádza údaj o šiestich uhorských jazdcoch, ktorým velil Melchior Maschko. Z uvedeného vyplýva, že posádka nemohla podnikáť samostatné útoky na nepriateľa. Len v tom prípade, ak sa pripojila k väčším jednotkám, mohla operovať na území ovládanom Turkami.

Pre príslušníkov akejkoľvek armády predstavovalo a stále predstavuje kľúčovú otázku vyplácanie žoldu a zásobovanie potravinami. Autor tak na základe štyroch súpisov predstavuje, ako sa medzi rokmi 1565 – 1582 modifikovala suma týchto mesačných príspevkov pre členov posádky. Zároveň autor konštatuje, že v porovnaní s posádkami iných hradov to nebola ani väčšia ani menšia. Od roku 1570 sa financovanie hradnej posádky zo zdrojov banského a Dolnouhorského kapitanátu rozšírilo o ďalšie významné finančné prostriedky, ktoré poskytli české a moravské stavy. Išlo v tomto prípade o predtým odsúhlasené financie získané formou vojnových daní. Vojakom pritom bola vyplácaná len polovica žoldu, keďže im z jeho celej sumy bola pravidelne strhávaná časť za rozdelenú a skonsumovanú stravu. Popritom, na doplnenie, resp. náhradu svojich príjmov sa vojaci zúčastňovali príležitostných zamestnaní na hrade, respektíve asistovali pri vymáhaní desiatkov.

V rámci muránskeho panstva existujúce dve poľné mestečky (Jelšava a Revúca), menšie obce i tu osídlení Valasi v dôsledku veľkého zaťaženia nedokázali zaopatrovať hradnú posádku potravinami. K tomu treba však prirátáť aj ženy a deti príslušníkov tejto posádky. V tejto situácii bol na tento účel využitý aj cirkevný desiatok Gemerskej župy. Potrebné mäso bolo získavané z rôznych zdrojov, pričom bolo platené v hotovosti. Pre výrobu, resp. spracovanie 150 pecňov chleba, 60 kilogramov mäsa, 430 – 450 litrov piva (všetko počítané na jeden deň) bolo potrebné na hrade postaviť pekáreň, jatku a pivovar. Dôvodom bola isto aj vzdialenosť od najbližšej väčšej obce. V dôsledku spomenutých opatrení sa tak hrad určitú dobu mohol udržať aj vďaka vlastným zásobám. Všetky spomínané potravinové komodity, spestrené príležitostne rozdeľovaným syrom či rybami, tvorili zodpovedajúcu stravu hradnej posádky. Ceny vyprodukovaných statkov pritom upravovali tarify. Autor konštatuje, že pretrvávala úzka súvislosť medzi finančnými limitmi, hospodárstvom a vyplácaním žoldu. Pravda, tí vojaci, ktorí slúžili v paláci pod bralom Cigánka, sa museli starať o prísun potravín pre seba výlučne sami.

Spomedzi pevností uhorského pomedzného pevnostného systému práve na Muráni po prvýkrát odliali delá. Konkrétne išlo o tucet diel. K tomu neskôr pristúpila aj výroba neznámeho počtu tarasnic. Okrem toho je nutné spomenúť, že Muráň bol v 16. storočí najdôležitejším centrom železoruďného baníctva v Uhorskom kráľovstve. Kov, hoci pomerne nekvalitný, pochádzal z baní tunajšieho panstva, ktoré jeho spracovanie zabezpečovalo z daní. Činnosť tunajších hút a železných hámrov nezvrátila ani turecká expanzia. Ich produkty boli dokonca so súhlasom Uhorskej komory dodávané aj do Sedmohradska.

Diferencované hospodárske činnosti, pochopiteľne, kládli dôraz na výstavbu zodpovedajúcich budov. V januári 1558 bol na hrade daný do prevádzky mlyn, neskôr pribudla sýpka vytesaná do skaly, ako i sklad zbraní a budova určená na uskladnenie pušného prachu. Do roku 1559 bolo zásobovanie vodou na hrade zabezpečované len prostredníctvom cisterien zachytávajúcich dažďovú vodu. Z tohto dôvodu bola neskôr vykopaná studňa 76 metrov hlboká. Osoby s najdôležitejšou funkciou na hrade bývali v tzv. Cigánskej veži. Jedna

časť najatých žoldnierov bola ubytovaná v drevených kolibách vo vnútornom priestore hradu, druhá časť mala svoje ubytovanie v rôznych hospodárskych budovách.

Držitelia moci na Muráni (správca a kapitán) boli zodpovední aj za výkon práva ako splnomocnenci majiteľa, v tomto prípade kráľa. Autor uvádza, že v dôsledku súdnych procesov, ktoré sa tu odohrali v rokoch 1549 – 1572, bolo na Muráni popravených 22 osôb. Od súdenci boli popravení levočským katom.

Autor zvláštnu kapitolu venuje obyvateľom muránskeho panstva, vojenským i hospodárskym predstaviteľom hradu, spoločenskej štruktúre jeho vojakov. V prípade cudzincov autor sleduje ich identifikáciu s krajinou pôvodu, pričom sú tu prítomné i opisy životných osudov jednotlivých osobností.

Toto považujem za veľmi dôležitý podnet. Cez tieto informácie môžeme získať presnejšie poznatky o dobe a o procesoch, ktoré ju uvádzali do pohybu. Zároveň je to jedna z dôležitých tendencií dobového, tzv. nového nemeckého vojenského dejepisectva (*Neue Militärgeschichte*), ktorá sa zameriava na predstavenie vojenských každodenností, resp. na analýzu vzájomného spolužitia žoldnierov a ich prostredia. Tento záujem je však typický a zúžený na nemecké jazykové územia (hlavne na Pruské kráľovstvo). Okrem toho je dobovo ohraničený počínajúc polovicou 18. storočia. Práve preto sa domnievam, že výsledky práce autora zaujímavými a dôležitými údajmi dobre poslúžia nielen maďarskej, ale aj nemeckej historiografii.

Na Muráni slúžili aj viaceré osobnosti protestantskej cirkvi. Tieto osobnosti s podporou kapitánov Melchiora Maschka a Júliusa von Habersteina zohrali dôležitú úlohu pri šírení protestantizmu v okolí. Tak vznikol v regióne Muráňa evanjelický cirkevný zbor, do čela ktorého bol povolaný dekan Cyprian Fried. Práve tento dekan počas svojho duchovného pôsobenia v Muránskej doline vydal vyznanie viery pozostávajúce z 25 bodov.

Autor – ako sme videli – monografiu poskytuje skutočne všestrannú analýzu problému. Nezaobrá sa hradom len ako pevným bodom pomedzného pevnostného systému, ktorý bol dôležitý strategicky. Nepredstavuje ho iba ako centrum tamojšieho panstva. Autor sa Muráň snaží interpretovať ako určujúce miesto, ktoré malo z viacerých hľadísk mimoriadne veľký vplyv na svoje okolie. Týmto spôsobom autor svoj výskum zameril aj na také témy, ako sú výroba železa a hospodárenie s ním, súdnictvo, spoločenskú štruktúru hradu a panstva. Pozornosť venoval aj úspešnému napredovaniu reformácie. Prostredníctvom týchto momentov sa autorovi podarilo objasniť také dôležité problémy, ktoré môžu slúžiť ako pomôcka pri spracovaní dejín iných pomedzných pevností. Sú to otázky vlastníckych práv, strategickej hodnoty horských hradov, problémy spravovania vojensky obsadených miest regiónu. S tým ďalej úzko súvisí problém zaopatrenia vojska a jeho zásobovanie potravinami, spôsoby súdnej praxe, kariéra a služobný postup tu slúžiacich úradníkov či žoldnierov. V neposlednom rade sú dejiny Muráňa úzko spojené s tunajším železorudným baníctvom.

Na základe toho si myslím, že monografia Bélu Kissa Sarusiho, vytvorená na základe systematického, viac ako desaťročného výskumu, vytyčuje nové smerovanie pri výskume pomedzných pevností v Maďarsku, prípadne na Slovensku. Redaktor vedeckej sekcie Archívu hlavného mesta Budapešti, ktorá začala svoju činnosť len pomerne nedávno, sa skvelo rozhodol, keď si práve túto prácu vyhládol ako prvú na publikovanie. Monografia tak reprezentuje vážnu a hodnotnú prácu tohto pracovníka.

Zoltán Bagi

(Z maďarčiny preložil Mgr. Peter Chorvát, PhD.)

HODÍK, Milan – **LANDA**, Pavel. *ŠVEJK, FIKCE A FAKTA*. Praha : Naše vojsko, s. r. o, 2006, 216 s.

Dvojica autorov Milan Hodík a Pavel Janda popri Radoslavovi Pytlíkovi patria medzi popredných znalcov diela Jaroslava Haška o dobrom vojakovi Švejkevi. Cez tento záujem sa prepracovali na post odborníkov na vojenské reálie týkajúce sa rakúsko-uhorskej armády predvojnového obdobia a, predovšetkým, prvej svetovej vojny. Spracovali dvojzväzkovú encyklopédiu prekračujúcu horizont poznatkov iba o diele Jaroslava Haška pod názvom *Encyklopedie pro milovníky Švejka*, zv. I. a II. Praha 1998, 1999, sú spolu so zosnulým vojenským historikom Petrom Havlom autormi zaujímavého ladeného publikácie *Vojenská kuchařka, totiž Kuchařská kniha c. a k. vojska*. Praha : Naše vojsko, 2004, v ktorej nájdeme okrem faktografických údajov o spôsobe stravovania cisárskej a kráľovskej armády aj návody na prípravu jedál z minulosti, ako aj publikácie o dopravných prostriedkoch na prepravu vojenských osôb v rokoch 1830 – 1916 pod názvom *Jak císař pán nechodil pěšky*. Praha : Naše vojsko, 2008. Tieto diela netradičným prístupom k látke, ktorú spracovávajú, presahujú úzky rámec zvolenej témy a naznačujú, že autori sa pohybujú na teritóriu záujmu svojho výskumu niekedy síce svojráznym, ale suverénnym spôsobom.

Recenzovaná publikácia o Švejkevi sa zameriava na výskum niektorých otázok súvisiacich s hrdinami Haškovej knihy. Sústreďuje sa predovšetkým na hrdinský príbeh praporečníka z bitky pri Custozze roku 1848 a feldkuráta Ibla, na známe postavy hajtmána Ságnera a oberlajtnanda Lukáša, ako aj na viaceré otázky súvisiace s 91. plukom, ktorého dejiny, na rozdiel od mnohých iných plukov v rámci rozsiahlej akcie pri príležitosti výročia narodenia Františka Jozefa I., ako jedny z mála neboli vydané. Popritom rieši širokú škálu výkladu dobových pojmov i dejových súvislostí skúmaného obdobia. Na nastolené otázky sa snaží odpovedať na základe podrobného rozboru odbornej literatúry, publikácií o dejinách jednotlivých plukov, dobovej tlače, vojenských predpisov a schematizmov, vojenských kalendárov, vydaných i nevydaných spomienok, rôznych encyklopédií a v neposlednom rade aj archívnych prameňov, predovšetkým z Vojenského historického archívu v Prahe.

V prvých dvoch kapitolách autori vychádzajú z citátov Haškovej knihy, vsadených do úst Švejka, o slávnostnej reči poľného kuráta Ibla na poľnej omši pred odchodom vojakov na front, ktorú tento svojský vojenský duchovný zopakoval aj pri ďalšej príležitosti vo Viedni. O obsahu kázne sa Švejk vyjadril ako o „*blbosti na kvadrát*“. Nosnou témou slávnostného príhovoru bol údajný príbeh odohrávajúcí sa po bitke pri Custozze. V nej, po opise krásy zapadajúceho slnka nad bojiskom plným umierajúcich, maršal Radecký sa dal do reči s hrdinským praporečníkom, ktorý zvieral „*v tuhnoucí pravici zlatou medailou v křečovitém nadšení*“ a „*umírající pokoušel se s nadlidskou námahou plížiti se vstříc svému maršálkovi*“. Napriek bolestiam ho zaujímalo iba to, či zvíťazili, pochváli sa svojimi vyznamenaniami a vojenských úspechmi, ktoré dosiahol za viac ako štyridsaťročnej služby v službách cisára, prehlási, že aj keď umiera je to jeho najšťastnejší deň, bozká ruku svojmu otcovskému veliteľovi a prevolaním slávy Rakúsku a svojmu veliteľovi umiera. Maršal dojatý týmto príbehom svojmu okoliu prehlási, že veru tento krásny koniec je závideniahodný. Po vyzroprávání tohto príbehu poľný kurát Ibl záverom svojej kázne vojakom odchádzajúcim na front zapraje, aby sa všetci dočkali takéhoto krásneho konca.

Autori po tom, čo v úvodnej časti kapitoly podrobne vysvetľujú niektoré odborné termíny, respektíve dobové pojmy vyskytujúce sa v diele, v jednotlivých podkapitolách rozoberajú „pravdivosť“ tohto príbehu a snažia sa dopátrať prameňov, z ktorých Hašek čerpal. Stručne opisujú výbuch protirakúskeho povstania v Taliansku, úlohu sardínskeho kráľa Karola

Alberta, podmienky a priebeh bitky pri Custozze i životnú dráhu Jozefa Václava Radeckého. Podrobne rozoberajú realie okolo príbehu hrdinského praporečníka a na základe zistených faktov konštatujú, že tento príbeh si nevymyslel Hašek. Skúmajú dobové knižné tituly a články z vojenských kalendárov, a prvú verziu príbehu o praporečníkovi nachádzajú v knihe *Aus der Soldatenwelt* z roku 1852 od anonymného autora. Po rozbere ďalších dokumentov jeho autorstvo prisudzujú Jakobovi Nitscherovi, bývalému poručíkovi viedenského pešieho pluku č. 4, ktorý mal neuveriteľne dobrodružný život a v posledných rokoch svojho života sa živil ako spisovateľ. Jeho príbeh prešiel rôznymi obmenami, a z verzie uverejnenej vo vojenskom kalendári z roku 1915 čerpal aj Hašek.

Autori sa s týmto záverom neuspokojujú. Veľmi dôkladne analyzujú všetky dobové realie vyskytujúce sa v texte o príbehu po bitke pri Custozze. V akýchsi miništúdiách o priebehu bitky, Václavovi Radeckom, rozlišnosťami medzi práporom a vlajkou a spôsobe ich používania v armáde, hodnotného označenia umierajúceho hrdinu a ďalších reálií uvádzaných v pôvodnom citáte o praporečníkovi, vrátane priebehu bitiek, ktorých sa zúčastnil, faleristického rozboru vyznamenaní, ktoré zvieral v ruke, hymny a vojenskej hudby, ktorá v dialke zaznela a pod., autori poskytujú široký záber faktografických poznatkov, ktoré môžu byť nápomocné aj profesionálnym historikom a, samozrejme, aj širšiemu okruhu záujemcov o vojenské dejiny. Až po tomto rozbere sa sústreďujú na otázku, odkiaľ Hašek údaje v týchto súvislostiach čerpal. Venujú zvláštnu pozornosť životu autora pôvodnej verzie príbehu a omylom, ktorých sa pri líčení reálií dopustil, dokazujú, že v bitke pri Custozze žiadny praporečník Veit nepadol. V záverečných pasážach autori vyvracajú aj v tlači uvádzané domnienky o tom, že poľný kurát Ibl skutočne existoval, a že jeho pravé meno bolo Jan Evangelista Eybl. Rozborom dobových prameňov vierohodne dokazujú, že v tomto prípade ide o zámenu osôb. Spomínaný Eybl, ktorý mal rušný život – bol vojenským administrátorom a kaplanom československej armády, civilným farárom i väzňom nacistického koncentračného tábora – nebol predobrazom feldkuráta Ibla z Haškovho Švejka. Počas svojho života ťažko niesol, že ho napriek tomu stotožňujú s Haškovým hrdinom.

Po detailnom rozbere pôvodu a autorstva príbehu o praporečníkovi a presvedčivej analýze, v snahe oddeliť žijúceho Eybla od románového feldkuráta Ibla, sa v druhej časti knihy autori sústredili na ďalších dvoch dôstojníkov rakúsko-uhorskej, respektíve československej armády Rudolfa Lukasa a hajtmána Čeněka (Vincenca) Ságnera, často stotožňovaných s hrdinami Haškovho románu – nadporučikom Lukášom a stotníkom (hajtmanom) Ságnerom. Začínajú opisom prostredia, v ktorom sa románoví hrdinovia pohybovali, a dejinami 91. pešieho pluku, v jednotkách ktorého mali pôsobiť od jeho vzniku prakticky po súčasnosť. Opäť postupujú spôsobom ako pri skúmaní pôvodnosti existencie feldkuráta Ibla, tentoraz s tým rozdielom, že muž s menom Čeněk Ságner v 91. pešom pluku skutočne existoval. Pokusy o rozlúštenie a stotožnenie románového hrdinu so žijúcimi osobami už v minulosti boli urobené. Autori sledujúc životné príbehy viacerých Ságnerov pôsobiacich v peších plukoch doplnovaných z územia Čiech, však tieto konštatovania presvedčivo vyvracajú. Čeněk Ságner, ktorý v prvej svetovej vojne v zostave 91. pešieho pluku bojoval na srbskom a ruskom fronte a pôsobil i vo vojenskej kancelárii pluku, bol koncom vojny preložený k inému pluku a v októbri 1918 sa hlásil do služby vo formujúcej sa československej armáde. Na krátky čas prevzal velenie nad čs. peším plukom č. 91, neskôr bol zástupcom veliteľa 18. pešieho pluku, ale čoskoro ochorel a v dôsledku neliečenej malárie, ktorú si priniesol z frontu, svoj život dožil v ústave pre choromyselných. Posledná časť publikácie je venovaná rozboru postavy nadporučíka Lukáša, muža, ktorému Hašek prisúdil rolu v najtesnejšej blízkosti pražského obchodníka so psami, Švejka. Autori sa sústredili na skúmanie životopisu dôstojníka

91. pešieho pluku Rudolfa Lukasa, ktorého mnohí považovali za predobraz Švejkom permanentne trápeného nadporučíka. Sledujú jeho vojenskú kariéru počas vojny, súkromný život a činnú službu v československej armáde až po jeho smrť v roku 1938. V nekrológu z *Důstojníckých listů* sa o ňom písalo, že „Lukas sa na svůj portrét ve Švejku trochu zlobil, protože na něho Hašek navěsil kdejakou historku z pluku a urážel ho na jeho důstojnícké cti... Časem se však celkem se vším smířil.“ Autori dodávajú, že možno uveril sám o sebe, že je vlastne tým románovým hrdinom. V roku 1921 však Ministerstvo národnej obrany písomne potvrdilo, že Rudolf Lukas nie je totožný s nadporučíkom Lukášom z Haškovho románu. V epilogu autori opäť zdôrazňujú, že ich zámerom bolo predovšetkým poukázať na omyly zdrojov, z ktorých Jaroslav Hašek čerpal a na fakt, že autor si iba vypožičal a mierne pozmenil mená, takže snaha dokázať opak musí skončiť neúspechom. K tomu vydavateľ dodáva: „Po prečítaní tejto knihy už snáď nikto nebude trvať, že feldkurát Ibl bol v skutočnosti Jan Evagelista Eybl, že predobrazom nadporučíka Lukáša bol Rudolf Lukas, alebo že hajtmán Ságner byl vlastne Vincenc Sagner. Bude snáď navždy jasné, že Ibl, Lukáš a Ságner sú výtvary Jaroslava Haška.“

Po tomto závere môže vzniknúť otázka, či riešenie na prvý pohľad takej „podružnej“ témy, akou sa kniha dvojice autorov zaoberá (veď vydavateľ knihy to dokázal v stručnosti zhrnúť v troch riadkoch), si zasluhuje rozbor na stránkach vedeckého časopisu, a či výsledky výskumu zodpovedajú námahe vlozenej do bádateľského úsilia. Na obe tieto otázky treba odpovedať kladne. Už po metodickej stránke práca prináša viacero zaujímavých postupov. A to od presvedčivého sklbenia širších historických súvislostí s naoko podružnými údajmi o jednotlivcoch figurujúcich či už v diele Jaroslava Haška alebo v skutočnom živote, cez zjavnú snahu autorov priblížiť dobovú atmosféru opieraním sa najmä o dobovú či najstaršiu literatúru a dobové citáty, až po nadväznosť jednotlivých častí práce. Neuspokojujú sa iba explicitným, lineárnym vykreslením svojho príbehu, ale zahusťujú text množstvom zistení, odbočiek, ktoré na prvý pohľad bezprostredne nesúvisia so základnou otázkou ich výskumu, ale po podrobnejšom pohľade mozaikovite zapadajú do zvolenej schémy, až vytvárajú celistvý obraz. Za kombinovaný induktívny a deduktívny postup pri odhaľovaní pravdy zvolený autormi by sa nemusel hanbiť ani profesionálny detektív.

Na koncipovaní knihy je do určitej miery cítiť predprípravu v súvislosti s vyššie uvede-
ným dvojväzkovým dielom o Švejkovi. Je napísaná kultivovaným jazykom, miestami s humorným a satirickým podtextom, tu a tam pripomínajúcim dokonca Haškov štýl. Pri čítaní knihy človeka nevdok napadne otázka, ako by vyzneli niektoré pasáže knihy v slovenskom preklade. Zvolený postup autorov pri skúmaní vytipovaných problémov a otázok vynárajúcich sa v súvislosti s témou je svojrázny, ale veľmi zaujímavý a vo viacerých smeroch podnetný. Kniha navyše poskytuje bežnému čitateľovi množstvo ťažko dostupných údajov o dobových vojenských reáliách. Je vybavená obrázkami, ktoré vhodným spôsobom ilustrujú dobovú atmosféru (vrátane fotografií protagonistov diela stotožňovaných s hrdinami Haškovej knihy). Titulky pod obrázkami komentujú nezvyčajne podrobným spôsobom a miestami pripomínajú akési encyklopedické heslá. Autorom by bolo možné vytknúť, že tu-tam zachádzajú do minucióznosti, alebo že v niektorých odkazoch pod čiarou chýbajú novšie tituly (napr. k osobe Radeckého, k popisu bitky pri Custozze, k niektorým vojenským akciám na srbskom, ruskom či talianskom fronte a pod.). Snáď aj zoznam literatúry mohol byť obohatený o niekoľko novších titulov (*Vojenské dějiny Československa (1526 – 1918)*, II. Praha 1986; Frankenberg, O.: *Václav Radecký z Radče*. Slovo k historii 22. Praha 1990; Herre, F.: *Radetzky. Najľudovejší poľný maršal c. k. monarchie a jeho pohnuté časy*. Bratislava 1998; Regele, O.: *Feldmarschall Radetzky. Leben, Leistung, Erbst.* Wien 1957; *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, zv. V. *Die Bewaffnete Macht*. Wien 1987 a ď.), aj keď v zásade by

na obsahu publikácie nič nemenili. Na recenzovanej práci, ktorá je vybavená aj menným registrom, treba obzvlášť oceniť hĺbkový ponor do práce s materiálom a netradičné pracovné postupy pri snahe o získanie čo najobjektívnejšieho pohľadu na zvolenú tému.

Vojtech Dangl

SEDLÁČEK, Tomáš – PLACHÝ, Jiří. VYDRŽET! PAMĚTI GENERÁLA TOMÁŠE SEDLÁČKA. Praha : Ministerstvo obrany ČR – Agentura vojenských informací a služeb, 2008, 192 s.

Na prvý pohľad ťažko identifikovateľný knižný titul pamätí súčasného popredného veterána druhého odboja a komunistických perzekúcií gen. Tomáša Sedláčka vyvoláva automaticky otázku, prečo autori volili taký nezvyčajný názov knihy. Každý však, kto si spomínané memoáre prečíta, by sa veľmi ťažko našiel priliehavejší názov. Životné osudy gen. Sedláčka, rovnako ako životy podobne „postihnutých“ obdobím 2. svetovej vojny a komunistického režimu 50. rokov, podvedome nastolujú pre súčasníka otázku „*Ako to mohli zniesť?!*“ „*Ako mohli pretrpieť tolké strádanie a ponižovanie?!*“. A vzápätí sa ako jediná schodná cesta a vysvetlenie v mysli vynára práve názov týchto spomienok: „Vydržať“.

Možno to bolo dané dobou a výchovou medzivojnového obdobia, a možno to bolo práve prekonávanie bolesti, výdrž a sebadisciplína osvojená v pražskej sokolskej organizácii, ktorá v tomto viedenskom rodákovi (1918) sformovala vôľové a charakterové vlastnosti, ktoré mu pomohli prekonať nástrahy vojny i komunistického teroru a pritom nezakolísaf. Tomáš Sedláček zažil z 20. storočia (s výnimkou prvej vojny) všetky veľké dejinné zvraty, ktoré postihli české krajiny, resp. Československo – od mobilizácie v 1938, cez útek do exilu a vojenský život v Británii, boje s parabrigádou v ZSSR a v Povstaní, februárový prevrat v roku 1948 i neslávne známe komunistické lágre a väzenia, ale tiež „zamatovú revolúciu“.

Po maturite a základnej vojenskej službe bol v roku 1937 prijatý na Vojenskú akadémiu v Hraniciach na Morave. Po jej ukončení v lete 1938 nastúpil na vykonávanie služby v hodnosti poručíka delostrelectva ako veliteľ čaty 1. batérie 104. delostreleckého pluku v Hradci Králové, kde ho tiež zastihla mobilizácia. Po vytvorení Protektorátu Čechy a Morava pôsobil krátko na Okresnom úrade v Jilemnici. Začiatkom roku 1940, podobne ako časť jeho kamarátov z armády i z civilu už predtým, sa i Sedláček rozhodol odísť cez Slovensko a Balkán do exilového vojska vo Francúzsku. Po jeho páde pôsobil v čs. i britských delostreleckých jednotkách až do roku 1944, keď bol prevelený do Sovietskeho zväzu. Tu vo funkcii náčelníka štábu delostrelectva paradasantnej brigády 1. ČSAZ zažil počas Karpatsko-duklianskej operácie až skutočný krst „ohňom“. Z Dukly odletel na povstalecké územie, kde boli práve jednotky parabrigády nasadzované na najohrozenejšie úseky frontu. Zažil deprimujúce potlačenie Povstania a útek do hôr. V existenčne najvyhrotenejších podmienkach partizánskeho života prežil v slovenských horách celú ťažkú zimu 1944/1945. Po vojne, už ako major, najskôr na Vojenskej akadémii vyučoval bojovú zdatnosť. V rokoch 1946 – 1948 zasadol aj on do lavíc Vysokej školy válečnej v Prahe, aby od nasledujúceho roku opäť vyučoval, tentoraz tylovú taktiku na Vysokej vojenskej akadémii v Plzni. Vo februári 1951 si však kolesá komunistickej „spravodlivosti“ našli aj Tomáša Sedláčka. Začlenili ho do vyfabulovanej protištátnej skupiny „Irena“ a odsúdili na doživotie. Zakrátko zažil väčšinu zlopovestných politických väznic vo vtedajšom Československu (Pankrác, Valdice, Mírov, Leopoldov). Najdlhší čas strávil v uránovom tábore Bytíz na Příbramsku. V období uvoľňovania režimu bol za-

čiatkom 60. rokov prepustený. Až do dôchodku potom pracoval ako robotník a neskôr ako projektant. Až po páde komunistického režimu bol plne občiansky a služobne rehabilitovaný a postupne povýšený až do hodnosti generálporučíka vo výslužbe. V 90. rokoch minulého storočia sa angažoval pri navrátení na zodpovedajúce miesta v spoločnosti pre zahraničných vojakov – stal sa prvým ponovembrovým predsedom Československej obce legionárskej. Je nositeľom Radu T. G. Masaryka aj Radu M. R. Štefánika.

Už tento letný prierez dramatickými osudmi gen. Sedláčka poukazuje na jeho účasť pri mnohých významných udalostiach československých dejín 20. storočia a zodpovedá aj otázku, prečo je dobré prinášať verejnosti podobné memoárové životopisy vojenských osobností. A to o to viac, že pamäti T. Sedláčka majú, okrem historickej, aj svoju umeleckú hodnotu a sú nepochybne pútavo napísané. Historici a ostatní históriou „postihnúť“ jedinci určite ocenia i to, že Sedláčkove spomienky nie sú dobovo prikrášľované, nezjemňujú autorovo osobné vnímanie vtedajších udalostí a osobností. V tomto smere, aj keď to nie je vždy príjemné a historicky striktné objektívne, treba oceniť aj kritický prístup autora k posudzovaniu vývoja Slovenska a Slovákov v zlomových rokoch 2. svetovej vojny. Na s. 26, v kapitole opisujúcej štúdium na Vojenskej akadémii v Hraniciach na Morave, je možné sa dočítať, že: *„Z těch 236 dělostřelců bylo asi 70 Slováků. Byly tam takové firmy jako Kočuš, Mičušík a Jozef Strcula, kteří v celkovém průměru obsadzovali poslední místa. Strcula za Slovenského štátu nejdřív, jako všichni Slováci, válčil proti Sovětům, pak povstal, stal se z neho velký komunista, a v padesátých letech z něj udělali generála. Ale jinak to byl úplný primitiv.“* Po nasledujúcom opise pre Československo smutných jesenných dní roku 1938 prichádza ďalšia percepcia Slovákov: *„Hned po vyhlášení „Slovenského štátu“ se radikálně změnilo chování slovenských poručíků. Okamžitě byli všichni pro „samostatnost.“ Bylo tam mezi nimi několik vyslovených šovinistů – jejich „mluvčím“ byl por. Pavlovič. Ti zblbli i ty ostatní, kteří snad měli trochu československé smýšlení a všichni dohromady se těšili na funkce, které v nové slovenské armádě získají... ze slovenských důstojníků mého ročníku odešel na Západ jediný – Karol Kukuča.... Mezi českými a slovenskými důstojníky v akademii probíhaly v té době někdy dost zuřivé hádky... Často přemýšlím o tom, jak by se asi Slováci chovali, kdybychom je my v nějaké těžké situaci opustili, tak jako to udělali oni nám.“* (s. 37) Ďalšiu veľkú časť týkajúcu sa Slovenska a Slovákov tvoria kapitoly *Na Slovensku (1944); Ve slovenských horách a Konec války*. Za pozornosť stoja najmä opisy strádania a prežívanie po potlačení Povstania, najmä pochod cez Chabenec. K tomuto prechodu sa tiež viaže Sedláčkova spomienka o Švermovom rečnení zmrznutým a premočeným vojacom k výročiu bolševickej revolúcie z roku 1917, ako aj výpovede ďalších vojakov o jeho smrti. Zaujímavé je tiež Sedláčkovo polemizovanie s pamätami veliteľa parabrigády plk. Prikryla, ktorý opisuje zostup brigády do oslobodeného Brezna *„jako strašidelný boj muže proti muži, ale ve skutečnosti to byla už jen horská túra“*.

Odhliadnuc od historicky interesantných opisov a vnímaní života v Protektoráte, v táboroch československej exilovej armády vo Francúzsku a Británii či krvavých bojov na Dukle, má kniha až nezvyčajný ľudský rozmer. Jej pútavosť je umocnená ako štýlom jazyka, najmä však rozsiahlejšími exkurzami do „každodennosti“ vojenského i osobného života v exile a neskôr v komunistickom režime (od trávenia voľného času a sokolského cvičenia v armáde až po zoznamovanie sa a rozchody so ženami). Čitateľ je tak vtáňovaný do vnútorného života pamätníka, prežíva s ním jeho trápenia a radosti na pozadí vojny, komunistických väzení a ponovembrovej verejnej angažovanosti.

Knih, vzhľadom na zdravotné problémy gen. Sedláčka vznikala v rokoch 2003 až 2008 prepisom z audiokaziet, na ktoré boli spomienky nahovorené. Na tomto mieste treba poďakovať obom autorom knihy – Tomášovi Sedláčkovi za zaujímavosť jeho spomienok a za

VOJENSKÁ HISTÓRIA

trpezlivosť, ktorou bol vybavený pri ich prerozprávání, a Jiřímu Plachému za celkové „dotiahnutie“ knihy do veľmi príjemne pôsobiacich memoárov, obohatených o desiatky kvalitných a jedinečných fotografií.

Marek Syrný

ANOTÁCIE, GLOSÝ

D'AMATO, Raffaele. *THE VARANGIAN GUARD 988 – 1453*. Oxford : Osprey Publishing, 2010. 48 s.

Britské vydavateľstvo Osprey dodalo na trh ďalšiu publikáciu v rámci edície Men-at-Arms, tentoraz od talianskeho historika Raffaela D'Amata, pojednávajúcu o bojovníkoch slávnej varjažskej gardy. Varjažská garda (grécky *Tagma ton Varangon*) bol elitný oddiel, ktorý vznikol v roku 988 v Konštantínopole za vlády cisára Bazilea II. Bulharobijcu. Gardu pôvodne tvorili severania, ktorí prišli do hlavného mesta Byzancie z Kyjevskej Rusi a nazývali ich Varjagmi. Neskôr sa však členmi gardy stávali aj bojovníci zo Škandinávie, Dánska i Anglicka. Varjažská garda sa od 11. storočia stala hlavným strážnym oddielom byzantských cisárov a pretrvala až do 15. storočia, no v tomto období plnila už len ceremoniálnu funkciu.

Publikácia Raffaele D'Amata je rozdelená na šesť hlavných kapitol, ktoré dopĺňa úvod, zoznam použitej literatúry a chronologický prehľad. Ako všetky knihy z tejto edičnej rady Osprey, aj anotovaná novinka obsahuje nádherné ilustrácie, o ktoré sa postaral taliansky umelec Giuseppe Rava. Vďaka nemu na ôsmich stranách obrazovej prílohy doslova ožívajú príslušníci varjažskej gardy. Pozitívne hodnotíme, že jednotlivé zobrazenia bojovníkov nie sú dielom len autorovej fantázie, ale sú podložené vyobrazeniami odevu a zbroje Varjagov z dobových kroník i rekonštrukciou bohatých archeologických nálezov, ktoré autor podrobne popisuje. V diele nájdeme niekoľko unikátnych fotografií predmetov týkajúcich sa výzbroje a výstroja Varjagov, ktoré pochádzajú z muzeálnych i súkromných zbierok. Čitateľ si môže prehliaďnúť nájdené sekery, oštepky, meče i pril-

by Varjagov pochádzajúce najmä z balkánskych nálezísk.

Prvá kapitola s názvom *History of the Guard* sa venuje histórii varjažskej gardy od 10. do 15. storočia. Autor poukazuje na význam a funkciu gardy v jednotlivých storočiach a zdôrazňuje najmä obdobie, keď bola garda dôležitým vojenským útvarom Byzancie. Spomína aj slávne bitky, ktorých sa Varjagovia zúčastnili, či už s pozitívnym alebo negatívnym výsledkom pre Byzantíncov (napr. Mantzikert, Dyrhachion, Berroé). V kapitole *Ethnic Composition* pojednáva o pôvode bojovníkov slúžiacich vo varjažskej garde. Porovnáva zloženie tohto útvaru v jeho začiatkoch, v dobách najväčšej slávy (11. – 12. stor.) i na sklonku existencie samotnej Byzantskej ríše. Veľa priestoru venuje najmä pôsobeniu žoldnierov z Anglicka a Dánska, ktorí tvorili jadro celej varjažskej gardy.

V tretej kapitole *Organization* si všíma rôzne skutočnosti súvisiace s činnosťou tohto oddielu, od veľkosti gardy, cez velenie, až po konkrétnu službu Varjagov pri strážení byzantských cisárov. Zdôrazňuje výsadné postavenie veliteľa gardy (s titulom *akolouthos*), ktorý mal na cisárskom dvore veľký vplyv a pri formálnych príležitostiach stál vždy neďaleko samotného panovníka. Spomína i niekoľkých konkrétnych veliteľov gardy a ich vystúpenie na bojovom poli. Uvádza, kde všade mohla garda slúžiť a popravuje zaužívanú domnienku, že bola len strážnym oddielom cisárov (spomína i pôsobenie v provinciách, v námorníctve, policajnú funkciu gardy a pod.) Tieto skutočnosti rozoberá ešte podrobnejšie v kapitole *Guard Service*. Snaží sa ponúknuť čitateľovi aj množstvo zaujímavostí zo života gardistov a pomáha si citovaním dobových autorov byzantskej proveniencie. Nevšedné sú najmä informácie o bežnom živote príslušníkov gardy mimo službu, ich ubytovaní, plate či reputácii.

Rozsahom najväčšia je kapitola *Equipment and Weapons*, v ktorej autor približuje výstroj a výzbroj Varjagov. Kapitola je vý-

razne doplnená fotografiami, ktoré výborne dokumentujú popisované zbrane bojovníkov. Najviac priestoru venuje D'Amato popisu mečov a bojových sekier, ako typických útočných zbraní Varjagov. V záverečnej krátkej kapitole s názvom *Clothing* predstavuje oblečenie príslušníkov gardy v službe i v civile. Pomáha si vyobrazeniami z dobových kroník, nástenných malieb i mozaík.

Anotovaná publikácia však obsahuje aj niekoľko chybných tvrdení, spomenieme aspoň niektoré. Nedostatky nachádzame najmä v chronológii, na s. 5 autor uvádza, že v roku 1025 slúžili konkrétne jednotky Byzantíncov na Sicílii, no tento ostrov bol vtedy ešte kompletne v rukách moslimských emirov. Zle datuje aj bitku pri Myriokefalone, ktorá sa odohrala 17. septembra 1176, nie 11., ako uviedol autor. Na strane 9 nevedno odkiaľ zobral údaj, že cisár Alexios Komnenos mal v bitke pri Dyrhachiu 50 000 mužov, pričom reálne odhady súčasných byzantológov hovoria o maximálnom čísle 20 000 bojovníkov. Aj napriek uvedeným nedostatkom však má táto publikácia čitateľovi čo ponúknuť. Celkový dojem z nej je pozitívny, určite aj kvôli pútavej obrazovej prílohe a fotografiám unikátnych nálezov súvisiacich s problematikou varjažskej gardy.

M. Konečný

RUNCIMAN, Steven. *THE LOST CAPITAL OF BYZANTIUM. THE HISTORY OF MISTRA AND THE PELOPONNESE.* Cambridge : Harvard University Press 2009, 144 s.

Steven Runciman patrí k najuznávanejším britským historikom, zaoberajúcim sa dejinami Byzantskej ríše a križiackych výprav. Niektoré jeho diela môžeme zaradiť ku klenotom historickej spisby a sú nevyhnutnou súčasťou knižnice každého byzantológa. V roku 2009 sa vydavateľstvo Harvard University rozhodlo opätovne vydať Runcima-

novu publikáciu o byzantskej Mistre, ktorá po prvýkrát vyšla v roku 1980 vo vydavateľstve Thames and Hudson Ltd pod názvom *Mistra: Byzantine Capital of the Peloponnese*. Najnovšia verzia má okrem pozmeneného názvu a obálky aj rozšírenú obrazovú prílohu a predhovor od Johna Freelyho.

Hlavným zámerom vydavateľstva bolo priblížiť túto pútavú knihu o dejinách Mistry a Peloponézu ďalšej generácii čitateľov a podnietiť ich záujem o fascinujúci svet Byzancie za vlády poslednej dynastie Palaiologovcov. Steven Runciman je v tejto oblasti naslovovzatý odborník, ktorý publikoval niekoľko kníh a štúdií o Byzancii od nástupu Palaiologovcov na trón (1261) až po pád Konštantínopola (1453) a udalostiach s tým súvisiacich (pozri napríklad RUNCIMAN, Steven. *The Fall of Constantinople 1453.* Cambridge, 1965).

V recenzovanej publikácii sa Runciman primárne zaoberá dejinami Peloponézu, ako významnej súčasťou Byzantskej ríše v 13. až 15. storočí, ktorého hlavným centrom bolo mesto Mistra (dnes *Mystrás* v Grécku), ležiace neďaleko antickej Sparty. Autor rozdelil knihu na 12 kapitol, ktoré dopĺňa rodo-kmeň vládnucich byzantských dynastií Palaiologovcov a Kantakuzenovcov a takisto zoznam literatúry k téme. Samotný súpis literatúry je však pomerne stručný, autor doňho vôbec nezahrnul odborné štúdie a články publikované v byzantologických časopisoch. Druhé vydanie mohlo byť doplnené aj novšími prácami o dejinách Mistry a Peloponézu, keďže od prvého vydania knihy uplynulo už takmer tridsať rokov.

V prvej až ôsmej kapitole autor chronologicky približuje udalosti na Peloponézskom polostrove od čias antického Grécka až po zánik Morejského despotátu (oficiálny názov autonómneho byzantského štátu na Peloponéze) a koniec Byzantskej ríše. V deviatej až dvanástej kapitole sa Runciman zameriava na iné aspekty života na Peloponéze a snaží sa čitateľovi predstaviť Mistry ako rozvinuté a nádherné stredoveké mesto, kto-

ré bolo zároveň dôležitým kultúrnym centrom a domovom významných vzdelancov a filozofov. Takisto nevynecháva osud Peloponézu pod nadvládou osmanských Turkov, ktorí ho takmer nepretržite spravovali až do 19. storočia.

Chronologický prehľad dejín Peloponézu začína Runciman hneď úvodnou kapitolou s názvom *The Vale of Sparta*. Geograficky predstavuje spomínaný región a sústreďuje sa najmä na oblasť, kde v staroveku existoval jeden z najslávnejších gréckych štátov – Sparta. Opisuje dejiny Sparty od čias, keď bola na výslni, cez pričlenenie k Rímskej ríši až po zničenie Vizigótmami a obsadzovanie slovanskými kmeňmi. Keďže Runciman túto lokalitu niekoľkokrát osobne navštívil, sú jeho popisy veľmi presné a čitateľ si môže opisovaný región veľmi dobre predstaviť.

V druhej kapitole (*The Coming of the Franks*) autor plynule prechádza do čias križiackych výprav a podrobne sa pristavuje najmä pri štvrtej výprave, ktorá v roku 1204 skončila vyplienením Konštantínopola. Po tejto udalosti si veľkú časť územia Byzancie medzi sebou rozdelili Francúzi a Benátčania, pričom Peloponéz (v stredoveku nazývaný aj Morea) pripadol francúzskym šľachticom Williamovi a Geoffreyovi de Villehardouin. Runciman popisuje obdobie vlády týchto francúzskych šľachticov na Peloponéze a ich boje s Byzantíncami, ale i Benátčanmi, ktorým sa podarilo získať dva dôležité prístavy – Koron a Modon.

V tretej kapitole (*The Foundation of Mistra*) sa autor zamerá na samotné založenie Mistry, z ktorej sa neskôr stalo centrum Peloponézu. Vysvetľuje, prečo došlo k založeniu Mistry neďaleko miesta existencie starovekej Sparty a zobrazuje prvé roky pôsobenia Williama II. de Villehardouina v Mistre. Samotní Francúzi v nej však dlho nevládli, pretože v roku 1261 sa Byzantínci opäť zmocnili Konštantínopolu a ďalších území, ktoré mali vyše polstoročie v rukách križiaci a Benátčania. Michael VIII. Palaiologos obnovil Byzantskú ríšu a v roku 1262 prišli je-

ho oddiely aj do Mistry. O tom už pojednáva štvrtá kapitola s názvom *The Return of the Greeks*. Obsadiť celú Moreu však nebolo jednoduché a Byzantínci museli zviať s Francúzmi tvrdé boje. Runciman sa v tejto kapitole podrobne venuje aj tomu, ako vnímal byzantskú reconquistu západný svet. Zaoberá sa myšlienkou, že Byzancii reálne hrozila ďalšia križiacka výprava pod vedením Karola z Anjou, ktorá sa však naštastie pre nich nerealizovala kvôli vypuknutiu veľkého povstania na Sicílii. Runciman si kladie rečnícku otázku, či by mala Byzancia dostať sil na odvrátenie križiackej hrozby a či by sa jej táto výprava nestala osudnou.

V ďalších kapitolách autor popisuje význam Morey a Mistry pod vládou byzantských guvernérov titulovaných ako despotov. V roku 1349 cisár Ján VI. Kantakuzenos udelil svojmu synovi Manuelovi titul Morejského despota, ktorého sídelným mestom sa stala Mistra. Morejský despotát sa stal čoskoro autonómnou oblasťou Byzantskej ríše a v podstate nezávislou od centrálnej vlády v Konštantínopole. Runciman podrobne vykresľuje vládu prvého despota Manuela, ktorý urobil viacero opatrení, aby sa Morea mohla úspešne brániť proti nárokom Benátčanov i osmanských Turkov.

Najväčšou hrozbou pre existenciu Morejského despotátu, ale i celej Byzantskej ríše boli práve Turci, ktorí od polovice 14. storočia začali zaberáť aj európske územia ríše a rýchlo postupovali na Balkán i do centrálneho Grécka. Ich invázii musel čeliť aj despot Theodor, o čom autor pojednáva v šiestej kapitole. Turci niekoľkokrát vpadli na Peloponéz cez Korintskú šíju, vyplienili krajinu a s veľkou korisťou odtiahli späť. V siedmej kapitole (*The Despot Theodore II*) autor zobrazuje nielen panovanie Theodora II., ale podrobne popisuje aj jeho otca, byzantského cisára Manuela II. Palaiologa. Približuje Manuelovu cestu po západných krajinách a jeho obrovskú snahu zachrániť ríšu pred dobytím Turkami. Zložitá situácia bola aj v Morejskom despotáte, kde po roku 1432

vládli bratia Theodor II., Tomáš a Konštantín, čo oslabovalo jednotu štátu a znižovalo jeho obranyschopnosť.

Zánikom Byzantskej ríše a Morejského despotátu sa Runciman zaoberá v ôsmej kapitole s názvom *The Last Despots*. Podrobne predstavuje posledného byzantského cisára Konštantína XI., ktorý sa ujal vlády v roku 1449 a dovtedy pôsobil ako jeden z despotov na Morey. Konštantín bol za byzantského cisára korunovaný v Mistre, čo bolo najväčšou udalosťou v dejinách tohto mesta. Samotnému dobytíu Konštantínopolu Turkami v roku 1453 sa autor venuje len veľmi málo, čo je možnou chybou, keďže tieto prelomové udalosti bezprostredne súviseli s následným postupom Turkov na Peloponéz. K samotnému dobytíu Mistry došlo v roku 1460 a Trapezuntské cisárstvo (samostatné byzantské cisárstvo pod vládou Komnénovcov, nachádzajúce sa na pobreží Čierneho mora v dnešnom východnom Turecku) padlo o rok neskôr. Tým sa definitívne uzavrela tisícročná kapitola existencie Byzantskej ríše.

V deviatej kapitole (*The City of Mistra*) autor podáva obraz Mistry ako hlavného mesta Morejského despotátu. Keďže Runciman Mistry niekoľkokrát navštívil, jeho popis je veľmi detailný a presný. Nevynecháva najznámejšie cirkevné i svetské pamiatky, medzi ktoré patria najmä palác despotov a kostol Sv. Demetria a kostol Hodeghetria. Nemenej zaujímavou je desiatka kapitola s názvom *The Philosophers of Mistra*. V nej Runciman začína všeobecne stavom školstva a vzdelanosti v neskorej Byzancii a spomína známych filozofov a vzdelancov. Jednoznačne najslávnejším filozofom pôsobiacim v Mistre bol Georgios Gemisthos Plethon, ktorého životopis nám autor predkladá. Zdôrazňuje nielen jeho filozofické spisy, ale aj politické názory, či pôsobenie na Ferraro-Florentskom koncile v rokoch 1438 – 1439.

Záverečné dve kapitoly sú opisom osudov Peloponézu a Mistry po páde Byzancie, keď o toto územie súperili Benáťčania a osman-

skí Turci. Hoci Mistry obsadili Turci (v paláci despotov sídlil turecký paša), niekoľko prístavných miest ostalo v rukách Benátok (Koron, Modon, Nauplia). V rozmedzí rokov 1690 – 1714 sa situácia obrátila, celý Peloponéz naopak ovládali Benáťčania a Turci sa z týchto území stiahli. Vojny medzi nimi však pokračovali aj v 18. storočí a Runciman ich veľmi zasvätené popisuje. Nevynecháva ani boj Grékov za nezávislosť v 19. storočí a nakoniec definitívny odchod Turkov z tejto oblasti. So smútkom opisuje zničenie Mistry tureckými vojakmi, ktoré bolo také masívne, že ju už nebolo možné obnoviť v plnom rozsahu.

Publikácia *The Lost Capital of Byzantium* je vhodne doplnená aj mapkami Peloponézu a samotnej Mistry. V obrazovej prílohe čitateľ nájde fotografie i kresby najznámejších architektonických pamiatok Mistry a niekoľko pohľadov na Mistry a jej okolie zo súčasnosti. Túto publikáciu Stevena Runcimana odporúčame do pozornosti nielen historikom, ale aj čitateľom, ktorých zaujímajú grécke dejiny a uvažujú o návšteve historických pamiatok Peloponézu, Mistry nevynechávajú.

M. Konečný

ČEMANOVÁ, Mária. *OFÚKANÉ RECEPTY STARÝCH MATERÍ Z KALIŠŤA, PODKONÍC A OKOLIA...* Banská Bystrica : Dali-BB 2009, 52 s.

Autorka tejto zaujímavej a netradičnej publikácie Mária Čemanová je dlhoročnou pracovníčkou archívu Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici. K obidvom obciam uvedeným v názve publikácie ju viažu silné rodinné väzby. Ako sama uvádza, jej prastarý otec Karol Komora sa stal obeťou tragických udalostí v obci Kalište v marci 1945. Kniha obsahuje okrem kuchárskych receptov z tohto regiónu, ktoré určite potešia všetkých kulinárov, aj množstvo ďalšieho zaujímavého materiálu, kto-

rý zas dokázu využiť a spracovať aj historici, etnológovia, jazykovedci... Konkrétne, vychádzajúc z vlastnej empirie, tu autorka publikovala spôsoby stolovania a prípravy jedál v tomto regióne, ale aj spôsoby obživy, hospodárenia i zábavy tamojších dedičanov. V texte na dokreslenie regiónu používa množstvo nárečových slov, ktoré v závere vysvetľuje v podobe slovníčka. Hlavnú pozornosť však venuje receptom na prípravu tradičných jedál, ktoré boli v sledovanom vrchárskom prostredí pripravované. Hlavný význam tejto práce je teda v sústreďení zaujímavého materiálu, ktorý rozširuje informácie o historickom Kališti a aj o príľahom regióne. Je evidentné, že autorka má k problematike pozitívny vzťah a dobre sa v nej orientuje. Obec Kalište je na Slovensku spájaná predovšetkým s udalosťami na konci 2. svetovej vojny. Práca však prináša do istej miery iný pohľad na túto obec, kde pred touto katastrofou žili konkrétni ľudia majúci svoje radosti i starosti.

P. Chorvát

BRIX, Josef. ČERNÉ BRIGÁDY. MILICE ITALSKÝCH FAŠISTŮ 1944 – 45.

[miesto vydania neudané] : Libro nero, 2010, 109 s.

Dejinám Talianskej sociálnej republiky (Republiky Salo) z rokov 1943 – 1945 venovala slovenská a česká historická spisba doposiaľ minimum priestoru. O vyplnenie tejto medzery sa svojou útlou publikáciou pokúsil Josef Brix. Pozornosť v nej zamerával na históriu Čiernych brigád, ktoré patrili v záverečnej fáze druhej svetovej vojny k najmarkantnejším symbolom obnoveného Mussoliniho štátu na severe Apeninského polostrova.

V úvodnej kapitole načrtáva príčiny ich vzniku, okolnosti, za akých sa formovali a základné kompetencie, ktorými boli poverené. Na základe výsledkov rokovaní fašistických predákov počas veronského kon-

gresu pripadla Čiernym brigádám úloha bojovať proti rozmáhajúcemu sa partizánskemu hnutiu a proti komunistom. Sekundárne mali vykonávať i niektoré právomoci policajných zložiek (zatykanie osôb, rekvirácia majetku). Činnosť brigád mala smerovať k zastaveniu vnútorného rozvratu Republiky Salo a potlačeniu domáceho rezistentného hnutia. Hoci mali tieto jednotky vojenský charakter, personálne boli vytvárané spomedzi členov fašistickej strany, čo narážalo na nesúhlas zástupcov armádnych kruhov na čele s generálom Rodolfom Grazianim, ktorí presadzovali koncept úplnej apolitickosti ozbrojených zložiek štátu. Ako však ukázal vývoj, táto myšlienka bola radikálne zamietnutá. Po presvedčení Mussoliniho zo strany neskoršieho hlavného veliteľa Čiernych brigád Alessandra Pavoliniho Duceho mystická idea vytvorenia zborov na život a na smrť oddaných fašistickému režimu nadchla, a preto jej dal napokon zelenú.

Ich počiatkom a pôsobením v rokoch 1944 – 1945 J. Brix venoval druhú kapitolu pod názvom *Historie jednotek*. Autor tu popisuje proces kreovania prvých brigád a na príklade niektorých i bojovú taktiku a priebeh operácií, do ktorých boli nasadené. Výraznejšie aktivity začali Pavoliniho jednotky vyvíjať od prvej polovice roku 1944, kedy sa partizánske hnutie na území Republiky Salo rozšírilo natoľko, že v rukách režimu zostalo len niekoľko mestských centier. V talianskej spoločnosti, podľa Brixa, došlo k diverzifikácii na dva hlavné, ideologicky nezmieriteľné tábory – profašistický a prokomunistický. Práve voči tomu druhému bola namierená činnosť Čiernych brigád, ktoré napriek vnútorným treniciam medzi regionálnymi zbormi stmeloval zásadný antibolševizmus. O brutalite proti komunistickým partizánom svedčí viacero konkrétnych akcií (boj o Bolognu, útok na Novellaru a Trino, likvidácia partizánskej republiky Montefiorino, atď.), ktorých priebeh autor podrobne popisuje. Ako Brix píše, jedným zo špecifik týchto bojov bola skutoč-

nosť, že žiadna z proti sebe bojujúcich strán nemala vo zvyku vydržovať zajatcov a svojich protivníkov v lepšom prípade na mieste strieľala. Krutosť čiernobrigadistov pocítili na vlastnej koži i osoby spolupracujúce s odbojom. Nezriedkavým trestom bolo vypálenie celých obcí a vyvraždenie všetkých obyvateľov, ktorých upodozrievali z podpory partizánov. Fanatizmus niektorých oddielov Čiernych brigád pôsobí v mnohých prípadoch až šokujúco. Jednotky organizácie pod Pavoliniho velením zostali Mussoliniho oporou aj v čase, keď fašistický režim prežíval posledné dni svojej existencie. O činnosti niektorých z nich sa čitateľ dozvie v záverečnej časti kapitoly.

V tretej kapitole *Struktúra brigády* podáva autor stručný prehľad vnútornej štruktúry a teritoriálnej organizácie Čiernych brigád. V období rokov 1944 – 1945 pôsobili celkovo tri typy: mobilná, územná posádková a výcviková brigáda. Ich najvyšším veliteľom bol formálne ustanovený Benito Mussolini, fakticky ich však viedol spomínaný Alessandro Pavolini. Podľa uvedeného stavu z roku 1944 disponoval celkovo 41 čiernymi brigádami a ďalšími 8 mobilnými zoskupeniami. Brigády boli pomenúvané podľa významných osobností fašistického hnutia, pričom hierarchicky sa členili podľa zaužívaného armádneho vzoru. Ich početný stav kolísal v škále od 100 do 2 000 mužov. Ako sa možno domnievať z prezentovaných štatistik, reálna bojaskopnosť jednotiek však nebola príliš veľká – viaceré brigády totiž trpeli akútnym nedostatkom výzbroje. Tak napríklad početne najsilnejší oddiel „Aldo Resega“ z Milána s dvoma tisíckami príslušníkov disponoval len 500 puškami, 50 automatickými zbraňami, 10 ľahkými a 2 ťažkými guľometmi. Z hľadiska organizačnej štruktúry je zaujímavé, že príslušníci brigád vôbec nepoužívali vojenské hodnosti a vzájomne sa titulovali všeobecným termínom „camerata“. Za službu, ktorú vykonávali buď trvalo alebo príležitostne, poberali žold závislý od toho, či mal dotčný brigadista rodinu alebo nie.

V ďalšej kapitole pod názvom *Osobnosti*, ktorá má viac-menej už len doplnkový charakter, Brix v krátkosti načrtáva životné osudy najznámejších postáv Čiernych brigád – Alessandra Pavoliniho, Francy Babier a Giulia Bedeschiho. V nasledujúcej stati *Černé brigády ve filmu* upozorňuje na umelecké stvárnenie pertraktovanej témy v troch snímkach rozličného žánru a zamerania (komédia, komunistická propaganda, realistické poňatie). Kapitola 2010 je poslednou textovou časťou knihy, kde autor glosuje aktuálne prístupy k pôsobeniu Čiernych brigád v Taliansku. Skromnú publikáciu dovtára i pomerne bohatá obrazová príloha.

Na záver treba oceniť fakt, že dielo J. Brixa českým a slovenským čitateľom vôbec po prvýkrát v zhustenej podobe predstiera vcelku objektívny pohľad na vojensko-historickú problematiku, ktorá je v našich končinách prakticky neznáma. Z publikácie však popri pozitívach cítiť viaceré nedostatky – najmä istú nekonšepčnosť, ťažkopádnu štylizáciu textu, ako aj chýbajúci poznámkový aparát či aspoň zoznam použitej literatúry.

A. Hruboň

ČAMBALA, L. *MOJE DRUHÁ SVĚTOVÁ VÁLKA*. Vzpomínky příslušníka československé zahraniční armády ve Francii a Velké Británii. Brno : Moravské zemské muzeum, 2008, 122 s.

Na vydanie pripravili editori PhDr. Jan Břečka a PhDr. Jiří Mikulka.

Kniha opisuje osud Ludvíka Čambalu (*6.10.1923), rodáka z Uhorskej Skalice (Skalica, okres Senica) v priebehu 2. svetovej vojny. Po skončení povinnej školskej dochádzky sa začal učiť za predavača. Bol vlastenecky vychovaný, nezmielil sa s rozbitím Československa, preto s priateľom Jaroslavom Klemešom 14. februára 1940 začal svoju púť a šiel sa biť za slobodu svojej vlasti.

Jeho cesta viedla vlakom z Kútov do Tr-

navy a Nitry, odtiaľ pešo do Šurian a Nových Zámkov (vtedy okupovaných Maďarskom) pomocou spojok a vlakom do Budapešti a Nagykanisze, ďalej pešo na juhoslovenské hranice, potom už vlakom do Záhrebu a Belehradu, cez Grécko, Turecko, Sýriu do Bejrútu v Libanone, kde prišiel v apríli už ako príslušník Cudzineckej légie. Po desiatich dňoch nastúpil na zaoceánsku loď *Patria*, odplával do egyptskej Alexandrie, o pár dní zakotvil v Alžírsku a neskôr priplával do Marseille. Tu ho čakal odvod do Čs. armády (je nutné zdôrazniť, že vtedy ešte nemal 17 rokov) a po ňom transport cez Nîmes do cieľa cesty Agde. Cesta z domova sem trvala 2,5 mesiaca. Dostali pestré uniformy a pušky a stal sa príslušníkom spojovacej čaty veliteľskej roty 2. pešieho pluku. V jeho radoch sa zúčastnil bojov proti postupujúcim vojskám Wehrmachtu. Už 6. júna odišli cez Avignon, Lyon, Dijon a údolím rieky Rhône na front. Po mnohých ústupových bojoch a celkovom chaose, v ktorom sa Francúzsko ocitlo, prišli do Narbornu, odkiaľ ich kamióny odviezli do stredomorského prístavu Sète, kde nastúpili na parník *Rod el Farag*, ktorý sa 27.6. odrazil od brehu a o 3 dni pristál v Gibraltári.

Po zostavení konvoja 23 lodí (v ňom bol aj parník *Rod el Farag*) tento odplával a po 9 dňoch plavby pristál v Liverpoole, odkiaľ ich vlak dopravil na malú stanicu, z ktorej prešli pešo do stanového tábora v Cholmondeley Parku. Tu bola 12. 8. zriadená 1. čs. zmiešaná brigáda, v ktorej bol zaradený do spojovacej čaty veliteľskej roty 2. pešieho práporu. Dostali nové poľné uniformy „battledressy“, zbrane a prebiehal výcvik. V polovici októbra 1940 bol 2. peší prápor premiestnený na nové pôsobisko do zámku Walton Hall. V júni 1941 nastúpil do parašutistického kurzu na letisku Ringway pri Manchestri a po jeho absolvovaní sa po 10 dňoch vrátil späť do posádky a bol povýšený na slobodníka. Prihlásil sa k letectvu, ale ho nepustili, pretože nebol vyučený v „čiernom“ remesle. Do školy na získanie maturity sa nedo-

stal, tú si urobil až v roku 1962 v Brne. Začiatkom mája 1942 sa brigáda presunula do južného Anglicka na obranu pobrežia do priestoru Yeovil-Ilminster, veliteľstvo 2. práporu ku Colytonu. Bol sklamaný, že ho neprijali do Zvláštnej skupiny D pri II. odbore MNO v Londýne. Koncom augusta 1942 sa brigáda presunula na východ Albionu do prístavu Lowestoft v grófstve Suffolk na obranu pobrežia. Tu prišiel o priateľa J. Klemeša, ktorý odišiel na výcvik k Zvláštnej skupine D do Londýna (neskoršieho člena výsadku PALATINUM-PEWTER vysadeného vo februári 1945 pri Nasavrkoch v Protektoráte Čechy a Morava) a stretli sa až na prehliadke v Prahe v máji 1945. Ďalej absolvoval motocyklový kurz a intenzívny kurz angličtiny. Koncom februára 1943 nastalo opäť sťahovanie na juh, a to do Dovercourtu v grófstve Essex, kde pôsobil ako motospojka medzi veliteľstvami práporu a brigády. Koncom apríla 1943 bol v skupine 60 vojakov odoslaný do SATC (Special assault training center – špeciálne bojové výcvikové stredisko) do Fort Williams v Škótsku (tu sa cvičili špeciálne jednotky commandos), kde za 5 týždňov absolvoval assault course – kurz útočného boja – pripravoval na prípadné nasadenie ako parašutista do okupovanej vlasti.

Po príchode 200. čs. ľahkého protiletadlového pluku – Východného sa začala reorganizovať 1. čs. zmiešaná brigáda, respektíve tvoriť Československá samostatná obrnená brigáda v Ketteringu, veliteľstvo 2. tankového práporu bolo v Deene Hall, s prípravou na nasadenie do bojov na kontinente. Absolvoval vodičský kurz na tanku Crusader a kurz veliteľskej čaty. V máji sa brigáda presunula do Kelso-Duns v Škótsku na taktický výcvik a v auguste zasa, ale bez tankov, do Bridlingtonu na pobrežie Anglicka, kde prišiel rozkaz na presun do tábora A-17 blízko prístavu Portsmouth k nalodeniu do Francúzska. Veliteľská čata 2. tankového práporu dostala 4 stredné tanky Cromwell, kde robil radistu-nabíjača. 31. augusta sa nalodi-

li a nasledujúci deň vylodili na pláži blízko prístavu Arramanches.

Po 4 rokoch a 2 mesiacoch bol opäť vo Francúzsku. Brigáda sa vylodila, presunula do priestoru Falaise a potom k prístavu Dankerque, tu obsadili pozície, 2. prápor zaujal miesto v Ghyselde. Stal sa veliteľom tanku a bol povýšený na čatára. Od októbra 1944 do mája 1945 trvalo obliehanie dvannásttisícovej nemeckej posádky a podnikali sa útoky na prístav. Zúčastnil sa 3 bojových akcií, pri jednej z nich bol zničený jeho tank. Tu zotrvali až do konca vojny, keď 9. mája podpísal viceadmirál Friedrich Frisius kapituláciu nemeckej posádky. Vojna sa skončila.

Cesta domov sa začala 12. mája. Čata šla po ceste do Saint Omeru, kde tanky naložili na kanadské transportéry (podvalníky) a konvoj šiel po trase Lille – Štrasburg – Luxemburg – Čáchy – Kolín – Würzburg – Bayreuth – Rozvadov, kde večer 19.5. zišli z transportérov a po vlastnej osi išli cez Plzeň – Klatovy do obce Chanovice. Dňa 30. mája sa celá brigáda v Prahe zúčastnila na slávnostnej prehliadke.

Koncom októbra 1945 odišiel z armády a nastúpil v Prahe na letisku ako telegrafista riadenia civilnej leteckej prevádzky, v roku 1955 sa presťahoval do Brna, kde pracoval ako letecký dispečer a inštruktor až do roku 1981.

Za účasť v čs. zahraničnom odboji behom 2. svetovej vojny dostal Československý vojnový kríž 1939, Čs. medailu Za chrabrosť pred nepriateľom, Čs. vojenskú medailu Za zásluhy II. stupňa, Čs. vojenskú pamätnú medailu so štítkami F-VB, francúzsky Croix de Guerre a britské vyznamenania Defence medal a 1939-1945 Star. V roku 1998 bol Ludvík Čambala mimoriadne povýšený do hodnosti poručíka vo výslužbe.

Osobitosť knihy spočíva v tom, že bola vydaná len v 400 výtlačkoch a nie je v bežnej distribúcii. Jej slávnostný krst sa konal vo štvrtok 18. septembra 2008 za účasti auto-

ra a jeho priateľa Jaroslava Klemeša – jedného z dvoch doteraz žijúcich priamych účastníkov parašutistických výsadek z Veľkej Británie v priebehu 2. svetovej vojny. Žiaľ, v piatok 24. októbra 2008 Ludvík Čambala krátko po svojich 85. narodeninách zomrel vo Vojenskej nemocnici v Brne.

Dňa 6. novembra 2008 sa v Skalici uskutočnil odborný seminár k 90. výročiu vzniku ČSR a 90. výročiu vzniku Čs. légii Skalica 1918, ktorý otvoril riaditeľ VHÚ Bratislava pplk. Mgr. M. Čaplovič, PhD., a krst knihy L. Čambala *Moje druhá svetová válka*, ktorej krstným otcom bol pplk. v. v. Jaroslav Klemeš.

PhDr. Jan Břečka je historik, pracovník historického oddelenia Moravského zemského múzea v Brne. Zameriava sa na domáci a zahraničný odboj v rokoch 1914 – 1920 a 1939 – 1945, na regionálne dejiny miest a obcí po roku 1945 a udalosti 21. augusta 1968 a v roku 1969 v Brne.

Knižku vo forme spomienok, prirodzene skromne, bez pátosu, dopĺňa 69 rôznych fotografií, ktoré zapožičali: L. Čambala, T. Jambor, ZM Skalica, MM Hořice, MZM Brno, V. Rejda a J. Břečka. Kniha upúta nielen záujemcov o históriu československého odboja počas 2. svetovej vojny, ale aj širšiu čitateľskú obec. Každý úsek činnosti autora „v jeho vojne“ je vyplnený zážitkami, príhodami, udalosťami, v každej posádke mal novú priateľku... V prílohe 1 je kalendár cesty zo Skalice do Agde, v prílohe 2 zasa krátke „medailóniky“ spolubojovníkov spojovacej čaty 2. pešieho práporu vo Veľkej Británii.

E. Jančo

JANEČEK, P. ČERNÁ SANITKA: DRUHÁ ŽEŇ PÉRÁK, UKRADENÁ LEDVINA A JINÉ POVĚSTI. Praha : Nakladatelství Plot 2007, 335 s.

Mimoriadny čitateľský úspech prvej publikácie českého etnológa Petra Janečka o sú-

časných povestiach a fámach v Českej republike (*Černá sanitka a jiné děsivé příběhy. Současné pověsti a fámy v České republice*. Praha 2006) inšpiroval tohto autora k vydaniu jej ďalších dvoch pokračovaní. V roku 2007 tak vyšla citovaná práca zameriavajúca sa na niektoré ďalšie tematické okruhy slovesného folklóru, ktoré sa nedostali do prvej knihy, respektíve jej obsah výrazne rozširujú. V trinástich kapitolách autor prináša 174 mestských povestí a fám rozšírených najmä v Českej republike, ale nielen tam. Podobne ako pri prvej knihe autorovi nešlo len o publikovanie tohto pozoruhodného slovesného materiálu, ale aj o jeho podrobnú analýzu. Takmer každá publikovaná mestská povesť je autorom podrobne interpretovaná. Širšie syntetické zhrnutie je prítomné aj na záver každej kapitoly. Príbehy, ktoré sa vašim známym určite nestali, napriek tomu, že sú interpretované ako skutočné, sú neoddeliteľnou súčasťou aj nášho sveta a nestrácajú na svojej atraktivite. Tak tomu bolo aj v histórii, dokonca v oveľa väčšej miere. Z hlavných tematických okruhov, reprezentovaných názvami kapitol udelených autorom, môžeme spomenúť napríklad *Desivé nešťastia a trápne omyly, Legendy našich ciest, Študentský folklór, Detský folklór, Prízraky a nacisti*. Pri posledne menovanej kapitole sa môžeme bližšie pristaviť, nakoľko materiál v nej obsiahnutý je zaujímavý aj pre vojenskú históriu. Môžeme v tejto súvislosti uviesť, že vojenské prostredie vďaka svojej relatívnej izolovanosti bolo vždy vhodnou platformou pre šírenie rôznych povestí a fám. Dokonca aj autor tejto anotácie sa s viacerými takýmito povestami stretol počas svojej vojenskej služby. V našom prípade išlo napríklad o povesti týkajúce sa krvavých prepádov muničných skladov na Slovensku, stretnutia s podozrivými individualami počas výkonu strážnej služby či povestí, resp. fám o blízkom bojovom nasadení nebojovej jednotky vojakov základnej vojenskej služby v Afganistane. Ďalej môžeme spomenúť, že rôzne mestské povest

ti a fámy sa pritom rýchlo šíria aj v období vojnových konfliktov a dotýkajú sa aj civilného sektoru. V napätej a neistej atmosfére plnia do istej miery funkciu akéhosi katalyzátora. Vzhľadom na spomínanú kapitolu *Prízraky a nacisti* sa tu autor okrem iného, na príklade siedmich mestských povestí, bližšie venuje fenoménu mestského fantóma Protektorátu Čechy a Morava, známeho pod názvom „Pérák“. Išlo o démonickú bytosť so strunami na nohách, ktoré jej umožňovali obdivuhodné skoky, a teda bezpečný únik pred prenasledovateľmi. „Pérák“ sa koncom 2. svetovej vojny „vyskytoval“ hlavne v Prahe. Činnosť tohto fantóma potvrdzovali aj zanechané nápisy typu: „*Pérák byl tady*“. Hoci spočiatku mala táto démonická bytosť k okoliu pomerne irelevantný vzťah, v neskorších verziách mestských povestí sa z neho stáva aktívny bojovník proti nacistom na území Protektorátu. Okrem povestí o Pérákovi sú v tejto kapitole prítomné i dve zaujímavé mestské povesti týkajúce sa tajomného fantóma Bratislavy z posledných vojnových rokov menom „Fosforák“ alebo „Fosforkostra“. Autor túto bytosť charakterizuje ako postavu zahalenú v čiernom plášti, pod ktorým mala na čiernom trikote fosforom namaľovanú ľudskú kostru. „Fosforák“ údajne znepokojoval najmä obyvateľov Starého mesta, mal sa vyskytovať v priestore dnešných ulíc Klemensova, Gröslingova a Jakubovo námestie. Šok zo stretnutia s nič netušiacimi ľuďmi mal „Fosforák“ využívať na krádeže šperkov, drahých kožušín a iných cenností. Tento moment, ako aj sám autor konštatuje, môže mestskej povesti o „Fosforákovi“ dodať určité racionálne jadro. Po pomerne komplikovanej akcii, na ktorej sa údajne podieľala polícia i armáda, bol „Fosforák“ vrah zadržaný. Problém interakcie mestských povestí a vojenského, resp. vojnového prostredia, však nie je autorom zúžený len na povesti o uvedených fantastických bytostiach a prekračuje aj rámec kapitoly. Môžeme ešte raz zdôrazniť, že význam tejto práce nespočíva len v publiko-

vaní mestských pověstí, ale hlavne v ich interpretácii. Pre vojenskú historiografiu majú nesporný význam informácie o vzniku a šírení rôznych foriem slovesného folklóru viažucich sa na vojenské prostredie a na vojnové konflikty. Publikovanie a hĺbková analýza viacerých týchto povestí vhodne doplná, resp. rozširuje vojenské dejiny o ich ľudský aspekt. Aj táto publikácia Petra Janečka preto má jednoznačný význam vzhľadom na tak akcentované interdisciplinárne vzťahy. Navyše je vybavená bohatou bibliografiou. Cyklus venovaný mestským povestiam a fámam autor predbežne uzavrel svojou treťou publikáciou s názvom *Černá sanitka: Třikrát a dost Mytologie pro 21. století*, ktorá vyšla v roku 2008.

P. Chorvát

MACH, Alexander. *Z ĎALEKÝCH CIEST.* Fragmenty z memoárov, Edícia slovenských dejín dvadsiateho storočia. Martin : Matica slovenská 2008, 368 s.

Na začiatku diela autor cituje: „*Vrátil som sa z ďalekých ciest. Niektoré z nich mali byť posledné. Prešiel som ich celé po samé hranice a ešte nejaký krok za ne. Myslím, že viem niečo o tom, čo je na druhej strane.*“

„Šaňo“ Mach je jedna z najzaujímavejších a najkontroverznejších postáv slovenskej histórie. Kniha *Z ďalekých ciest* sú memoáre novinára, politika i väzňa, ktoré väčšinou skoncipoval po prepustení z väzenia, v ktorom strávil 23 rokov. Písal ich jednak z vnútornej potreby, ale aj ako odpoveď na výzvu priateľov a príbuzných a na ich naliehanie. Sú napísané vycibreným štýlom novinára a textu nechýba napätie. Keby to nebola časť našich dejín, dejín Slovenska, ale fantázia, tak môžeme povedať, že je to výborný politický triler.

A. Mach v knihe doteraz nepublikovaných pamätí rekapituluje zážitky, skúsenosti a postrehy svojho dramatického života. Ide zväčša o písomnosti, ktoré mu ukradla ŠtB

(tvrdila, že ich spálila) a ktoré boli uložené na Federálnom ministerstve vnútra ČSFR, neskôr prevedené na MV ČR v Prahe, ktoré ich predisponovalo na Slovensko. Po ich sprístupnení boli roztriedené, skompletizované a obohatené fotodokumentáciou. Spomienky sú cenným príspevkom k hlbšiemu poznaniu slovenskej politiky v prvej polovici 20. storočia.

Alexander Mach, pseudonym Alexander Mach Mederský (*11.11.1902, Slovenský Meder (dnes Palárikovo) – † 15.10.1980, Bratislava) bol slovenský ľudácky politik a novinár. Vyštudoval teológiu v Ostrihomu a Trnave, ale knazom sa nestal. Od roku 1922 bol funkcionárom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) a vedúcim predstaviteľom jej radikálneho krídla, v rokoch 1926 – 1939 šéfredaktorom *Slováka*. Podieľal sa na rozbití ČSR. Po zriadení Úradu propagandy v roku 1938 sa stal jeho šéfom. Pri Homolovom puči bol aj s Krajinskou vládou 10.3.1939 zatknutý a prevezený do Čiech, no zakrátko bol prepustený. Dňa 14. marca 1939 v rozhlase oznámil slávnostné vyhlásenie Slovenského štátu (od prijatia ústavy 21.7.1939 oficiálny názov znel Slovenská republika). V rokoch 1939-1944 bol hlavným veliteľom HG, 1940-1945 ministrom vnútra a 1940-1944 aj podpredsedom vlády Slovenskej republiky. Orientoval sa na tesnú spoluprácu s Nemeckom, bol zodpovedný za perzekúciu slovenských židov a protifašistického hnutia. V marci 1945 utiekol do Rakúska, Američania ho však vydali do Československa. V roku 1947 stál pred Národným súdom v Bratislave spoločne s J. Tisom a F. Ďurčanským a bol odsúdený na 30 rokov väzenia (neskôr bol trest zmiernený na 25 rokov) a počas „Pražskej“ či Dubčekovej jari 9. 5.1968 bol amnestovaný. Po omilostení žil v Bratislave a písal pamäti, stretával sa s poslancom Pavlom Čarnogurským a spisovateľom Milom Urbanom a inými – predstaviteľmi bývalej Slovenskej republiky. Dožil sa 78 rokov a je pochovaný na cintoríne v Slávičom údolí v Bratislave.

Obsah knihy tvorí *ÚVOD, I. NÁVRAT Z MŔTVEHO DOMU, II. ODVALENÝ KAMENĚ, III. CESTA K ŠTÁTNOSTI, IV. SPOMIENKY GARMONDOM, V. SPOMIENKY KURZÍVOU, VI. ÚPRIMNE A ROZVÁŽNE, VII. Z POSLEDNÝCH SÍL, O PROFESORovi TUKOVI, POSLEDNÝ ROZHOVOR, DOSLOV a INDEX MIEN.*

Úvod a doslov (či životopisný náčrt) napísal historik František Vnuk.

Rukopis bol tematicko-chronologicky usporiadaný. Zať A. Macha Ing. Karol Ku-

bík ho z veľkej časti pripravil na vydanie. Na prepisovaní zápiskov sa podieľali doc. Ivan Mrva, Mgr. Radoslav Repa a Viliam Štibráni. Rukopis posudzovali Jozef Zavarský a Vincent Šabík. Posledná VII. kapitola *Z POSLEDNÝCH SÍL* bola prepísaná z magnetofónových záznamov.

Dielo je na konci doplnené 37 fotografiami. Poznámky sú uvádzané pod čiarou, dokresľujú text a bližšie identifikujú osobnosti, ktoré autor spomína v texte.

L. Jančo

KRONIKA

PROJEKT MAPOVANIE VOJENSKÝCH PIETNYCH MIEST

Motto: Národu, ktorý si neváži hrdinov, hrozí, že nebude žiadnych mať, keď ich bude naozaj potrebovať.

Každá ľudská komunita si od nepamäti stavala rôzne pomníky. Bolo to na pamiatku skutočných či domnelých predkov, na pripomienku rôznych udalostí, hlavne pohrôm v podobe vojen či prírodných katastrof a iných nešťastí, ale hlavne na uctenie si svojich padlých – bohužiaľ ozbrojené konflikty sprevádzajú ľudstvo od samej kolísky, aj keď v minulosti ľudia spomínali aj na bájny „zlatý vek“ bez vojen a konfliktov. Pomníky boli však od začiatku nielen miestom pietnej spomienky na padlých bojovníkov, ale aj miestom, kde sa manifestovali tiež politické záujmy a programy. Z ideologických dôvodov sa ničili alebo rôzne upravovali sochy nepohodlných predchodcov alebo protivníkov či nepriateľov. Už zo starovekého Egypta sú známe prípady nahrádzania sôch alebo aspoň hláv či malieb predchodcov, a tento zlozvyk sa počas dlhých stáročí udržal až do našej súčasnosti. Je takmer neuveriteľné, koľko vojenských pomníkov, tabúl a, najmä, hrobov je na našom území. Sú to nemí svedkovia dejinných udalostí a nespočetného množstva ľudských tragédií, veď v každej dedine či meste je niekoľko takýchto pamiatok. Najstarším je známy nápis na trenčianskej skale, pripomínajúci pobyt rímskych legionárov na slovenskom území, ďalej sú to pomníky pripomínajúce stredoveké bitky, turecké ohrozenie či vojny napoleonské, revolučné roky 1848-1849, prusko-rakúsku vojnu z roku 1866 a, samozrejme, aj obe svetové vojny, Slovenské národné povstanie, holokaust či inváziu vojsk Varšavskej zmluvy v roku 1968 a najnovšie aj udalosti z roku 1989, politických väzňov a tretí – protikomunistický odboj.

Tých pamiatok je toľko, že sa v nich dá len ťažko orientovať a aj preto od leta roku 2004 mapuje niekoľko členov česko-slovenského spolku pre históriu a vlastivedu vojenské pietne miesta. Táto počiatočná činnosť hrŕsky nadšencov viedla v roku 2007 k založeniu občianskeho združenia **Spolek pro vojenská pietní místa, o. s.** so sídlom v Prahe, ktorý túto činnosť začal koordinovať. Cieľom projektu je postupne zmapovať pamätníky, pomníky, pamätné dosky, hroby vojakov, legionárov, obetí vojen, holokaustu, totality a pod. Ide o neziskovú organizáciu, ktorej členovia túto činnosť robia vo svojom voľnom čase a bez nároku na nejakú finančnú odmenu.

Projekt od samého počiatku podporilo Sdružení válečných veteránů Českej republiky a neskôr aj Československá obec legionárska. Počas niekoľkých rokov činnosti je už na stránke www.vets.cz viac ako 18 530 (stav ku dňu 24. novembra 2010) takýchto objektov, väčšinou z územia Českej republiky, ale aj zo zahraničia, vrátane Slovenska. Do projektu je zapojených momentálne (november 2010) viac ako 300 ľudí, ktorí vo svojom okolí, na svojich cestách a dovolenkách fotografujú tieto pomníky, opisujú texty na nich, spolu s presným udaním miesta, adresy a prípadne, ak majú možnosť, aj súradníc GPS. To však len v prípade, ak sú súradnice určené presne, pretože inak je to skôr zavádzajúci ako pomáhaajúci a spresňujúci údaj. V prípade záujmu je projekt prístupný každému, kto má na to možnosť, aj bez členstva v spolku. Presné pokyny, ako postupovať, nájdete na uvedenej webovej stránke. Podklady spolu s vaším menom zasielajte na adresu: vets@vets.cz.

Podklady sa publikujú aj v tlačenej forme v zôšitoch podľa okresov. V rámci edície Knihovna Spolku pro vojenská Pietní místa, o. s. Ako zväzok č. 001 zatiaľ vyšli „*Vojenská pietní místa Prahy 7*“ a ako zväzok č. 100 vyšli „*Vojenská pietní místa města Český Brod*“, ďalšími sú Okres *Jeseník* a mesto Beroun; v príprave sú ďalšie zväzky. Spolok vydáva od roku 2007 aj *Monument*, spravodaj projektu mapovanie vojenských pietnych miest.

Na uvedených stránkach možno nájsť aj zaujímavé reportáže a fotografie zo zahraničných misií, z pietnych aktov, ďalej vojenské nášivky, insígnie a medaily armád celého sveta, medailóny hrdinov, informácie o vojenských priestoroch a pod. Bolo by veľmi vítané, keby sa do projektu zapojilo aj viac záujemcov zo Slovenska.

Ani doteraz publikované brožúry ani projekt mapovania sa nesmú brať ako finálny súhrn dát. Pamiatky vznikajú a zanikajú, členovia spolku a ďalší spolupracovníci sa ich snažia stále vyhľadávať a dopĺňať. Všetky zmeny sa budú zaznamenávať na webe www.vets.cz a niekedy v budúcnosti vyjdú nielen tieto už vydané brožúry aktualizované, ale, dúfajme, aj podobné dielka podľa ďalších okresov ČR a SR.

CIEĽ PROJEKTU MAPOVANIA VOJENSKÝCH PIETNYCH MIEST MOŽNO TEDA ZHRNÚŤ NASLEDOVNE:

- 1/ zber informácií o regionálnej vojenskej histórii a vojenských pietnych miestach,
- 2/ poskytovanie informácií o regionálnej vojenskej histórii a vojenských pietnych miestach,
- 3/ vytvorenie okruhu osôb so záujmom o vojenské pietne miesta, históriu a vojnových veteránov,
- 4/ vytvorenie databázy o všetkých vojenských pietnych miestach, ľuďoch a udalostiach,
- 5/ prevádzkovanie webovej stránky, kde budú prezentované zistené informácie,
- 6/ prezentovanie aktivít, ako sú pietne akcie a ďalšie podobné aktivity so vzťahom k veteránom a vojenským pietnym miestam,
- 7/ vydávanie spravodaja *Monument* s informáciami o projekte,

PROJEKT MAPOVANIA VOJENSKÝCH PIETNYCH MIEST MÁ DOVEDNA 3 FÁZY:

- **fáza 1.** Bola zameraná na vytvorenie stránok www.vets.estranky.cz, ktoré slúžia hlavne na zber dát a prvú prezentáciu už zistených podkladov, ďalej ako ukážka možnosti a tiež na zber ďalších údajov,
- **fáza 2.** Pozostáva z oslovenia celého radu orgánov a inštitúcií s cieľom porovnať naše a oficiálne dáta, kedy dôjde k doplneniu oboch databáz (našej aj oficiálnej),
- **fáza 3.** Jej cieľom je finálna prezentácia všetkých zistených aj získaných podkladov, predpokladá sa iný dizajn stránok, vyhľadávanie apod. Treba si uvedomiť, že nakoniec môže ísť až o niekoľko desiatok tisíc položiek.

Predpokladá sa, že údaje bude možné nájsť na emailovej adrese: www.vets.cz.

Budeme veľmi radi, keď sa k nášmu Projektu mapovanie vojenských pietnych miest pripoja základné aj stredné školy, krúžky mladých historikov a milovníkov vlastivedy i regionálnych dejín. Žiaci a študenti môžu na uvedených stránkach prezentovať svoju prácu v rámci krúžkov i zhotovené fotografie, uverejniť svoje texty, medailóny osobností atď. a oboznámiť so svojimi mimoškolskými aktivitami v tejto oblasti aj ďalších záujemcov.

Spolok usporadúva pravidelné semináre, exkurzie a brigády zamerané na obnovu a údržbu pomníkov alebo vojnových hrobov. Ostatný seminár sa uskutočnil 20. novembra 2010 v Prahe, kde okrem zhodnotenia doterajšej činnosti odzneli aj prednášky na aktuálne témy. Na budúci rok sa jarný seminár plánuje na mesiac máj 2011 na Brezovej pod Bradlom, a na mesiac júl alebo august sa počíta so zájazdom na Ukrajinu (Zborov) a s brigádou na niektorom z cintorínov, kde sú pochovaní českí a slovenskí vojaci z 1. a 2. svetovej vojny. Zaujímavosťou aj zo Slovenska budú víťaní ako na seminári, tak aj na exkurzii a brigáde na Ukrajine.

Dňa 21. novembra 2010 usporiadal Vzdelávateľský odbor Českej obce sokolskej v Prahe prednášku na tému „Československé légie“, ktorú predniesol doc. PhDr. Jan Galandauer, DrSc., popredný znalec dejín légii a prvej Československej republiky, autor viacerých vedeckých štúdií a kníh, okrem iného aj publikácie: *Dny, které tvořily české dějiny. 2. 7. 1917. 'Bitva u Zborova'. Česká legenda*. Súčasťou prednášky bolo premietnutie českej verzie filmu amerických amatérskych dokumentaristov *Nahodilá armáda* a nasledujúca diskusia. Toto dielo netradičným spôsobom približuje jednu z najvýznamnejších kapitol moderných českých a slovenských dejín – príbeh československých légii v Rusku, činnosť Tomáša Garrigue Masaryka, Edvarda Beneša a Milana Rastislava Štefánika pri organizácii légii a vytváraní diplomatických predpokladov pre vznik a uznanie nezávislého československého štátu. Aj keď ide o dielo amatérskych tvorcov, ktorí sa, samozrejme, nevyhli drobným nepresnostiam a omylom, tento film v obdivuhodnej zhutnenej skratke zachytáva dejiny légii a ich pôsobenie v Rusku (veľmi výstižne sú spracované napríklad bitka pri Zborove a jej význam, bitka pri Bachmači a potom celá sibírska anabáza – tento ojedinelý výkon našich chlapcov, ktorý ešte aj dnes vojenski znalci vysoko hodnotia). Takisto je dobre ukázaný pre súčasnosť význam tohto obdobia našich dejín, keď sa kládli základy pre našu novodobú štátnosť, a teda aj súvislosť s dňom.

Akcia sa stretla s mimoriadnym záujmom prítomných činovníkov, cvičiteľov, vzdelávateľov a sympatizantov, ktorí živo diskutovali o významných legionároch – členoch TJ Sokol. Mnohí z prítomných pripomenuli aj svojich predkov v radoch legionárov. Sokoli, ako je známe, patrili k najvýznamnejším predstaviteľom a k elite légii. A práve legionári a aj sokoli tvorili dva najvýznamnejšie piliere boja Čechov a Slovákov za slobodu v rokoch 1914 – 1920 a patrili potom aj k oporám Československej republiky a významne sa podieľali aj na druhom odboji v rokoch 1938 – 1945. V tomto zápase mali významný podiel aj členovia TJ Sokol, ktorá dnes nadväzuje na svoje bohaté už 150-ročné tradície.

MAPOVANIE VPM – NÁMET PRE UČITEĽOV DEJEPISU A KRÚŽKY MLADÝCH HISTORIKOV

Naši pedagógovia si často kladú otázku ako zaktivizovať svojich žiakov a študentov na hodinách občianskej náuky, vlastivedy a dejepisu. Aby zatraktívniili svoj výklad, používajú rôzne didaktické pomôcky, audiovizuálnu techniku, interaktívne hry, návštevy múzeí, prácu krúžkov mladých historikov a podobne.

Jedným z najúčinnejších prostriedkov ako postupne žiakom priblížiť dejiny vlasti, kontinentu i sveta, je hlbšia znalosť regionálnych dejín. Cez poznanie histórie vlastného mikroregiónu možno účinne podnietiť ich záujem aj o širšie oblasti. Regionálna história, ktorá sa zaoberá štúdiom a poznávaním miestnych dejín, je každému najbližšia, pretože rodný kraj je každému človeku blízky a dôverne známy. Dejiny vlastnej obce, mesta a rodného kraja sú

pre väčšinu žiakov aj študentov najprístupnejšie, a cez ich poznávanie sa žiaci učia poznávať aj dejiny vzdialenejších miest, obcí i krajov.

Pri výučbe dejepisu a výkladoch učiteľov sa doteraz len veľmi málo využívajú také pamiatky, ktoré sú prístupné a vyskytujú sa v každej obci a meste, niekedy ich je dokonca veľké množstvo. Mám tu na mysli pomníky pripomínajúce vojnové konflikty a hrdinov – roďákov, pochádzajúcich z konkrétnej obce, ktorí v nich padli a časom sa im postavili pomníky, odhalili sa im sochy, alebo pamätné tabule na objektoch, ktoré sú spojené s ich životom. Takéto pietne pamiatky môžu byť vhodným úvodom k výkladu o tom-ktorom vojenskom konflikte a udalostiach, ktoré k nim viedli i k poučeniu o ich následkoch. Na mnohých miestach máme napríklad pomníky z obdobia protitureckých vojen (Veľké Vozokany, Nové Zámky), revolučných rokov 1848 – 1849 (Brezová pod Bradlom, Čadca, Myjava, Poriadie, Kremnica) 1. a 2. svetovej vojny, SNP či invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v roku 1968. Po roku 1989 sa čoraz častejšie objavujú aj pamätníky pripomínajúce obeť komunistickej totality a dobu neslobody (1948 – 1989). Počas exkurzií triedy alebo dejepisného krúžku k takýmto pomníkom môže učiteľ na mieste vysvetliť potrebné súvislosti, zdôrazniť, že sloboda nebola v minulosti úplnou samozrejmosťou, ale za ňu bojovali celé generácie našich predkov a neraz za ňu položili aj svoj život.

Žiaci si iste pri takomto objekte nielen radi vypočujú zasvätený výklad pedagóga alebo vedúceho krúžku o období, ku ktorému sa pamiatka viaže, ale si môžu urobiť aj fotografie a ďalšiu dokumentáciu, ktorá sa potom dá sprostredkovane uložiť aj na webové stránky. Internet je dnes najobľúbenejším komunikačným prostriedkom a na niektorej stránke sú dokumenty, k spracovaniu ktorých žiaci prispeli osobne, to obohatí nielen ich vedomosti, ale ich iste bude motivovať aj k ďalšej práci. V neposlednom rade to veľmi nenásilným a názorným spôsobom posilní ich výchovu k vlastenectvu a pocit hrdosti na dejiny vlastného národa a krajiny, v ktorej žijú.

Pre mládež a aktívnych turistov bude zaujímavou informáciou, že pri mnohých pomníkoch a pamätníkoch sú uložené schránky v rámci celosvetovej hry či svojrázneho turisticko-orientačného športu Geocaching, čo môže tieto objekty popularizovať a oboznámiť s nimi aj širšiu verejnosť. Princíp tejto hry, do ktorej sa môže zapojiť každý, kto má prijímač GPS a prístup na internet, spočíva v tom, že každá skrýša má na internete svoju stránku, kde je popis miesta a súradnice GPS, podľa ktorých potom záujemcovia schránku hľadajú. Túto škatuľu tvorí vodotesná nádobka veľkosti od obalu na film až po zaváraninový pohár, v ktorej je ceruzka, logbook – zápisníček a rôzne iné predmety – odznaky, turistické známky a podobne. Hľadač si po nájdení môže zo škatule niečo vziať, ale zároveň by tam mal aj niečo pridať, aby tam niečo zostalo aj pre ďalších účastníkov hry. Po nájdení skrytej škatuľky sa o tom urobí príslušný záznam na internetovej stránke, čím sa propaguje nielen hra, ale aj turisticky zaujímavé miesto – v tomto prípade pomník.

F. Vrábek

ÚSPECH VÝSTAVY SNP V ČESKEJ REPUBLIKE

Nie je zvykom písať o jednej výstave¹ viacero článkov v tom istom časopise. Dôvody, prečo to robím, ale vyplynú z nasledujúcich riadkov. Presne rok po usporiadaní výstavy

1 Múzejníci v Ružomberku si pripomenuli 65. výročie SNP. In *Vojenská história* 1/2010, s. 167 a n.

k 66. výročiu SNP bola výstava zapožičaná Mestom Ružomberok Oblastnému múzeu v Litoměřiciach v severozápadných Čechách. V podstate šlo o pokus podporiť uvedomovanie si historickej skutočnosti boja proti fašizmu a nacizmu v súvislostiach, ktoré dnes už úplne bežné pre Českú republiku nie sú. Iste – oficiálne pripomenutie si spoločného zápasu vždy existuje, ale jeho prenesenie medzi občanov už také jednoduché nie je. Príprava zdanlivo odľahčitej výstavy v prostredí, pre ktoré nebola zamýšľaná, bola preto do istej miery riskantným krokom, aj keď vedenie, predovšetkým riaditeľka múzea p. Eva Štíbrová, i pracovníci litoměřického múzea boli presvedčení o jej úspechu. (Pritom prakticky jedinou zmenou, resp. rozšírením, bola ich žiadosť, aby autor výstavu rozšíril o osobnosť generála Františka Cháberu, čestného občana Litoměříc. K hotovým panelom tak pribudli ďalšie tri, i keď ani pôvodný obsah na F. Cháberu nezabudol.) A venovali jej aj dlhý čas príprav, zabezpečovania exponátov a organizačných prác, aby mohli vykompenzovať technickú aj legislatívnu nemožnosť prevziať celú výstavu vrátane trojrozmerných exponátov (oveľa jednoduchšie bolo zainteresovať muzeálne inštitúcie a kluby vojenskej histórie v ČR ako vybavovať povolenia na prevoz zbraní do iného štátu, zapožičanie exponátov, reverzy a pod. Pomohol tak PhDr. Jiří Rajlich z VHÚ Praha, Ing. Miroslav Petřů z Wings Clubu Praha, RC Aircombat Znojmo zapožičal funkčný model Cháberovej LA-5FN, nadšenci z Terezína a Litoměřic sa postarali o čestnú stráž v battledresoch u Cháberovho hrobu a o vojenskú techniku zhromaždenú pred múzeom, modelári o modely pozemnej aj leteckej techniky vrátane všetkých typov lietadiel, na ktorých F. Chábera lietal a bojoval.). Zvláštne poďakovanie patrí riaditeľke múzea za veľmi ústretový prístup a pracovníkovi múzea Martinovi Kolaříkovi, ktorý sa pomimo iných povinností celé mesiace venoval materiálnej príprave výstavy, či už to bolo organizovanie zápožičiek zbraní a výstroja, preletu stíhačiek, výrobe fotokópií povstaleckej tlače a dokumentov, výrobe modelov partizánskeho tábora atď.

Na priestore panelov venovaných Františkovi Cháberovi bol v skratke – či skôr v historickom priereze – zmapovaný nielen jeho život vojenského letca, nositeľa Radu SNP II. tr., priameho účastníka povstaleckých bojov, ale všetky základné súvislosti a peripetie.

Bol synom ruského legionára. Detstvo prežil v Litoměřiciach, vyučil sa za strojného zámočníka a v rokoch 1930 – 1932 absolvoval Letecké učilište v Prostějove. Počas základnej vojenskej služby prešiel rôznymi leteckými kurami vrátane stíhacieho a nočného stíhacieho. Slúžil u leteckých plukov v Olomouci a v Hradci Králové a vzhľadom na vysoké kvality stíhača bol odvelený v roku 1935 k Vojenskému a technickému leteckému ústavu v Letňanoch pri Prahe. Z okupovanej vlasti odišiel v júni 1939 do vojenskej emigrácie. Cez Poľsko sa dostal do Francúzska, kde po preškolení na stíhačky Curtis Hawk H-75 od decembra 1939 bojoval so stíhacou perutou GC II/5 proti Nemcom. Bol medzi prvými bojujúcimi československými letcami na západnom fronte. Vyznamenal sa bojovnosťou a odvahou, do kapitulácie Francúzska zostrelil 7 nepriateľských lietadiel. Cez Alžírsko potom preplával do Veľkej Británie, vstúpil do RAF a 5. septembra 1940 sa stal jedným zo zakladajúcich príslušníkov 312. československej stíhacej perute. Na Hurricanoch bojoval v Bitke o Britániu. Dobrovoľne odišiel k nočným stíhačom, potom krátko pôsobil na Inšpektoráte československého letectva – to už mal hodnosť Pilot Officer – a v auguste 1942 sa vrátil k 312. peruti, už vyzbrojenej Spitfirmi. Ofenzívne lietal nad okupovanou Európou. V roku 1943 sa ako Flying Officer medzi dvadsiatimi dobrovoľníkmi prihlásil do ZSSR. Po preškolení na stíhačky La-5FN a niekoľkých reorganizáciách stal príslušníkom 1. čs. samostatného stíhacieho pluku v ZSSR, s ktorým ako veliteľ 2. letky preletel 15. septembra 1944 front a bojoval na povstaleckom území. V dejinách druhej svetovej vojny v Európe tak bol účastníkom úplne ojedinelej udalosti – bojového nasadenia kompletného leteckého útvaru v ty-

le nepriateľa. Tu si pripísal aj posledný úspech vo vzdušnom boji – pravdepodobný zostrel Junkersa Ju-88. Po ústupe zo Slovenska skončil vojnu ako veliteľ 1. letky stíhacieho pluku 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v bojoch o Ostravu a Opavu. Po vojne sa vrátil k práci zalietavacieho pilota vo Vedeckom leteckom ústave v Letňanoch, ale v decembri 1948 bol odsúdený (ako dlhý rad bojovníkov za slobodu) na päť rokov ťažkého žalára, ktoré si odpykal na Boroch, na Jáchymovsku a v tábore Vojna na Příbramsku. Po prepustení pracoval ako pomocný robotník v Spolane Neratovice a potom až do dôchodku ako elektromontér na Teplicku. Žil v Litoměřiciach. Rehabilitovaný bol v roku 1968, v roku 1970 bol povýšený na podplukovníka a v roku 1990 na plukovníka v zálohe. Návrhy na povýšenie do generálskej hodnosti údajne dlho blokoval jeho niekdajší veliteľ František Fajtl². Na generálmajora bol povýšený 8. mája 1995. Za čestného veliteľa si ho vybrala Tigria 211. taktická stíhacia letka Armády ČR, v ktorej pôvodne lietali predovšetkým veteráni 312. stíhacej perute RAF. Patrí do najstaršieho stíhacieho pluku s čestným názvom „Zvolenský“. V apríli 2002 sa F. Chábera stal čestným občanom mesta Litoměřice. 26. októbra 1999 bol s plnými vojenskými poctami pochovaný na litoměřickom cintoríne. Posledný hold mu vzdal jeho pluk preletom stíhačiek. V roku 2009 pomenovalo mesto nový most cez Labe jeho menom. (Keď zomrel posledný slovenský parašutista zo Západu, ktorý aktívne bojoval aj v povstaleckých horách – Jozef Hariň, nemal údajne napriek svojim bojovým zásluhám nárok na vojenské pocty, lebo neodslúžil v armáde 15 rokov...).

Vernisáž výstavy 4. augusta 2010 bola mimoriadne príjemným šokom. Kým na uvedenie výstavy v „materskom“ múzeu prišlo spolu devätnásť (!) ľudí vrátane priamo zainteresovaných, v Litoměřiciach sa, samozrejme – aj vďaka propagácii a sprievodným akciám – musela vernisáž preniesť z výstavných priestorov do veľkej sály, keďže sa nepodarilo limitovať kapacitu účastníkov vernisáže maximálnym počtom sto pre nevídaný záujem zo strany verejnosti. Regionálna tlač opakovane prinášala upútavky a obsiahly článok o výstave, Český rozhlas – Radiožurnál upozornil svojich poslucháčov niekoľkominutovým vstupom a rozhovorom s autorom výstavy. Vernisáži predchádzal pietny akt u hrobu generálmajora F. Cháberu, stíhací pluk poslal nielen letcov, ale aj nechal na jeho počesť nad mestom a cintorínom preletieť letku Grippenov JAS 39C, pred múzeom usporiadali členovia klubov vojenskej histórie prehliadku vojnovej techniky a nastúpili v rovnošatách (pre českého diváka nebolo nápadné, že povstanci skôr pripomínali bojovníkov z barikád ako partizánov zo slovenských hôr). Viac ako dvojhodinová diskuzia ukázala, že slovenské texty neboli na závalu a že záujem o SNP bol úprimný a hlboký. To potvrdila aj mimoriadne vysoká návštevnosť, prakticky najvyššia, na akú sa pracovníci múzea pamätajú: ak zoberieme do celkového počtu aj hostí a návštevníkov vernisáže, približoval sa ich počet takmer poldruha tisícom. Nakoniec taký záujem viedol k predĺženiu výstavy o týždeň, na celé dva mesiace, aby bola prístupná aj v priebehu krajského Týždňa múzeí.

Stanislav V. Chytka

2 Rozhovor autora s predsedom OV Svazu bojovníkú za svobodu v Litoměřiciach 4. augusta 2010

Pozvánka na výstavu a články z regionálnej tlače

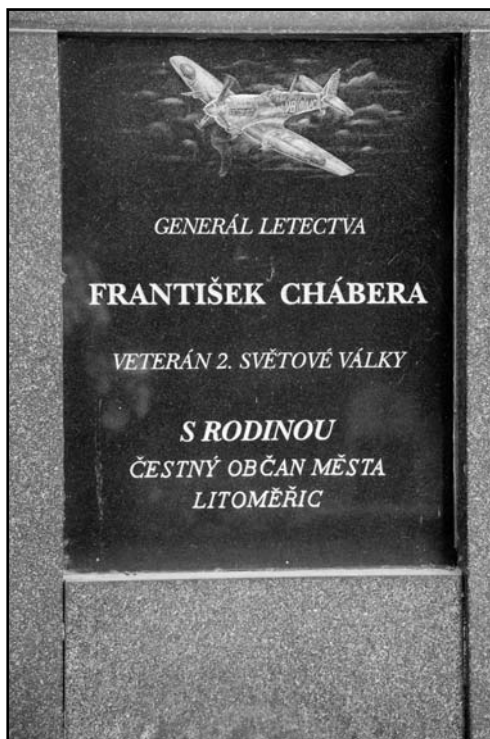
Záber z vernisáže

Účastníci vernisáže si prezerajú výstavné panely.

Účastníci vernisáže si prezerajú výstavné panely.

*Náhrobná tabuľa nositeľa
Radu SNP gen. F. Cháberu*

Letka Gripenov českej armády nad Cháberovým hrobom

OBSAH ROČNÍKA VOJENSKEJ HISTÓRIE 2010

ŠTÚDIE

- ČEPELA, V.:** Pašiový oltárny triptych z Hronského Beňadika
vo svetle vývoja militárií..... 1/2010/12
- GRAUS, I.:** *Efficiat te deus equitem bonum et honorabilem in honorem domini et sancti georgii.* (Rytierske pasovanie ako predpoklad prepožičania insígnií niektorých panovníckych (dynastických) a záslužných radov)..... 3/2010/3
- MANÁK, M.:** Zriadenie spojeneckého orgánu – Európskej poradnej komisie
v roku 1943 (Otázka spoločného postupu voči oslobodeným územiať
spojeneckých krajín)..... 1/2010/68
- MASKALÍK, A.:** Niektoré aspekty pôsobenia veliteľského zboru čs. armády
v boji proti banderovcom..... 3/2010/61
- MIČIANIK, P.:** Slovenská 1. pešia divízia na Kryme (august – október 1943). ... 2/2010/ 27
- MITÁČ, J.:** Odboj a činnosť partizánskeho hmutia v Bánovciach nad Bebravou
a okolí v roku 1944 (august–november) 4/2010/24
- PAŽÚROVÁ, H.:** Vojensko-partizánske jednotky utvorené z príslušníkov
Východoslovenskej armády. Brigáda Kriváň..... 4/2010/148
- SLEZÁK, T.:** Bitka pri Podubní. (Prvé víťazstvo rakúskeho pomocného zboru
na ťažení v Rusku roku 1812) 2/2010/ 3
- SORBY, R. K.:** Prvý vojenský prevrat na Blízkom východe 1/2010/52
- ŠMIDRKAL, V.:** O vzniku a úloze bratislavského Vojenského uměleckého
souboru 2/2010/60
- ŠTAIGL, J.:** Účasť slovenských odbojárův na akciách proti banderovcom
na jeseň 1947..... 3/2010/27
- TURIK, R.:** Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny
v medzivojnovom Československu..... 4/2010/3
- VALACHOVIČ, P.:** Deň a noc v živote vojska starovekého Ríma 1/2010/3
- VRÁBEL, F.:** Vojenské udalosti v Lučenci na prelome rokov 1918/1919
a neskôr v politickej reflexii Ludovíta Bazovského 1/2010/33

DOKUMENTY A MATERIÁLY

- ÁLDÓZO, I.:** Dopravný a vojenský význam mosta v Medveďove 4/2010/111
- BAKA, I. – MEŠKO, M.:** Činnosť slovenských vzdušných zbraní na prelome
rokov 1942/1943 v dokumentoch Nemeckej leteckej misie na Slovensku..... 2/2010/75
- BAKA, I. – MEŠKO, M.:** Správa nemeckej leteckej misie o činnosti
slovenských vzdušných zbraní (apríl – september 1943)..... 3/2010/122
- BAKA, I. – MEŠKO, M.:** Vstup slovenských vzdušných zbraní do vojny
proti ZSSR v hláseniach Nemeckej leteckej misie..... 1/2010/94

ČEPELA, V.: Tri stredoveké chladné zbrane v zbierkach SNM-Múzea Červený Kameň	3/2010/75
BODNÁROVÁ, K.: Bratislavská mestská kniha <i>Rozdeľovanie vojenskej a mestskej stráže (1568 – 1586)</i>	1/2010/84
DUBÁNEK, M.: Rakousko-uherská strážnice v Komárně	4/2010/104
DUBÁNEK, M.: Ochrana proti zbraňom hromadného ničenia. Prevozný úkryt PÚ-68 a úkrytové pracovisko ÚP-82	3/2010/144
KOZOLKA, J.: Správa o náboženskom rozvrstvení frekventantov Vysoké vojenskej školy z roku 1940	4/2010/71
KRALČÁK, P.: Činnosť pracovných jednotiek slovenskej armády (1940).....	3/2010/109
LAMOŠ, R.: Dokument o činnosti Führer Begleit Brigade v Ardenách	2/2010/99
LAMOŠ, R.: Dokument o sprisahaní z 20. júla 1944 z pohľadu generálmajora Otta Remera	4/2010/96
ŠRÁMEK, P.: Ferdinand Čatloš za mobilizácie v septembri 1938	1/2010/89
ŠUMICHRASŤ, P.: Nemecké vojnové hroby na území Slovenskej republiky. 1. časť.	3/2010/88
ŠUMICHRASŤ, P.: Nemecké vojnové hroby na území Slovenskej republiky. 2. časť.	4/2010/80
ŠUMICHRASŤ, P.: Sovietske vojnové hroby na území Slovenska	2/2010/111
TURZA, P.: Trofejné nemecké samohybné delá vo výzbroji čs. armády. V. časť. 152 mm samohybná húfnica vz. 18/47	1/2010/115

NÁZORY A POLEMIKA

CHYTKA, S. V.: Pars pro toto. Polemika s názormi na SNP prezentovanými v dielach M. Ďuricu a M. Lacka	2/2010/121
--	------------

SPOMIENKY

URBANOVÁ, B. – VRÁBEL, F.: Spomienky ruského legionára Andreja Šikuru z Mošoviec	2/2010/137
---	------------

HISTORICKÉ REFLEXIE

VRÁBEL, F.: Ikonografia Štefánikovho pomníka v Bratislave	4/2010/123
--	------------

VOJENSKÁ NORMOTVORBA

KOSTREC, B. – NIŽŇANSKÝ, J.: Vojenské doktríny	4/2010/136
---	------------

RECENZIE

DANGL, V.: Pod zástavou cisára a kráľa. (kapitoly z vojenských dejín Slovenska 1848 – 1914). (M. Podrimavský)	3/2010/169
GALSWORTHY, A.: Ve jménu Říma. Muži, kteří vítězili pro římskou říši. (P. Valachovič)	4/2010/147
HODÍK, M. – LANDA, P.: Švejfk, fikce a fakta. (V. Dangel)	4/2010/154

HURBANIČ, M.: Posledná vojna antiky. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach.	
HURBANIČ, M.: História a mýtus. Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v legendách (P. Valachovič)	2/2010/174
KÓNYA, P.: Za boha, vlast a slobodu! Pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka. (V. Dangl)	3/2010/165
MICHL, J.: Legionári a Československo.(F. Vrábek)	3/2010/173
Nové knižky o holokauste. (I. Baka)	3/2010/180
SARUSI KISS, B.: A természet által megerősített vár murány végvár és uradalma a 16. Század második felében. (Z. Bagi) <i>(Prírodou zosilnený hrad. Pomedzná pevnosť Muráň a jej panstvo v druhej polovici 16. storočia.)</i> . (Preklad P. Chorvát)	4/2010/150
SEDLÁČEK, T. – PLACHÝ, J.: Vydržet! Paměti generála Tomáše Sedláčka. (M. Syrný)	4/2010/157
SIMON, A.: Telepesek és telepes falvak dél-szlovákiában a két világháború között. <i>(Osadníci a osadnícke dediny na južnom Slovensku medzi dvoma svetovými vojnami.)</i> .(F. Vrábek)	1/2010/128

ANOTÁCIE, GLOSÝ

ADAMOVIČ, A. – GRANIN, D.: Leningradská blokáda. (L. Jančo)	3/2010/188
BAČOVÁ, V. (Ed.): Historická pamäť a identita. (L. Jančo)	2/2010/179
BENEŠ, J. – LAKOSIL, J.– NIČ, M.– ŠKODA, J.: Zvláštni zařízení na komunikacích v letech 1936 – 1938. (P. Chorvát)	3/2010/186
BESIER, G.: Svatý stolec a Hitlerovo Německo. (L. Jančo)	1/2010/163
BRIX, J.: Černé brigády. Milice italských fašistů 1944 – 45. (A. Hruboň)	4/2010/164
BROŽ, I.: 1967: Hvězdy proti hvězdám. Americká občanská válka 1861 – 1865.. (M. Meško)	1/2010/159
BROŽ, I.: Mistr ministr. (B. Šeďová)	2/2010/183
ČAMBALA, L.: Moje druhá světová válka. Vzpomínky příslušníka československé zahraniční armády ve Francii a Velké Británii (L. Jančo)	4/2010/165
ČEMANOVÁ, M.: Ofúkané recepty starých materí z Kališťa, Podkoníc a okolia (P. Chorvát)	4/2010/163
D'AMATO, R.: The Varangian guard 988 – 1453. (M. Konečný)	4/2010/160
HOLOKAUST ako historický a morálny problém v minulosti a súčasnosti. (L. Jančo)	1/2010/164
CHÊNE, E.: Mlčenliví hrdinové. (B. Šeďová)	3/2010/183
CHOVANEK, J.: Moderná slovenská štátnosť. (V. Segeš)	2/2010/190
JANEČEK, P.: Černá sanitka: druhá žena pérák, ukradená ledvina a jiné pověsti. (P. Chorvát)	4/2010/167
LITERA, B.: Historie Rudé armády 1917 – 1941. I. a II. diel. (L. Jančo)	3/2010/184
LONDÁK, M. – SIKORA, S.: Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách: (L. Šulejová)	2/2010/185
MACH, A.: Z ďalekých ciest. Fragmenty z memoárov. (L. Jančo)	4/2010/169
McGOWAN, L.: Radikální pravice v Německu. Od roku 1870 po súčasnosť. (D. Šabo)	2/2010/180
ROZNER, J.: Noc po fronte. (P. Chorvát)	3/2010/187

RUNCIMAN, S.: The lost capital of Byzantium. The history of Mistra and the Peloponnese (M. Konečný)	4/2010/161
SHAHRADEK, C.: Tajemství Vatikánu. (M. Konečný)	1/2010/157
SHEFFIELD, G. a kol.: Válka na západní frontě. V zákopech 1. sv. války. (J. Zaťková)	1/2010/161
SIKORA, S.: Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku. (M. Huttmanová)	3/2010/189
ŠRÁMEK, P.: Ve stínu Mnichova. Z historie Československé armády 1932 – 1939. (P. Chorvát)	3/2010/186
VANĚK, O.: Štvrtá partizánska brigáda. História vzniku a činnosti. (L. Jančo)	2/2010/182

KRONIKA

DANGL, V.: Jubilant Vladimír Segeš.....	2/2010/192
DROBNÁK, M.: Spomienkový a pietny pochod Stebníkom a okolím	3/2010/196
HORSKÝ, I.: Pechotný zrub BZ-8 v Bratislave ožíva	2/2010/194
CHYTKA, S.: Múzejníci v Ružomberku si pripomenuli 65. výročie SNP	1/2010/167
CHYTKA, S.: Úspech výstavy SNP v Českej republike	4/2010/175
MANNOVÁ, E.: Nový formát spomínania na druhú svetovú vojnu	3/2010/198
MASKALÍK, A.: Medzinárodná vedecká konferencia Roky premien – vojenstvo na Slovensku 1969 – 1992	3/2010/202
VRÁBEL, F.: Projekt Mapovanie vojenských pietnych miest	4/2010/171
VRÁBEL, F.: Slávnosť na počesť výročia legionárskeho pluku v Nitre	3/2010/193

BIBLIOGRAFIA

ŠEĎOVÁ, B. : Vojenské dejiny Slovenska. XV. – 2007. Výberová bibliografia	1/2010/135
---	------------

U P O Z O R N E N I E R E D A K C I E

V záujme plynulého priebehu redakčných prác Vás prosíme o dodržiavanie určitých zásad pri písaní rukopisov.

Spôsob odovzdávania rukopisov

Príspevky do Vojenskej histórie odovzdávajúte, resp. posielajte zásadne v textových editoroch Word, v iných len na základe dohovoru. **Poznámky je potrebné vkladať pomocou programu WORD na vkladanie poznámok/odkazov pod čiarou – nie písať ich mechanicky vzadu za textom štúdie.** K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca jednej strany a osobné údaje o autorovi: rodné číslo, adresu, číslo účtu, telefonický a emailový kontakt.

Rozsah príspevkov

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán. Recenzie môžu byť v rozsahu do 15 strán, anotácie maximálne do 3 strán. Počet strán sa počíta podľa počtu znakov (1 800 znakov na stranu).

Vzhľadom na platnosť STN ISO 690 (01 0197) – Dokumentácia. Bibliografické odkazy. Obsah, forma a štruktúra, apríl 1998, je potrebné pri citáciách rešpektovať jej zásady (sú zjednotené s používaním citácie v iných časopisoch, ktoré sa pridrižujú aj medzinárodného citovania). Za správnosť citovania (obsahovú i formálnu) zodpovedá autor príspevku, redakcia nebude do citácií zasahovať. Na uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

¹ VÁROŠ, Milan. *Posledný let generála Štefánika*. Bratislava : International, 1994, s. 56.

² PEJSKAR, Jožka (ed.). *Poslední pocta : Památník na zemřelé československé exulanty v letech 1948 – 1981*. B. m. : Konfrontace, 1986, sv. 2., s. 118-121.

(v prameni neuvedené miesto vydania: bez miesta; podobne aj pri neuvedenom vydavateľstve: b. v., roku: b. r.)

³ ŠPIRKO, Dušan – LUPTÁK, Miroslav. Obrana bratislavského predmestia vo francúzsko-rakúskej vojne roku 1809. In *Vojenská história*, 2002, roč. 6, č. 1, s. 9-10.

(u cudzojazyčných zdrojov uvádzať v príslušnom jazyku, napr. anglický zdroj: In *Army History*, 2003, vol. 59, no.

1, p. 13-15.)

⁴ DEIGHTON, Leon. *Blitzkrieg : Od Hitlerova nástupu po pád Dunkerque*. Prel. Kárník, Zdeněk. Praha : Argo, 1994, s. 85.

⁵ PEJSKAR, ref 2, s. 97.

- v prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa: PEJSKAR, Poslední, ref 2, s. 93.
- autor nemusí uvádzať mená všetkých pôvodcov citovaného diela (druhého, tretieho) alebo ak má citované dielo viacerých ako troch pôvodcov uvádzame: ŠPIRKO, Dušan et al.
- v prípade viacerých miest vydania, alebo názvov vydavateľstiev píšeme bodkočiarku alebo čiarku: Praha : Naše vojsko; Bratislava : Magnet Press, 1999,
- údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu
- pri odkaze na archívny prameň je potrebné uvádzať skratky: f. (nie fond)

šk. (ako škatula, nie krabica)

č. j. (s medzerou)

VHA Bratislava, f.....; pozri tiež PEJS, O:...

Tamže, s. 8. (nie tamtiež)

– najfrekvencovanejšie skratky archívov: SNA Bratislava, VÚA-VHA Praha, VHÚ Bratislava, NA ČR Praha, AM SNP B. Bystrica,

Číslo poznámok v texte uvádzať indexovo: ⁴ nie: ⁴⁾ ^{4/}

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

AUTORI ČÍSLA

PhDr. Radoslav TURIK, Gymnázium armádneho generála Ludvíka Svobodu,
Komenského 4, 06601 Humenné

Mgr. Ján MITÁČ, Ústav pamäti národa, Nám. slobody 6, 817 83 Bratislava 15

PhDr. Helena PAŽUROVÁ, CSc., Trieda Hradca Králové, č. 8, 97404 Banská Bystrica

pplk. v zál. JUDr. Jaroslav KOZOLKA, Generálna prokuratúra SR, Štúrova 2, 812 85 Bra-
tislava

pplk. v zál. PhDr. Peter ŠUMICHRASŤ, PhD, Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04
Bratislava

PaedDr. Róbert LAMOŠ, Kriminalistický ústav PZ, Sklabinská 1, 812 72 Bratislava

Mgr. Martin DUBÁNEK, Vojenský ústrední archiv – Vojenský historický archiv, Sokolská
136, Praha-Karlín 8, Česká republika

István ALDÓZO, doktorand Historického ústavu Maďarskej akadémie vied, Budapešť

PhDr. Ferdinand VRÁBEL, Mesačná č. 8, 821 02 Bratislava

RNDr. Bohumil KOSTREC, Generálny štáb OS SR, Kutuzovova 8, 831 00 Bratislava

plk. gšt. v. v. Dr. Jaroslav NIŽŇANSKÝ, PhD., Generálny štáb OS SR, Kutuzovova 8,
831 00 Bratislava

OBSAH

Štúdie

- TURIK, Radoslav: Starostlivosť o vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny v medzivojnovom Československu 3
- MITÁČ, Ján: Odboj a činnosť partizánskeho hnutia v Bánovciach nad Bebravou a okolí v roku 1944 (august – november) 24
- PAŽUROVÁ, Helena: Vojensko-partizánske jednotky utvorené z príslušníkov Východoslovenskej armády. Brigáda Kriváň 48

Dokumenty a materiály

- KOZOLKA, Jaroslav: Správa o náboženskom rozvrstvení frekventantov Vysokej vojennej školy z roku 1940 71
- ŠUMICHRAST, Peter: Nemecké vojnové hroby na území Slovenskej republiky. 2 časť.... 80
- LAMOŠ, Róbert: Dokument o sprisahaní z 20. júla 1944 z pohľadu generálmajora Otta Remera 96
- DUBÁNEK, Martin: Rakousko-uherská strážnice v Komárně 104
- ÁLDÓZO, István: Dopravný a vojenský význam mosta v Medveďove..... 111

Historické reflexie

- VRÁBEL, Ferdinand: Ikonografia Štefánikovho pomníka v Bratislave 123

Vojenská normotvorba

- KOSTREC, Bohumil – NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Vojenské doktríny 136

Recenzie

- GALSWORTHY, Adrian: Ve jménu Říma. Muži, kteří vítězili pro římskou říši. (P. Valachovič)..... 147
- SARUSI KISS, B. A természet által megerősített vár murány végvár és uradalma a 16. Század második felében. (Z. Bagi)
Prírodou zosilnený hrad. Pomedzná pevnosť Muráň a jej panstvo v druhej polovici 16. storočia. Dizertácie Archívu hlavného mesta Budapešti (Budapest 2008, 414 s.) (preklad P. Chorvát)..... 150
- HODÍK, Milan – LANDA, Pavel: ŠVEJK, FIKCE A FAKTA. (V. Dangl)..... 154
- SEDLÁČEK, Tomáš – PLACHÝ, Jiří: VYDRŽET! PAMĚTI GENERÁLA TOMÁŠE SEDLÁČKA. (M. Syrný) 157

- Anotácie, glosy..... 160

- Kronika 171

INHALT

Studien

- TURIK, Radoslav: Pflege von militärischen Friedhöfen aus dem ersten Weltkrieg in der tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit.....3
- MITÁČ, Ján: Die Ereignisse um den slowakischen Nationalaufstand in Bánovce nad Bebravou im Jahre 1944..... 24
- PAŽUROVÁ, Helena: Militärische und partisanische Einheiten der Ehemaligen angehörigen der ostslowakischen Armee. Brigade „Kriváň 48

Dokumente und Materialien

- KOZOLKA, Jaroslav: Bericht über konfessionelle Gliederung der Frequentanten der Militärischen Hochschule aus dem Jahre 1940 71
- ŠUMICHRASŤ, Peter: Die deutschen Kriegsgräber auf dem Gebiet der Slowakischen Republik. Teil 2 80
- LAMOŠ, Róbert: Dokument betreffend Verschwörung des 20. Juli 1944 aus der Sicht Generalmajors Otto Remer..... 96
- DUBÁNEK, Martin: Die Wache aus der Zeit Österreich-Ungarns in Komárno (Kommorn)..... 104
- ÁLDÓZO, István: Verkehrs- und militärische Bedeutung der Brücke in Medveďov..... 111

Historische Reflexionen

- VRÁBEL, Ferdinand: Ikonografie des Štefánik-Denkmal in der Bratislava..... 123

Militärische Normenbildung

- KOSTREC, Bohumil – NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Militärische Doktrinen..... 136

- Recensionen** 147

- Annotationen, Glossen** 160

- Chronik** 171

CONTENTS

Studies

TURIK, Radoslav: The maintenance of military cemeteries from the WWI in the inter-war period in Czechoslovakia.....	3
MITÁČ, Ján: Uprising events in Bánovce nad Bebravou in 1944	24
PAŽUROVÁ, Helena: Military –partisan troops comprising of the members of East-Slovak Army. Kriváň- Brigade.....	48

Documents and Materials

KOZOLKA, Jaroslav: The report on the religious stratification of the participants of Military College in 1940	71
ŠUMICHRAST, Peter: German military graves in Slovakia, Part II	80
LAMOŠ, Róbert: Document of conspiracy from 20 July 1944 from the point of Maj. Gen. Otto Remer	96
DUBÁNEK, Martin: The Austria- Hungarian “blokhaus” in Komarno	104
ÁLDÓZO, István: Military and transport importance of the bridge on the Danube River at Medveďov.....	111

Historical reflections

VRÁBEL, Ferdinand: Iconography of the Monument of Milan Rastislav Štefánik in Bratislava.....	123
---	-----

Military norm-formation

KOSTREC, Bohumil – NIŽŇANSKÝ, Jaroslav: Military doctrines	136
--	-----

Reviews.....	147
--------------	-----

Annotations, Glosses.....	160
---------------------------	-----

Chronicle	171
-----------------	-----

Vojenská história 4/2010

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave
v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: pplk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Výkonná redaktorka: Mgr. Mária Stanová

Kontaktná adresa: redakciavh@gmail.com

Grafická úprava: Dušan Babjak

Redakčná rada: doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (predseda), PhDr. Vojtech Dangel, CSc. (podpredseda), PhDr. Igor Baka, PhD., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. František Cséfalvay, CSc., PhD., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Marián Hronský, DrSc., Mgr. Peter Kralčák, PhDr. Slavomír Michálek, DrSc., plk.gšt. v.v. Dr. Jaroslav Nižňanský, PhD., PhDr. Jan Štaigl, CSc., pplk. v zál. PhDr. Peter Šumichrast, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.

Medzinárodný redakčný kruh: Dr. István Janek, PhD. (Budapest), PhDr. Michal Lukeš, PhD. (Praha), Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. (Warszawa), Dr. László Szarka, CSc. (Budapest), PhDr. Jiří Rajlich (Praha), Dr. Martin Zúckert (München)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Tel. kontakt: +421/2/4820 7713, 4820 7703

Fax: + 421/2/48207719

Schválené do tlače dňa: 27. 9. 2010

EV 734/08

Nepredajné

ISSN 1335-3314

Tlač: OPS ÚLog S MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Na obálke je fotografia obnoveného pomníka generálom – J. Golianovi a R. Viestovi vo Zvolene v auguste 1994.